

CRISIA

XLV
2015

Editura Muzeului Țării Crișurilor

Oradea

| CRISIA
2015

Redactor responsabil al
publicațiilor Muzeului
Țării Crișurilor

Dr. Aurel Chiriac

Colegiul de redacție:

Gabriel Moisa – secretar de redacție

Bord editorial (membri):

Florina Ciure, Gruia Fazecaș, Olimpia Mureșan

Consiliul științific:

Prof. univ. dr. Cesare Alzati – *Università Cattolica Del
Sacro Cuore, Milano*
Prof. univ. dr. Mihai Bărbulescu – *Universitatea Babeș-
Bolyai, Cluj-Napoca*
Academician Nicolae Edroiu – *Institutul de Istorie
„George Bariț”, Cluj-Napoca*
Dr. György Feiszt – *Vas County Archives of Szombathely*
Prof. univ. dr. Gianfranco Giraudo – *Universitatea
Ca’ Foscari din Veneția*
Prof. univ. dr. László Gróf – *Oxford Military College*
Prof. univ. dr. Francesco Leoncini – *Universitatea
Ca’Foscari din Veneția*
Dr. Gizella Nemeth – *Sodalitas Adriatico-Danubiana,
Duino Aurisina*
Prof. univ. dr. Adriano Papo – *Universitatea din
Udine*
Prof. univ. dr. Ovidiu Pecican – *Universitatea
Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca*
Academician Ioan-Aurel Pop – *Universitatea
Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca*
Prof. univ. dr. Doru Radosav – *Universitatea
Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca*
Dr. Matteo Taufer – *Universitatea din Leipzig*

Orice corespondență se va
adresa/ Toute correspondance
sera envoyée à l’adresse/ Please
send any mail to the following
address/ Richten sie bitte
jedwelche korrespondenz an
die adresse

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR
410464 ORADEA
Bld. Dacia nr. 1-3
ROMÂNIA
Tel/Fax: 0259479918
E-mail: crisia@mtariicrisurilor.ro

ISSN: 1016 – 2798

Fondator: Sever Dumitrașcu (1971)
© Copyright by Muzeul Țării Crișurilor

Punctele de vedere exprimate în materialele
publicate aparțin în exclusivitate autorilor

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

**C R I S I A
X L V**

ORADEA 2015

SUMAR

(SOMMAIRE – SUMMARY – INHALT)

GRUIA FAZECAȘ, DORU MARTA	
<i>Cercetările de teren de la Marghita. Discuții privind câmpurile de movile din județul Bihor, Archaeological Survey in Marghita Municipality. Some Remarks Concerning Mound Fields in Bihor County</i>	9
CORINA TOMA	
<i>Fibule cu noduri în curs de prelucrare păstrate în colecția muzeului din Oradea. Reevaluarea tezaurului dacic descoperit în anul 1972 la Sacalasău Nou, jud. Bihor, Unfinished Knotted Fibulae Preserved in the Collection of the Museum in Oradea. Reevaluating the Dacian hoard discovered in 1972 in Sacalasău Nou (Bihor County)</i>	21
AUGUSTIN MUREȘAN	
<i>Câte ceva despre stindardul dacic și funcțiile lui pe columna lui Traian, A Few Considerations on the Dacian Flag and its Functions Illustrated on Trajan's Column</i>	39
IOAN CRIȘAN	
<i>Un vas medieval timpuriu descoperit la Curtuișeni (județul Bihor), An Early Medieval Pot Discovered at Curtuișeni (Bihor County)</i>	53
TIBERIU ALEXANDRU CIORBA	
<i>Impactul cultului Sfântului Thomas Becket în Anglia și Europa de Vest (secolele XII-XIII), The Impact of the Cult of Saint Thomas Becket in England and Western Europe during the Twelfth and Thirteenth Century</i>	59
GIZELLA NEMETH, ADRIANO PAPO	
<i>Pier Paolo Vergerio il vecchio, 'referendario' dell'imperatore Sigismondo di Lussemburgo, Peter Paul Vergerius the Elder, 'referendarius' of Emperor Sigismund of Luxemburg</i>	67
RĂZVAN MIHAI NEAGU	
<i>Cardinali ai bisericii romano-catolice deținători de beneficii ecleziastice în diecezele de Transilvania, Oradea și Cenad în secolul al XIV-lea, Cardinals of the Roman Catholic Church who Held Ecclesiastical Benefits in the Dioceses of Transylvania, Oradea And Cenad in the 14th Century</i>	77
ANDREA FARA	
<i>An Outline of Livestock Production and Cattle Trade From Hungary to Western Europe in Late Middle Ages and Early Modern Period (XIVth-XVIth Centuries), O schiță a comerțului și producției de animale și de vite din Ungaria spre Europa de vest în evul mediu târziu și perioada premodernă (secolele XIV-XVI)</i>	87

M. MARCELLA FERRACCIOLI, GIANFRANCO GIRAUDO	
<i>Între spirit de cruciadă și viziune geopolitică: Țara Românească, Moldova și Transilvania în scrierile lui Minuccio Minucci,</i> <i>Between Crusading Spirit and Geopolitical Vision: Wallachia, and Transylvania in the Correspondence of Minuccio Minucci</i>	97
FLORINA CIURE	
<i>Cucerirea Oradiei de către otomani (1660) în surse venețiene contemporane,</i> <i>The Conquest of Oradea by the Ottomans (1660) in contemporary Venetian sources</i>	111
CIPRIAN-DORU RIGMAN	
<i>Considerații privind organizarea și desfășurarea învățământului elementar în Episcopia greco-catolică de Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea (1856-1868),</i> <i>Considerations on The Organization and Development of the Elementary Schools in the Greek-Catholic Diocese of Gherla in the Middle of the 19th Century (1856-1868)</i>	119
DOINA-GABRIELA ANANIE	
<i>Tipografia „Patria” – prima tipografie românească din Oradea (1905),</i> <i>Patria – The First Romanian Printing House in Oradea</i>	139
SORIN FARCAȘ	
<i>Eliminarea seminariștilor români din Seminarul Latin din Oradea în anul 1912,</i> <i>The Expulsion of Romanians Seminarists of the Latin Seminary of Oradea in 1912</i>	143
GABRIEL MOISA	
<i>Între mica și marea istorie. Nicolae Coroiu: un destin sub vremurile Primului Război Mondial,</i> <i>Between the History of the Individual and History. Nicolae Coroiu: A Destiny in the Times of the First World War</i>	149
IUDITA CĂLUȘER	
<i>Festivități regale în Oradea și Bihor – mai 1919,</i> <i>Royal Festivals in Oradea and the County of Bihor – May 1919</i>	165
SABINA HORVATH	
<i>Societatea bihoreană după Marea Unire. Studiu de caz – plasa Marghita, Bihor Society After the Great Union. Case Study – Marghita Area</i>	177
PETRU ARDELEAN	
<i>Slujind lui Dumnezeu și oamenilor: Episcopul Vasile Coman al Oradiei,</i> <i>Serving God and People: Bishop Vasile Coman of Oradea</i>	183
COSMIN CHIRIAC, LIVIU BUCUR	
<i>Aspecte ale evoluției urbanistice a municipiului Oradea înainte și după anul 1990,</i> <i>Urban Evolution Aspects Before and After the Year 1990, in the Municipality of Oradea</i>	197

PUNCTE DE VEDERE

GAVRIL CORNUȚIU	
<i>A possible or certain deity figure?,</i> <i>Un posibil sau un sigur chip de zeitate?</i>	207

RECENZII

GABRIEL MOISA

Rozalia Barta, *Omagierea lui Eminescu în colecții de afișe (1980-2015)*, Editura Gee, Botoșani, 2015, 152 p. 211

RADU ROMÂNĂȘU

Marius Eppel, *La frontiera ortodoxiei românești. Vicariatul de la Oradea 1848-1918*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, 239 p. 211

RONALD HOCHHAUSER

Kordics Imre, *Nagyvárad jelentősebb utcanevei 1940-1944 között (Denumirile purtate de străzile reprezentative ale Oradiei între 1940-1944)*, Asociația pentru Protejarea Monumentelor și a Locurilor Comemorative din Partium și Banat, Oradea, 2014, 251 p. 214

CERCETĂRILE DE TEREN DE LA MARGHITA. DISCUȚII PRIVIND CÂMPURILE DE MOVILE DIN JUDEȚUL BIHOR

Gruia FAZECAS*,
Doru MARTA**

ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN MARGHITA MUNICIPALITY. SOME REMARKS CONCERNING MOUND FIELDS IN BIHOR COUNTY

Abstract

In September 2015, when an update of the General Urban Plan of Marghita municipality was needed, we conducted a field research in its administrative boundaries (which also comprise Cheț and Ghenetea villages alongside of Marghita town). Beside the archaeological discoveries made over the time but unidentified in the field, we found an earth mound field in the Cheț village proximity. Untill now, in Bihor county there are known 15 such mound fields. Some researchers consider these features like tumulus fields and others like remains of some wood-charcoal instalations. Although there were no artifacts discovered that could explain the functionality of the mound formations, we believe that a more detailed research would bring a more relevant image about their real meaning. As an example we present the case of one tumulus which was explored in 2010 at Tășad, where we found pottery belonging to early stages of Early Iron Age, which can be connected with the same chronological stage found in the settlement near by.

Keywords: archaeological survey, Marghita, Cheț, Tășad, mound fields, tumuli.

În luna septembrie a anului 2015, cu ocazia actualizării Planului de Urbanism General al municipiului Marghita, am efectuat cercetări de teren în limitele administrative ale acestei localități, cercetări necesare întocmirii documentației de fundamentare a studiului istoric. Alături de municipiul Marghita, satele (devenite azi „cartiere”) Cheț și Ghenetea sunt localități componente ale acestei unități administrative.

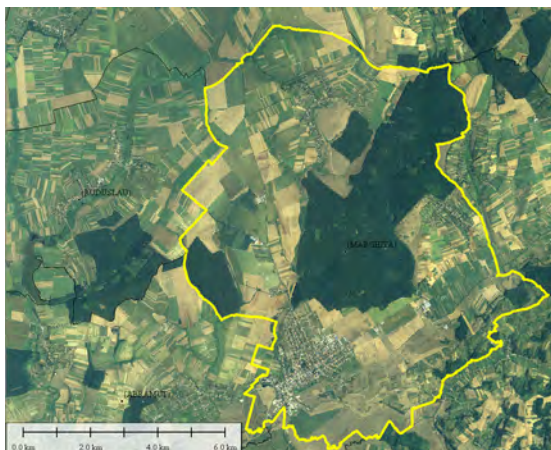
Aflat în partea de nord – vest a României, în nordul județului Bihor, pe malul de nord al Barcăului, orașul Marghita ocupă o suprafață de 8373 hectare, incluzând, așa cum am amintit deja și localitățile Ghenetea și Cheț. Orașul se află pe platforma Marghitei, înconjurat de dealuri la est, înălțimile acestora nedepășind cota de 135 metri. Limitele naturale sunt la est Dealul Mare și Valea Inotului, la sud Barcăul, la vest Dealul Petreului iar la nord Pădurea Mare (denumită de localnici Pădurea „Trei Copaci”) (Gal 2007, 14).

Până la data la care ne-am deplasat în teren erau cunoscute următoarele descoperiri arheologice:

În proximitatea satului Cheț, în terenul fostei ferme Lukászy, au fost descoperite două vase ceramice care au fost considerate, cu dubiul de rigoare, ca elemente de inventar ale unui mormânt / unor morminte aparținând epocii bronzului (Roska 1942, 121; Ordentlich 1974c). Atât discuțiile cu localnicii cât și consultarea hărților istorice ale zonei nu au

* Muzeul Țării Crișurilor, gruia74@yahoo.com.

** Muzeul Țării Crișurilor, dorumarta67@yahoo.com.

Perimetrul municipiului Marghita împreună cu satele Cheț și Ghenetea / The perimeter of Marghita municipality

putut să ne ofere indicii privind localizarea acestui punct în teren.

În anul 1968, cu ocazia practicii agricole efectuată de către elevii liceului din Marghita, într-o nisipărie din dreapta drumului dintre Marghita și Ghenetea, în hotarul satului Ghenetea, au fost descoperite patru castroane și o strachină, lucrate la roată din pastă fină cenușie. Ele au fost găsite la o adâncime cuprinsă între 0,40 - 0,55 m față de nivelul de călcare, într-un pământ argilos. Vasele sunt ornamentale cu motive ștampate (cerculețe, rozete, figuri geometrice) imitând ceramica romană *terra sigillata*. Datează din secolul al III-lea - începutul secolului al IV-lea d.Chr. și pot fi atribuite populației autohtone

- dacilor liberi de epocă romană din bazinul Barcăului, - sau neamurilor "barbare" pătrunse ulterior în aceste părți. Ceramica se încadrează în orizontul cultural cu ceramică stampată, cenușie, (tipul Blažice?). Forma și ornamentația cu motive ștampate a vaselor prezintă elemente de cultură mediteraneeană, romană provincială. Probabil aceste vase pot fi corelate cu apartenența la un mormânt de înhumatie aflat în zona respectivă sau aparțineau unui depozit ceramic. Descoperirea fiind făcută în condiții nesigure, nu se pot aduce alte precizări de ordin cultural - istoric. Piese sunt depozitate în prezent la Muzeul Orășenesc Săcuieni (Dumitrașcu, Nánási 1972; Dumitrașcu 1972a, 198, 202; Dumitrașcu 1974a; Ignat, Bulzan 1997, 500; Gal *et al.* 2007, 32; informație C. Ghemiș). De asemenea, ca în cazul pieselor găsite la Cheț, nu a putut fi identificat locul descoperirii. În zona indicată de autorii care au publicat materialul arheologic (Dumitrașcu, Nánási 1972) se află lunca joasă a văii Inotului, zonă care este intens cultivată și unde nu a putut fi reperată nici o nisipărie.

În raza localității Marghita au fost făcute mai multe descoperiri arheologice la care de asemenea nu avem informații exacte privind locul unde piesele au fost găsite¹. Pentru a decela pe cât posibil descoperirile arheologice, cât și referințele bibliografice ale acestora, am ales să le denumim arbitrar astfel:

„Marghita 1” - Într-un loc neprecizat din localitate a fost descoperit un fragment ceramic și un cuțit din obsidian aparținând neoliticului. Arheologul clujean Zoia Maxim amintește în mod greșit mai multe unelte din piatră neolitice și trei topoare de cupru, precum și referința bibliografică² deși în repertoriu nu este menționat nici un topor eneolitic din cupru și nici nu avem cunoștință de existența vreunuia. (Hampel 1891, 83; Roska 1942, 157; Ordentlich 1974e, 43; Ignat 1998, 82; Maxim 1999, 167; Gal *et al.* 2007, 23).

„Marghita 2” - În raza localității a fost descoperită o verigă de aur cu secțiunea rombică aparținând sfârșitului epocii bronzului. Profesorul N.N. Gal atribuie această verigă în mod eronat epocii fierului, cu o descriere greșită, urmând ca aceeași verigă să constituie câteva pagini mai târziu o dovadă a romanizării zonei Marghitei (Roska 1942, 157; Rusu 1972, 47; Gal *et al.* 2007, 29 și 32).

„Marghita 3” - Tot în raza localității a fost descoperit un buzdugan realizat din bronz aparținând perioadei medievale târzii. Profesorul Gal care citează în mod greșit trimiterea bibliografică la această descoperire³, atribuie în mod eronat buzduganul epocii bronzului (Hampel 1891, 83; Roska 1942, 157; Ordentlich 1974e, 43; Gal 2007, 26).

¹ Nu am inclus aici descoperirile monetare, cum ar fi imitația de *aureus* descoperită în anul 1911 (Gohl 1911, 14; Sășianu 1980, 133; Ignat, Bulzan 1997, 101) sau tezaurele monetare medievale (cinci) din care unul a fost deja publicat *in extenso* (Toma, Lakatos 2009; informații Corina Toma).

² Autoarea menționează greșit pagina 34 în loc de 43 din *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea, 1974. De asemenea în același repertoriu nu este menționat nici un topor eneolitic din cupru și nici nu avem cunoștință de existența vreunuia.

³ Autorul menționează greșit pagina 45 în loc de 43 din *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea, 1974.

Pe lângă aceste informații privind descoperirile arheologice din teritoriul municipiului Marghita, imposibil de asociat cu locul în teren, cu ocazia cercetării arheologice de teren din septembrie 2015 a fost documentat un câmp de movile de pământ⁴ inedit, care se întinde și în raza localității Sălacea.

Deși în literatura de specialitate nu a mai fost menționat până în prezent câmpul de movile de la Cheț, el apare pentru prima dată semnalat pe a doua ridicare militară a Imperiului Habsburgic.

Au putut fi astfel reperate pe hartă un număr de 12 astfel de ridicături, însă la deplasarea la fața locului nu au mai putut fi identificate decât 10 movile. Acest lucru s-a datorat și faptului că dată fiind perioada când s-a desfășurat cercetarea de teren, o parte din aceste movile se aflau în lanurile de porumb, făcând imposibilă reperarea lor.

Astfel de movile au fost asociate de-a lungul timpului cu tumuli funerari aparținând fie epocii bronzului, fie epocii dacice sau chiar perioadei migrațiilor, dar dată fiind lipsa cercetării arheologice nu ne putem încă pronunța. Movelele au o formă circulară cu un diametru cuprins între 15 și 40 de metri și o înălțime cuprinsă între 0,7 – și 3 metri. Singura excepție o face cea de la Holmul Chețului (așa cum este denumit de localnici), situat în stânga drumului ce duce spre sat, care are un diametru de aproximativ 100 m și o înălțime de aproximativ 6 metri. Aceste movile prezentau la suprafață, în arătură un sol de culoare neagră sau maroniu închis, fără urme de chirpic sau cenușă și care se diferențiau prin culoare față de pământul gălbui sau gri deschis din jur – și acela fără urme de vestigii arheologice.

Astfel de câmpuri de movile de pământ au mai fost identificate în județul Bihor în perimetrul următoarelor localități: Beiuș (Ordentlich 1974 a), Buduslău (Ordentlich 1974 b), Diosig (Ordentlich 1974 c), Fegernicul Nou (Dumitrașcu, Hadnagy 1980), Hodiș (Chidioșan 1974a, Fazecaș 2008, 132, periegheză G. Fazecaș, C. Ghemiș în martie 2012), Olosig (inf. I. Crișan), Otomani (Ordentlich 1974f), Petrileni (Dumitrașcu 1974b), Rieni (Dumitrașcu 1974d), Sălacea (Ordentlich 1974g), Seghiște (Dumitrașcu 1974 e), Ștei (Dumitrașcu 1974c), Talpe (Dumitrașcu 1972b, Dumitrașcu 1974, Ilea, Ciupa 2014), Tășad (cercetări de teren G. Fazecaș și R. Huza 2007-2015). Din dispunerea pe hartă, observăm că aceste câmpuri se concentrează în două zone distincte: unul situat în bazinul inferior al Crișului Negru și un alt grup situat în zona cursurilor mijlocii ale Ierului și Barcăului.

Detaliu privind reprezentările unor movile de pământ din raza localității Cheț pe cea de-a doua ridicare militară a Imperiului Habsburgic / Detail of earth mounds presentation in the Cheț area on the second topographic Habsburg military map

Dispunerea câmpului de movile din raza localității Cheț / The earth mounds field from Cheț

⁴ Deși în bibliografia folosită pentru acest articol a fost frecvent utilizat termenul de "câmp de tumuli", în prezentul studiu am preferat să folosim termenul de movile de pământ și nu cel de tumul în lipsa informațiilor privind modul de formare a acestor movile sau funcția lor.

Vedere de ansamblu al tumulului de la Tășad sondat în 2010 / General view on Tășad tumulus investigated in 2010

Numărul de movile din astfel de câmpuri de movile, diferă de la caz la caz. Dacă în cazul celor de la Buduslău, Diosig, Olosig, Otomani, Petrileni, Sălacea, Ștei numărul acestora nu este cunoscut, la Hodiș sunt amintiți 3 sau 4, 6 la Talpe, 11 la Tășad, 32 la în Pădurea Delanilor de la Beiuș și peste 100 la Rieni. Dintre aceștia S. Dumitrașcu a investigat prin sondaje arheologice un număr de 11 movile (câte unul la Beiuș și Petrileni, doi la Talpe și șapte la Rieni) fără a descoperi artefacte sau contexte arheologice care să-i permită atribuirea acestora unei perioade cronologice sau să explice formarea acestora. Dacă în cazul movilelor situate în valea Barcăului și Ierului I. Ordentlich le atribuie unor tumuli (deși nu a investigat

arheologic niciunul), S. Dumitrașcu pentru movilele din zona Beiuș - Vașcău folosește inițial termenul de tumuli dar în fața lipsei vreunei evidențe arheologice emite supoziția că aceste movile ar putea fi urme ale unor instalații de producere a mangalului folosit în prelucrarea minereului de cupru și fier din zonă sau urme ale unor foste stâne. Totodată, este interesant că dacă în anii '70 ai secolului trecut, S. Dumitrașcu a arătat o atenție deosebită asupra acestor câmpuri de movile de pământ, odată cu întocmirea repertoriului descoperirilor arheologice din bazinul Crișului Negru, el renunță să le mai includă în rândul vreunei epoci pre- și/sau istorice (Dumitrașcu 1985). Doar N. Chidioșan a încercat să atribuie movilele de la Hodiș epocii bronzului în conexiune cu depozitul de piese din aur descoperit aici (Chidioșan 1974a, Rusu 1972, 46).

O imagine diferită întâlnim însă la Tășad. În vara anului 2010 când cu ocazia unei viituri puternice a văii Stracoșului a fost ruptă marginea unei

Tumulul sondat în 2010 la Tășad (detaliu) / Tășad tumulus 2010 (detail)

astfel de movile de pământ fiind scoase la iveală câteva fragmente ceramice. În urma deplasării la fața locului am îndreptat profilul deranjat de viitură în vederea stabilirii stratigrafiei. La baza ridicăturii de pământ a fost descoperit pe lângă câteva fragmente ceramice, fundul unui vas de mari dimensiuni ce poate fi datat la începutul primei vârste a fierului. Faptul că grupul de ridicături de pământ de află la cca. un kilometru nord în amonte pe valea ce curge apoi pe la poalele sitului de la Tășad "Cetățeaua" unde a fost cercetată și o locuire aparținând începutului primei vârste a fierului (Chidioșan 1974b; Chidioșan 1979; Popa, Fazecaș 2013, 49) ne face să credem că în cazul acesta avem de-a face cu un câmp de tumuli.

În același timp, credem că cea mai directă rezolvare a problemelor de datare și de interpretare a câmpului de movile din zona localității suburbane Cheț, din municipiul Marghita, este efectuarea unor sondaje arheologice, acolo unde acest lucru este posibil, realitate care pe de o parte elimină definitiv posibilitatea ca aceste ridicături să fie doar simple urme ale unor instalații de producere a mangalului, databile în secolele XVIII – XIX, iar pe de altă parte le-ar data corect ca aparținând preistoriei sau epocii migrațiilor.

Bibliografie

- Chidioșan 1974a N. Chidioșan, *Hodiș*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 39.
- Chidioșan 1974b N. Chidioșan, *Tășad*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 77.
- Chidioșan 1979 N. Chidioșan, *Raport asupra săpăturilor arheologice întreprinse în anul 1978 în satul Tășad, comuna Drăgești (județul Bihor)*, în *Materiale*, Oradea 1979, 85-89.
- Dumitrașcu 1972a S. Dumitrașcu, *Descoperiri arheologice din secolele II-V e.n. în județul Bihor*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil), V. Faur (secretar de redacție), C. Hora, T. Jurcsák, Tereza Mózes, I. Ordentlich (redactori) – *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, 197-207.
- Dumitrașcu 1972b S. Dumitrașcu, *Așezări fortificate și cetăți dacice în partea de vest a Munților Apuseni*, în *Crisia II*, 1972, 121 - 148.
- Dumitrașcu 1974a S. Dumitrașcu, *Ghenetea*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 36.
- Dumitrașcu 1974b S. Dumitrașcu, *Petrileni*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 54.
- Dumitrașcu 1974c S. Dumitrașcu, *Dr. Petru Groza (Șteiu)*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 54.
- Dumitrașcu 1974d S. Dumitrașcu, *Rieni*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 65 - 66.
- Dumitrașcu 1974e S. Dumitrașcu, *Seghiște*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 65 - 66.
- Dumitrașcu 1974f S. Dumitrașcu, *Talpe*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 74 – 75.

- Dumitrașcu 1982 S. Dumitrașcu, *Cercetări de topografie arheologică în Crișana*, în *Crisia* XII, 1982, p. 353 – 360.
- Dumitrașcu, Hadnagy 1980 S. Dumitrașcu S, Hadnagy A., *Cercetări arheologice de suprafață la Fegernicul Nou*, jud. Bihor, în *Crisia* X, 1980, 513 – 515.
- Dumitrașcu, Nánási 1972 S. Dumitrașcu, Nánási Z., *Ceramică descoperită la Ghenetea (j. Bihor)*, în *Satu Mare Studii și Comunicări*, 1972, 227 – 335.
- Fazecaș 2008 G. Fazecaș, *Preistoria Țării Beiușului*, în I. Degău, N. Brânda (coord.), *Beiușul și lumea lui. Studiu monografic*, Ed. Primus, vol. I, 2008, 92 – 148.
- Gal et al. 2007 N.N. Gal (coord.), A. Nandra, M. Ilieș, O. Pușcaș, P. Birta, M. Maghiar – *Monografia orașului Marghita*, Ed. Primus, Oradea 2007.
- Hampel 1891 Hampel J., *Múzeumok és Társulatok*, în *Archaeologiai Értesítő* 1891, 155 – 165.
- Ignat 1998 Doina Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*, Ed. Mirton, Timișoara, 1998.
- Ignat, Bulzan 1997 Doina Ignat, S. Bulzan, *Descoperiri de epocă romană în bazinul mijlociu al râului Barcău*, în *Acta Musei Porolissensis* XXI, 1997, 499 – 523.
- Ilea, Ciupa 2008 Ana Ilea, V. Ciupa – *Evoluția istorică a satului Talpe până la mijlocul secolului al XIX-lea*, în V. Ciupa (coord.) – *Satul Talpe. Contribuții monografice*, Ed. Artpress, Timișoara 2014, 41 – 86.
- Ordentlich 1974a I. Ordentlich – *Beiuș*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 11.
- Ordentlich 1974b I. Ordentlich – *Buduslău*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 20.
- Ordentlich 1974c I. Ordentlich – *Cheț*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 24.
- Ordentlich 1974d I. Ordentlich – *Diosig*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 32.
- Ordentlich 1974e I. Ordentlich – *Marghita*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 43.
- Ordentlich 1974f I. Ordentlich – *Otomanii*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 50 - 51.
- Ordentlich 1974g I. Ordentlich – *Sălacea*, în S. Dumitrașcu (redactor responsabil) – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Oradea 1974, 63 - 64.
- Popa, Fazecaș 2013 C. I. Popa, G. Fazecaș – *Contribuții la cunoașterea etapei finale a culturii Coțofeni în Crișana. Așezarea de la Tășad (jud. Bihor)*, în *Apulum* 50, 2013, 47-85.
- Roska 1942 Roska M. – *Erdély régészeti repertoriuma. I. Óskor*, Kolozsvár, 1942.
- Rusu 1972 M. Rusu – *Considerații asupra metalurgiei aurului din Transilvania și Bronz D și Hallstatt A*, în *Acta Musei Napocensis* IX, 1972, 29 – 63.
- Sășianu 1980 Al. Sășianu – *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980.
- Toma, Lakatos 2009 Corina Toma, Lakatos A. – *Un tezaur monetar din secolele XV - XVI descoperit la Marghita (jud. Bihor)*, în *Crisia* XXXIX, 2009, 97 - 142.

Câmpurile de movile în județul Bihor / Mound fields in Bihor county:

1. Beiuș, 2. Buduslău, 3. Cheț, 4. Diosig, 5. Fegernicul Nou, 6. Hodiș, 7. Olosig, 8. Otomani,
9. Petrieni, 10. Rieni, 11. Sălacea, 12. Seghiște, 13. Ștei, 14. Talpe, 15. Tășad.

Vedere generală înspre movila 1 și 2 / General view of mound 1 and 2

Movila nr. 3 / Mound no. 3

Movila nr. 4 / Mound no. 4

Movila nr. 5 / Mound no. 5

Movila nr. 6 (Holmul Chețului) / Mound no. 6

Movila nr. 7 / Mound no. 7

Movila nr. 8 / Mound no. 8

Movila nr. 9 / Mound no. 9

Movila nr. 10 / Mound no. 10

Ghenetea – către valea Inotului (în dreapta drumului Marghita - Ghenetea) / Ghenetea – view over the Inot valley (on the right side of Marghita – Ghenetea road)

FIBULE CU NODURI ÎN CURS DE PRELUCRARE PĂSTRATE ÎN COLECȚIA MUZEULUI DIN ORADEA - REEVALUAREA TEZAURULUI DACIC DESCOPERIT ÎN ANUL 1972 LA SACALASĂU NOU, JUD. BIHOR -

Corina TOMA*

UNFINISHED KNOTTED FIBULAE PRESERVED IN THE COLLECTION OF THE MUSEUM IN ORADEA - REEVALUATING THE DACIAN HOARD DISCOVERED IN 1972 IN SACALASĂU NOU (BIHOR COUNTY) -**

Abstract

The article brings back into attention one of the hoards consisting of Dacian jewelry items and dress accessories discovered near the settlement in Sacalasău Nou (Bihor County). This re-opening of the discussion was triggered by the completion of the lot published in 1975 with two new items. The latter were briefly mentioned in 1981 as parts of fragmentarily preserved knotted fibulae, but specialists failed to notice them. The re-identification of the items as parts of fibulae that were left unfinished invalidates, at least in the present case, the hypothesis according to which knotted fibulae were produced from a single silver bar each.

The analysis of the half-finished items and, in parallel, that of certain repaired fibulae (Mediaș, Cehețel) or finished pieces (Sacalasău, Tășad) has revealed several technological details related to the manner in which the knots were obtained and to the way in which craftsmen attached the fibula foot to the arch. The imperfections, inherent to the processing of the knotted foot through hammering, and the fissures observed under the microscope in the case of one of the finished fibulae's foot rod render its possible plating with a silver plate plausible.

The inclusion of unfinished fibulae in the lot of jewelry items that entered the collection of the museum in Oradea in 1979, besides one fibula that shows clear traces of intended repairing and the multiple discoveries of drachmas minted in Apollonia and Dyrrhachium that were probably used as primary material, reveals the existence of a silversmith's workshop in the area of the Dacian settlement in Sacalasău Nou.

Keywords: the Dacians; hoard; knobbed fibulae; processing techniques; metalworking workshop.

Dintre multiplele descoperiri întâmplătoare de piese de orfevrie din zona localității Sacalasău Nou (jud. Bihor), singurul lot de piese care a beneficiat de o publicare detaliată a fost tezaurul găsit, în anul 1972, pe dealul numit *Burcarar*.

Tezaurul salvat de profesorul E. Molnar din localitatea învecinată, Derna, conținea un „lănțisor”, două brățări, trei fibule și „bara unei piese de argint”¹. Trei ani mai târziu, S. Dumitrașcu împreună cu E. Molnar au publicat două fibule cu noduri (una fragmentară), un picior cu noduri de la o altă fibulă, o brățară masivă cu protome de șarpe și un fragment de la o „podoabă (?)” de argint². Aducând în discuție relatările localnicilor, conform cărora, cu 20 de ani în urmă, tatăl

* Muzeul Țării Crișurilor, corinatoma00@yahoo.com.

** Versiunea în limba engleză a articolului, având titlul: *Half-Finished Knobbed Fibulae within One of the Hoards at Sacalasău Nou (Bihor County)*, este publicată în *Acta Musei Napocensis*, 50/1, 2013.

¹ Dumitrașcu, Molnar 1975, 59.

² Dumitrașcu, Molnar 1975, 45-67.

descoperitorului tezaurului din anul 1972 ar fi găsit pe același deal *Burcarar* un tezaur compus din opt fibule cu noduri, autorii articolului contopesc cele două tezaure într-unul singur și localizează punctul de descoperire „în sau în apropierea cetății dacice de la Sacalasău Nou”³, cetățuie aflată la aproximativ 300 m de dealul *Burcarar*⁴.

Câțiva ani mai târziu (1981), într-un articol referitor la descoperirile monetare și de podoabe din zona satului Sacalasău Nou, cele două tezaure localizate pe dealul *Burcarar* sunt tratate separat⁵. În plus, lotul descoperit în anul 1972 este completat cu două piese „recent recuperate”, necunoscute autorilor articolului precedent: „un picior de fibulă cu trei nodozități discoidale și un fragment din resortul unei fibule din care s-a păstrat o porțiune din spirală”⁶. Se preciza, în mod eronat, că tezaurul se păstrează în colecția Școlii generale din Derna.

Conform registrului de inventar al Muzeului Țării Crișurilor Oradea (MȚCO), cel puțin o parte dintre piese se aflau deja, din decembrie 1979, în colecția muzeului orădean, donate fiind de miliție, în urma confiscării lor de la E. Molnar. Din procesul verbal și din registrul de inventar reiese că au fost inventariate atunci următoarele piese:

- *fibulă dacică având corpul rupt* (inv. 10.951)
- *acul fibulei* (inv. 10.954)
- *picior de fibulă cu trei bulbi „cu urme de pilire recentă”* (inv. 10.952)
- *picior de fibulă dacică cu trei bulbi* (sic!) (inv. 10.953)
- *ac* (sic!) *de fibulă dacică având capătul ascuțit presat prin batere recentă* (inv. 10.955)
- *un fragment de podoabă confecționat dintr-o bară în stare contorsionată* (inv. 10.956, ulterior 10.956a)

Brățara cu capete de șarpe și fibula cu noduri păstrată întreagă s-au aflat, până în primăvara anului 1979, în colecția Școlii generale din Derna, de unde au fost luate spre a participa la o serie de expoziții internaționale organizate în perioada aprilie 1979 - noiembrie 1980⁷. Probabil după aceste peregrinări, la o dată necunoscută cu exactitate, cele două piese au intrat în colecția MȚCO, brățara fiind adăugată la numărul de inventar 10.956 (b), iar fibula, în mod inexplicabil, a rămas neinventariată până în anul 2013 (inv. 23.129).

Puse cap la cap, observăm că cele două surse - literatura de specialitate și registrul de inventar - nu se coroborează integral, ba chiar oferă informații ambigui, contradictorii, ce ridică semne de întrebare asupra compoziției tezaurului descoperit în anul 1972 la Sacalasău Nou (jud. Bihor).

Adăugarea ulterioară, insuficient argumentată, a două piese noi, găsite într-un areal în care au fost semnalate mai multe descoperiri rămase necunoscute, dintre care una cu un caracter special - „opt fibule cu noduri” -, ne îndeamnă la precauție⁸. Interesul pentru problematica compoziției tezaurului sporește dacă avem în vedere faptul că cele două piese semnalate în anul 1981, de către Al. Sășianu și colaboratorul său, sunt elemente de fibule cu noduri în curs de prelucrare găsite tocmai în zona de producție a acestora (actualele județe Bihor și Sălaj). Descrise lacunar și lipsite, la publicare, de fotografii sau desene, fibula/fibulele în curs de prelucrare au rămas necunoscute⁹.

Starea fibulelor cu noduri descoperite la Sacalasău Nou

Revenind la compoziția tezaurului, constatăm că lotul publicat în anul 1975 cuprindea, alături de fibule întregi sau întregibile, și părți dispartate provenite de la piese deteriorate. Singura

³ Dumitrașcu, Molnar 1975, 59, 64.

⁴ În literatura de specialitate, în zona localității Sacalasău Nou este amintită o cetate dacică „distrusă de căutătorii de comori”. Indicii privitoare la existența acesteia ar fi un șanț, „poate însoțit de un val”, care taie locul de pătrundere pe platoul promontoriului, și câteva fragmente ceramice dacice găsite, alături de ceramică de epoca bronzului și feudală, în urma unui sondaj arheologic efectuat în anul 1971 (Dumitrașcu 1972, 136, catalog nr. 7, 137; Glodariu 1983, 109, repertoriu nr. 4).

⁵ Sășianu, Konevalik 1981, 331-332.

⁶ Sășianu, Konevalik 1981, 332, catalog nr. 10, 13.

⁷ În perioada 1979-1980 au fost organizate în Belgia, Italia și Franța o serie de expoziții menite să marcheze 2050 de ani de la constituirea statului dac: *La civilisation classique des Daco-Gètes* 1979, 71, catalog nr. 321; *I Daci* 1979, 80, catalog nr. 333, 138; *Trésors des Daces* 1980, 337.

⁸ Dumitrașcu, Molnar 1975, 59; Sășianu, Konevalik 1981, 332, catalog nr. 10.

⁹ Rustoiu 1997, 96/27; Spânu 2012, 239-240, catalog nr. 98B.

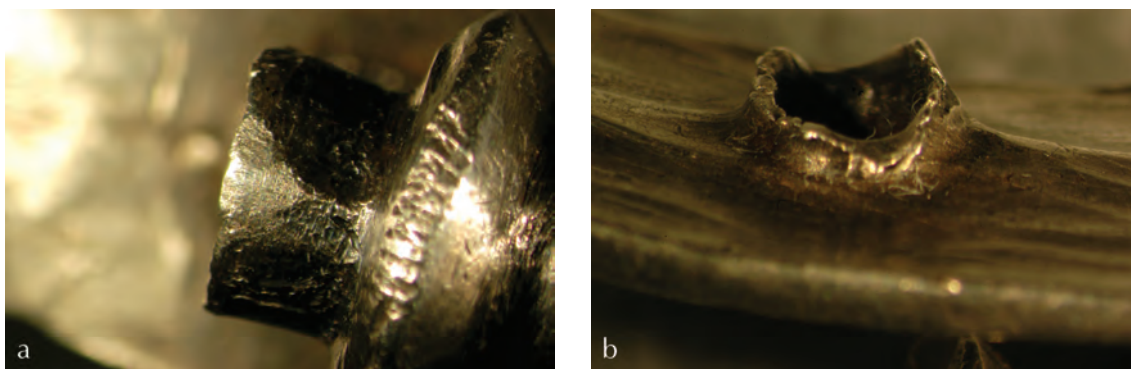

Fig. 1. Detalii microscopice asupra piciorului (a) și arcului fibulei în curs de reparare (b) (MȚCO, 10.951)

fibulă păstrată întreagă avea, la momentul publicării, resortul deformat datorită ruginirii tijei de fier ale cărei urme se mai pot observa, pe alocuri, în interiorul spirelor¹⁰. Cândva, în intervalul 1975-1979, fibula a cunoscut un proces de restaurare, resortul fibulei fiind reșezat în poziția sa firească¹¹ (Pl. I/1).

a. Fibule deteriorate sau în curs de recondiționare

Cea de-a doua fibulă, perechea celei de mai sus, s-a păstrat fragmentar, lipsind o porțiune din piciorul cu noduri¹² (Pl. I/2). Piciorul a fost rupt la îmbinarea cu portagrafa¹³ și tăiat în vecinătatea celui de-al doilea nod intermediar. Placa arcului prezintă, în zona suprapusă de nodul intermediar și partea din tijă rămasă după tăiere, un orificiu efectuat cu un dorn prin lovire dinspre picior spre arc (Pl. I/2a, Fig. 1a). La publicarea piesei, gaura de pe arc a fost interpretată ca fiind lăcașul unui nit care fixa, alături de ghearele ultimului nod, piciorul de arcul fibulei¹⁴. Poziția orificiului, suprapus de tija piciorului, și aplicarea loviturii dinspre picior spre arc indică faptul că el a fost făcut fie înainte de fixarea piciorului cu noduri, fie după îndepărtarea temporară a părții rămase a acestuia. Ultima variantă are un grad mai mare de probabilitate, căci un astfel de nit de fixare ar fi fost necesar doar după ruperea piciorului, partea rămasă fiind susținută destul de fragil de ultimul nod cu rol de manșon.

O încercare de recondiționare a fibulelor deteriorate cu ajutorul niturilor a fost sesizată în cazul uneia dintre fibulele de la Mediaș, unde segmentul format de baza piciorului, portagrafa și o bucată din arc a fost detașat complet de corpul piesei. Reparația a fost efectuată în zona arcului prin suprapunerea, găurirea și unirea prin nituire a părților rupte¹⁵. Urme de reparare cu ajutorul niturilor prezintă și fibulele cu noduri descoperite în Transilvania și păstrate în colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (inv. V 430, V 435, V 446). Resortul desprins de arcul fibulei a fost aplatizat în zona de prindere, partea lățită fiind fixată în spatele plăcii arcului, ambele fiind apoi găurite și nituite¹⁶.

Modul în care nitul putea sluji la repararea piciorului fibulei de la Sacalasău Nou rămâne, în ciuda exemplelor de recondiționare prin nituire a fibulelor, inexplicabil. Perforarea arcului și pilirea tijei în vecinătatea tăieturii (Fig. 1b)¹⁷ sugerează intenția de a repara fibula, mai degrabă decât distrugerea ei voluntară¹⁸.

¹⁰ Dumitrașcu, Molnar 1975, 60, Fig. 1a-c.

¹¹ Resortul fibulei a fost recondiționat probabil cu ocazia expunerii piesei în cadrul expozițiilor amintite mai sus (vezi nota 7).

¹² În momentul publicării, coarda resortului era ruptă în două segmente; unul dintre ele, detașat complet de corpul fibulei, s-a pierdut.

¹³ Rupturi similare în zona de îmbinare a piciorului cu portagrafa prezintă și fibulele din tezaurele descoperite la Șarmășag, jud. Sălaj (Glodariu 1968, 411, catalog nr. 9, Fig. 2/7, 4/9) și Cehețel, jud. Harghita (Spănu 2012, 219, catalog nr. 24, Pl. 19/2), precum și o fibulă cu loc de descoperire necunoscut păstrată la MNIT - inv. V 446 (Rustoiu, Călian 2010, 191 catalog nr. 26).

¹⁴ Dumitrașcu, Molnar 1975, 60, catalog nr. 2, Fig. 2b.

¹⁵ Mărghitan 1976, 35, Pl. X/2; Rustoiu 1997, 26; Spănu 2012, 109, Pl. 75.

¹⁶ Popescu 1941, 191-192, Fig. 11/1, 7-8; Rustoiu, Călian 2010, 191, catalog nr. 25-26, 192 catalog nr. 28; Spănu 2012, 109, Pl. 178/1-2, 180.

¹⁷ Urmele pilei sunt vizibile, sub forma unor mici șanțuri paralele, și pe nodul învecinat.

¹⁸ Fragmentarea fibulei de la Sacalasău Nou a fost interpretată ca fiind o deteriorare intenționată, afirmându-

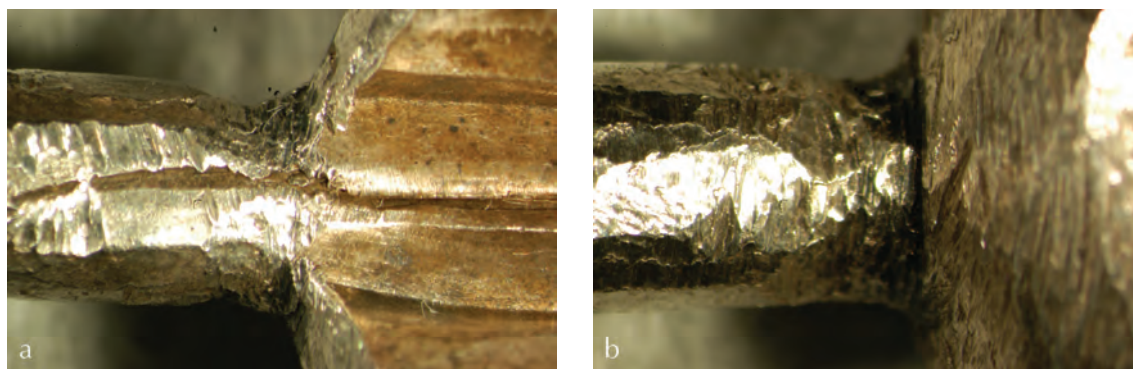

Fig. 2. Urme de pilire și de tăiere cu dalta pe piciorul fibulei în curs de prelucrare de la Sacalasău Nou (MȚCO, inv. 10.952)

Alături de fibulele sau componentele lor ușor recognoscibile, atât la prima publicare a tezaurului de la Sacalasău Nou (1975), cât și la reluarea problematicii compoziției sale (1981), era amintit un fragment provenit „de la o podoabă?, cu capetele subțiate și îndoite”, lucrată prin baterie¹⁹ (inv. 10.956a). Piesa este în fapt arcul-tijă al unei fibule cu noduri, rupt în vecinătatea portagrafei și terminat la celălalt capăt cu primele două spire, deformate, ale resortului (Pl. II/1a-f). Piesa a fost identificată ca atare și de către D. Spănu, care, asociind-o greșit cu acul fibulei cu piciorul rupt și cu piciorul de fibulă cu patru noduri mari și alte trei intermediare păstrat în tezaur (Pl. I/3), reconstitua în mod eronat o variantă inedită a unei fibule cu arcul-tijă și picior ornamentat cu patru noduri²⁰. Este posibil ca arcul-tijă să fi aparținut unei fibule cu piciorul bogat decorat²¹, însă piciorul păstrat în tezaurul de la Sacalasău Nou provine, în opinia noastră, datorită deschiderii dintre ghearele nodului ce fixează piciorul de arc, de la o fibulă cu arcul lățit, aplatizat spre resort.

b. Piese în curs de prelucrare

Conform părerii lui Al. Sășianu și Șt. Konewalik, din lotul de la Sacalasău Nou făcea parte și un fragment din „resortul unei fibule din care s-a mai păstrat o porțiune de spirală”²². Piesa înexact descrisă reprezintă un alt arc-tijă împreună cu portagrafa și o parte din resortul unei fibule în curs de prelucrare (Pl. II/2a-c). Se păstrează unul din brațele resortului obținut prin torsionarea unei sârme groase de argint, unită în linie dreaptă cu arcul fibulei, resortul nefiind încă poziționat perpendicular pe arc. În această etapă preliminară, tija arcului are un profil ovoidal, care se îngustează și aplatizează spre portagrafă. Pe corpul arcului se observă urme de dalta și cele ale baterii piesei cu ciocanul pe o nicovală, marginile fațetelor rezultate nefiind încă teșite. Zona portagrafei, puternic subțiată, reprezintă în acest stadiu de prelucrare un segment aplatizat prin ciocănire, având o muchie dreaptă, iar cealaltă dințată.

Cea de-a doua piesă amintită succint în articolul publicat în anul 1982 de către Al. Sășianu și Șt. Konewalik ca fiind „piciorul unei fibule cu trei nodozități discoidale”²³ este de asemenea o piesă în curs de prelucrare (Pl. II/3a-f). Piciorul de fibulă prezintă trei noduri mari și unul final, de mici dimensiuni, intercalat între două brâie, toate dispuse pe o tijă dreaptă ce se termină la unul din capete cu o bară patrulateră în secțiune, care se îngustează treptat, devenind ascuțită. La celălalt capăt, cel dinspre resort, nodul intermediar nu a fost finisat, iar ultimul nod, cel de prindere a piciorului de arc, lipsește. La locul de fixare a nodului-manșon este o bară patrulateră masivă, cu latura inferioară arcuită și terminată cu o prelungire pliată. Nodurile centrale au fost tăiate cu dalta în zona ce urma să suprapună arcul fibulei, inițial fiind îndepărtată o calotă, iar

se că „toate cele trei fibule cu noduri” au fost distruse prin îndoire, frângere sau tăiere (Spănu 2012, 107). Reamintim că una dintre fibule s-a păstrat întreagă, iar alta prezintă urme ale intenției de reparare. Pe de altă parte, în tezaurul de la Sacalasău Nou, așa cum se va vedea mai jos, nu există o a treia fibulă distrusă, ci părți componente de la mai multe fibule cu noduri aparținând unor subtipuri diferite.

¹⁹ Dumitrașcu, Molnar 1975, 64, Fig. 5; Sășianu, Konewalik 1981, 332.

²⁰ Spănu 2012, 43, 240, catalog nr. 98, tip 1.4.2, Fig. 4, Pl. 106.

²¹ Fibule de acest tip (Rustoiu 1997, 31, tip 1c; Spănu 2012, 44, tip 1.4.2) apar în tezaurele de la Oradea-Sere, jud. Bihor (Fettich 1953, 160, Pl. XXIV/1-2; Chidioșan, Ordentlich 1973, 98, catalog nr. 3), Drăgești, jud. Bihor (Chidioșan et alii 1978, 29, Pl. I/2) sau Moigrad, jud. Sălaj (Pop 2008, 51, Fig. 42).

²² Sășianu, Konewalik 1981, 332.

²³ Sășianu, Konewalik 1981, 332.

mai apoi din partea rămasă a fost tăiată o nouă bucată în forma literei V, cu vârful spre tijă (Fig. 2a). Întreaga piesă are un aspect grosolan, nefinisat, imperfecțiunile rezultate în urma ciocănirii fiind rectificate prin șlefuire (Fig. 2b).

Singurele porțiuni neșlefuite fiind zona nodului intermediar și a locului unde urma să fie fixat nodul-manșon. Numărul nodurilor²⁴ și felul în care ele au fost tăiate indică intenția manufacturării unei fibule cu arc-tijă, în cazul unui arc-placă fiind suficientă îndepărtarea doar a calotei, fără intervenția spre tija piciorului.

Etape preliminare ale manufacturării fibulelor cu noduri

Cele două părți de fibulă în curs de prelucrare oferă informații suplimentare legate de modul de obținere a fibulelor cu noduri și arc-tijă, ele ilustrând două etape tehnologice preliminare care infirmă, cel puțin în cazul de față, ipoteza manufacturării lor dintr-o singură bară de argint²⁵.

Ca produs finit, fibula cu arc-tijă apare în două din cele trei tezaure descoperite la Oradea, precum și în tezaurele de la Drăgești (jud. Bihor) și Moigrad (jud. Sălaj)²⁶, la publicarea cărora au fost enunțate diverse ipoteze în legătură cu procedeele tehnice folosite pentru obținerea lor. În cazul fibulei de la Oradea-Sere, N. Chidioșan și I. Ordentlich au susținut confectionarea ei printr-o tehnică compusă, ce presupunea asamblarea piciorului cu noduri obținut prin turnare, cu arc și resortul de oprire lucrate prin batere. Îmbinarea celor două părți s-a făcut prin sudarea la cald, prin ciocănire, în porțiunea apropiată primului disc²⁷. Ulterior, la publicarea tezaurului de la Drăgești, acest punct de vedere a fost revizuit, considerându-se că fibulele cu noduri au fost confectionate dintr-o singură bucată, iar nodurile au fost bătute într-un tipar bivalv și apoi retușate prin pilire²⁸. Ideea baterii nodurilor în tipar a fost amendată de către A. Rustoiu, care accepta ipoteza lucrării separate a nodurilor și fixarea lor prin ciocănire, fără a excepta posibilitatea turnării piciorului cu noduri după metoda *cerii pierdute*²⁹.

În urma analizei celor două piese în curs de prelucrare de la Sacalasău, ipoteza lansată de N. Chidioșan și I. Ordentlich se dovedește a fi parțial corectă. Piciorul cu noduri și arc au fost lucrate separat, îmbinarea lor făcându-se în vecinătatea primului nod, însă piciorul cu noduri a fost realizat prin martelare și nu prin turnare sau batere în tipar. Fisurile vizibile în zona diametrului maxim al nodurilor sugerează posibilitatea ca ele să fi fost obținute prin baterea a două jumătăți, sudura imperfectă lăsând urme îndeosebi în partea dinspre arc. Crăpăturile sunt observabile atât în cazul piciorului cu noduri în curs de prelucrare, cât și în cazul fibulelor finite cu arc-placă de la Sacalasău Nou (Fig. 3 a-b).

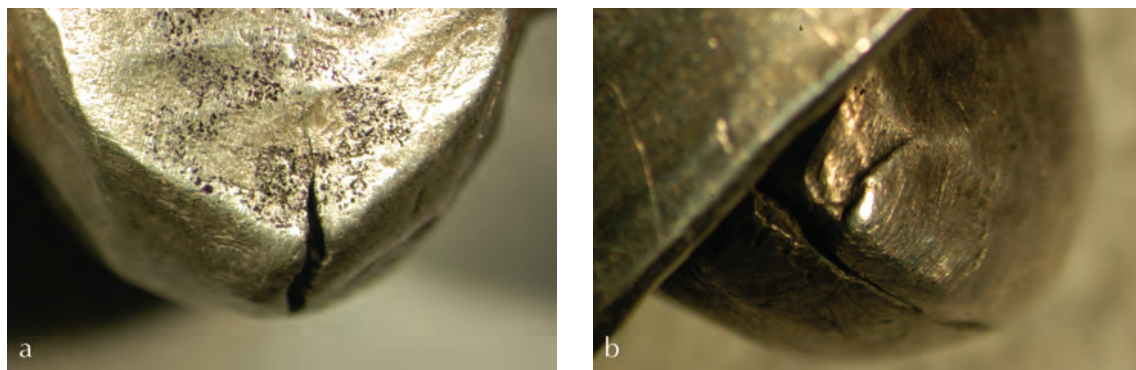

Fig. 3. Detalii microscopice asupra nodurilor fibulelor de la Sacalasău Nou (MȚCO, inv. 10.953, 10951)

²⁴ Prezența pe picior a patru noduri mari și a unui singur nod intermediar este caracteristică fibulelor cu arc-tijă. Amintim însă și excepțiile ilustrate de fibulele cu arc-placă din tezaurul de la Mediaș (Mărghitan 1976, Pl. X/2; Spânu 2012, 228, tip 1.4.3, Pl. 74-75).

²⁵ La publicarea fibulelor cu noduri din diverse descoperiri s-a susținut, la modul general, ideea lucrării lor dintr-un singur fir/segment sau bară/bucată de argint lucrată prin batere cu ciocanul (Floca 1956, 8-9; Székely 1965, 52; Dumitrașcu, Molnar 1975, 60; Iaroslavschi 1982, 271; Rustoiu 1997, 31; Spânu 2012, 42 etc.).

²⁶ Vezi nota 22.

²⁷ Chidioșan, Ordentlich 1973, 97-98.

²⁸ Chidioșan et alii 1978, 28-29. Ipoteza confectionării fibulei dintr-o singură bară prin ciocănire la cald și a baterii piciorului cu noduri într-un tipar fusese enunțată deja cu ocazia publicării fibulelor din inventarul locuinței-atelier descoperite de N. Chidioșan, în așezarea de la Tășad (Chidioșan 1977, 30).

²⁹ Rustoiu 1997, 22, 28-29, nota 17. Vezi și Sășianu, Konewalik 1981, 331-332.

Nodurile au fost bătute separat sau, cel puțin, pregătite în prealabil, și fixate apoi prin batere pe tijă; în caz contrar, bara de argint din care urma să se realizeze piciorul ar fi trebuit să aibă o grosime egală cu aceea a nodului cu diametrul maxim. O dovadă în acest sens oferă una dintre fibulele cu noduri de la Tășad, în cazul căreia pliarea forțată a piesei a dus la îndoirea arcului în zona nodului-manșon, în unghi aproape drept, ceea ce a atras după sine curbarea tijei piciorului în dreptul penultimului nod, care s-a deprins de tijă, lăsând un loc gol³⁰(Pl. III/1a). În funcție de forma arcului și de gradul de arcuire a tijei piciorului, nodurile mediane au fost uneori tăiate cu dalta pentru a putea îmbuca tija sau pentru a se așeza pe placa lătită a arcului. Fixarea nodului-manșon aparține, așa cum indică piciorul în curs de prelucrare, unei etape ulterioare, el fiind modelat prin batere pe miezul format de capătul îngroșat al tijei. Aspectul acestuia este mai degrabă de inel, de brâu deschis care înfășoară piciorul și se prelungește subțindu-se spre arc. Rolul său este unul funcțional, aspectul de „nod” fiind dat din considerente estetice.

N. Chidioșan a intuit ideea îmbinării piciorului cu arc în vecinătatea primului nod, fără a oferi, însă, detalii tehnologice. Morfologia pieselor în curs de prelucrare descoperite la Sacalasău și observațiile directe asupra imperfecțiunilor fibulelor finite din colecția MȚCO ne îndemnă să presupunem că legătura dintre picior și arc se făcea cu ajutorul unei plăci de argint, care îmbrăca miezul viitoarei portagrafe și îmbuca, asemenea unui manșon, tija subțiată și ascuțită a piciorului. Modul ingenios prin care arc și tija piciorului puteau fi astfel asamblate este susținut și de șanțuirea care apare, pe partea inferioară a tijei, înaintea primului nod, la fibulele finite cu arc-placă din tezaurele de la Sacalasău Nou și Tășad (Pl. I/1a, III/2a).

Metoda manșonului a fost folosită, în manieră diferită, pentru repararea fibulelor cu noduri și arc-placă din tezaurele de la Cehețel (jud. Harghita) și Mediaș (jud. Sibiu). Repararea fibulei de la Mediaș s-a realizat prin lățirea treptată a plăcii portagrafei imediat după curbura spre picior, sub forma unei teci care îmbucă capătul tijei cu noduri (Pl. III/3, 3a)³¹. În zona arcului, așa cum am arătat mai sus, fibula a fost nituită. Dacă urmele dublei reparații sunt perfect vizibile, mult mai greu de intuit sunt cauzele acesteia³². Cel mai probabil, fibula a suferit o ruptură în zona dintre portagrafă și tija piciorului, repararea piesei presupunând înlăturarea vechii portagrafe și înlocuirea ei cu una nouă, care oferea și posibilitatea confecționării manșonului³³. Pentru cele două fibule de la Cehețel, manșonul este obținut prin aplatizarea la întâlnirea cu tija piciorului, sub forma a două aripioare libere, nesudate, a plăcii de argint din care este confecționată portagrafa (Pl. III/4, 4a)³⁴. Singura intervenție antică pare să fie cea din zona manșonului, fapt ce îndreptățește presupunerea că, pentru a se efectua reparația, piciorul a fost „probabil, detașat de corpul inițial al fibulei și ulterior a fost montat la un nou arc cu portagrafă, ac și resort, realizate separat”³⁵.

Dincolo de cazurile de recondiționare a fibulelor, piciorul cu noduri în curs de prelucrare de la Sacalasău Nou și sudurile imperfecte observate în cazul pieselor finite demonstrează că procedeul era folosit, cu și mai multă pricepere, la manufacturarea fibulelor și nu reprezenta doar o tehnică improvizată pentru repararea acestora³⁶.

³⁰ MȚCO, nr. inv. 9693.

³¹ MNIR, inv. 47.494. Mulțumesc D-nei Rodica Oanța-Marghitu de la MNIR pentru fotografiile trimise.

³² A. Rustoiu a presupus că fibula a avut arc rupt, nituirea prin ciocănire a acestuia solicitând înlăturarea prin tăiere a piciorului fibulei. După nituire, piciorul a fost prins de corpul fibulei cu ajutorul manșonului obținut prin martelarea uneia din extremitățile tăiate (Rustoiu 1997, 26, Fig. 13/5, 80/3). La rândul său, D. Spănu a vorbit despre o dublă ruptură - una în zona arcului, alta în zona piciorului - „la un moment dat, portagrafa, o parte din arc și baza piciorului au fost probabil detașate complet de restul corpului fibulei” (Spănu 2012, 109, 228, catalog nr. 69, lotul Mediaș-București, Pl. 75).

³³ În opinia noastră, arc și piciorul, a fost tăiat intenționat în apropierea portagrafei. Miza o constituia repararea piciorului, căci indiferent dacă acesta ar fi fost tăiat intenționat sau rupt datorită utilizării, este greu de crezut că partea rămasă în vecinătatea portagrafei avea dimensiuni suficient de mari pentru a putea fi transformată în manșon.

³⁴ MMI Cristur, inv. 1050, 1058. Mulțumesc D-nei Sandor-Zsigmond Ibolya, muzeograf la Muzeul Molnár István din Cristuru Secuiesc (jud. Harghita), pentru bunăvoința arătată și fotografiile trimise.

³⁵ Székely 1965, 52-53, Fig 4/1, 4; Spănu 2012, 109, 219, Pl. 18/1-2. Fragilitatea extremă a plăcii în comparație cu masivitatea piciorului și diferența de culoare între cele două elemente componente ale fibulelor (arc, portagrafa, resortul și acul, pe de o parte, și piciorul cu noduri, pe de altă parte) l-au îndemnat pe D. Spănu să presupună lucrarea separată a celor două părți.

³⁶ A. Rustoiu a presupus că repararea fibulei de la Mediaș a fost făcută de către un meșter bronzier, bun

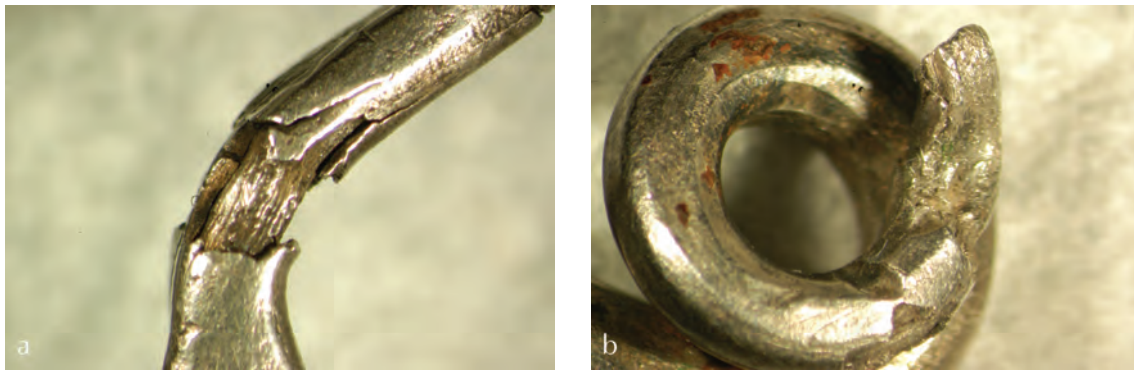

Fig.4. Detalii asupra structurii fibulelor din tezaurul de la Oradea-Sere (MȚCO, inv. 6453, 6452)

Problematika pieselor cu miez

Aspectul general al piciorului cu noduri dat, printre altele, de tija cu o secțiune neuniformă sau de urme evidente de pilire, duce cu gândul la ideea unui rebut de atelier sau a unei piese aflate în lucru. Imperfecțiunile inerente prelucrării fibulei doar cu mâna, din ciocan, nu au fost corectate sau ascunse în întregime prin simpla acțiune de pilire a suprafeței piesei. Din această perspectivă, dacă rămânem la ideea unei piese în curs de prelucrare, având în vedere și placarea cu foaie de argint a miezului portagrafei și a bazei piciorului, ne întrebăm dacă nu cumva tija cu noduri reprezintă doar un miez ce urma să fie la rândul lui acoperit cu o foaie de argint care ar fi mascat imperfecțiunile baterii³⁷.

Placarea unui miez cu o foaie de argint a fost observată, cu decenii în urmă, în cazul fibulei-tijă din tezaurul de la Oradea-Sere. Prezența în zonele de curbură³⁸ a unui miez, considerat a fi dintr-un aliaj de argint și cupru³⁹ (Fig. 4 a-b), i-a determinat pe N. Chidioșan și I. Ordentlich să explice folosirea acestei tehnici din considerente pur funcționale, miezul conferind o flexibilitate mai mare elementelor mobile⁴⁰. Opinia autorilor este subrezită de existența miezului de-a lungul întregului arc, observabil datorită unei tăieturi moderne efectuate probabil după publicarea tezaurului. În concluzie, baza piciorului, portagrafa, arcul și resortul⁴¹, și nu doar părțile curbate sau îndoite, au fost confecționate dintr-un miez peste care a fost aplicată o placă de argint.

S-a dovedit și în cazul altor tezaure că tehnica placării unui miez a fost folosită în realizarea unor podoabe care nu necesitau proprietăți elastice (arcul și acele fibulelor, pandantivele-cui). Pornind de la premisa că miezul podoabelor în cauză este lucrat dintr-un aliaj de argint și cupru, iar placa este din argint de bună calitate, folosirea tehnicii placării a fost pusă pe seama crizei argintului în Dacia preromană; ea ilustrând, mai degrabă, intenția de a economisi argint de bună calitate⁴².

Dacă ipoteza arheologilor asupra crizei argintului în Dacia preromană este corectă,

cunoscător al tehnicii nituirii, dar care nu cunoștea sudarea la cald a metalului, operațiune bine cunoscută unui meșter argintar (Rustoiu 1997, 26).

³⁷ În cazul fibulei din lotul de la Mediaș, păstrată la MNIR (inv. 47.494), segmentele tijei dintre nodurile mari sunt înfășurate cu plăci subțiri de argint, sudate sub forma unor tuburi (Pl. III/3).

³⁸ Prezența unei foițe de argint care îmbracă un miez a fost sesizată cu ochiul liber în zona unde piciorul se unește cu portagrafa, în porțiunea de curbură dintre portagrafă și arc, precum și în interiorul spirelor resortului.

³⁹ Atragem atenția asupra faptului că fibulele de la Oradea-Sere nu au fost supuse unor analize metalografice sau chimice, în urma cărora să reiasă cu claritate compoziția aliajului din miezul și placa ce-l îmbracă. Probabil autorii au avut în vedere buletinul de analiză a câtorva piese din tezaurul de la Șărmășag, care indică o compoziție neomogenă și un conținut de argint care variază de la 87,8% (21,1 carate) la 58,7% (14,1 carate). Prezența cuprului a fost detectată în interiorul uneia dintre piesele analizate (MNIT, inv. 5523) (Glodariu 1968, 418, Anexă. Buletin de analiză realizat de E. Stoicovici).

⁴⁰ Chidioșan, Ordentlich 1973, 97-98.

⁴¹ Acul fibulei lipsește, dar în ruptura unuia dintre acele de fibulă păstrate în lotul de la Oradea-Sere se observă existența miezului (MȚCO, inv. 6457/1).

⁴² Glodariu 1968, 415, Rustoiu 1996a, 43-54; Rustoiu 1996b, 49-51; Spănu 2005, 67-68. Din literatura de specialitate consultată reiese, însă, că doar piesele din tezaurul de la Șărmășag (jud. Sălaj) au fost investigate din punct de vedere metalografic, până în momentul publicării acestor puncte de vedere asupra ipotezei economisirii argintului în cazul podoabelor cu miez.

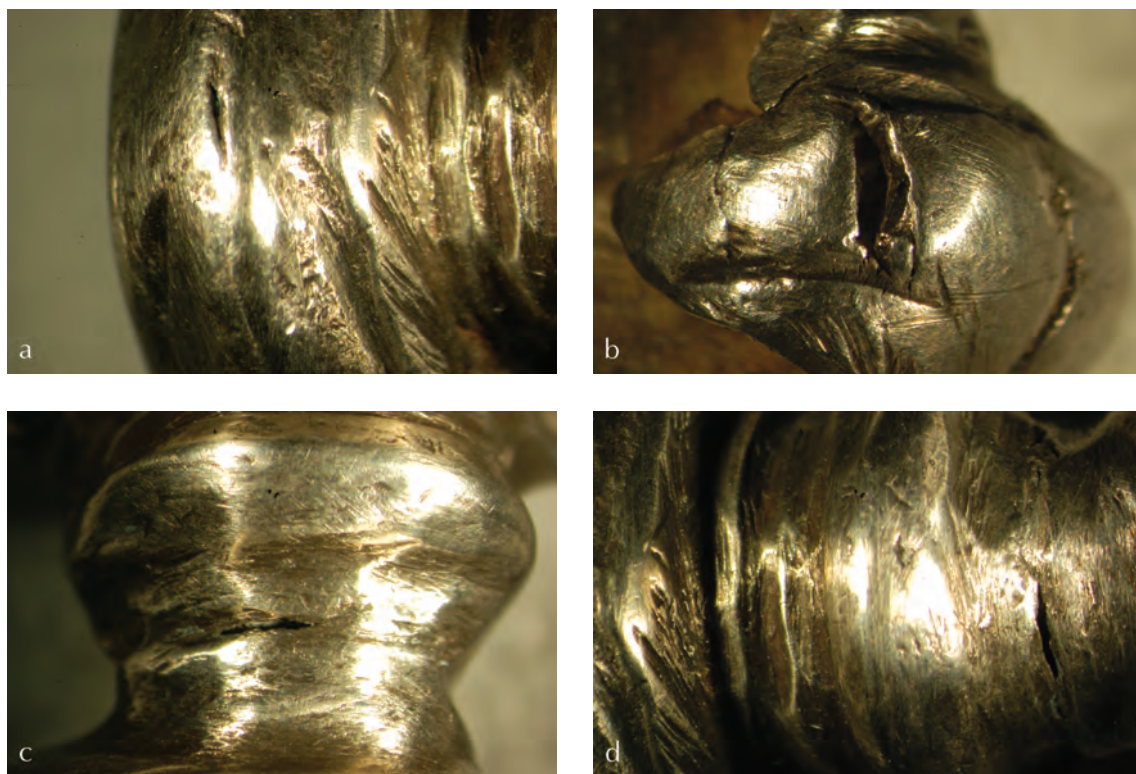

Fig.5. Fisuri pe suprafața piciorului cu noduri din tezaurul de la Sacalasău Nou (MȚCO, inv. 10.953)

se naște întrebarea: de ce meșterii daci își investeau priceperea în placarea unor elemente de mici dimensiuni, cu greutateți modeste, dar iroseau argintul de bună calitate la realizarea piciorului cu noduri masive, ce cântărea aproximativ jumătate din greutatea totală a piesei⁴³?

Prezența miezului peste care s-a aplicat o foaie de argint a fost sesizată, în lipsa analizelor, doar în porțiunile deteriorate ale fibulelor. Piciorul cu noduri, suficient de robust, s-a păstrat în majoritatea cazurilor intact⁴⁴, însă, observațiile directe asupra piciorului cu noduri, desprins în zona arcuirii spre portagrafă de corpul unei fibule cu arc-placă din tezaurul de la Sacalasău Nou (MȚCO, inv. 10.953, Pl. I/3), pot fi interpretate drept repere ale placării cu o foaie de argint.

În partea superioară a acestuia, în zona nodului-manșon, apar crăpături, mici fisuri, ce indică prezența unei plăci de argint fixate, probabil, pe un suport, o bară patrulateră de tipul celei identificate în cazul piciorului în curs de prelucrare (MȚCO, inv. 10.952, Pl. II/3, Fig. 5 a-b). Apariția crăpăturilor și pe tija curbată dintre penultimul nod și nodul intermediar (Fig. 5 c-d) sugerează aceeași posibilitatea a placării tijei cu noduri.

Revenind la piciorul cu noduri în curs de prelucrare, dincolo de starea brută, nefinisată a piesei, la o primă privire s-a observat o culoare mai închisă a aliajului din care este realizat, ușor diferită de aceea a fibulelor finite din tezaurule de la Sacalasău Nou, Oradea-Sere sau Drăgești. Este posibil ca această diferență de culoare, dacă nu cumva ea se datorează contactului cu vaporii sulfurici din aer, să fie dată de folosirea conștientă a unui aliaj de argint și cupru⁴⁵, pe care meșterii să fi vrut să-l ascundă sub o foaie de argint cu o

⁴³ Piciorul cu noduri în curs de prelucrare din lotul de la Sacalasău cântărește 50,018 gr., iar diametrul nodurilor oscilează între 1,41 și 2,14 cm, în timp ce fibula fragmentară cu arc-tijă (lipsește resortul și acul) de la Oradea Sere are o greutate de 85,155 g și noduri cu diametre cuprinse între 0,95 și 1,92 cm (MȚCO, nr. inv. 10.952), iar fibula întreagă cu arc-tijă de la Drăgești are 83,306 g. și nodurile între 1,25 cm la 1,70 cm (MȚCO, inv. 10.155).

⁴⁴ Cunoaștem două cazuri în care piciorul cu noduri al fibulelor a fost secționat: fibula de la Sacalasău Nou și cele trei fibule din mormântul de la Tilișca (Lupu 1989, 34, Fig. 9/1, 4, 6-7). În cazul fibulei de la Sacalasău Nou, tija piciorului a fost fațetată prin pilire, iar pentru fibulele de la Tilișca nu deținem observații directe asupra aspectului exterior al pieselor ori asupra părților secționate.

⁴⁵ Analizele efectuate pe diverse obiecte de podoabă dacice indică faptul că meșterii puteau să scadă sau să crească conținutul în argint al aliajului, adaosul de cupru fiind „perfect controlat și aplicat uneori cu predilecție”

finețe mai mare. Ipotețic acest lucru este posibil, însă diferențele de culoare sau observațiile cu ochiul liber sau cu ajutorul microscopului nu aduc dovezi suficiente. Singure analizele metalografice și chimice sunt cele care pot confirma sau infirma presupunerea făcută.

Nu știm în ce măsură, chiar dacă piciorul în curs de prelucrare din lotul de la Sacalasău Nou reprezintă un miez, el este într-adevăr realizat dintr-un aliaj de argint și cupru. Deși mai puțin probabil, nu putem înlătura în mod aprioric ipoteza unei plăci cu rol estetic⁴⁶, starea semifinită a piesei, greșelile de batere și urmele de șlefuire necesitând o mascare posibilă prin aplicarea unei foi de argint, a unei plăci care să rectifice imperfecțiunile piciorului.

Tezaurul/lotul de podoabe de la Sacalasău Nou – inventarul unui atelier de orfeverie

Integrarea în compoziția tezaurului de la Sacalasău Nou a celor două părți de fibulă în curs de prelucrare, recuperate prin confiscare în anul 1979, oferă lotului de podoabe un caracter aparte. Nu știm care sunt argumentele ce i-au determinat pe Al. Sășianu și Șt. Konewalik⁴⁷ să adauge cele două piese, ce „nu au fost cunoscute” de autorii articolului publicat în anul 1975⁴⁸, deși piesele au fost confiscate, conform procesului verbal de predare a pieselor, tocmai de la unul dintre ei, E. Molnar⁴⁹. Contradicția semnalată și multiplele descoperiri de podoabe făcute pe dealurile din preajma localității Sacalasău Nou ne îndeamnă la prudență. Practic, avem două ipoteze de lucru privind structura tezaurul intrat, în anul 1979, în colecția MȚCO:

i. Un lot constituit din piese provenite din două descoperiri independente, una făcută în anul 1972, pe dealul *Burcarar*, iar cealaltă la o dată și într-un loc rămase necunoscute.

ii. Un singur tezaur descoperit, în anul 1972, pe dealul *Burcărar*, în structura căruia intră fibule cu noduri cu diferite stări de conservare (finite, deteriorate, în proces de reparare, în curs de prelucrare), două brățări și un lanț.

Prima ipoteză nu poate fi, cu datele pe care le avem la îndemână, infirmată sau confirmată, însă descoperirea unor fibule în curs de prelucrare indică existența unui atelier de orfeverie în arealul așezării dacice de la Sacalasău Nou. Cea de-a doua ipoteză întărește, prin asocierea pieselor în curs de prelucrare cu piese ce poartă urme evidente ale intenției de reparare, ideea că tezaurul în cauză reprezintă inventarul unui atelier ce a funcționat într-o așezare amplasată tocmai în zona de producție a fibulelor cu noduri⁵⁰.

Un aspect particular al așezării de la Sacalasău Nou este frecvența descoperirilor de podoabe și monede, fie în tezaure mixte, fie separate⁵¹. Chiar dacă numărul și compoziția exactă a acestor tezaure rămân necunoscute, atenția ne este atrasă de presupusa descoperire din anii '50, făcută pe același deal *Burcarar*: un tezaur omogen format din opt (?) fibule cu noduri, astăzi pierdute⁵². Pe de altă parte, descoperirea în așezare și în vecinătatea ei a numeroase tezaure de drahme bătute de orașele Apollonia și Dyrrhachium, într-un mediu lipsit de economie monetară, sugerează posibilitatea producerii fibulelor din argintul obținut în urma reciclării monedelor. Ipoteza obținerii podoabelor dacice din argintul

(Stoicovici 1973, 542).

⁴⁶ Jevtić et alii 37, 66. Fibulele de tip Jarak, produse în secolul I î. Hr. în aria celților scordisci și în Transdanubia, aveau partea lătită a arcului dintre nodul de fixare și resort acoperită cu o placă de argint, ale cărei margini, nesudate prin batere de corpul arcului, rămân vizibile pe partea inferioară.

⁴⁷ Șt. Konewalik, coautorul notelor privind descoperirile din zona Sacalasău, a fost profesor la Școala generală din Sacalasău Vechi. În august 1976 a participat la un sondaj efectuat de către Al. Sășianu pe Dealul Cherecheș, în urma căruia au fost găsite șase drahme de Dyrrhachium și Apollonia (MȚCO, inv. N 812). În ianuarie 1979, a donat muzeului orădean o fibulă cu noduri și cinci drahme de Apollonia (MȚCO, inv. 10.784, N 966; Sășianu, Konewalik 1981, 332, Pl. I/A).

⁴⁸ Sășianu, Konewalik 1981 332, nota 19.

⁴⁹ La momentul publicării tezaurului au fost semnalate ca fiind pierdute doar o brățară și un lanț (Dumitrașcu, Molnar 1975, 59, 64).

⁵⁰ Rustoiu 1997, 31-32; Spănu 2012, 148-149.

⁵¹ Sășianu 1980, 146-148; Sășianu, Konewalik 1981, 336, Fig. 2. Conform repertoriilor făcute pe baza literaturii de specialitate și a cercetărilor de teren, în zona Sacalasău au fost descoperite șase tezaure ce conțin piese de port și podoabă (fibule cu noduri, brățări, un lanț ornamental).

⁵² Vezi nota 8.

monedelor de import nu este nouă⁵³, dar sincronismul cronologic dintre cele două categorii de obiecte (aparitia fibulele cu noduri coincide cu aflulxul drahmelor în Dacia preromană) și concentrarea descoperirilor într-o microzonă sunt doar argumente generale, indirecte.

Analizele metalografice asupra unui lot de drahme aparținând tezaurelor de la Sacalasău Nou și Dieci (jud. Arad)⁵⁴, comparate, în lipsa analizelor pieselor de podoabă de la Sacalasău Nou, cu rezultatele investigațiilor întreprinse asupra altor tezaure dacice⁵⁵, indică concentrații asemănătoare de argint și cupru, dar și prezența aceluiași elemente-urmă, aurul și plumbul⁵⁶. Fără a ne hazarda în a trage concluzii, considerăm că răspunsul corect, strict în chestiunea care ne interesează, poate fi dat doar în urma analizei comparative a întregului lor de piese (monede și podoabe) descoperite la Sacalasău Nou.

Concluzii

Republicarea tezaurului de podoabe descoperite în anul 1972 în zona așezării dacice de la Sacalasău Nou se datorează celor două părți de fibulă introduse, după aproape un deceniu, în compoziția acestuia. Amintite succint ca fiind un picior de fibulă cu noduri și un fragment de resort, fără a fi redată prin desen sau prin fotografii, cele două piese au trecut neobservate. Identificarea lor ca părți de fibule cu noduri în curs de prelucrare aduce în discuție câteva aspecte legate de tehnica și etapele de producere ale acestui artefact:

- confecționarea din două bucăți a nodurilor prin batere pe tija piciorului.
- obținerea fibulei în urma prelucrării separate a piciorului cu noduri, pe de o parte, și a arcului împreună cu resortul și portagrafa, pe de altă parte; precum și modul de unire al acestora cu ajutorul unei plăci ce îmbracă portagrafa și îmbucă tija piciorului, asemenea unui manșon.
- posibilitatea placării cu o foaie de argint a piciorului cu noduri, fie în scop estetic, pentru a masca imperfecțiunile baterii, fie pentru a masca un miez dintr-un aliaj cu un conținut mai scăzut de argint.

Prezența unor elemente de fibule cu noduri în curs de prelucrare aduce în discuție existența unui atelier de orfevrerie sau cel puțin prezența unui meșter orfevrar în apropierea locului de descoperire a pieselor. Descoperirea întâmplătoare, de către membrii aceleiași familii, a două tezaure ce conțin fibule, dintre care unul pierdut, pe același deal *Burcarar*

⁵³ Téglás 1892, 408-409; Popescu 1941, 197; Preda 1958, 113-124; Pârvan 1982, 312-313; Spănu 2012, 89-90.

⁵⁴ În anul 1997, Al. Sășianu a sortat un lot de 48 de drahme aparținând tezaurelor de la Dieci (jud. Arad) și Sacalasău Nou, lot ce a fost supus unor analize efectuate de către B. Constantinescu la Institutul de Fizică Atomică. Monedele au fost analizate prin două metode complementare de analiză elementară a compoziției: emisia de raze X indusă de particule încărcate (PIXE) și fluorescența de raze X (XRF). Rezultatele analizelor au fost publicate în diverse reviste de specialitate între anii 1999-2001, care nu ne-au fost accesibile. Observațiile noastre privind compoziția monedelor se bazează strict pe rezultatele trimise la Oradea, în anii 1997-1998, de către B. Constantinescu; faxul fiind păstrat în arhiva MȚCO.

⁵⁵ Avem în vedere analizele efectuate în anii '60-'70, prin metode chimice și cele ale spectrografiei clasice, asupra pieselor din tezaurele de la Sâncăieni, Surcea, Bistrița, Cojocna, Stăncuța, Bălănești (Stoicovici 1973, 541; Stoicovici 1974, 20). Recent, cu ajutorul metodelor atomice (XRF) au fost efectuate investigații asupra tezaurelor dacice de la Coada Malului, Lupu, Senereuș, Slimnic, Mediaș, Șarmășag, Sărăcsău etc. (Oberländer-Târnoveanu et alii 2010, 5-9).

⁵⁶ Rezultatele investigațiilor, deși similare, au fost interpretate diferit. E. Stoicovici și colaboratorii săi au pus prezența cuprului pe seama introducerii lui controlate și, în paralel, au corelat prezența constantă a aurului cu natura minereului local din care provine metalul. Prezența plumbului, ca element însoțitor, și informația privind prezența aurului în conținutul monedelor grecești, relevată de analizele nucleare realizate în afara spațiului românesc, nu au fost introduse în discuție. La polul opus, echipa cercetătorilor bucureșteni au interpretat prezența comună a celor patru elemente (Ag, Cu, Au, Pb) ca o dovadă a folosirii monedelor grecești (tetradrahmele de tip thasian, a celor de tip Macedonia Prima și a drahmelor orașelor adriatice) ca sursă a materiei prime pentru podoabele și accesoriiile vestimentare dacice (Oberländer-Târnoveanu et alii 2010, 5-9). În urma analizelor metalografice efectuate asupra pieselor din tezaurul de la București-Herăstrău, D. Spănu și V. Cojocaru ajung la concluzia că analizele nu pot confirma sau infirma ipoteza reciclării monedelor în vederea obținerii pieselor de podoabă. Diferența dintre structura metalografică a monedelor și aceea a podoabelor este dată de cantitatea de bronz (Cu și Sn), introdusă intenționat de către meșteri orfevrieri pentru a asigura rigiditatea anumitor piese (Spănu, Cojocaru 2009, 100-116; Spănu 2012, 90-91).

din apropierea așezării dacice de la Sacalasău Nou, pune sub semnul întrebării compoziția tezaurului găsit în anul 1972. Introducerea ipotetică în structura tezaurului, care conținea deja o fibulă deteriorată ce poartă urme de reparare, a părților de fibule semifinite, întărește ideea funcționării unui atelier de orfevrerie într-o zonă caracterizată drept arealul de producere a fibulelor cu noduri. Descoperirea în împrejurimi a numeroase tezaure de drahme emise de orașele adriatice Apollonia și Dyrrhachium, și rezultatul analizelor metalografice privind compoziția acestor monede sprijină, indirect, ideea funcționării aici a unui atelier.

Deoarece prezența unor fibule cu noduri semifinite, unică în repertoriul descoperirilor de piese de orfevrerie din Dacia preromană, pune sub semnul întrebării o serie de afirmații anterioare privind modul de manufacturare a fibulelor, dosarul interpretărilor rămâne deschis.

În privința problemei materiei prime, vecinătatea dintre numeroasele descoperiri de fibule cu noduri, dintre care unele în curs de prelucrare, și tezaurele monetare (drahme, denari republicani), presupuse a fi surse de materie primă, oferă șansa unor analize punctuale, care să probeze comparațiile indirecte ce sprijină doar parțial ideea reciclării monedelor de import în vederea producerii podoabelor dacice în atelierul de la Sacalasău Nou.

Anexă

Date tehnice privind piesele descoperite la Sacalasău Nou (jud. Bihor)

1. Fibulă cu noduri

Argint; martelare, torsadare, sudare, incizare, poansonare, lustruire;

G = 194,60 g; L. fibulei = 14,52 cm; L. resort = 8,76 cm; Diam. Noduri = 0,98-2,03 cm; Lățimea max. a arcului = 4,70 cm; MȚCO, inv. 23.129; Pl. I/1.

Fibulă cu patru noduri mari și trei noduri intermediare, dispuse pe piciorul repliat pe arc. Nodurile mediane sunt tăiate cu dalta în zona de contact cu arc, iar nodul dinspre resort se lățește și se fixează cu două prelungiri de arc. După fixarea piciorului, arcul capătă forma unei plăci rombice, decorată cu benzi de linii incizate și cu mici cercuri ștanțate. Resortul bilateral încorporează o bară circulară de fier, păstrată fragmentar.

2. Fibulă cu noduri

Argint; martelare, torsadare, sudare, incizare, poansonare, lustruire, șlefuire, perforare.

G = 131,173 g; L. fibulei = 14,17 cm; Diam. noduri = 1,04-1,98 cm; Lățimea max. a arcului = 4,83 cm; MȚCO, inv. 10.951; Pl. I/2.

Fibula, identică cu precedenta, se păstrează fragmentar. Din zona piciorului s-a păstrat doar partea superioară, cu ultimele două noduri mari. În zona de rupere a piciorului, arcul prezintă un orificiu. Resortul bilateral al fibulei se păstrează parțial, o parte din coarda exterioară fiind pierdută după descoperire. În interiorul spirelor se observă urme de rugină provenite de la bara de fier menită să întărească resortul. Acul prezintă o serie de incizii. Coarda fiind ruptă, fibula s-a conservat în două bucăți.

3. Picior de fibulă cu noduri

Argint; martelare, șlefuire, lustruire.

G = 86,149 g; L. fibulei = 9,64 cm; Diam. noduri = 0,99-1,92 cm; MȚCO, inv. 10.953; Pl. I/3.

Picior de fibulă cu patru noduri mari și alte trei noduri intermediare, dispuse pe o bară care a căpătat în urma finisării un aspect cilindric. După primul nod, spre arc, spre portagrafă, bara se aplatizează treptat. Înaintea acestei arcuiri, piciorul este ușor deformat și, un centimetru mai jos, rupt. Două dintre nodurile mari, cele mediane, sunt tăiate drept

cu dalta în zona care se învecina cu arcul.

4. Picior de fibulă cu noduri în curs de prelucrare.

Argint; martelare, șlefuire.

G = 50,018 g; L. fibulei = 9,66 cm; Diam. Noduri = 1,41-2,14 cm; MȚCO, inv. 10.952; Pl. II/3.

Picior de fibulă în curs de prelucrare cu trei noduri mari, dispuse pe o tijă ce se termină spre unul din capete cu o bară patrulateră, care se îngustează treptat. La capătul opus, nodul-manșon nu a fost finisat, la locul de fixare fiind o bară patrulateră masivă, cu latura dinspre arc ușor concavă. Nodurile din partea centrală au fost tăiate cu dalta în unghi ascuțit în vederea fixării lor pe arcul viitoare fibule.

5. Resortul, arcul și portagrafa unei fibule în curs de prelucrare

Argint; ciocănire la rece, torsionare.

G = 35,894 g; L. fibulei = 15,51 cm; l. arcului = 0,35-1,09 cm; MȚCO, inv. 10.955; Pl. II/2.

Se păstrează o parte din spirele resortului obținute prin torsionarea unei sârme groase de argint, aflată în prelungirea arcului fibulei. În această etapă de prelucrare, arcul-tijă are un profil ovoidal, ce se îngustează și aplatizează spre portagrafa. Zona portagrafei, puternic subțiată, reprezintă o placă triunghiulară cu o muchie dreaptă, iar cealaltă dințată.

6. Arc de fibulă

Argint; torsionare, ciocănire la rece, șlefuire.

G = 26,888 g; L. fibulei = 12,68 cm; MȚCO, inv. 10.956a; Pl. II/1.

7. Brățară

Argint; martelare, incizare, poansonare.

G = 113,117 g; D = 8,43 x 8,68 cm; L. desfășurată a brățării = 39,5 cm; Gros. corpului = 0,93 x 0,71 cm; Gros capetelor = 0,51 x 0,70 cm; MȚCO, inv. 10.956b.

Brățară confecționată dintr-o bară masivă de argint, care prin martelare a căpătat o formă cilindrică. Capetele libere și petrecute unul pe lângă altul au un profil patrulater. Corpul brățării este neted, dar extremitățile sunt decorate, cu ajutorul unor puncte, a unor cercelete poansonate și a unor linii incizate, ce redau stilizat capete de șarpe.

Bibliografie

Chidioșan, Ordentlich 1973

N. Chidioșan, I. Ordentlich, Un tezaur dacic de argint descoperit la Oradea, *Crisia*, 3, 1973, 97-100.

Chidioșan 1977

N. Chidioșan, Contribuții la problema originii podoabelor dacice de argint din spațiul carpato-danubian, *Crisia*, 7, 1977, 27-43.

Chidioșan et alii 1978

N. Chidioșan, Al. Sășianu, N. Beladan, Tezaurul dacic de la Drăgești, *Crisia*, 8, 1978, 27-50.

Dumitrașcu 1972

S. Dumitrașcu, Așezări fortificate și cetăți dacice în partea de vest a Munților Apuseni, *Crisia*, 2, 1972, 121-144.

Dumitrașcu, Molnar 1975

S. Dumitrașcu, E. Molnar, Tezaurul de podoabe dacice de argint de la Sacalasău Nou, jud. Bihor, *Crisia*, 5, 1975, 45-67.

Glodariu 1968

I. Glodariu, Tezaurul dacic de la Șarmășag, *ActaMN*, 5, 1968, 407-417.

Fettich 1953

N. Fettich, Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beizeihungen, *AArchHung*, 3, 1953, 127-178.

- Floca 1956 Oct. Floca, Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice. Tezaurul de la Sărăcsău și Șeica Mică, București 1956.
- Glodariu 1983 I. Glodariu, Arhitectura dacilor - civilă și militară - (sec. II î. Hr. - I d. Hr.), Cluj-Napoca 1983.
- Iaroslavschi 1982 E. Iaroslavschi, Despre câteva podoabe dacice dintr-un muzeu britanic, *ActaMN*, 19, 1982, 271-274.
- Jevtić et alii 2006 M. Jevtić, M. Lazić, M. Sladić, The Židovar Treasure: Silver jewelry hoard from the settlement of scordiscii, Vršac-Belgrad 2006.
- Lupu 1989 N. Lupu, Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățanaș, București 1989.
- Mărghitan 1976 L. Mărghitan, Tezaure de argint dacice. Catalog, București 1976.
- Oberländer-Târnoveanu et alii 2010 E. Oberländer-Târnoveanu et alii, Aurul și argintul Daciei în lumina ultimelor cercetări arheometrice/Dacian gold and silver in the light of latest archaeometrical investigations, Comunicare în cadrul Simpozionului Național de Arheometrie, București 28-29 octombrie 2010, (http://www.romarchaeomet.ro/ro/evenimente/simpozion2010/rezumate/Oberlander_Tarnoveanu).
- Pârvan 1982 V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București 1982.
- Pop 2008 H. Pop, Argintul dacic sălăgean, Cluj-Napoca 2008.
- Popescu 1941 D. Popescu, Objets de paure géto-daces en argent, *Dacia*, 7-8 (1937-1940), 1941, 183-202.
- Rustoiu 1996a A. Rustoiu, Podoabe dacice de argint cu miez din metal de calitate inferioară, *EphNap*, 6, 1996, 43-54.
- Rustoiu 1996b A. Rustoiu, Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Hr. - II d. Hr.). Tehnici, ateliere și produse de bronz, București 1996.
- Rustoiu 1997 A. Rustoiu, Fibulele din Dacia preromană (sec. II î. Hr. - I d. Hr.), București 1997.
- Rustoiu, Călian 2010 A. Rustoiu, L. Călian, Fibula. In: E. Oberländer-Târnoveanu, L. Ungaro (a cura di), *Ori antichi della Romania. Prima e dopo Traiano*, Milano 2010, 190-191.
- Sășianu 1980 Al. Sășianu, Moneda antică în vestul și nord-vestul României, Oradea 1980.
- Sășianu, Konewalik 1981 Al. Sășianu, Șt. Konewalik, Note privind tezaurile de podoabe dacice și monede antice de la Sacalasău Nou, *Crisia*, 9, 1981, 329-337.
- Spânu 2005 D. Spânu, Considerații privind teoria „monopolului” regal dacic și circulația metalelor prețioase în Dacia preromană, *Argesis. Studii și comunicări. Seria Istorie, Pitești*, 13, 2004 (2005), 59-97.
- Spânu, Cojocar 2009 D. Spânu, D. Cojocar, The Dacian Hoard from București-Herăstrău. Archaeological and Archaeometallurgical Approaches, *Materiale și Cercetări Arheologice, S.N.*, 5, 2009, 97-116.
- Spânu 2012 D. Spânu, Tezaurile dacice. Creația în metale prețioase din Dacia Preromană, București 2012.
- Stoicovici, Stoicovici 1973 E. Stoicovici, Fl. Stoicovici, Compoziția argintului din obiectele de podoabă dacice, *ActaMN*, X, 1973, 541-543.
- Stoicovici, Stoicovici 1974 E. Stoicovici, Fl. Stoicovici, Aurul din argintul dacic, *ActaMN*, XI, 1974, 19-21.
- Székely 1965 Z. Székely, Noi tezaure dacice descoperite în sud-estul Transilvaniei, *SCIV* 16, 1965, 1, 51-66.

- Téglás 1892 G. Téglás, A történelemelőtti Dáciáról, *Archaeologiai Értesítő*, 12, 1892, 403-410.
- La civilisation classique des Daco-Gètes
La civilisation classique des Daco-Gètes, Bruxelles 1979.
- I Daci I Daci. Mostra della civiltà daco-getica in epoca classica, Roma dicembre 1979-gennaio 1980, Roma 1979.
- Trésors des Daces Trésors des Daces. Collections des Musées Roumaine. Galerie de la Défense 20 octobre-30 novembre 1980, Ministère des affaires étrangères, Paris 1980.

Lista planșelor

Pl. I. 1. Fibulă cu noduri și arcul-placă. **1a.** Detaliu asupra tijei piciorului (Sacalasău Nou, MȚCO, inv. 23.129); **2.** Fibulă fragmentară cu noduri și arcul-placă. **2a.** Detaliu asupra piciorului și arcului fibulei (Sacalasău Nou, MȚCO, inv. 10.951, 10.954); **3.** Picior de fibulă cu noduri (Sacalasău Nou 1972, MȚCO, inv. 10.953)

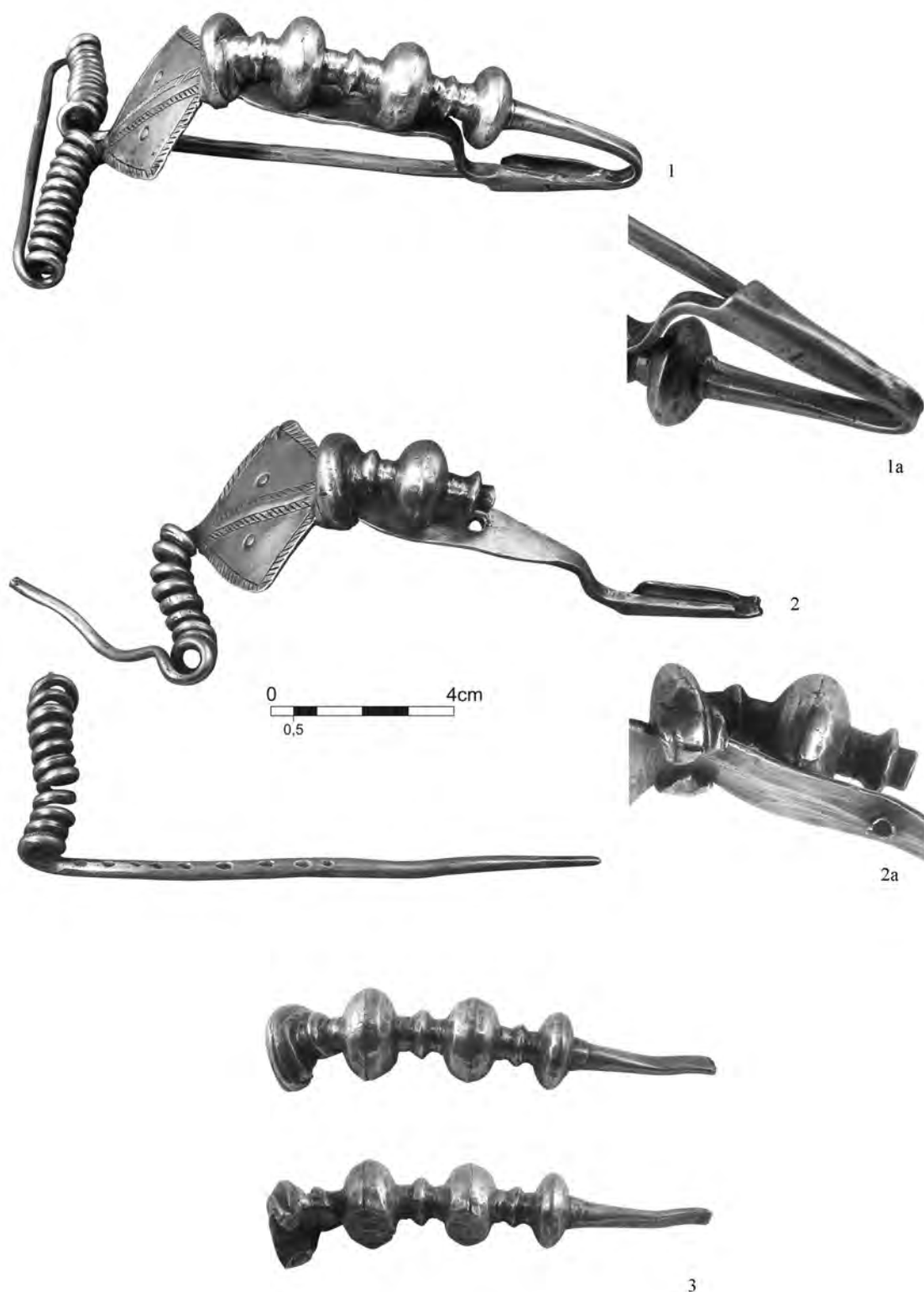
Foto: Ovidiu Pascu; prelucrare foto: Lucian Mărcușiu (MȚCO).

Pl. II. 1 a-f. Arc-tijă provenit de la o fibulă cu noduri (Sacalasău Nou, MȚCO, inv. 10.956a); **2 a-c.** Resortul, arcul și portagrafa unei fibule în curs de prelucrare (Sacalasău Nou 1972?, MȚCO, inv. 10.955); **3 a-f.** Picior de fibulă cu noduri în curs de prelucrare (Sacalasău Nou, MȚCO, inv. 10.952)

Desene: Mariana Mechiș (nr. 1, 3); Oana Georgescu (nr. 2); foto: Ovidiu Pascu, Lucian Mărcușiu; prelucrare foto: Lucian Mărcușiu (MȚCO).

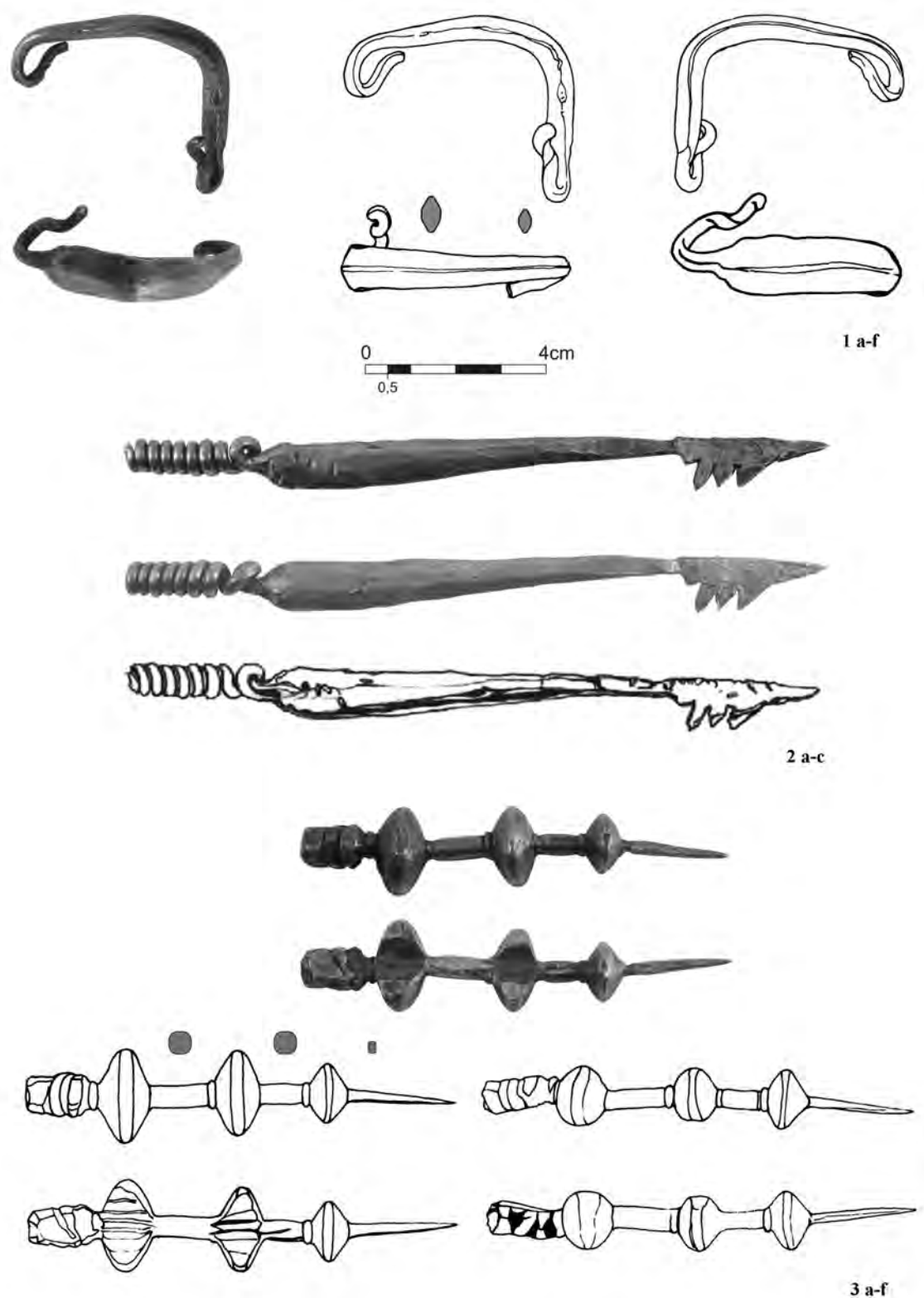
Pl. III. 1. Fibulă cu noduri și arcul-placă din tezaurul de la Tășad. **1a.** Detaliu asupra nodurilor (MȚCO, inv. 9693); **2.** Fibulă cu noduri și arcul-placă din tezaurul de la Cehețel. **2a.** Detaliu asupra manșonului care îmbucă tija piciorului (MMI Cristuru Secuiesc, inv. 1058); **3.** Fibulă cu noduri și arcul-placă din tezaurul de la Tășad. **3a-b.** Detalii asupra tijei piciorului (MȚCO, inv. 9692)

Foto: Ovidiu Pascu (MȚCO), Sandor-Zsigmond Ibolya (MNICS), prelucrare foto: Lucian Mărcușiu, Oana Georgescu (MȚCO).

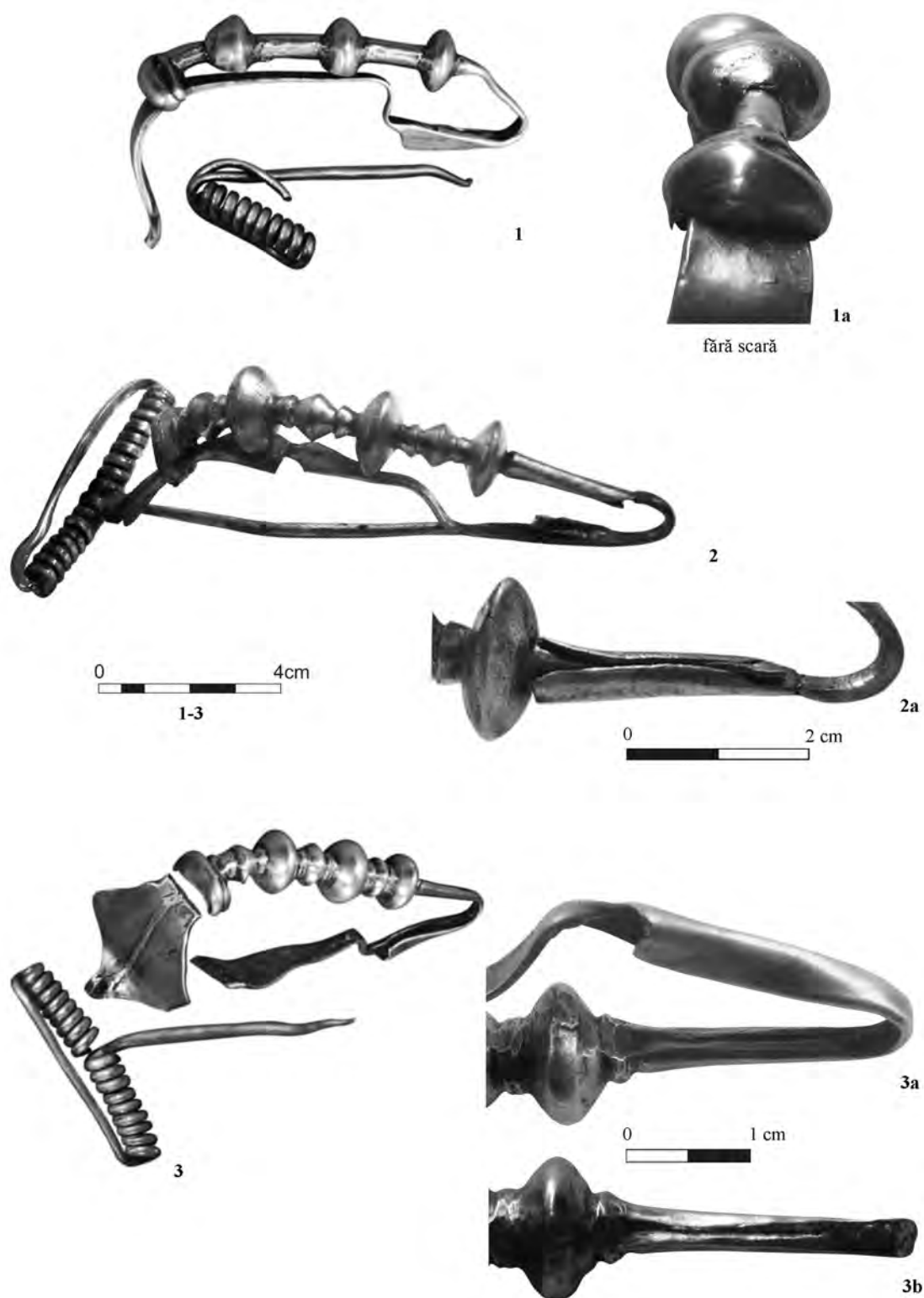

Pl. I. 1. Fibulă cu noduri și arcul-placă. **1a.** Detaliu asupra tijei piciorului (Sacalasău Nou, MȚCO, inv. 23.129); **2.** Fibulă fragmentară cu noduri și arcul-placă. **2a.** Detaliu asupra piciorului și arcului fibulei (Sacalasău Nou, MȚCO, inv. 10.951, 10.954); **3.** Picior de fibulă cu noduri (Sacalasău Nou 1972, MȚCO, inv. 10.953)

Foto: Ovidiu Pascu; prelucrare foto: Lucian Mărcușiu (MȚCO).

Pl. II. 1 a-f. Arc-tijă provenit de la o fibulă cu noduri (Sacalasău Nou, MȚCO, inv. 10.956a); **2 a-c.** Resortul, arcul și portagrafa unei fibule în curs de prelucrare (Sacalasău Nou 1972?, MȚCO, inv. 10.955); **3 a-f.** Picior de fibulă cu noduri în curs de prelucrare (Sacalasău Nou, MȚCO, inv. 10.952)
 Desene: Mariana Mechiș (nr. 1, 3); Oana Georgescu (nr. 2); foto: Ovidiu Pascu, Lucian Mărcușiu; prelucrare foto: Lucian Mărcușiu (MȚCO).

Pl. III. 1. Fibulă cu noduri și arcul-placă din tezaurul de la Tășad. **1a.** Detaliu asupra nodurilor (MȚCO, inv. 9693); **2.** Fibulă cu noduri și arcul-placă din tezaurul de la Cehețel. **2a.** Detaliu asupra manșonului care îmbucă tija piciorului (MMI Cristuru Secuiesc, inv. 1058); **3.** Fibulă cu noduri și arcul-placă din tezaurul de la Tășad. **3a-b.** Detalii asupra tije piciorului (MȚCO, inv. 9692)
Foto: Ovidiu Pascu (MȚCO), Sandor-Zsigmond Ibolya (MNICS), prelucrare foto: Lucian Mărcușiu, Oana Georgescu (MȚCO).

CÂTE CEVA DESPRE STINDARDUL DACIC ȘI FUNCȚIILE LUI PE COLUMNA LUI TRAIAN

Augustin MUREȘAN*

A FEW CONSIDERATIONS ON THE DACIAN FLAG AND ITS FUNCTIONS ILLUSTRATED ON TRAJAN'S COLUMN

Abstract

The author presents a few considerations on the Dacian standard („draco”) and its functions as revealed by the scenes depicted on Trajan's Column. The evidence of this flag is clear as it appears on the Column's reliefs, in several scenes, particularly in battle scenes. The flag is represented at a larger scale repeatedly in scenes depicting events prior to 102 A. D. However, there is only one representation of the flag after that year, which may not be pointless since the flag is a symbol of sovereignty. After 102, flying the flag could have been illegal from the point of view of those who had imposed some conditions when they decided to leave in peace with the Dacians.

Analysed from an iconographical perspective in the contexts in which it was depicted in the various scenes on the Column, the Dacian „draco” proves to have certain functions, such as to identify the royal presence, to identify the Dacian soldiers, to point out the meeting place of the Dacian soldiers in a camp, or the direction of withdrawal of the soldiers, to identify the battle formations of the Dacians and the trophies conquered by the Romans etc.

Keywords: the Dacian standard („draco”), the Dacian flag, Trajan's Column, the Column's reliefs, the functions standard.

Deși, până în prezent, nu s-a descoperit nici un fragment din categoria stindardelor aparținătoare armatei Daciei preromane, acel faimos *draco*, mărturiile arheologice referitoare la acest steag¹, dovedesc faptul că binecunoscutele scene de pe Columna lui

* Complexul Muzeal Arad, augmuresan@gmail.com.

¹ În legătură cu unele mărturii arheologice referitoare la stindardul dacic, vezi Victor Teodorescu, Vasile Dupoi, *Matricea de incidență a siturilor arheologice de la Budureasca*, în „Studii și cercetări”, Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova, I, 1984, p. 37, fig. 12, nr. 3 și 4; *** *Istoria militară a poporului român din cele mai vechi timpuri până în secolul al XIV-lea*, I, București, 1984, p. 77 și 104; Maria Dogaru, *Însemne geto-dace*, în „Lupta întregului popor” (Număr special), 1986, p. 58; Romulus Vulcănescu, *Mitologia română*, Edit. Academiei Române, București, 1987, p. 108, fig. 108; *** *România, timp și spațiu*, Album documentar editat de Arhivele Naționale Istorice Centrale, București, 1995 (stindardul dacic este reprodus foto după fragmentul de vas ceramic descoperit în 1980, pe valea râului Budureasca, satul Vadu-Săpat, comuna Fântânele, județul Prahova); Augustin Mureșan, *Cu privire la cea mai veche reprezentare a stindardului geto-dacilor*, în „Adevărul omeneste posibil pentru rânduirea binelui”, Omagiu prof. univ. dr. Sever Dumitrașcu, Oradea, 2001, pp. 455-459; Liviu Mărghitan, Augustin Mureșan, *Mărturii arheologice referitoare la stindardul daco-geților (descoperirile din secolul XX)*, în „Thraco-dacica”, tomul XXII, 1-2, 2001, pp. 213-221; Gelu Florea, *Dragonul dacic*, în „Arheologica et Historica, Nicolae Gudea dicta”, Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani, Zalău, 2001, pp. 195-201; Eugen Pădureanu, *Manifestări ale artei figurative dacice în județul Arad*, în „Sargeția”, XXVIII-XXIX/1, 1999-2000, p. 165-167 ș. a.

Traian², Arcul de Triumf din Salonic al împăratului Galerius³ și poate chiar imaginile de draconari de pe Arcul de Triumf de la Roma al împăratului Septimius Severus⁴ (acesta din urmă glorificând victorii romane asupra carpilor), basoreliefurile cu cavalerii danubieni⁵ purtători de stindard dacic, vin să confirme că sculptorii din imperiu au avut ca sursă de inspirație realități din lumea daco-getică.

Acest tip de stindard este reprezentat pe Columna lui Traian, figurat de obicei în perechi, fiind înfățișat ca un mare șarpe fantastic având capul de lup cu o coamă bogată, obiect ce este purtat ca un drapel prins în vârful unei hampe⁶. Una din cele mai elocvente imagini ale Columnei în care apar perechi de draconi se află în cadrul scenei LXXV (în numerotarea făcută de C. Cichorius)⁷, unde este redat momentul în care dacii se închină și cer pacea în anul 102 d. Chr.

A.D. Xenopol referindu-se la steagul național al dacilor reprezentat printr-un balaur zburător, scria: "(...) Capul acestuia era de bronz sau de argint și figura pe cel al unui lup cu gura căscată, în care se vedeau dinții și limba. Corpul balaurului era încovoiat, luând aspectul unui șarpe în mișcare. Unii autori susțin că acest trup al balaurului era din stofă colorată, ce se umfla la suflarea vântului, dând din el un sunet șuierător (...) "⁸.

Vasile Pârvan în monumentala sa lucrare despre daco-geți a prezentat imagini ale stindardelor de pe Columna Traiană⁹ (Fig. 1) și a redat pasajul din *Rerum gestarum libri XXXI* al autorului Ammianus Marcellinus (Antiohia, 330-Roma, 400 d. Chr.), rânduri în care e descris acest gen de stindard¹⁰ ș. a.

Stindardul dacic (*draco*) are o profundă semnificație. Ea este prezentată în operele unor mari specialiști care s-au străduit să o deslușească. Dar, nu toți aceștia au dat stindardului dacic (elementelor sale componente - capul de lup și corpul de șarpe), același înțeles. Din explicațiile date pentru semnificația stindardului dacic, prezentăm succint, câteva mai jos:

Vasile Pârvan cercetând chestiunea „stindardului național dacic” îl considera „un simbol religios de apărare” și „singura reprezentare plastică cu caracter religios din La Tene-ul getic”¹¹.

Dumitru Berciu care s-a ocupat și el de descifrarea semnificației elementelor componente ale *balaurului dacic*, a scos în evidență faptul că, șarpele considerat în

² Despre Columna lui Traian, vezi Morellio Andrea, *Columna Trajana exhibens historiam utriusque belli dacici a Traiano caesare Augusto*, Amsterdam, MDCCLII (1752); W. F. Fröhner, *La Colonne Trajane*, Paris, 1865; Conrad Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Textband I-III und Tafelband I-II, Berlin-Leipzig, 1896-1900; T. Antonescu, *Columna Traiană studiată din punct de vedere arheologic, geographic și artistic*, vol. I, Iași, 1910; Ion Miclea, *Columna*, Studiu și comentariu arheologic Radu Florescu, Edit. Dacia, Cluj, 1971; K. Lehmann-Hartleben, *Die Trajanssäule, Ein römisches Kunstwerk zu Beginn der Spätantike*, 2 vol., Berlin-Leipzig, 1926; C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Edit. Meridiane, 1968; Florea Bobu Florescu, *Trajanssäule Grundfragen und Tafeln*, Akademie Verlag, Bukarest-Bonn, 1969; Radu Vulpe, *Columna lui Traian, monument al etnogenezei românilor*, Edit. Sport-Turism, București, 1988 ș. a.

³ Ion. Barnea, *Stindardul dacilor pe Arcul de Triumf al lui Galerius?*, în „Magazin istoric”, anul XII, 1(130), 1978, pp. 11-15.

⁴ Gilbert Picard, *Rome*, Geneva-Paris-Munich, 1969, p.1176, fig. 13.

⁵ Radu Florescu, *Cavalerii danubieni*, în „Dicționar enciclopedic de artă veche a României”, București, 1980, pp. 85-87.

⁶ Idem, *Draco*, în „Dicționar enciclopedic de artă veche a României” București, 1980, p. 138.

⁷ Vezi Conrad Cichorius, *op. cit.*

⁸ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană, Dacia până la 270 d. Hr.*, vol. I, Edit. Elf, Ediție revizuită de Maria Constantinescu după Editura Librăriei școalelor Frații Șaraga, Iași, 1896, București, 2009, p. 89.

⁹ Vasile Pârvan, *Getica, o protoistorie a Daciei*, Cultura Națională, București, 1926, p. 518, fig. 359. În ediția îngrijită de Radu Florescu, București, 1982, imaginea figurează la p. 294.

¹⁰ Cunoscutul pasaj din Ammianus Marcellinus (XVI, 10, 7) privitor la intrarea lui Constantius II în anul 357 în Roma: „*purpureis subtegminibus texti, circumdedere dracones, hastarum aureis gemmatisque summitatibus inligati, hiatu vasto perflabiles, et ideo velut ira perciti sibilantes, caudarumque volmina relinquentes in ventum*” (...acoperiți de mantale proprii, s-au strâns în jurul draconilor, legați de vârful aurite și ferecate cu pietre strălucitoare ale sulitelor, umflați de un vânt mare și astfel șuierând ca și [cum ar fi fost] stârniți de mână, lăsând să fluture în vânt cozile ample...) e de fapt descrierea exactă a vechiului stindard dacic. Ammianus vorbește din experiența sa personală, el văzuse aceste stindarde și de aceea le descrie așa de plastic, vezi Vasile Pârvan, *op. cit.*, 1926, p. 521.

¹¹ Vasile Pârvan, *op. cit.* (1926), pp. 520-523.

mitologia populară simbolul înțelepciunii și al credinței, a reprezentat în acest însemn geto-dacic, spiritul strămoșilor și cultul patriei¹².

Dumitru Tudor în *Corpus-ul monumentelor cultului Cavalerilor Danubieni*, îl socotește, o imagine simbolică a victoriei, observând deosebirea dintre imaginile de pe Columna Traiană și cele de pe plăcuțele cu reprezentările cavalerilor amintiți¹³.

Mircea Eliade în valoroasele sale note referitoare la *Dacii și Lupii*, subliniază esența mitică și mistică a simbolisticii complexe a lupului în imaginarul unor elite războinice, incluzând aici și pe daci¹⁴ etc.

Silviu Sanie, după o cercetare minuțioasă a descoperirilor care pot fi puse în legătură cu stindardul *draco* și prezentarea unor analogii, este de părere că acest însemn de luptă ale daco-geților "a putut forma obiectul unui cult sau zeu, sau ca substitut divin mobil"¹⁵. Acest autor, mai relevă: "Faptul că, într-un moment al bătăliei *signifer* este un *tarabostes*, posibil unul dintre preoții zeului suprem, poate fi elocvent pentru însemnătatea stindardului"¹⁶ etc.

*

După aflarea semnificației stindardului dacic descifrată de către cei câțiva specialiști români citați, ne oprim și noi asupra acestui steag ce apare redat pe Columna lui Traian în mai multe scene și vom prezenta funcția sa, în context cu „imaginea” scenei în care a fost reprezentat. În acest sens, Columna lui Traian, monument al etnogenezei poporului român, conservă cel mai bine, imaginea draconului dacic și ne permite a cunoaște aspecte cu privire la înfățișarea și funcțiile lui. După unele opinii, el este un steag care în același timp este și o „trompetă de luptă”¹⁷ care printr-o anumită mișcare emitea un sunet specific¹⁸ ce putea fi și semnal și chemare de îmbărbătare a oștenilor¹⁹ sau un instrument pseudo-muzical²⁰.

Privind cu atenție scenele de pe Columna lui Traian observăm că, stindardul dacic apare figurat în trei ipostaze : a) ca simbol de luptă al dacilor²¹ ; b) ca însemn oficial al dacilor care cer pacea în anul 102²² și c) ca trofeu de război, luat de la daci, destinat victoriei romane²³.

¹² Dumitru Berciu, *Asupra „Balaurului dacic”*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, I, (30), 1937, pp. 87-90.

¹³ Dumitru Tudor, *Corpus Monumentorum religionis Equitum danuviorum*, II, Leyden, 1976, apud S. Sanie, *Din istoria culturii și religiei geto-dace*, ed. II, Iași, 1999, p. 107.

¹⁴ În acest sens, vezi M. Eliade, *Les daces et les loups*, în „Numen”, VI, 1959, pp. 15-131; Idem, *De la Zalmoxis la Genghis-Khan*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, pp. 28-32.

¹⁵ S. Sanie, *op. cit.*, p. 110.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Vezi Mihai Zamfir, *Capul de lup – steagul dacilor*, în „Dacia magazin”, nr. 33 iunie 2006, p. 21. Despre adevărata trompetă de război dacică (*carnyx*), figurată pe Columna Traiană, vezi Vasile Pârvan, *op. cit.*, 1926, p. 518.

¹⁸ Despre modul cum era alcătuit și cum funcționa stindardul dac, Romulus Vulănescu, scria: „stindardul dac: un corp de balaur cu cap de lup. Totul alcătuit din aramă, de unde și supranumele lupii de aramă ai dacilor. Stegarul ținea ridicat lupul de aramă, care în mers făcea să șuiere aerul în gura lui deschisă și să freamăte solzii mobili de metal izbindu-se unii de alții. Dacă adăugăm că luptătorii din jurul stegarului purtau măști de tipul *tecta galea* (de lupi și urși), pe care le trăgeau pe cap, și mormăiau fioroși ca niște carnasieri, putem să intuim teroarea pe care o exercitau acest corp de elită al armatei dace, temut de altfel pentru vitejia și cruzimea sa, vezi Romulus Vulănescu, *op. cit.*, p. 499.

¹⁹ Al. Vasile, *Drapelul...este istoria întregă a României*, în „Lupta întregului popor”, 1(3), 1985, p. 10; vezi și Constantin Moșincat, *Drapelul de luptă simbol al onoarei și patriei*, Oradea, 24 ianuarie 1996, p. 1.

²⁰ Instrumentul folosit în lupte de către daci pentru a impresiona adversarul prin eficacitatea sa vizuală și sonoră este *draco*, vezi Vasile Tomescu, *Muzica daco-romană*, vol. II, București, 1982, p. 101, fig. 186. În lucrare este reprodusă cea mai veche reprezentare cunoscută a acestui stindard, realizată în incizie, pe suprafața vasului ceramic de la Budureasca-Prahova, dar comentată ca un pseudo-instrument muzical, nefăcând nici o remarcă în plus.

²¹ Vezi la Radu Vulpe, *op. cit.*, scena XXIV, p. 55; scena XXXI, p. 73 și scena LXIV, p. 129.

²² În această scenă, stegarii draconari și vexilliferi geto-daci poartă steaguri: doi balauri cu cap de lup (*dracones*) și doi prapuri de pânză (*vexilla*), vezi F. W. Froehner, *op. cit.*, pl. 101; C. Cichorius, *op. cit.*, LXXV/193-199; Teohari Antonescu, *op. cit.*, pp. 3-10; Radu Vulpe, *op. cit.*, scena LXXV, p. 147 ș.a.

²³ Despre alegoria care o reprezintă pe zeița Victoria, între două trofee de biruință a romanilor, vezi K. Lehmann-

Mărturiile cele mai relevante ale acestui stindard în legătură cu dacii se află pe reliefurile Columnei lui Traian²⁴, în mai multe scene, în special cele de luptă²⁵. În legătură cu această temă, fără a prezenta prea multe detalii legate de conținutul scenelor (localizări, interpretări istorice etc), au fost deja semnalate contextele în care au fost figurați dragonii dacici²⁶. Analiza iconografică excelentă aparținând specialiștilor italieni, deja citați²⁷, demonstrează o coerență a clișeelelor în reprezentările de pe Columnă, ceea ce ar putea aduce un posibil plus de informație în privința funcției acestora în contextul „filmului” și a „personajelor principale” ale reliefurilor²⁸.

Analizat iconografic în contextele în care el a fost reprezentat în diferitele scene ale Columnei Traiane, stindardul dacic are de la caz la caz, după cum vom arăta mai jos, o anumită funcție. În prezentarea funcțiilor acestui stindard de pe Columnă, vom ține seama de semnificația scenelor în care acest însemn vexilologic, apare figurat pe acest valoros monument istoriat de cele mai multe ori, ca însoțitor al războinicilor daci (poate uneori cu unele imperfecțiuni la care se mai adaugă și faptul că pictura lui s-a șters). În acest sens, trebuie avută în vedere realitatea potrivit căreia este vorba de un monument figurat roman, care a avut un program iconografic profund propagandistic și că imaginea lui răspunde în primul rând acestor comandamente²⁹.

În această ordine de idei, clișeele și convențiile de reprezentare, deși menite să faciliteze „lectura” imaginilor nu puteau fi foarte departe de o realitate destul de binecunoscută în epocă³⁰. În câteva cazuri reprezentarea stindardului dacic este legată de prezența regelui Decebal înfățișat pe Columnă³¹, dar apare redat și printre prăzile de război luate de romani din Dacia³².

După cum s-a apreciat, se poate observa frecvența mult mai mare a reprezentărilor acestui stindard în cursul evenimentelor înainte de pacea din 102, după care el mai este figurat numai o singură dată³³. Este probabil ca acest fapt să nu fie întâmplător și el să aibă semnificația în contextul cutumelor războinice ale romanilor, și implicit al programului iconografic al Columnei - cu alte cuvinte drapelul să reprezinte un simbol al suveranității, deci după pacea din 102, arborarea lui de către daci să nu fi fost „legală” din perspectiva celor care au impus condițiile³⁴.

Menționăm că, pe parcursul prezentării nu vor fi descrise pe cât este posibil scenele detaliat, ci numai aspecte legate de contextele în care a fost figurat stindardul dacic. În marea majoritate în care acesta a fost dăltuit pe friza Columnei, el face parte din scenele de luptă³⁵, așa cum deja am menționat.

Interesant este modul cum acest stindard a fost figurat într-o scenă sau alta: pe orizontală, serpentiform, susținut de hampă de draconar, uneori în toiul luptei deasupra oștenilor daci; în aceeași poziție și formă, dar arborat, în interiorul unei fortificații dacice; așezat orizontal, într-o căruță peste o amforă și un vas de metal prețios ș. a.

Hartleben, *op. cit.*, Tafel 37 și Radu Vulpe, *op. cit.*, scena LXXVIII=66-67, p. 152.

²⁴ O analiză iconografică a scenelor de pe Columna traiană, vezi la S. Settis (Coord.), A. La Regina, G. Agosti, V. Farinella, *La Colonna Traiana*, Torino, 1988.

²⁵ Gelu Florea, *op. cit.*, p. 195.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ S. Settis (Coord.), A. La Regina, G. Agosti, V. Farinella, *op. cit.*, pp. 137-146.

²⁸ Gelu Florea, *op. cit.*, p. 195.

²⁹ *Ibidem*, p. 196.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Conținând peste 2500 de figuri umane, Columna Traiană este cea mai mare sculptură în relief din toată antichitatea. Împăratul Traian apare printre aceste figuri de 60 de ori, iar chipul demnului său adversar, regele Decebal, de vreo 8 ori, vezi Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 12. Despre reprezentarea portretului regelui Decebal pe Columna lui Traian, vezi amănunte la C. C. Petolescu, *Decebal, regele dacilor*, București, 1991, (cap. „Regele Decebal”, pp. 35-40) cu bibliografia și părerile specialiștilor referitoare la chestiunea identificării acestuia.

³² În acest sens, stindardul dacic (draco) apare înaintea ordinii succesiunii scenelor, printre armele și însemnele care constituie pradă de război ale romanilor, pe basoreliefurile unor laturi ale soclului cubic al Columnei, vezi I. Miclea, *op. cit.*, p. 12/2.

³³ Gelu Florea, *op. cit.*, p. 196.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

Redarea stindardului în diferite moduri este un adevărat ghid ce ne ajută la identificarea și cunoașterea funcției acestuia în cadrul scenei respective. În acest sens, în unele scene artistul modelator al stindardului a dorit să arate că, însemnul era arborat în interiorul unei cetăți dacice ceea ce denotă că avem de-a face cu un însemn oficial, iar în alte cazuri simbolul de luptă este înălțat de draconar fluturând deasupra capului acestuia, pentru a indica locul de adunare a luptătorilor, direcția de înaintare sau de retragere a trupelor ș. a. Pe soclul Columnei el apare reprezentat pe verticală (mai mult, într-o poziție de repaus, statică, dar, având capul lupului cu gura căscată, de i se văd dinții și limba, iar corpul șarpelui cu vârful cozii puțin curbat).

Prezentăm mai jos, pe scurt, scenele Columnei, în care se află reprezentat stindardul dacic³⁶ și funcția acestuia:

Scena XXIV: prezintă lupta de la Tapae³⁷, localizată - după toate probabilitățile - în perimetrul relativ îngust al trecătorii Poarta de Fier a Transilvaniei. Scena comportă două episoade principale, care nu sunt de interpretat ca petrecându-se succesiv, ci simultan și unitar pe întregul teatru al acțiunii³⁸. În stânga e figurată armata romană³⁹. În mijlocul scenei, în fața soldaților, în planul al doilea, apare un castru roman, gata construit, în afara căruia, pe un loc ridicat stă Traian, reprezentat cu fața spre bătălie, însoțit de un adjutant, ambii în ținută de campanie⁴⁰. În planul întâi desprinzându-se din masa legiunilor, trece în galop, prin fața împăratului cavaleria auxiliară, îndreptându-se spre linia de bătaie⁴¹.

Spre marginea de sus a scenei, în cer, deasupra auxiliarilor romani, apare imaginea simbolică a lui Jupiter Tonans („Tunătorul”), care, reprezentat numai cu bustul și capul său pletos de „părinte al zeilor”, învâluit de o mantie fluturată de vânt, ridică puternicul său braț pentru a lovi în masa luptătorilor daci cu fulgerul (nefigurat, poate pictat la origine și șters în decursul timpului)⁴².

Partea din dreapta a scenei înfățișează toiul luptei în timpul căreia se pare că a izbucnit o violentă furtună de vară, detaliu dăltuit pe această scenă a Columnei, care i-a favorizat pe romani producând tulburare în rândurile dacilor⁴³. Vijelia a fost exploatată de daci, care au reușit să execute o manevră de desprindere de inamic, după care au părăsit locul bătăliei⁴⁴.

Linia dacilor comati și pileati, care luptă energic cu arcuri și săgeți și cu spade (pictate și dispărute), se prelungește masiv spre o pădure din planul al doilea, unde printre stejari și conifere (semn că e vorba de o regiune muntoasă), se văd înfipite steaguri dacice: *un prapor și doi balauri* (dracones)⁴⁵. În colțul din dreapta, din planul al doilea, printre ultimii copaci, înapoia unei ferestre a Columnei, atrage atenția chipul unui pileat dac care, prin izolarea sa în spatele liniei de bătaie și prin impresionantele sale trăsături de portret individual, justifică părerea lui Cichorius că îl reprezintă pe însuși Decebal⁴⁶. Stindardele dacice din această scenă au în acest caz, funcția de identificare a prezenței regale⁴⁷ și a ostașilor săi (Fig. 2).

Despre dragonul dacic din față, adică din dreapta vexillum-ului dacic din această scenă s-a opinat că ar fi Dumnezeul dacilor, acesta fiind asociat cu zeul Jupiter⁴⁸.

³⁶ Pentru imaginea stindardului dacic în legătură cu dacii de pe reliefurile Columnei lui Traian (scenele XXIV, XXIV-XXV, XXXI, XXXVIII, LVIII-LIX, LXIV, LXVI-LXVII, LXXV-LXXVI, LXXVII-LXXVIII-LXXVIII-LXXIX, CXXI-CXXII), vezi Conrad Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin-Leipzig, 1896-1900, accesibil la https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Trajan`s_Column- Cichorius (accesat la 09. 10. 2015).

³⁷ Vezi și Liviu Mărghită, *Stindardul dacic flutura la Tapae*, în „Revista de Istorie Militară”, 1(65), 2001, pp. 52-55.

³⁸ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 53.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, pp. 55-56.

⁴³ *Ibidem*, p. 55.

⁴⁴ Liviu Mărghită, *op. cit.*, p. 55. De fapt la Tapae romanii au obținut succesul urmărit, dar nu prin efectul armelor, ci prin retragerea neașteptată a dacilor, care au părăsit poziția înainte de sfârșitul luptei, cuprinși brusc de o teamă superstițioasă sub impresia trăsnetului ucigător căzut în tabăra lor, vezi Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 57.

⁴⁵ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 54.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 55; vezi și I. Miclea, *op. cit.*, p. 37/XIX.

⁴⁷ Vezi Gelu Florea, *op. cit.*, pp. 195-196.

⁴⁸ „În această scenă lui Zeus, numit de romani Jupiter îi este asociat în aceeași logică de zeu titular Dragonul

Scena XXIV-XXV: redă trei episoade; în planul cel mai îndepărtat, apare ca protagonist împăratul Traian înaintea unor fortificații dacice, iar în planul din față, pe de o parte, în stânga, incendierea unei așezări inamice evacuate, pe de alta, în dreapta, retragerea unei trupe de daci⁴⁹. Pe marginea superioară a zidului uneia dintre cetăți, printre creneluri sunt înfipti pari țepe în vârful cărora au fost înfipte capete omenești, ca trofee de luptă și un vexillum roman⁵⁰. Între ele ca semn că cetatea aparține dacilor, este înfiptă hasta unui stindard dac, purtând în vârf caracteristicul balaur⁵¹. Prezența unui vexillum roman (?)⁵² printre craniile-trofee, pe zidul unei cetăți ostentativ prezentată ca dacă, nu poate fi străină de știrea din Cassius Dio (LXVIII, 9), că în înaintarea sa, Traian a dat peste locul unde se păstra steagul și prăzile luate de Decebal de la romani cu prilejul dezastrului lui Cornelius Fuscus și nerestituite complet în urma păcii cu Domițian din anul 89⁵³. *Draco* este arborat în mijlocul cetății dacice, încă libere lângă o clădire, care va fi fost locuința principelui, și orientat cu totul în altă direcție⁵⁴. Stindardul dacic în cadrul acestei scene fiind însemn oficial are funcția de identificare a cetății ca aparținând dacilor (Fig. 3).

Scena XXXI: ilustrează contraofensiva dacică în Moesia, respectiv episodul înecării călăreților în Dunăre care precede o scenă de luptă⁵⁵. Privind cu atenție partea de jos a scenei, se poate observa că, în dreptul pieptului calului unui călăreț care abia se mai ține pe calul, care cu o mână îl strunește de frâu, cu alta îl apucă de coamă „se zărește, căzut, capul de lup al unui steag dac”⁵⁶. Într-un „registru” superior sunt redată două grupuri de pileati care poartă fiecare câte un *draco*⁵⁷. În aceste trei cazuri, primul cu „restul steagului *draco*”⁵⁸, care probabil este întreg (dar se vede numai capul de lup, corpul de balaur fiind acoperit de apă), căzut în fluviu și cele două grupuri de pileati în care fiecare stegar ține câte un *draco* sunt însemne de luptă având sarcina de a distinge grupurile de luptători daci (Fig. 4).

Scena XXXVIII: conține un atac roman asupra unei tabere (sau convoi) dacic. În ultimul plan se observă două care încărcate cu obiecte și cu un obiect care este foarte asemănător cu un dragon, însă fără hampă (el nu este reprezentat în maniera obișnuită)⁵⁹.

Dacic. Plasate în același registru superior, cele două icoane asociate una celeilalte, conduc fără echivoc, la concluzia că Dragonul Dacic, îl desemna pe Dumnezeu, în concepția dacilor, tot așa după cum Jupiter îl desemna pe Dumnezeu în viziunea romanilor (...). Prea evidente sunt regulile de compoziție ale scenei pentru a nu constata cu ușurință că odată cu înfruntarea armatelor are loc și înfruntarea zeilor lor și că masivul cap de lup, care se opune lui Zeus, are aici o cu totul altă funcție a stindardului dacic (*praporelui dacic* sau *vexillum-ului dacic* n. n.) plasat imediat lângă el tocmai pentru a ilustra prin comparație rostul său special (...). Redarea capului de lup printr-un semiprofil, plasarea lui la limita superioară a scenei, dar și deasupra brațului ridicat de un oștean dac, urmând riguros modul de redare a lui Zeus plasat și el deasupra brațului ridicat de un agresor roman, sunt tot atâtea detalii care evidențiază analogia tratării celor două imagini ca procedeu plastic prin care este exprimată „în clar” echivalența celor două simboluri. De aici și concluzia fermă că: Dragonul dacic îl desemna pe Dumnezeul dacilor, așa după cum Zeus, numit și Jupiter îl desemna pe Dumnezeul romanilor”, vezi George Liviu Teleoacă, *Zeus și dragonul dacic pe Columna lui Traian*, în „Dacia magazin”, nr. 53, iunie 2008. pp. 56-57.

⁴⁹ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 59.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 60.

⁵² Despre această scenă cu fortificații dacice unde în spatele zidului pe marginea superioară a acestuia este figurat și un vexillum roman, Ionel Cionchin, scria: „În scena din Actul I, episodul 4,58, de pe Columnă putem vedea pe Traian în fața unei așezări dacice (imediat după lupta de la Tapae). În spatele zidului acelei așezări, se văd înfipte în lănci craniile unor dușmani învinși de geto-daci și un vexillum în mijlocul căruia se găsește semnul *Sigma* răsturnat. Sunt cinci craniile apropiate și unul mai îndepărtat, reprezentând legiunea romană și pe conducătorul ei. Semnul de pe vexillum este cel al șarpelui, simbolizând culoarea neagră, desemnându-l pe conducătorul legiunii, adjectival latin *fuscus* având accepțiunea de „negru”, întunecat, vezi Ionel Cionchin, *Aspecte ale luptelor dintre geto-daci și romani*, în „Noi Tracii”, Anul XIX, nr. 184, februarie 1990, p. 12. Interesant este totuși faptul că, un vexillum (roman?) a fost arborat pe zidul unei cetăți dacice.

⁵³ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 60.

⁵⁴ Vasile Pârvan, *op. cit.*, (1926), p. 522.

⁵⁵ Gelu Florea, *op. cit.*, p. 196

⁵⁶ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 72.

⁵⁷ Gelu Florea, *op. cit.*, p. 196.

⁵⁸ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 74.

⁵⁹ Gelu Florea, *op. cit.*, p. 196.

Se poate observa că, într-un vehicol este o amforă răsturnată și un vas din metal prețios, „iar deasupra lor steagul dac în formă de balaur (*draco*)”⁶⁰, înfățișat pe orizontală, serpentiform. Deși *draco* nu este reprezentat arborat, ci așezat într-un car, unde nu i se vede hampa, el are rolul de a indica locul de adunare a oștenilor daci, în tabără (Fig. 5).

Scena LVIII-LIX: prezintă două episoade diverse, despărțite printr-o linie de stânci orizontală ondulată, marcând o coamă de munți, dincolo de care se văd luptători daci, retrăgându-se în grabă, iar dincoace, în prim plan, este reprezentată incendierea unei clădiri dace de lemn de către soldați auxiliari romani⁶¹. Toți dacii sunt comati, semn că nu reprezintă o trupă din grosul forțelor dace, ci numai un eșalon de avanpost, păzind o fortificație secundară de pe drumurile coamelor de munți⁶². Grupul de comati au figurile agitate și sunt ascunși după o culme montană, de unde supraveghează înaintarea romană; în mijlocul lor, un fruntaș le arată cu brațul ridicat direcția retragerii, spre dreapta; alături un stegar, cu capul întors în direcție opusă⁶³, ține cu mâna dreaptă hampa unui *draco*, înălțat și fluturând pe orizontală serpentiform, deasupra luptătorilor. Stindardul *draco* este figurat, având capul de lup și corpul de balaur, orientat în profil, spre dreapta. În această scenă, ca însemn de luptă, stindardul dacic, are funcția de a indica direcția de retragere a eșalonului luptătorilor daci format din *comati* (Fig. 6).

Scena LXIV: reprezintă un grup de războinici daci (*comati* și *pileati*) care, după o înfrângere se retrag din fața cavaleriei maure⁶⁴ spre o pădure. Ei sunt însoțiți de *un draco*⁶⁵ susținut în mâini de un pileat, semn că trupa învinsă a reprezentat o forță destul de numeroasă⁶⁶. Stindardul dacic înfățișat pe orizontală, serpentiform, deasupra luptătorilor are rolul de-a indica direcția de retragere⁶⁷ (Fig. 7).

Scena LXXI-LXXII: redă o contraofensivă a dacilor, la bătălie participă însuși împăratul. Este vorba de un atac al dacilor împotriva cartierului armatei romane reprezentat printr-un castru, situat pe o înălțime⁶⁸. În a doua jumătate a scenei este figurată lupta, care a început printre copacii deși ai unei înălțimi. La extremitatea din dreapta a scenei, în spatele palisadei, în tabăra dacă din pădure, apar, cete de pileati și comati înarmați grăbindu-se spre locul luptei. În ceata din rândul de sus, printre comatii care îndeamnă la luptă, este figurat un pileat ținând un prapur (*vexillum*), iar deasupra comatului din fața sa se vede caracteristicul steag în formă de balaur (*draco*)⁶⁹. Ambele steaguri (*vexillum* și *draco*), reprezentate în această scenă au funcția de a distinge formațiunile de luptă ale dacilor (Fig. 8).

Scena LXXV-LXXVI: reprezintă supunerea dacilor într-un cadru de măreață solemnitate, în timpul ceremoniei încheierii păcii din anul 102, unde cu certitudine este înfățișat regele Decebal, ușor supradimensionat⁷⁰. În legătură cu steagurile daco-geților reprezentate în această scenă, s-a făcut următoarea remarcă: „în fața lui Decebal, cu care se termină procesiunea, se văd steagurile dace: doi balauri (*dracones*) și doi prapori de pânză (*vexilla*)”⁷¹. Referindu-ne aici, numai la stindardele dacice, după opinia noastră, ele au fost arborate ca însemne oficiale în cadrul ceremoniei de încheiere a păcii. În acest sens, despre „*draco*”, s-a subliniat că: „având în vedere contextele în care apare pe reliefurile Columnei este posibil, de asemenea, să fi fost asociat cu persoana monarhului poate ca însemn oficial⁷². El are în acest caz, funcția de identificare a prezenței regale⁷³ (scenele XXIV și LXXV-LXXVI). Cu alte cuvinte, în doar două cazuri sunt înfățișați câte doi *draconi*

⁶⁰ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 84.

⁶¹ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 120.

⁶² *Ibidem*. p. 121.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Gelu Florea, *op. cit.*, p. 196.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 130.

⁶⁷ Vezi această scenă la *Ibidem*, p. 129 și la Florea Bobu Florescu, *op. cit.*, LXIV, Tafel L, 157-159.

⁶⁸ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 132.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 134.

⁷⁰ Vezi Gelu Florea, *op. cit.*, p. 196 și Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 147.

⁷¹ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 148.

⁷² Gelu Florea, *op. cit.*, p. 198.

⁷³ *Ibidem*, p. 196.

și un însemn asemănător *vexillum*-ului și atunci prezența regelui în cadrul acestei scene este indubitabilă (este posibil ca artistul sau artiștii Columnei să fi recurs la o accentuare prin repetiție)⁷⁴. Fig. 9.

Scenele LXXVII-LXXVIII – LXXVIII – LXXVIII-LXXIX: înfățișează Victoria încadrată de două trofee de arme pe care (și sub care) se află asemenea *dracones*. Cât privește stindardele geto-dacilor capturate de romani, ele sunt înfățișate la baza celor două trofee de arme, așezate de o parte și de alta a Zeiței Victoria, alegorie reprezentată pe Columna lui Traian, cu referire la primul război daco-roman. La baza ambelor trofee, atât la cel din stânga zeiței, cât și la cel din dreapta acesteia, printre armele dușmane capturate de romani: scuturi, prapuri daci de pânză (*vexilla*)⁷⁵, sulite, săbii scurte, coifuri conice, tolbe cu săgeți sunt figurați și balauri dacici (*dracones*)⁷⁶. Aici stindardele dacice au sarcina de a prezenta trofee capturate de către romani. În această ipostază, stindardul dacic apare ca trofeu destinat victoriei romane, având în acest caz, o funcție statică, decorativă⁷⁷ (Fig. 10). În acest sens, după părerea noastră, el a fost figurat și la baza Columnei, pe unele laturi ale pedestalului acestui monument (neilustrat).

Scena CXXI - CXXII: ne arată scena distribuirii apei unei mulțimi de pileati și comati sau a otrăvirii unei părți a nobililor daci în cetate. O parte dintre luptătorii comati și un pileatus, înarmați, se retrag din fortificație și duc cu ei steagul oastei dace cu chip de lup⁷⁸. Aici, stindardul ca însemn de luptă are funcția de a indica războinicilor daci, direcția de retragere din fortificația asediată de romani (Fig. 11).

Din ansamblul datelor prezentate mai sus, reiese faptul că stindardul dacic (*draco*) reprezentat pe scenele Columnei lui Traian are mai multe funcții, unele sunt identice, altele diferă de la o scenă la alta.

Fig. 1. Stindarde (dracones), după Vasile Pârvan.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Despre praporul dacic (*vexillum*), vezi Augustin Mureșan, *În legătură cu vexillum-ul geto-dacilor*, în „Buletinul Muzeului Militar Național”, I, Serie Nouă, Partea II, nr. 1/2003, Partea II, pp. 40-45.

⁷⁶ Vezi W. F. Fröhner, *op. cit.*, Planche 107 (tome II), Conrad Cichorius, *op. cit.*, LXXVIII/204-206 ; K. Lehmann-Hartleben, *op. cit.*, Tafel 37; I. Mică, *op. cit.*, p. 114/LXVI.

⁷⁷ Vezi și Vasile Tomescu, *op. cit.*, p. 103.

⁷⁸ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 209.

Fig. 2. Columna lui Traian. Scena XXIV (după C. Cichorius).

Fig. 3. Columna lui Traian. Scena XXIV-XXV (după C. Cichorius).

Fig. 4. Columna lui Traian. Scena XXXI (după C. Cichorius).

Fig. 5. Columna lui Traian. Scena XXXVIII (după C. Cichorius).

Fig. 6. Columna lui Traian. Scena LVIII-LIX (după C. Cichorius).

Fig. 7. Columna lui Traian. Scena LXIV (după C. Cichorius).

Fig. 8. Columna lui Traian. Scena LXVI. (după C. Cichorius).

Fig. 9. Columna lui Traian. Scena LXXV-LXXVI (după C. Cichorius).

Fig. 10. Columna lui Traian. Scena LXXVIII (după C. Cichorius).

Fig. 11. Columna lui Traian. Scena CXXI-CXXII (după C. Cichorius).

UN VAS MEDIEVAL TIMPURIU DESCOPERIT LA CURTUIȘENI (JUDEȚUL BIHOR)

Ioan CRIȘAN*

AN EARLY MEDIEVAL POT DISCOVERED AT CURTUIȘENI (BIHOR COUNTY)

Abstract

In the year 2013 at the locality of Curtuișeni in Bihor County, at the number 203 a ceramic pot was discovered by chance, on the design of a cellar. It is a pot-jar that through its technological, typological and stylistic characteristics wide fits in the period of the 8th -10th centuries, with the author's option for the 9th and 10th centuries.

Keywords: Curtuișeni, Bihor County, pot-jar, characteristics, centuries.

În primăvara anului 2014 colegii de la Muzeul Județean Satu Mare ne-au semnalat că la Curtuișeni a fost descoperit întâmplător un vas ceramic medieval timpuriu care se află în posesia cetățeanului Szabolcs Dörner din Sanislău (jud. Satu Mare). Luând legătura cu cetățeanul respectiv am aflat că descoperirea a fost făcută de către el în curtea gospodăriei cu nr. 203 din Curtuișeni aparținând locuitorului Bara Alexandru, cu ocazia amenajării unei pivnițe în luna august 2013. La fața locului, descoperitorul ne-a relatat că vasul a apărut în peretele de vest al gropii pivniței la adâncimea de 0,30 m, fiind așezat cu gura în jos. Nu a observat indicii că vasul ar fi făcut parte dintr-un complex. Pentru a verifica dacă mai sunt și alte vestigii a săpat în jurul vasului pe o rază de 0,20 m până la adâncimea de 0,40 m fără să mai găsească ceva. În interiorul vasului se afla pământ înțepenit pe care l-a golit, fără a sesiza prezența altor materiale, depuneri de natură organică sau funingine, după care a spălat vasul cu mână. Descoperitorul menționează că spărtura din peretele vasului nu se datorează intervenției sale fiind făcută în vechime.

Ca tip ceramic recipientul este o oală-borcan ușor asimetrică cu pereții puternic arcuiți pe linia diametrului maxim situat în treimea superioară a înălțimii, spre fund îngustându-se în mod accentuat. Gâtul este bine marcat, gura evazată, marginea îngroșată și muchia rotunjită. Dimensiunile sale sunt: înălțimea = 24 cm, diametru gurii = 19,84 cm, diametrul fundului = 10,30 cm, circumferința maximă = 22,86 cm, grosimea pereților = 0,55 cm.

Oala a fost modelată din pastă omogenă, bine frământată, ce conține nisip cu bobul mijlociu, la o roată ce nu avea viteză pentru a duce la apariția pe pereții interiori a denivelărilor sub formă de coaste sau caneluri. Pereții relativ subțiri au suprafața ușor aspră la atingere. În urma arderii complete și uniforme în mediu oxidant a rezultat culoarea cărămiziu-maroniu atât la suprafață cât și în profil. Nu prezintă urme de ardere secundară sau indicii că ar fi fost folosit. De la umăr în jos până spre fund este decorată cu benzi înguste de linii în val cu bucla largă, distanțate, discret trasate. Același decor a fost imprimat pe pe

* Muzeul Țării Crișurilor, crisanioancris@gmail.com.

fața interioară a buzei. Pe fund nu prezintă nici un semn ci doar niște denivelări paralele imprimate de discul roții de pe care a fost desprinsă.

Ca formă este unul dintre cele mai răspândite tipuri de vas din perioada secolelor VIII-X. Într-o serie tipologică a oalelor fără toartă din așezările din nord-vestul României oala de la Curtuișeni se înscrie într-una din variantele tipului 2, ce ni se pare a fi cea mai elegantă¹. Într-un areal apropiat forme asemănătoare au fost identificate la Dindești², Foienei-sultésztág³, Biharea SA Baraj⁴.

În ceea ce privește ornamentul, banda de linii în val a fost alături de banda de linii drepte unul din elementele cel mai des întâlnite în repertoriul ceramic din secolele VIII-X. S-a constatat faptul că de la mijlocul secolului IX și mai ales în secolul X ornamentul este dispus aproape pe tot corpul vaselor, rămânând doar o mică parte din zona inferioară neornamentată⁵. Ornamentarea buzei se folosește mai rar. Exemplare de același tip, lucrate în aceeași manieră, la care a fost ornamentată și buza găsim în așezări precum Porți-La Baraj (jud. Sălaj) într-o din secolele VII-IX⁶ și Șimleul Silvaniei-Nagy Pista pe un vas ce datează din secolele VII/VIII-IX⁷. Cu toate că modalitatea de ornamentare a buzelor în interior este apreciată ca fiind specifică mai ales secolelor VIII-IX, ea este întâlnită și în perioada următoare⁸ după cum dovedesc descoperirile din necropola de la Blandiana⁹ unde unul din cele două vase provine dintr-un mormânt de înhumăție databil în secolele IX-X¹⁰.

Pe fundul vasului de la Curtuișeni nu a fost imprimat nici un semn. Mărcile/semnele de olar de olar sunt caracteristice vaselor de uz comun din epoca medievală timpurie. Apariția, simbolistica și răspândirea lor a fost tratată într-un catalog al descoperirilor din spațiul carpato-danubiano-pontic¹¹. Mărcile de olar realizate pe fundurile oalelor sunt o prezență ce poate fi constatată începând cu secolul VII, procedeul ștampilării cunoscând însă o maximă utilizare odată cu secolul IX, dar mai ales X, cu o evoluție maximă în secolul XII, fiind atestat până în secolul XVI¹².

Pe considerentele prezentate mai sus încadrăm larg vasul de la Curtuișeni în secolele VIII-X, maniera atentă și îngrijită cu care a fost executat înclină opțiunea noastră pentru secolele IX-X. Fiind o descoperire izolată, destinația sa va rămâne probabil necunoscută, acest tip de vas fiind descoperit atât în complexe din așezări cât și în morminte. El se alătură descoperirilor mai vechi care documentează existența la Curtuișeni a unui nivel de locuire medieval timpuriu¹³. Periegheza efectuată în condiții nefavorabile a evidențiat că terenul pe care se află gospodăria în care a fost descoperit vasul conține vestigii constând din material ceramic în stare extrem de fragmentară și are structura rezultată în urma unei

¹ C. Cosma, *Vestul și nord-vestul României în secolele VIII-X d. H.*, Cluj-Napoca, 2002, p. 104

² I. Stanciu, *Vestigii medievale timpurii din județul Satu Mare*, în *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 13, 1996, p. 73, 77, pl. V/15; C. Cosma, *op. cit.*, p. 104, 189, pl. 98/4

³ I. Stanciu, *Populația din nord-vestul României între secolele V-IX* (teză de doctorat, manuscris), Cluj-Napoca, 1998, p. 326, pl. 186/13

⁴ S. Dumitrașcu, *Biharea*, I, 1994, pl. 195-197, pl. CXII/1

⁵ C. Cosma, *op. cit.*, p. 36

⁶ Al. Matei, D. Băcuet-Crișan, *Contribuții arheologice privind topografia și structura internă a satului medieval timpuriu din nord-vestul României. Așezarea de la Porți-La Baraj (județul Sălaj)*, p. 21, 48, 63 pl. 31/3

⁷ D. Băcuet-Crișan, *Descoperirile medievale timpurii (sec. VII-XIII)*, în H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan, D. Sana, Zs. Csók, *Șimleul Silvaniei. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 2006, p. 114, pl. 28/.

⁸ C. Cosma, *op. cit.*, p. 36

⁹ Gh. Anghel, H. Ciugudean, *Cimitirul feudal timpuriu de la Blandiana (jud. Alba)*, în *Apulum*, XXIV, 1987, p. 190-191, fig. 6/1, 2

¹⁰ *Ibidem*, p. 195

¹¹ C. Paraschiv-Talmațchi, *Mărci de olar (secolele VII-XVI). Considerații și catalog pentru teritoriul carpato-danubiano-pontic*, București, 2006

¹² *Ibidem*, p. 39; I. Crișan, *Complexele gospodărești descoperite în anul 1994 în așezarea Cefa –La Pădure, județul Bihor*, în *Crisia* XXV, 1995, pl. XII/2

¹³ M. Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, III, 1960, p. 9, n. 14; *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, redactor responsabil S. Dumitrașcu, Oradea, 1974, p. 30; I. Némethi, *Repertoriul arheologic al zonei Carei*, București, *arheologic al zonei Carei*, București, 1999, p. 41

îndelungate locuri. Aflat în stare perfectă, exceptând spărtura, și fără urme de utilizare vasul de la Curtuișeni poate fi un rebut tehnologic sau, în cazul în care a ajuns în circuitul casnic-gospodăresc, spargerea sa s-a produs la scurt timp. Altfel, este un exemplar reușit, executat de un meșter priceput și cu experiență în domeniu. În urma donației făcute de către deținător vasul a intrat în colecțiile Muzeului Țării Crișurilor din Oradea¹⁴ sub numărul de inventar 23 528, fiind unul din puținele vase întregi datând din această perioadă, o piesă de certă valoare științifică și muzeografică.

Lista ilustrațiilor

Fig.1. Vasul medieval timpuriu de la Curtuișeni

Pl.I. Vasul medieval timpuriu de la Curtuișeni

Pl.II. Vasul medieval timpuriu de la Curtuișeni

¹⁴ Mulțumim și pe această cale d-lui Szabolcs Dörner.

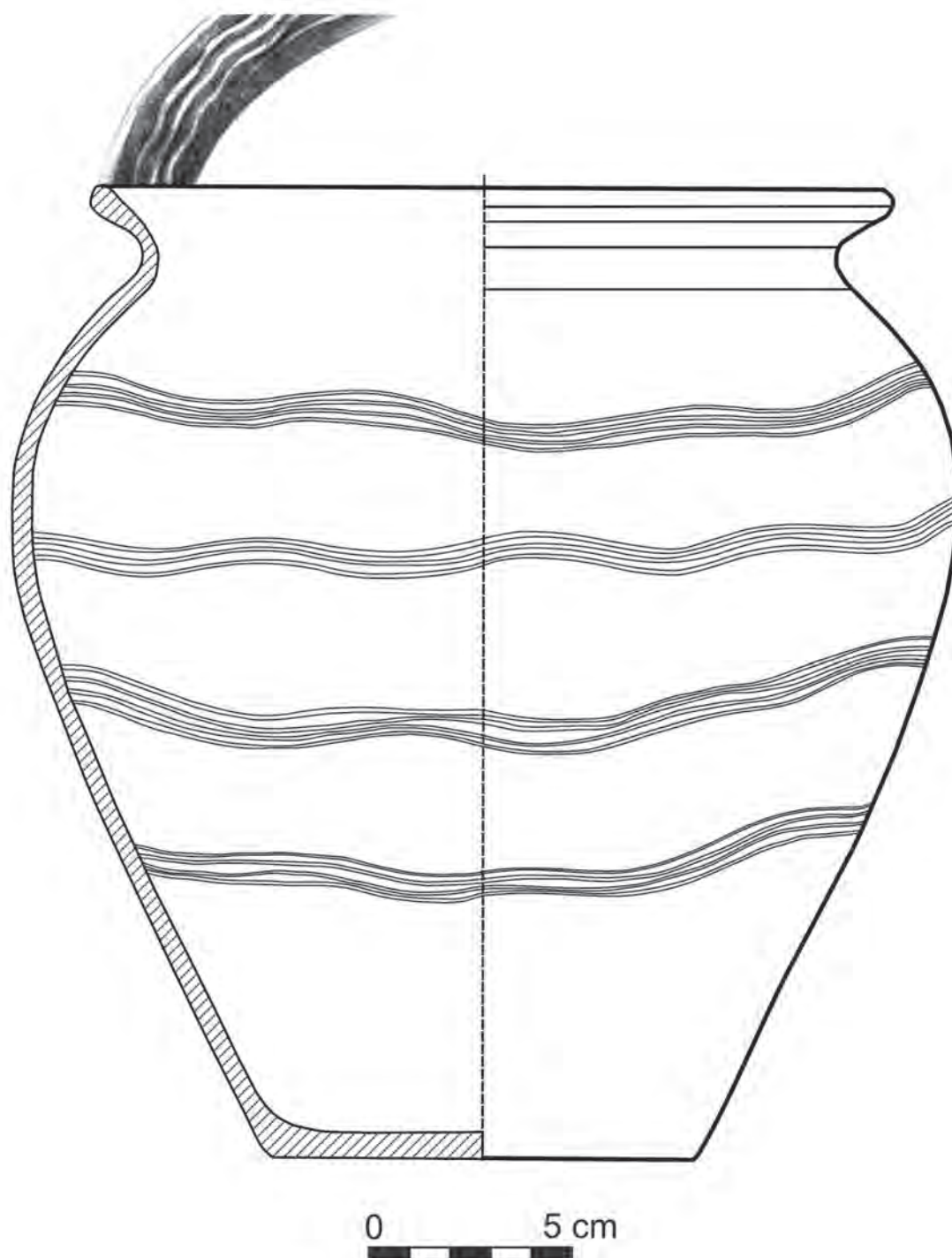

Fig.1. Vasul medieval timpuriu de la Curtuișeni

0 5 cm

Pl.I. Vasul medieval timpuriu de la Curtuișeni

Pl.II. Vasul medieval timpuriu de la Curtuișeni

IMPACTUL CULTULUI SFÂNTULUI THOMAS BECKET ÎN ANGLIA ȘI EUROPA DE VEST (SECOLELE XII-XIII)

Tiberiu Alexandru CIORBA*

THE IMPACT OF THE CULT OF SAINT THOMAS BECKET IN ENGLAND AND WESTERN EUROPE DURING THE TWELFTH AND THIRTEENTH CENTURY

Abstract

Saint Thomas Becket of Canterbury has been one of the most influential and important saints in English history since his martyrdom in the second half of the XII century. This essay is aimed at following the traits and impact of his cult, both in England and abroad, especially in western Europe. The main goal of the article is to see how deep was the influence of Saint Thomas and how did it start. To reach this purpose, both primary and secondary sources will be used, starting from the early *Vitae*, and continuing with modern papers that have analyzed Saint Thomas and his life. His miracles will be put in consideration but only from a historical perspective and not a theological one. This article isn't constructed from a religious point of view but from a scientific one. Therefore, any and all arguments regarding the veridicity of the miracles will not be taken into account. Art forms like frescoes or stained glass will be presented so that the geographical widespread of the cult can be seen.

Keywords: Saint Thomas, cult, impact, England, miracles, frescoes, art.

Sfântul Thomas Becket de Canterbury a reprezentat, de multe secole, un exemplu important de spiritualitate medievală care a rezistat până în zilele noastre, fiind considerat unul dintre sfinții naționali ai Angliei. Pe lângă acest lucru, el beneficiază de un renume internațional, cultul și amintirea sa având un impact din punct de vedere spiritual, dar și artistic (fiind reprezentat în sculpturi, fresce și picturi în numeroase locuri din Europa de Vest). Cu toate că de-a lungul secolelor s-au scris numeroase lucrări și cercetări destinate analizei atente a vieții sfântului, mai există încă numeroase întrebări care au rămas fără răspuns.

Această cercetare are ca scop central oferirea unui răspuns adecvat din punct de vedere științific unei astfel de întrebări, și anume: Care a fost impactul propriu-zis al Sfântului Thomas Becket asupra spiritualității engleze și în care secol își are rădăcinile? Prin găsirea unui răspuns calificat, cei interesați de acest sfânt vor putea înțelege mult mai bine de ce amintirea sa a rămas tot așa de pătrunzătoare ca acum 850 de ani.

Cercetarea aceasta se va îndrepta spre trei direcții de analiză principale. În primul rând, voi încerca să analizez din punct de vedere științific istoriografia legată de acest sfânt pentru a putea trasa un cadru general adecvat legat de viața sa și cum a fost interpretată aceasta de numeroși istorici de-a lungul secolelor. Analiza vieții Sfântului Thomas ar putea conduce la o mai bună înțelegere a impactului său din punct de vedere spiritual.

* Muzeul Țării Crișurilor, ciorba.tiberiu@gmail.com.

În al doilea rând, utilizarea surselor primare reprezintă un pilon central pentru această cercetare, ele fiind dovezile cele mai evidente ale impactului acestui cult. Am ales să subliniez sursele cele mai apropiate din punct de vedere temporal, pentru a ilustra cât mai bine intervalul cronologic aflat în interes (secolele XII-XIII). Aceste surse ne oferă o oglindă a viziunii oamenilor acelei epoci. Tot aici, se va încerca realizarea unei statistici cât mai precise a numărului de pelerini care au venit în Canterbury de-a lungul anilor, demonstrându-se astfel popularitatea acestui sfânt, atât în interiorul societății engleze cât și în spiritualitatea vest-europeană. În același timp, realizarea unui inventar al numeroaselor miracole care s-au petrecut după moartea Sfântului Thomas Becket și care i s-au atribuit lui poate demonstra importanța și interesul pe care oamenii acelei perioade i-au acordat-o martirului.

Nu în ultimul rând, numeroasele fresce, picturi și lucrări artistice vor fi analizate pentru a descoperi gradul de interes pentru acest cult și totodată popularitatea sa, prin evidențierea răspândirii geografice.

Nu se dorește prin această lucrare găsirea adevărului legat de veridicitatea miracolelor Sfântului Thomas Becket, ci doar impactul lor asupra societății și spiritualității vremii. Se va utiliza astfel o abordare obiectivă și nu religioasă pentru a puncta importanța istorică a cultului sfântului englez: *"We are not atheists because we see no reason to believe that God has specially distinguished the water of Lourdes and the last fifty years of our era. Nor do we cease to be historical students because we deal with the miracles of Saint Thomas as illustrations of the deep influence of his life and death, his character and his principles..."*¹.

Thomas Becket a fost primul englez care să ocupe o funcție atât de importantă în cadrul bisericii, fiind numit într-un final arhiepiscop de Canterbury. S-a născut în Londra, într-una din casele de lângă Chepe, în jurul anului 1117. Tatăl său, Gilbert, aparținea unei familii ce se trăgea din Rouen, iar mama sa, Matilda, se crede că aparținea unei familii din Caen². De-a lungul timpului, au circulat numeroase legende legate de rădăcinile arhiepiscopului, unele având o tentă cât se poate de exotica (mama sa fiind o saracenă), dar cu toate acestea majoritatea istoricilor nu iau în considerare astfel de supoziții, ele ajungând doar la rang de mituri. El este considerat un englez, iar un argument în această privință este și faptul că el singur se denumeste așa într-una din scrisorile sale. Numele său denotă o rădăcină saxonă³.

Totuși, anumiți istorici sunt de părere că Becket ar fi putut avea rădăcini normande provenite din zona Siciliei. În călătoriile sale, Becket a întreținut întotdeauna legături cordiale cu regatul Siciliei, atât cu Roger al II-lea cât și cu William I și William al II-lea, acesta din urmă imortalizând martirul într-o pictură din interiorul catedralei din Monreale. Această pictură este cea mai veche ilustrare descoperită până acum a Sfântului Thomas Becket. Este interesant cum un sfânt precum Thomas, atât de important pentru poporul englez încă din timpul vieții, a fost preluat în primul rând de normanzi. Cu toate acestea, nu putem afirma că Becket ar fi fost normand la origine, dar putem sublinia că mai mult ca sigur a avut anumite legături cu regatul Siciliei.

Thomas a primit o educație primară atât în școlile din Londra, cât și în Mirton, din Surrey, la o mănăstire augustină. Și-a continuat studiile în Paris și a avut în jur de 22 de ani când mama sa a murit; la scurt timp, moartea tatălui său l-a obligat să se întoarcă la Londra pentru a se întreține singur⁴. A fost angajat timp de trei ani ca funcționar pentru un nobil bogat din Londra, pe nume Ostern Eightpenny. A fost găsit de doi cetățeni, arhidiaconul de Bologna, Baldwin, și maestrul Eustace, care au fost invitați în Anglia de către arhiepiscopul Theobald, pentru a-l asista în organizarea unei școli de drept civil, care erau la modă în această perioadă în Italia⁵. Aceștia l-au prezentat arhiepiscopului, care l-a angajat ca secretar. Astfel, tânărul Becket a avut parte de o instruire atât civilă cât și clericală. Lui

¹ William Hutton, *Thomas Becket archbishop of Canterbury*, Sir Isaac Pitman and Sons, Londra, 1910, p. 271.

² Robert Thomson, *Thomas Becket martyr patriot*, Keagan Paul and Company, Londra, 1889, p. 23.

³ James Froude, *Life and times of Thomas Becket*, Scribner, Armstrong and Company, New York, 1878, p. 16.

⁴ R. Thomson, *op. cit.*, p. 27.

⁵ *Ibidem*, p. 28.

Theobald nu i-a trebuit mult timp să descopere că Thomas putea acorda sfaturi înțelepte, avea abilități diplomatice și era zelos în orice serviciu pe care îl făcea. Arhiepiscopul i-a acordat atât de multă încredere, încât într-un final este făcut secretar confidențial și este trimis în misiuni la Roma⁶. Legătura dintre Thomas și arhiepiscopul Theobald va crește, iar într-un final este trimis să studieze dreptul canonic la Bologna și Auxerre. În anul 1154, Becket este numit arhidiacon de Canterbury, ocupând astfel o poziție importantă în ierarhia bisericească. La scurt timp după moartea lui Theobald, în anul 1162, este propus pentru scaunul arhiepiscopal de Canterbury și este recunoscut în același an, pe data de 23 mai 1162.

În anii ce vor urma, regele Angliei Henry al II-lea va încerca să întărească puterea și autoritatea regală în detrimentul autorității clericale. Indirect, urmarea slăbirea legăturii dintre Roma și Anglia. Thomas a fost încă de la început un puternic susținător al Bisericii, iar lipsa lui de cooperare cu dorințele regelui l-au condus la numeroase conflicte și în cele din urmă la asasinarea sa. Actul care l-a condus spre exil a fost Actul Constituțiilor de la Clarendon din 31 ianuarie 1164. Prin măsurile stipulate de acest document, regele Angliei dorea o mai mare influență în ceea ce privește autoritatea regală, iar Biserica era nevoită să i se supună. Becket nu a vrut sub nicio formă să semneze un astfel de act, iar în octombrie este chemat înaintea unui consiliu regal pentru a răspunde acuzațiilor de sfidare a autorității regale. Pleacă la scurt timp în exil și stă aproape 3 ani la mănăstirea de la Pontigny, aflându-se sub protecția regelui Franței, Ludovic al VII-lea. Deoarece călugării mănăstirii cisterciene nu l-au ajutat mai mult și a fost adus înapoi în Anglia, papa Alexandru îi proclamă ca parțial vinovați de moartea arhiepiscopului. Ca formă de penitență, cistercienii au trebuit să construiască o nouă mănăstire pentru a-și spăla păcatele. Cea mai apropiată mănăstire cisterciană construită în jurul anului 1170 este cea de la Igrish din anul 1179, județul Timiș, fondată ca abație-filială a mănăstirii Potigny (aceeași la care a stat și Becket). Mulți călugări care au venit la această mănăstire au fost de asemenea francezi. La doar 20 de ani, ei înființează propria lor abație filială la Cârța, în apropiere de Sibiu, la începutul secolului al XIII-lea. Două monumente semnificative „se datorează” indirect acestui sfânt și martirajului său.

Doar cu ajutorul papei Alexandru al III-lea el reușește să se întoarcă în 1170. În același an, arhiepiscopul de York, Roger de Pont Le'Veque, episcopul Londrei, Gilbert Foliot, și episcopul de Salisbury, Josceline de Bohon, l-au încoronat pe succesorul regelui, Henry cel Tânăr. Acest act a încălcat prioritatea episcopiei de Canterbury, care avea dreptul de încoronare. Becket i-a excomunicat imediat pe cei trei clerici care au fost implicați și a continuat să-și excomunică oponenții. Toate aceste acțiuni l-au condus pe regele Angliei să emită un ordin de execuție a arhiepiscopului. Este adevărat că acest ordin a avut un caracter indirect, deoarece istoricii sunt de acord că Henric nu a semnat niciun act din punct de vedere legal, ci doar s-a exprimat că ar dori ca Thomas să fie înlăturat. Au fost trimiși 4 cavaleri pentru a îndeplini această poruncă: Reginald Fitzurse, Hugh de Moreville, William de Tracy și Richard Le Brez sau le Bret⁷. A fost asasinat în interiorul catedralei de la Canterbury pe data de 29 decembrie 1170. Transeptul de nord în care Sfântul Thomas și-a întâlnit moartea a purtat de atunci numele de Martiraj⁸.

Cei patru asasini vor fi excomunicați la scurt timp, iar drept pedeapsă au fost trimiși în Țara Sfântă pentru a lupta în cruciadele ce vor urma. Impactul acestui martir a dus la crearea singurului ordin militar monahal pur englez, Ordinul Cavalerilor Sfântului Thomas, care va rămâne activ până în secolul al XVI-lea, când Henric al VIII-lea îl va desființa.

Imediat după moartea sfântului, miracolele au început să se manifeste. Este important de subliniat că aceste miracole vor fi analizate dintr-o perspectivă istorică și nu religioasă. Această cercetare, așa cum am subliniat mai devreme, se focalizează pe impactul acestui sfânt (implicit a miracolelor sale) și nu pe veridicitatea lor. Conturând o imagine cantitativă a miracolelor Sfântului Thomas și a pelerinajelor întreprinse în Anglia, se poate demonstra

⁶ *Ibidem*, p. 29.

⁷ Stanley Arthur, *Historical memorials of Canterbury*, Everymans' Library, Londra, 1912, p. 70.

⁸ John Morris, *Life and Martyrdom of Saint Thomas Becket*, enlarged edition, Londra, 1885, p. 577.

importanța acestui cult pentru societatea engleză.

Cultul sfinților este în mod evident strict legat de miracole, darul lor taumaturgic întemeindu-le reputația. Credincioșii percep, în primul rând, capacități extraordinare, date de niște forțe misterioase. Clericii reușesc să explice că sfântul acționează de la Dumnezeu și că este în lumea aceasta martorul atotputerniciei sale. Pe scurt, este un personaj sacru și perceput ca atare⁹. Cultul martirilor s-a „democratizat” prin patronaj, bazat pe aceleași noțiuni ca relația de clientele: loialitatea protejatului, „prietenia” și datoria de a proteja a patronului față de cel care i-a cerut sprijinul. Într-o societate amenințată cu dezintegrarea, unde indivizii erau neliniștiți la gândul de a-și pierde identitatea și libertatea, sfinții veneau la momentul potrivit pentru a da încredere și a oferi perspective de mântuire la nivelul vieții cotidiene¹⁰. În această categorie intră și cazul Sfântului Thomas, el fiind în același timp un sfânt patron, dar și martir, subliniindu-se legătura cu Biserica și sacrificiul său pentru credința sa. Răspândirea oricărui cult se află în directă legătură cu dorințele Scaunului Pontifical, Roma fiind „motorul” ce populariza și extindea faima unui sfânt. Orizontul sfințeniei se lărgeste la Roma începând cu secolul al XI-lea, când sanctuarul primește un mare număr de martiri italieni și de sfinți orientali. În același moment, liturghia face loc din ce în ce mai mult papilor. Această tendință trebuie pusă în paralel cu afirmarea Sfântului Scaun apostolic, începând cu pontificatul lui Leon al XI-lea. Formele recente de sfințenie nu sunt în mod obișnuit luate în calcul, cu excepția cazului lui Thomas Becket, a cărui sărbătoare este celebrată la Roma încă din anii 1180¹¹. Luând în calcul situația acestui sfânt, observăm că poziția sa în ierarhia bisericească și martirajul său i-au permis să fie mult mai rapid și mai bine primit, atât de către populația laică, cât și de cea clericală. Printre cele mai discutabile afirmații ale istoricului englez Peter Brown despre originea cultului martirilor figurează ipoteza potrivit căreia aceasta din urmă s-ar fi organizat în plan privat înainte de a fi, într-o a doua etapă, asumată de responsabili bisericești locali, îngrijorați să vadă că devoțiunile familiale din ce în ce mai frecvente în jurul mormintelor pun în pericol unitatea comunității creștine. Dar, nu este mai puțin exact faptul că episcopii au jucat un rol important în răspândirea cultului martirilor și i-au atribuit o funcție esențialmente ecleziastică¹².

Andre Vauchez, în cartea sa *Sainthood in the Later Middle Ages*, subliniază caracteristica interesantă a sanctității episcopale, a sfinților care au fost episcopi în timpul vieții. Afirmă că un sfânt episcop este mai mult decât un patron spiritual, el este un „păstor al bisericii”, un pilon de sprijin pentru credința creștină. Astfel că primește o dublă importanță, cea de ocrotitor al credincioșilor, dar și de protector al Bisericii. Dualitatea aceasta este valabilă în cazul lui Becket, care s-a bucurat de popularitatea locală datorită acțiunilor sale caritabile, a „naționalității” lui (dacă putem folosi acest termen); fiind englez a beneficiat de o legătură mult mai puternică alături de populația laică, dar nu în ultimul rând de poziția sa în interiorul Bisericii romane. În aceste circumstanțe este probabil că nașterea acestui cult a avut într-o primă etapă un caracter „privat”, ceea ce a dus la o adorare locală, care pe urmă, cu ajutorul Bisericii ce l-a canonizat pe data de 21 februarie 1173, a devenit universal. Rapiditatea pronunțării acestei decizii de către papa Alexandru al III-lea demonstrează importanța arhiepiscopului, atât din punct de vedere al credincioșilor, cât și din punct de vedere al Bisericii.

Rapiditatea cu care miracolele au început să apară după moartea sa este la fel de remarcabilă ca numărul lor¹³. Doi dintre călugării care se aflau în slujba lui Becket și-au asumat responsabilitatea de a documenta numeroasele întâmplări supranaturale și astfel, indirect, să pună bazele acestui nou cult. Aspectul cel mai interesant legat de cazul acesta reiese din numărul foarte ridicat al pelerinilor, care veneau la mormântul sfântului, și numărul miracolelor. Aceștia doi au fost Benedict de Peterborough și William

⁹ Jacques Paul, *Biserică și cultură în Occident*, vol. 2, Editura Meridiane, București, 1996, p. 304.

¹⁰ Jacques Le Goff, *Omul medieval*, Editura Polirom, București, 1999, p. 289.

¹¹ J. Paul, *op. cit.*, p. 314.

¹² J. Le Goff, *op. cit.*, p. 290.

¹³ John Morris, *Life and Martyrdom of Saint Thomas Becket*, Longman, Brown, Green, Longmans and Roberts, Londra, 1859, p. 361.

de Canterbury. Amândoi au încercat să distingă tipul miracolelor și să le ordoneze în mod cronologic. Benedict se ocupa cu chestionarea pelerinilor, care au început să vină din 1171 la mormântul sfântului, și să distingă fabricațiile de adevăratele manifestări supranaturale. William, pe de altă parte, a încercat să împartă natura acestor miracole, formând 3 categorii: vindecările miraculoase, exorcizările și găsirea de obiecte pierdute. Cât de obiectivi au fost călugării nu putem ști niciodată. Din nefericire, ca istorici nu putem lua aceste cifre ca fiind sută la sută reale. Totuși, este important de subliniat că toate aceste însemnări s-au petrecut înaintea canonizării lui Becket. Acest lucru demonstrează caracterul „privat” al cultului. O diferență între cei doi călugări este că Benedict s-a ocupat mai mult de miracolele care i-au ajutat pe cei săraci, majoritatea provenind din jurul orașului Canterbury, iar William a documentat acele miracole care i-au ajutat pe nobili. Deja din anul 1172, mormântul era vizitat de persoane importante, lucru care demonstrează că acest cult a avut un impact asupra tuturor păturilor sociale.

În articolul *Thomas Becket: his miracles and relics*, scris de Rebecca Howard, aceasta identifică în scrierile celor doi călugări aproximativ 703 de miracole, aparținând tuturor categoriilor, și aproape 100.000 de pelerini în total, doar pe durata secolului al XII-lea¹⁴. Desigur că aceste cifre nu pot fi precise, dar demonstrează influența acestui sfânt și importanța sa pentru contemporanii săi.

Dintre toate izvoarele care relatează viața Sfântului Thomas, cele scrise de Edward Grimm, John de Salisbury și Herbert de Bosham au avut parte de o popularitate semnificativă în ceea ce privește analiza istoricilor. Un argument în acest sens este că toți cei trei clerici l-au cunoscut personal pe Becket și au scris despre el la scurt timp după moartea sa. Edward Grimm a fost prezent la asasinarea sa, ceea ce îl poate face martorul cel mai credibil.

Totuși, atunci când avem de-a face cu surse primare, întotdeauna este bine să lăsăm loc de interpretări în ceea ce privește limbajul și întâmplările consemnate de autori. A fost un cleric din Cambridge venit să-l vadă pe arhiepiscopul care a suferit exil pentru credința sa, iar scena teribilă la care a asistat și-a lăsat amprenta asupra propriei vieți¹⁵. A fost cel mai aprig apărător al acestui sfânt, scriind o lucrare dedicată vieții lui în 1180. Cu toate acestea, nu cuvintele ne oferă informațiile cele mai relevante, ci „ipostaza” sa în raport cu Thomas Becket.

Este important de menționat că Edward Grimm nu doar că a asistat la moartea arhiepiscopului englez, dar a încercat să-l salveze, fiind rănit destul de grav. Astfel că această acțiune, probabil spontană, a clericului din Cambridge va fi reprezentată în majoritatea picturilor și relicvariilor alături de Thomas Becket. Va fi o parte a simbolisticii sfântului, putând fi interpretată ca o încercare a omului păcătos de a apăra puritatea.

Herbert de Bosham a fost un apropiat al lui Becket încă din anul 1162, când a început să lucreze pentru acesta. A fost prezent la judecata lui Thomas din Northampton și l-a însoțit pe acesta în majoritatea călătoriilor sale. Prin lucrarea sa a oferit o imagine mult mai umană a arhiepiscopului, relatând viața sa din perspectivă personală, considerându-l unul dintre cei mai importanți și de necontestat martiri ai acelei perioade¹⁶. Un miracol personal pe care autorul îl atestă este că sfântul i-a apărut într-un vis, iar Herbert și-a exprimat regretul că nu a putut fi prezent la martirajul său¹⁷.

John de Salisbury a fost, fără îndoială, cel mai abil dintre ei. Era de aceeași vârstă cu Becket, a avut parte de o instruire literară mult mai exactă. Timp de aproximativ doisprezece ani a studiat la Paris și a fost un discipol al faimosului Abailard. Din anul 1150, când s-a întors în Anglia, a avut legături de corespondență constantă cu Becket¹⁸. Ceea ce l-a caracterizat cel mai mult pe John de Salisbury a fost obiectivitatea sa. Chiar dacă l-a respectat foarte mult pe arhiepiscopul de Canterbury și i-a dedicat după moartea

¹⁴ Rebecca Howard, *Thomas Becket: his miracles and relics*, articol disponibil pe internet la adresa <http://www.ourladynsouthgate.org.uk/weekly-column/thomas-becket-his-miracles-and-relic>.

¹⁵ William Hutton, *Saint Thomas of Canterbury*, second edition, Londra, 1899, p. 284.

¹⁶ Henry Milman, *Life of Thomas Becket*, Sheldon and Company, New York, 1860, p. 240-24: *Quod alicujus martyram causa justior fuit aut apertior ego nec audivi, nec legi*.

¹⁷ James Robertson, *Becket. Archbishop of Canterbury*, John Murray, Albemarle Street, Londra, 1859, p. 292.

¹⁸ W. Hutton, *op. cit.*, p. 285.

sa o lucrare foarte amplă, a subliniat în același timp defectele sale ca om. Acest aspect este unul foarte interesant în ceea ce privește istoriografia oricărui sfânt. De obicei, tendința este de a pune în evidență calitățile și virtuțile sfântului, dar John oferă și o latură umană. El afirmă caracterul divin al lui Thomas, pe care acesta l-a dobândit în urma martirajului său, dar spiritul său critic acordă lucrării sale mult mai multă credibilitate decât celelalte.

Nu în ultimul rând, o sursă primară care nu poate fi exclusă din această analiză este așa-numita cronică *Anonymus Lambethensis*. Este o lucrare identificată ca fiind scrisă undeva în jurul anului 1176, care descrie impactul Sfântului Thomas asupra societății engleze a secolului al XII-lea. Așa cum am subliniat mai sus, nu trebuie să luăm argumentele sau întâmplările relatate în această cronică anonimă ca fiind incontestabil adevărate. Ceea ce este relevant în această analiză este limbajul pe care autorul dorește să-l utilizeze: „... Astăzi, Gloria nobilului martir întrece cu mult insultele suferite în trecut. Atât de mult sunt afectate orașele și satele, castelele și casele din Anglia, încât toată lumea, de la cei mai mari la cei mai mici, doresc să viziteze pentru a onora mormântul lui. Același spirit de devoțiune a atras aici atât clerici cât și laici, săraci și bogați, oamenii de rând și nobilii, tații și mamele cu copiii lor, stăpânii cu servii lor...”¹⁹. Dualitatea săraci-bogați, clerici-laici întărește argumentul că acest cult al sfântului Thomas a influențat toate păturile sociale, devenind un simbol al credinței, dar și al poporului englez.

În ceea ce privește secolul al XII-lea, așa cum era de așteptat, majoritatea celor care au beneficiat de miracolele Sfântului Thomas Becket au fost din Londra, Canterbury și Home Counties. La început, fiecare reprezenta un eveniment important, bine primit de către călugări, chiar dacă era vorba de oameni săraci sau femei²⁰. Printr-o comparare a listelor făcute de Benedict și William, observăm că primul consemnează cazuri implicând vindecări miraculoase de boli comune, precum febră sau dureri în jurul gâtului. Cele ale lui William, mai târziu, subliniază cazuri mult mai severe, precum vindecări de epilepsie, orbire, sau de mutilare. Această evoluție a tipului de vindecare ar putea sugera în același timp o evoluție implicită a cultului. Pe măsura trecerii timpului, oamenii acordau mult mai multă încredere în veridicitatea puterii divine a sfântului, iar influența cultului creștea. Mai mult, apariția numeroaselor relicve a ajutat, la rândul lor, răspândirea cultului. Deja spre sfârșitul secolului al XII-lea, multe dintre miracolele care se petreceau aveau legătură cu sângele sau cu anumite obiecte care i-au aparținut la un moment dat lui Becket. Prin transportul acestor relicve spre numeroase mănăstiri din Anglia sau Franța, s-a contribuit la răspândirea puterii lui Becket spre spațiul vest-european.

Pentru a înțelege cât mai bine impactul cultului Sfântului Thomas, o paralelă cu un alt sfânt care a avut parte de aceeași răspândire, poate chiar mai mare, ne-ar putea trimite spre anumite concluzii interesante. Este vorba despre Sfântul Francisc, care a avut un impact semnificativ de-a lungul Evului Mediu târziu. Amândoi sfinții au avut parte de numeroși credincioși și au fost reprezentați ca apărători ai Bisericii romane (Becket prin martirajul său, iar Francisc prin visul lui Inocențiu al III-lea). Observând diferențele dintre cei doi sfinți, putem afla mai multe despre caracteristicile cultului arhiepiscopului.

De-a lungul secolului al XIII-lea vedem un declin al cultului lui Becket. Unul dintre motivele acestui declin este subliniat de numeroasele suspiciuni și îndoeli legate de miracolele atribuite lui Thomas. Un alt motiv este legat de imperfecțiunile sfântului. În comparație cu Sfântul Francisc, se poate observa un spectru mult mai îngust. Așa cum este o distincție între „primirea unui profet” și „primirea unui om drept”, există și o diferență între „primirea unui martir” și „primirea unui sfânt”. Pentru a-l primi pe Sf. Thomas este una, iar pentru a-l primi pe Sf. Francisc este cu totul altceva. Primul avea calitatea de a ajuta trupul și indirect spiritul, iar al doilea avea în prim-plan mântuirea sufletului²¹. Din această perspectivă, calitatea de sfânt ca intercesor între lumea spirituală și lumea pământească este mult mai bine conturată în cazul lui Francisc decât la Becket. Mai mult, viața lui

¹⁹ *Ibidem*, p. 270.

²⁰ Abbott Edwin, *Saint Thomas of Canterbury: his death and miracles*, vol. I, Adam and Charles Black, Londra, 1898, p. 249.

²¹ Idem, *Saint Thomas of Canterbury: his death and miracles*, vol. II, Adam and Charles, Londra, 1898, p. 306.

Thomas prezintă multe imperfecțiuni datorate umanității lui. Este de așteptat ca viața unui sfânt să fie una pură, aspirând la o perfecțiune spirituală, dar în cazul arhiepiscopului, datorită poziției sale și alegerilor pe care le-a făcut, nu prezintă calitățile necesare unui sfânt. Se ajunge în situația în care aceste miracole nu mai sunt atribuite personal lui Becket, ci datorită locului accidental și manierei morții lui²². Din punct de vedere istoric, caracterul său a fost destul de defectuos, având de multe ori un temperament agresiv, acționând nechibzuit. Se poate pune problema că dacă nu ar fi murit în circumstanțele respective, calitatea sa de sfânt nu ar mai fi fost posibilă. Martirajul său i-a apropiat pe credincioși spre el, dar viața sa și acțiunile sale i-au îndepărtat. Un alt factor care a condus la un declin al cultului de-a lungul secolului al XIII-lea este transformarea acestui cult într-o metodă de profit financiar. Numeroase miracole se înfăptuiau doar prin acordarea unei anumite sume de bani. Clericii au început să ridice altare în onoarea lui Thomas pentru a avea o sursă de profit din partea pelerinilor care se opreau. În această ipostază îl găsim pe contele de Albemarle, care refuză să construiască o capelă în numele lui Becket pentru comunitate, dacă acel călugăr care a dorit această construcție nu i-ar fi jurat că nu a fost influențat de profitul personal²³.

Cu toate acestea, oamenii au continuat să revină la altarul sfântului, deoarece legătura dintre acesta și credincioși a fost foarte bine sedimentată în secolul anterior. Declinul acesta nu a condus sub nicio formă la dispariția cultului, care a supraviețuit până astăzi, atât în spațiul englez, cât și în spațiul european.

Reprezentarea Sfântului Thomas a ajutat la răspândirea cultului în perioada secolelor XII-XIII, atât în Anglia cât și în spațiul vest-european. Din păcate, cele din spațiul englez sunt foarte puține și parțial distruse datorită reformei religioase întreprinse de Henric al VIII-lea în secolul al XVI-lea. Thomas Becket reprezenta exact opusul a ceea ce dorea Henric să realizeze, și din acest motiv a fost una din țintele principale. Totuși, putem identifica numeroase sculpturi care au reușit să supraviețuiască datorită poziției lor, sau din cauză că au fost trecute cu vederea. Din fericire, avem numeroase exemple de picturi și vitralii în ceea ce privește Franța, Italia și Spania. Aceste reprezentări pot, astfel, delimita spațiul geografic al întinderii acestui cult. Cele din Canterbury nu vor fi analizate deoarece ele sunt creații mult mai târzii și nu pot oferi detalii legate de intervalul cronologic dorit.

Departa de spațiul englez, în Sicilia, pe teritoriul regatului normand, cu care Becket a întreținut relații bune, există un mozaic în catedrala din Monreale. Este datat la mai puțin de douăzeci de ani după moartea lui²⁴. Este cea mai veche reprezentare a acestui sfânt descoperită până acum. Mai mult ca sigur că pe teritoriul englez au existat reprezentări și mai timpurii, dar faptul că este regăsit în Sicilia într-un timp așa de scurt ne demonstrează că Biserica a dorit protejarea și răspândirea acestui cult și în spațiul mediteranean.

Pe tavanul catedralei din Exeter regăsim o sculptură care oferă o imagine a scenei asasinării arhiepiscopului. Această sculptură a fost restaurată și pictată, dar ea datează din secolul al XIII-lea. Această scenă este foarte populară în întreg spațiul european în ceea ce privește iconografia sa. Simbolizează sacrificiul suprem în numele credinței și importanța martirajului care l-a condus pe Becket spre canonizare.

În Suedia, în interiorul bisericii din Lyngsjo, avem un basorelief reprezentând aceeași scenă, dar mai în detaliu. Este prezent și regele Henric al II-lea, dar mai interesantă este o reprezentare al lui Edward Grimm, așa cum am subliniat mai sus, acesta fiind de multe ori redat alături de Sfântul Thomas. Locația acestui basorelief punctează faptul că răspândirea cultului a influențat atât sud-vestul Europei, cât și nordul acesteia. Potrivit unei descrieri, este atribuit unui sculptor numit Tove, care l-a creat undeva la mijlocul secolului al XIII-lea. O descriere mult mai târzie, din secolul al XIX-lea, demonstrează că acesta a fost și pictat.

În catedrala din Chartre, Franța, avem numeroase vitralii înfățișând scene din viața arhiepiscopului. Becket a întreținut numeroase vizite aici și, ca dovadă de respect față de martirajul său, ocupă un loc central în iconografia catedralei. În prima avem prezentată

²² *Ibidem*, p. 300.

²³ *Ibidem*, p. 297.

²⁴ W. Hutton, *op. cit.*, p. 278.

intrarea lui Becket în Canterbury, în dreapta asasinii săi pregătindu-se să intre. Totodată și aici este prezentă scena asasinării împreună cu călugărul Edward Grimm, care încearcă să-l protejeze pe martir, fiind rănit în același timp. Deasupra lui Becket este reprezentată crucea, semn al puterii divine.

O altă scenă interesantă este cea din catedrala St. Maurice din Angers. Aici este înfățișat arhiepiscopul alături de Henric al II-lea într-o conversație. Această scenă denotă încercarea lui Becket de a-i sublinia regelui importanța Bisericii, probabil în legătură cu Constituțiile de la Clarendon. Are o atitudine critică față de rege și față de acțiunile sale.

La intrarea bisericii Sfântul Nicolae din Barfreston avem o sculptură a lui Thomas Becket care a supraviețuit distrugerii lui Henric al VIII-lea. Mai interesantă este scena asasinării din interiorul bisericii Sfântul Augustin din Brooklands, Kent. Este parțial restaurată, dar cu toate acestea Becket este vizibil alături de Grimm.

Imaginea asasinării în perioada secolelor XII-XIII și chiar al XIV-lea s-ar putea să fi fost una dintre cele mai cunoscute întâmplări ilustrate în interiorul bisericilor și lăcașurilor de cult până la impactul cultului sfântului Francisc. Mai avem numeroase exemple, precum cel din biserica Santa Maria din Tarrasa, Catalonia, sau cel din Spoleto, Umbria. Un alt exemplu este cel din mănăstirea Sfântul Benedict din Subiaco, Lazio. Aici Thomas este înfățișat în mijlocul altor doi sfinți: sfântul Ștefan și sfântul Nicolae.

Pe lângă reprezentările din biserici, au supraviețuit numeroase relicvarii, care la rândul lor au ajutat răspândirea cultului Sfântului Thomas. Pe o astfel de piesă avem redată scena martirajului. Deasupra scenei, în partea din dreapta, avem separate de inscripția principală litera E. S-ar putea să fie inițiala pentru Edward Grim, care este și el prezent. Din moment ce relicvariul se pare că a fost creat pentru a conține două fiole cu sângele lui Becket, despre care știm că John de Salisbury l-a avut la un moment dat și l-a donat catedralei din Chartre, este foarte probabil că a fost făcut la comanda sa, atunci când a fost trezorier în Exeter, între 1174-1176²⁵.

Toate aceste reprezentări artistice demonstrează impactul religios dar și cultural pe care martirul din Canterbury l-a avut asupra secolelor XII-XIII în spațiul european. Cultul Sfântului Thomas de Canterbury a avut un impact semnificativ atât din punct de vedere religios, cât și din punct de vedere cultural. Datorită poziției sale în interiorul Bisericii catolice, acesta a avut parte de un sprijin considerabil din partea Scaunului Papal, care l-a condus spre cea mai rapidă canonizare a secolului al XII-lea. Martirajul său a avut o influență directă și profundă asupra populației locale. Din acest motiv, cultul a avut într-o primă etapă un caracter „privat”, urmând ca spre finalul secolului al XII-lea să fie cu totul îmbrățișat de către Biserică.

Numărul miracolelor sale este foarte impresionant, iar cel al pelerinilor demonstrează legătura spirituală care i-a condus pe mulți credincioși spre altarul său din Canterbury. Numeroasele lucrări despre viața lui atestă importanța acestui sfânt, chiar dacă uneori autorii, fiind prinși în capcana subiectivității, exagerează unele împrejurări. Totuși, din punct de vedere istoric, ele demonstrează că acest cult a luat naștere într-un timp foarte scurt și a urmat o evoluție impresionantă. Reprezentările iconografice subliniază în același timp o arie de răspândire foarte mare, având în centru scena asasinării, care a fost una dintre cele mai cunoscute întâmplări din viața unui sfânt. Identitatea lui de englez l-a apropiat mult mai rapid și mai profund de englezi, ceea ce i-a permis până astăzi să fie un simbol important în „panteonul” sfinților acceptați de Biserica Anglicană.

În concluzie, Thomas Becket, din perspectiva unui sfânt, a reprezentat o personalitate importantă a erei lui, iar cultul său a avut o influență puternică asupra societății engleze și vest-europene.

²⁵ Joseph Breck, *A reliquary of Saint Thomas made for John of Salisbury*, Metropolitan Museum of Art, New York, 1918, p. 223.

PIER PAOLO VERGERIO IL VECCHIO, 'REFERENDARIO' DELL'IMPERATORE SIGISMONDO DI LUSSEMBURGO

Gizella NEMETH*,
Adriano PAPO*

PETER PAUL VERGERIUS THE ELDER, 'REFERENDARIUS' OF EMPEROR SIGISMUND OF LUXEMBURG

Abstract

Peter Paul Vergerius (1370-1444?) was one of the most learned men of the fourteenth and fifteenth centuries. His presence in the Council of Constance (1414-18) represents a crucial step for his career and life, because here he met Sigismund of Luxemburg, whom he followed to Buda in Hungary, where he settled permanently. Once in Hungary, Peter Paul Vergerius devoted himself mainly to juridical activity as 'referendarius' of the king of the Romans. Peter Paul Vergerius accompanied Sigismund in his travels as 'utriusque juris doctor' participating in the assizes which were held in various cities affected by the royal court. Perhaps, he also accompanied him in his campaigns against the Turks, if it is true – as some scholars assume – he wrote a work on the enterprises of the king of the Romans, *De gestis Sigismundi Regis Pannoniae*, now lost. Certainly, he accompanied him in the campaigns against the Ussites. However, Vergerius did not follow Sigismund during his journey to Italy for the imperial coronation in 1431 to 33: some time before he had already left the scene, after the death of Philip Scolari and the departure from Hungary of Cardinal Branda Castiglione, Bartolomeo della Capra and Ognibene della Scola. Vergerius, however, remained in Buda, even if abandoned by his friends and by the rulers who succeeded Sigismund. Through the intercession of Ambrose Traversari, he then sought the protection of the Bishop of Oradea, John de Dominis, who invited him to his diocese. His stay in Oradea was decisive for the development of the Italian-Hungarian cultural relations, because in Oradea Vergerius also met Gregory of Sanok and John Vitéz, the future great chancellor at the court of Matthias Corvinus. In Oradea were certainly held various 'symposia' among Vergerius, Vitéz, Gregory of Sanok and the Cypriot Philip Podocataro, host of Vitéz. In any case, these meetings were decisive for the development of humanism in Hungary.

Keywords: Peter Paul Vergerius the Elder, Sigismund of Luxemburg, Humanism, Council of Constance, Italian-Hungarian cultural relations.

Pier Paolo Vergerio il Vecchio (1370-1444) fu filosofo, giureconsulto, diplomatico, professore, pedagogo, storico, oratore, poeta, commediografo, epistolografo, traduttore: una tipica figura rinascimentale; ma fu soprattutto uno dei principali promotori dell'umanesimo in Ungheria attraverso l'opera del suo discepolo Giovanni Vitéz.

La vita di Pier Paolo Vergerio si può dividere in tre periodi: 1) il periodo italiano, che va dalla nascita fino al 1414; 2) il soggiorno a Costanza, che va dal 1414 al 1418; 3) il soggiorno in Ungheria, che copre gli anni dal 1418 al 1444. Nel presente studio si tratterà un profilo storico-letterario dell'umanista capodistriano limitatamente al periodo trascorso

* Centro Studi Adria-Danubia, Duino Aurisina (Italia); apgn@libero.it.

al servizio di Sigismondo di Lussemburgo, ovverosia dal concilio di Costanza agli ultimi anni della sua vita¹.

Il concilio di Costanza rappresenta una tappa cruciale nella carriera e nella vita di Pier Paolo Vergerio, che in quest'occasione si trasformò da umanista e pedagogo in un capace diplomatico e giurista.

Il concilio fu aperto il 16 novembre 1414 e già nella sua prima sessione il Vergerio fu scelto tra i quattro *votorum scrutatores*², *incarico che il capodistriano deve aver svolto con scrupolo e diligenza, se è vero che si meritò la fiducia e la stima del re Sigismondo, che lo fece incoronare poeta laureatus*. Il suo passaggio vero e proprio al servizio del re dei Romani molto probabilmente ebbe luogo in occasione del viaggio del Lussemburgo a Perpignano, dov'era stata convocata una conferenza il cui obiettivo era quello d'indurre l'antipapa francese Benedetto XIII a rinunciare al seggio avignonese. L'11 luglio 1415 il Vergerio fu infatti eletto tra i quattordici *procuratores generales et speciales*, incaricati di accompagnare il re dei Romani nel viaggio a Perpignano. La delegazione si mise in cammino per la Francia il 19 luglio e giunse a destinazione il 17 settembre. La conferenza di Perpignano non fu però coronata dal successo: Benedetto XIII non abdicò e lo scisma non fu ricomposto.

Conclusasi la conferenza di Perpignano, Sigismondo, verosimilmente in compagnia del Vergerio, iniziò un lungo viaggio che lo avrebbe portato in giro per l'Europa fino a Parigi e a Londra. La partecipazione del capodistriano al viaggio nel Nord Europa si desume dal fatto che il suo nome non compare assieme a quelli degli altri commissari che avevano fatto ritorno nella sede conciliare, né è rintracciabile, durante l'assenza di Sigismondo, in alcun documento del concilio medesimo; il suo nome vi ricomparirà infatti dopo il ritorno di Sigismondo a Costanza³.

L'itinerario del viaggio fu il seguente: 30 novembre 1415: Avignone; 22 gennaio 1416: Lione; 1° marzo: Parigi; 24 aprile: Boulogne sur Mer; 1° maggio: Dover; 7 maggio: Londra; 12 agosto: Canterbury; 23 agosto: Dover; 25 agosto: Calais; 13 novembre: Nimvega; 24 novembre: Aquisgrana; 25 dicembre: Liegi; 6 gennaio 1417: Lussemburgo; 27 gennaio: rientro a Costanza⁴.

Dopo il rientro di Sigismondo a Costanza e la deposizione di Benedetto XIII (26 luglio 1417) il concilio passò finalmente a occuparsi della riforma della Chiesa: anche in quell'occasione il Vergerio fu uno dei protagonisti, allorché, appoggiato da Sigismondo, propose con le *Questiones de Ecclesie potestate* che l'elezione del pontefice fosse affidata al concilio o rinviata fino alla realizzazione della riforma della Chiesa. Provocò però

¹ Sulla vita di Pier Paolo Vergerio dalla nascita al concilio di Costanza cfr. il saggio di A. Papo, *Ritratto di Pier Paolo Vergerio il Vecchio. Il periodo italiano e il concilio di Costanza*, in «Quaderni Vergeriani», I, n. 1, 2005, pp. 7-35. Per una biografia completa del Vergerio si rimanda a John M. McManamon S.J., *Pierpaolo Vergerio the Elder: The Humanist as Orator*, Tempe 1996. Sull'umanista capodistriano si vedano anche i lavori degli Autori: *Pier Paolo Vergerio il Vecchio. Una breve biografia* (Peter Pavel Vergerij Starejši. *Krajši življenjepis*), e *Pier Paolo Vergerio il Vecchio alla corte di Sigismondo di Lussemburgo, re dei Romani e d'Ungheria* (Peter Pavel Vergerij Starejši *na dvoru Sigismunda Luksemburškega, rimskega cesarja in kralja ogrske*), apparsi in italiano e in sloveno nel volume *Petrus Paulus Vergerius De ingenuis moribus et liberalibus studiis adulescentiae*, a cura di I. Marković, Koper-Capodistria 2012, pp. 43-55 e 75-103, rispettivamente; nonché G. Nemeth, *Pier Paolo Vergerio, un umanista tra Italia e Ungheria*, in *Da Aquileia al Baltico attraverso i Paesi della nuova Europa*, a cura di A. Litwornia, G. Nemeth e A. Papo, Mariano del Friuli 2005, pp. 43-56 e G. Nemeth e A. Papo, *Pier Paolo Vergerio, "faro" dell'umanesimo in Ungheria*, in «Ambra. Percorsi di Italianistica», n. 5, 2005, pp. 108-203.

² Cfr. F. Banfi, *Pier Paolo Vergerio il Vecchio in Ungheria*, in «Archivio di Scienze, Lettere ed Arti della Società italo-ungherese Mattia Corvino», II, 1940, n. 1, pp. 1-30; 4, nota 18. Sul Vergerio scrutatore cfr. la notizia data da P. Naldini, *Corografia ecclesiastica o sia descrizione della città, e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria*, Venezia 1700, pp. 141-42.

³ Leonardo Smith, invece, che ha curato una delle edizioni delle lettere del Vergerio (*Epistolario di Pier Paolo Vergerio*, Roma 1934), non ritiene che l'umanista capodistriano abbia accompagnato Sigismondo nel suo viaggio attraverso i paesi dell'Europa settentrionale. Cfr. L. Smith, *Note cronologiche vergeriane*, parte III, in «Archivio Veneto», LVIII, serie V, vol. IV, 1928, n. 7-8, pp. 93-141: 120.

⁴ Cfr. W. Altmann (a cura di), *Die Urkunden Kaiser Sigmunds [Regesta Imperii]*, Innsbruck 1896-97, vol. I, pp. 128-39.

contro di sé la reazione degli 'ortodossi' sconcertati (tra cui il dotto prelado padovano e suo intimo amico Francesco Zabarella) e la minaccia di essere processato per 'ussitismo'⁵. Dovette pertanto rinunciare alla sua proposta, con sommo rammarico di Sigismondo e derisione da parte del pubblico presente alla disputa. Alla fine le acque si acquietarono, e Sigismondo accondiscese all'elezione 'ortodossa' del pontefice: l'8 novembre 1417 i grandi elettori entrarono in conclave, dal quale solo tre giorni dopo uscì eletto il cardinale Oddone Colonna, che assunse il nome di Martino V.

Conclusisi i lavori conciliari, il Vergerio, che forse si sentiva troppo solo dopo la morte improvvisa dell'amico Zabarella, decise di seguire il re Sigismondo alla volta di Buda. Non sarebbe mai più rientrato in Italia.

La *Vita adespota* di Pier Paolo Vergerio trascritta in un codice del *De ingenuis moribus*, che si conserva nell'Archivio Diplomatico di Trieste, motiva la scelta del Vergerio di trasferirsi in Ungheria col fatto che il capodistriano non si sentiva più sicuro in Italia:

[...] quare, dominis Venetis illam urbem [Patavinam] capientibus, defunctisque dominis de Cararia, P. Paulus, dominio Venetorum se suspectum credens, proinde vitae suae non aprum timens, in Pannoniam secessit, opinatus non tutam vitam in Italia se ducturum. Ibi diu vixit, quantum augurari possumus circiter triginta et sex annos [...]. Qui numerant millesimum in quo domini Cararienses privati sunt usque in millesimum. 1444, aiunt lus minusve habitasse hunc Pannonia. Hec videant qui annorum numerum habent. Constat tantum eum ibi diu habitasse in summo precio a Pannonibus habitum⁶.

Perché mai, dunque, il Vergerio non si sarebbe più sentito sicuro in Italia? Va ricordato a questo proposito il fatto avvenuto nell'estate del 1409 allorché, ravvedutosi per quanto riguardava l'appoggio che aveva dato al papa veneziano Gregorio XII e lasciata segretamente la sede del concilio di Cividale, ch'era stato indetto da papa Correr in contrapposizione a quello pisano, fu arrestato da Benedetto Venier, capo del sestiere di San Marco, e da Francesco Correr, nipote del papa e figlio di Filippo, allora procuratore di San Marco: fu tenuto segregato nella casa di quest'ultimo tutta la notte come in un carcere privato. I partigiani di Gregorio XII forse ritenevano che stesse per raggiungere Pisa per far visita al nuovo pontefice, Alessandro V⁷. Inoltre, il Nostro era stato un sostenitore del signore di Padova, Francesco Novello, al cui figlio Ubertino aveva dedicato la sua opera più famosa, il *De ingenuis moribus*: il Vergerio voleva infatti entrare al servizio del principe patavino o quanto meno diventarne precettore del figlio, mentre, come si sa, i rapporti tra Francesco Novello e la Signoria veneziana non erano mai stati oltremodo idilliaci.

Anche la *Vita adespota* di Pier Paolo Vergerio prefissa al trattato "*De ingenuis moribus*" nel codice 454 della Biblioteca Comunale di Forlì edita dallo stesso Smith nell'*Epistolario* conferma il trasferimento definitivo del capodistriano a Buda ("Cadente illa domo [Carrariense], Paulus Vergerius discessit Patavio et in Pannoniam profectus est, et ibi apud Budam civitatem vitae reliquum consumebat")⁸. La notizia è confermata pure da un passo del *Compendium* della vita del Vergerio di Bartolomeo Petronio ("[...] in Italia commoratus est usque ad annum 1413 quo tempore ad concilium Constantiae se contulit: Inde vero Italia digreditur, ad Pannoniam profectus est. Ibique sub Sigismondo Caesare aliquandiu honorificentissimo ab eo stipendio donatus vitam duxit. Eo vero defuncto: [...] cum se iam annosum et senio confectum intelligeret: vitae contemplativae se dedicans [...]")⁹.

⁵ Cfr. C. Bischoff, *Studien zu P.P. Vergerio dem älteren*, «Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte», n. 15, Berlin-Leipzig 1909, p. 74 e L. Smith, *Epistolario* cit., n. 138, pp. 370-73, nota 1.

⁶ Ivi, appendice II, pp. 474-75.

⁷ Sui concili di Pisa e di Cividale si rimanda a L. Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, a cura di A. Mercati, vol. I, Roma 1925, pp. 162-76. Sulla fuga del Vergerio da Cividale e il suo arresto a Venezia: R. Cessi, *Un'avventura di P.P. Vergerio Seniore*, in «Giornale Storico della Letteratura italiana», LIV, 1909, pp. 381-8. Il Cessi riporta in appendice all'articolo i documenti relativi all'arresto.

⁸ Ivi, appendice II, pp. 475-80.

⁹ B. Petronio, *Compendium*, in B. Ziliotto, *Nuove testimonianze per la vita di Pier Paolo Vergerio il Vecchio*, in

Non sappiamo con precisione quali fossero gli incarichi assegnati al Vergerio dal re Sigismondo; s'intuisce però che il capodistriano abbia svolto delle mansioni molto importanti dal momento che percepiva uno stipendio "honorificentissimo". Infatti, la testimonianza di un suo contemporaneo, copista della lettera da lui scritta a Ludovico Alidori nel 1397 e oggi conservata nel Cod. Barb. Lat. 1952, cc. 107v–110v della Biblioteca Vaticana, chiarisce la posizione del capodistriano alla corte di Sigismondo: "Finit feliciter Bononie per Petrum Paulum Vergerium virum summum, nunc Serenissimi Imperatoris referendarium"¹⁰. Quindi il Vergerio non fu né cancelliere, né tanto meno capo della cancelleria reale ungherese, ma ricoprì un'alta carica, quella cioè di 'referendario' alla corte del re dei Romani Sigismondo di Lussemburgo. Non conosciamo però in dettaglio i compiti da lui svolti nell'ambito di questo incarico, data la scarsità di documenti che ne parlano; possiamo dedurre soltanto che il Vergerio, quale 'referendario', svolgeva soprattutto delle mansioni di giureconsulto, essendosi particolarmente distinto in questo incarico, in quanto dottore *utriusque iure*, già durante i lavori conciliari a Costanza.

Il Vergerio accompagnò Sigismondo nel viaggio di ritorno da Costanza a Buda passando per Basilea (29 maggio–5 giugno 1418), Strasburgo (15 giugno–4 luglio), Hagenau (11–26 luglio), Baden (1–8 agosto), Weingarten (25–31 agosto), Ulma (3–20 settembre), Öttingen (22–26 settembre), Donauwörth (26 settembre–3 ottobre), Augusta (3–19 ottobre), Ratisbona (24 ottobre–9 novembre)¹¹. Il 15 novembre la corte di Sigismondo si fermò a Passau, dove il Vergerio partecipò a una assise che riguardava il bando di alcuni cittadini di Toul. A questa seduta, il cui atto fu rogato dal notaio della cancelleria imperiale Antonio de' Franchi da Pisa, parteciparono tra gli altri gl'italiani Bartolomeo della Capra, Brunoro della Scala, vicario imperiale a Verona e Vicenza, il principe Bertoldo Orsini e Guglielmo da Prata¹².

Il 10 gennaio 1419 la corte imperiale fu a Vienna; a Linz (16 gennaio) si aggregò ad essa il cardinale Giovanni Dominici, inviato dal nuovo papa Martino V come legato pontificio: doveva indire la crociata antiussita. Sigismondo non accolse la sollecitazione del papa: anziché contro gli ussiti, preferì rivolgersi contro i turchi, che stavano premendo ai confini meridionali del regno magiaro. Sembra che il Vergerio abbia accompagnato Sigismondo in questa impresa, dato che si dice abbia scritto un'opera sulle sue imprese, il *De gestis Sigismundi Regis Pannoniae*, in seguito smarrita¹³.

Con la morte del fratello Venceslao (16 agosto 1419), avvenuta subito dopo lo scoppio dell'insurrezione di Praga (30 luglio 1419), Sigismondo ereditò anche la corona boema. Dopo qualche esitazione iniziale, decise di stroncare la rivolta e di restaurare l'autorità della Chiesa di Roma nei territori del regno boemo. Marciò alla volta della Moravia con un forte esercito guidato da Filippo Scolari; era accompagnato da Brunoro della Scala, Bartolomeo della Capra, Giorgio di Valperga, Guglielmo da Prata, e dai due dottori in legge Pier Paolo Vergerio ("[...] ac egregiis magistro Petro Paulo de Vergeris de Justinopoli utriusque iuri") e Giacomo Spinola, tutti presenti alla proclamazione della crociata che ebbe luogo a Wrocław il 17 marzo 1420¹⁴. L'inizio della guerra fu disastroso: i crociati vennero sconfitti da Jan Žižka presso Praga il 14 luglio 1420. Gli ussiti si mostrarono disposti a stipulare la pace purché Sigismondo avesse accettato la loro dottrina compendiata nei cosiddetti 'quattro articoli praguesi'. Furono incaricati di occuparsi delle proposte ussite Paolo da Praga e appunto il nostro Vergerio, che le discussero alla presenza del re dei

«L'Archeografo Triestino», XXX, III serie, vol. II, 1906, pp. 57-69 (249-61): 65 (257) e in Smith, *Epistolario* cit., app. II, pp. 471-3.

¹⁰ Citiamo da Banfi, *Pier Paolo Vergerio* cit., p. 17.

¹¹ Sull'itinerario cfr. Altmann, *Urkunden* cit., I, pp. 229-60.

¹² Ivi, p. 261, reg. 3.714.

¹³ Ne parla P. de Nolhac, *Les Correspondants d'Alde Manuce*, in «Studi e Documenti di Storia e Diritto», XIII, Roma 1887-88, p. 298, estratto, n. 45, p. 54.

¹⁴ La bolla con cui venne indetta la crociata fu vidimata a Kuttenberg [Kutna Hora] il 16 agosto 1420 (cfr. F. Palacký, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges vom Jahre 1419 an*, Prag 1873, vol. I, doc. 41, p. 464; citiamo da W. Altmann, *Urkunden* cit., p. 298, reg. 4.233a). Sulla crociata cfr. F. Palacký, *Geschichte von Böhmen*, Prag 1845-67, voll. IV-V; e anche G. Nemeth Papo – A. Papo, *Pippo Spano. Un eroe antiturco antesigiano del Rinascimento*, Mariano del Friuli 2006, pp. 112-17.

Romani e delle gerarchie laiche e religiose ("Et hanc concordiam [...] placuit omnibus nobis et in eorum gaudia per honorabilem magistrum Johannem de Przibram decanum de universitate in vulgari Boemico, magistro Paulo de Praga, dictis doctoribus, rege adherente auscultante, publicare. E quibus unus et synonimo nomine dictus Petrus Paulus [de Vergeriis de Justinopoli], nescimus si doctior an eloquentior [...]")¹⁵. Il Vergerio pronunciò un discorso in cui dimostrava che l'unico punto di attrito era rappresentato dall'articolo concernente la comunione dell'Eucarestia¹⁶, e formulò una proposta accomodante e valida per tutti, come ci racconta un testimone oculare:

Quidam magister Paulus [de Vergeriis ?] presens fuit concordie, de qua scribunt heretici isti, qui dicunt eos falsissime scribere, et quod nunquam cum eis volebant conferre ita ut iudices audiendorum constituerentur, et quelibet pars motiva sua proponeret libere, sed solum in vulgari coram baronibus et laicis volebant disputare, nec diu contulerunt simul de articulis, sed postquam propositi fuerunt cum ceteris, idem magister, totus fidelis secundum fidem Romane Ecclesie, articulos reformavit et in debitam formam posuit; que necessario apponenda erant, aposuit secundum veram fidem Romane Ecclesie, que omnia isti heretici obmiserunt [...] ¹⁷.

Sennonché la proposta fu respinta dagli ussiti, che, al colmo dell'indignazione, bruciarono sedici crociati, ch'erano stati fatti prigionieri. La soluzione del problema ussita fu quindi procrastinata; Sigismondo, fattosi incoronare re di Boemia il 28 luglio 1420, si ritirò a Kuttendorf per occuparsi, insieme col Vergerio, degli affari del suo nuovo regno. Verso la primavera del 1421 fece però ritorno in Ungheria.

Nell'autunno del 1421 Sigismondo tornò in Boemia per la seconda crociata, ch'era stata indetta dal cardinale e nunzio apostolico Branda da Castiglione. Il cardinale Branda da Castiglione aveva assunto al suo servizio un altro cardinale, quel Giuliano Cesarini che sarebbe divenuto intimo amico del Vergerio, cui sarebbe rimasto legato fino alla morte.

Dopo il fallimento anche di questa seconda campagna antiussita, i primi di maggio del 1422 la corte di Sigismondo fece ritorno a Pozsony (l'odierna Bratislava), da dove il 7 luglio intraprese un lungo viaggio attraverso la Germania, toccando Vienna, Norimberga, Ratisbona, Passau, Vienna, per ritornare a Pozsony il 14 novembre successivo¹⁸.

Non si sa se anche il Vergerio abbia accompagnato Sigismondo nei suoi viaggi in Boemia e in Polonia; tuttavia, una sua ripetuta permanenza nella Cechia può essere avvalorata dal fatto che il Vergerio dimostrò una buona conoscenza dei costumi dei boemi¹⁹, come pure di quelli dei polacchi; per tale motivo possiamo supporre che abbia soggiornato in Polonia in occasione dell'incoronazione della regina Sofia, celebrata a Cracovia il 5 marzo 1424, alla quale parteciparono anche il cardinale Branda da Castiglione e Francesco Filelfo.

A ogni modo, tra il 1424 e il 1425, il Vergerio ottenne dal re Sigismondo importanti incarichi di carattere giuridico. Per esempio, troviamo il Vergerio al fianco del sovrano in varie assise in Ungheria: a Buda il 28 giugno 1424, quando il re si presentò come arbitro della contesa sorta tra Erico re di Danimarca, Svezia e Norvegia e i conti di Holstein, Enrico, Adolfo e Gerardo, e pronunciò il lodo scritto dal notaio Antonio de' Franchi da Pisa; il capodistriano faceva parte d'una commissione composta, oltre che dal patriarca d'Aquileia Ludovico di Teck, anche da altri italiani, quali Filippo Scolari, il vescovo di Lucca Ferdinando, il cavaliere Zimborio da Padova, i dottori in legge Ludovico Cattaneo da Verona e Giovanni de' Milanesi da Prato²⁰.

Il 21 luglio 1424 il Vergerio presenziò a Visegrád ai lavori della commissione che, presieduta da Sigismondo e composta anche dal nunzio Ferdinando da Lucca, da Filippo

¹⁵ Palacký, *Urkundliche Beiträge* cit., II, p. 487.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Lettera di anonimo ("D. Johanni priori Ordinis Carthusiensis in Erfordia"), in Palacký, *Urkundliche Beiträge* cit., II, p. 493.

¹⁸ Cfr. Altmann, *Urkunden* cit., I, *passim*.

¹⁹ Cfr. l'*Epistola* n. 140 in Smith, *Epistolario* cit., pp. 384-88 (dopo il 1420?).

²⁰ Cfr. Altmann, *Urkunden* cit., I, p. 418, reg. 5.894.

Scolari, dai dottori Ognibene della Scola, Ludovico Cattaneo e Giovanni de' Milanese da Prato, doveva esaminare la causa dell'arcivescovo Günther di Magdeburgo.

Il 22 marzo 1425 fu invece a Tata in qualità di membro di un'altra commissione che Sigismondo aveva convocato per istruire la causa contro i figli di Antonio di Borgogna, Giovanni e Filippo, ritenuti usurpatori del Principato di Brabante; i conti Ermanno di Cilli e Niccolò di Segna e i dottori Ognibene della Scola, Ludovico Cattaneo e Giovanni de' Milanese da Prato fungevano da testimoni dell'atto rogato da Antonio de' Franchi da Pisa²¹.

Fu ancora a Tata il 27 marzo, allorché fu testimone dell'atto redatto dal notaio Antonio de' Franchi con cui veniva risolta la causa dell'arcivescovo di Magdeburgo di cui s'è detto sopra²².

Dalla partecipazione a queste assise si evince appunto il ruolo svolto dal capodistriano alla corte imperiale di Sigismondo: non abbiamo invece documenti che ne attestino la partecipazione come giureconsulto a commissioni che dovevano trattare questioni concernenti il Regno d'Ungheria. Considerati poi i suoi incarichi rilevanti alla corte di Sigismondo è piuttosto strano che il Vergerio non ne abbia tratto dei considerevoli vantaggi, anche economici, per la sua carriera, come sarebbe avvenuto a esempio nel caso di Giovanni de' Milanese, che successe nella carica di vescovo di Várad (Oradea) ad Andrea Scolari (24 gennaio 1426), anche se il suo vescovado fu di brevissima durata²³. Infatti, il Vergerio frequentemente si lamentava che riceveva onoratissimi incarichi non però adeguatamente remunerati in modo che gli permettessero di riparare alla sua indigenza. Ne è testimonianza la lettera scritta all'amico Niccolò de' Leonardi:

Paupertate quidem, ut tu me hortaris, minime moveor. Illam enim iam diu mihi quodammodo in nutricem assumpsi; et quamvis aliquando molestam habuerim, nunc jam ut placidam hospitem teneo. Magis me gravat, et maxime parentum inopia, qui non aequae patienter, ut vellem, incommoda sua ferunt²⁴.

Apostolo Zeno conferma la sua indigenza con una frase molto emblematica: "servì principi, imperatori, e pontefici: vergogna loro, e disgrazia sua, tanta povertà con tanto sapere!"²⁵.

Dopo il 1426 non si sentì più parlare del Vergerio alla corte di Sigismondo: pare che sia decaduto dagli incarichi ricoperti presso il re dei Romani. Il 1426 è anche l'anno della morte di Filippo Scolari, il protettore degli italiani alla corte di Sigismondo; il cardinale Branda Castiglione, Bartolomeo della Capra e Ognibene della Scola erano invece da poco tempo rientrati in Italia. Il Vergerio, perduti a quanto pare i favori del sovrano, rimase in Ungheria senza protezione e senza speranza di avanzare nella carriera o almeno di conservare gli uffici che gli erano stati conferiti. Va anche detto che la presenza alla corte di Sigismondo di Brunoro della Scala, di chiari sentimenti antivenezziani, non era compatibile con quella del Vergerio, che pur sempre era suddito della Serenissima. Il fatto però che verosimilmente fece attenuare la benevolenza di Sigismondo nei confronti degli italiani di Buda fu la disfatta della flottiglia ungherese del Danubio, che, comandata dal fiorentino Niccolò dei Lamberteschi, era stata sopraffatta da quella turca pochi mesi dopo la morte dello Scolari: 5.000 furono i caduti e 25 le galee affondate, il Lamberteschi fu accusato di tradimento, molti fiorentini di conseguenza o finirono in prigione o si videro confiscati

²¹ Ivi, II, p. 12, reg. 6.199 (Tata, 22 marzo 1425).

²² Ivi, vol. II, p. 14, reg. 6.247 (Tata, 27 marzo 1425).

²³ Giovanni de' Milanese, dottore in diritto canonico, aveva seguito i propri parenti ch'erano stati invitati in Ungheria da Filippo Scolari. Consacrato vescovo di Várad il 14 luglio 1426, improvvisamente scomparve dalla scena politica ed ecclesiastica. Cfr. V. Bunyitai, *A váradi püspökség története* [Storia dell'episcopato di Várad], vol. I, Nagyvárad 1883, p. 244.

²⁴ C. Combi – T. Luciani (a cura di), *Epistole di Pietro Paolo Vergerio seniore di Capodistria*, in «Monumenti storici della R. Deputazione Veneta sopra gli Studi di Storia Patria», *Miscellanea*, Venezia 1887, n. 74, pp. 99-100 (Padova, 14 aprile 1402).

²⁵ A. Zeno, *Dissertazioni Vossiane*, vol. I, Venezia 1752, pp. 51-61.

i loro beni. Pertanto è probabile che tutti gl'italiani alla corte di Buda abbiano risentito del clima di sfiducia e diffidenza che s'era instaurato nella capitale ungherese nei loro confronti dopo il presunto tradimento del Lamberteschi²⁶.

Il Vergerio rimase perciò a Buda mantenendosi con i risparmi accumulati con la sua attività precedente. Nel 1426 incontrò a Buda Antonio Loschi²⁷, ora nunzio apostolico di papa Martino V, e, tra il 1435 e il 1436, Ambrogio Traversari, che gli procurò la protezione del vescovo di Segna, Giovanni de Dominis²⁸. Rimase invece in contatto con Manetto Ammannatini, lo scultore–architetto–intagliatore che s'era stabilito in Ungheria sotto la protezione dello Scolari²⁹. Della vita del Vergerio di questo periodo si sa però ben poco: scrisse il Guarino: "Cum essem iis diebus Veronae, offendi illic quendam fratrem Vergerii, Petrum incolumen, tametsi esset in ultima vitae senectute, et esse apud Budam tanquam in heremo dicebat"³⁰, e il Petronio nel *Compendium*: "cum se iam annosum et senio confectum intelligeret: vitae contemplativae se dedicans Jesuatorum septis se clausit"; ma la notizia che si sia chiuso in un convento di Gesuati è priva di fondamento dato che quest'ordine, fondato da san Giovanni Colombini da Siena nel 1360, non fu mai presente in Ungheria³¹.

Il Vergerio non seguì Sigismondo nemmeno nel suo viaggio in Italia per l'incoronazione imperiale nel 1431–33. Tuttavia, nel periodo 1432–36, prima della morte del re dei Romani, sollecitato dallo stesso imperatore tradusse dal greco le gesta di Alessandro Magno (*De gestis Alexandri Magni*) di Arriano che dedicò appunto al suo protettore:

jussisti me, Sigismunde clementissime imperator – scrive il Vergerio nell'*epistola dedicatoria dell'opera* –, ut Arriani historiam [...] in latinum verterem, non quod veterum Grecorum magnifica olim opera, et apud suos, tam metro, aquam soluta oratione sine celebrata latinis sint incognita, illa presertim illustriora, intra que Alexandri bella, et victorie longe majores, quam bella, in primis connumerarentur; sed quod Arrianus in eis describendis certiores sit secutus auctores; atque adeo certiore fide dignus videatur³².

Il Vergerio non curò molto l'eleganza dello stile, dato che gli premeva principalmente la chiarezza dell'esposizione volendo dare maggiore evidenza al contenuto; lui stesso nella lettera dedicatoria a Sigismondo si giustifica di voler renderne accessibile la lettura anche a quelli che avevano scarsa dimestichezza con il latino. Bartolomeo Fazio, pure lui traduttore di Arriano, accusa il Vergerio d'aver tradotto lo storico greco senza eleganza per appagare la volontà di Sigismondo, che aveva soltanto qualche cognizione di grammatica. ("ex industria [...] Sigismundi voluntati, qui exiguam grammaticae, nullam eloquentiae cognitionem haberet, morem gerere studuit"). Enea Silvio Piccolomini giustifica la minor importanza data dal Vergerio alla forma sostenendo che sarebbe stato inutile da parte sua produrre una traduzione più godibile ed elegante perché Sigismondo non avrebbe potuto apprezzarne tutte le sfumature³³.

Qualche ulteriore notizia sulle sue opere scritte in Ungheria la deduciamo da una lettera che il suo parente e concittadino Giovanni Andrea Favonio Vergerio scrisse,

²⁶ Sulla sconfitta navale del Lamberteschi si veda il saggio di G. Canestrini, *Discorso sopra alcune relazioni della Repubblica Fiorentina col Re d'Ungheria e con Filippo Scolari*, in «Archivio Storico Italiano», IV, 1843, pp. 185-213: 207-08. Il Lamberteschi sarà alla fine scagionato dei capi d'accusa a lui imputati.

²⁷ Cfr. Giovanni da Schio, *Sulla vita e sugli scritti di Antonio Loschi*, Padova 1858, p. 111.

²⁸ Cfr. A. Dini-Traversari, *Ambrogio Traversari e i suoi tempi*, Borgo San Lorenzo–Firenze 1912, pp. 265-72 e V. Fraknoi, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szent-székkal* [Contatti religiosi e politici dell'Ungheria con la Santa Sede di Roma], vol. II, Budapest 1902, pp. 24-26.

²⁹ Manetto Ammannatini è il protagonista della *Leggenda del Grasso Legnaiuolo*, che si può leggere in A. Manetti, *Operette storiche edite e inedite*, a cura di G. Milanese, Firenze 1887, pp. 3-67.

³⁰ Cfr. la *Vita adespota* del Comunale di Forlì.

³¹ Sugli ultimi anni della vita del Vergerio a Buda cfr. K. Pajorin, *Alcuni rapporti personali di Pier Paolo Vergerio in Ungheria*, pubblicato negli atti del Convegno Internazionale di Studi *L'Umanesimo Latino in Ungheria* (Budapest, 18 aprile 2005), a cura di A. Papo e G. Nemeth Papo, Treviso 2005, pp. 45-52.

³² L'*epistola dedicatoria* prefissa alla traduzione si può leggere anche in Smith, *Epistolario* cit., n. 139, pp. 379-84.

³³ Cfr. G. Voigt, *Die Wiederbelebung des classischen Alterthums*, Berlin 1960⁴, vol. II, pp. 176 e 273, nota 2.

presumibilmente nel 1509, a Scipione Carteromaco Fortiguerra, pregandolo di cercare a Bologna, magari rivolgendosi a qualche erudito magiaro (“etiam dimandare a qualche Ungaro erudito se havesse notitia di qualche tal cosa, perche molti Ungari studiano li in Bologna, et esso Pietropaulo Vergerio mosse in Ungaria, essendo contubernale di Sigismondo Re”), alcuni lavori inediti del Vergerio³⁴.

Secondo József Huszti³⁵, in effetti, dell’elenco del Favonio due lavori non sono mai venuti alla luce: il primo è la traduzione delle *Historiae de imperio post Marcum* di Erodiano, le cui opere erano state portate in Occidente da Aurispa, lo stesso che aveva fatto conoscere il manoscritto di Arriano sulle imprese di Alessandro Magno, ed è verosimile – a detta dello stesso Huszti – che sia stato proprio Sigismondo a chiedere al Vergerio di tradurre anche il manoscritto di Erodiano. L’altra opera ungherese del Vergerio dovrebbe essere la biografia di Sigismondo, *De gestis Sigismundi Regis Pannoniae*, di cui si è detto sopra. In disaccordo con Baccio Ziliotto, secondo cui il Vergerio non avrebbe potuto scrivere un lavoro del genere, Huszti ritiene che un umanista, oltreché storico della corte di Buda, non avrebbe potuto non narrare le gesta del suo principe.

Non sappiamo che cosa sia successo al Vergerio negli ultimi anni della sua vita passati in Ungheria e perché si sia verificata una drastica diminuzione della sua produzione letteraria. Enea Silvio Piccolomini lo credette negli ultimi anni di vita “senio confractus”³⁶, mentre Bartolomeo Fazio aveva sentito dire a Buda che era rimbambito e che solo di quando in quando possedeva dei momenti di lucidità: “Sub extremum vitae tempus mente captus est, ita tamen, ut nonnunquam resipisceret”³⁷. Ma nel testamento stilato il 4 maggio 1444 nella sua casa di Buda alla presenza del notaio Pier Paolo de Buionis, canonico di Albenga e pubblico notaio imperiale, sta scritto con riferimento al vecchio umanista capodistriano: “mente sanus licet corpore languens”³⁸. Forse il Vergerio, rimasto deluso delle proprie aspettative di carriera, voleva allentare le sue relazioni con amici e conoscenti. Scrisse soltanto verso la fine della sua vita una lettera più confidenziale a Guarino Veronese, che gli fece pervenire tramite un suo studente³⁹. È strano che, a parte questa lettera scritta al Guarino, non si sia rivolto a nessuno dei suoi amici italiani sfruttando quel mezzo di comunicazione da lui tanto usato, l’epistola. Perciò non è da meravigliarsi che lo abbiano dimenticato anche in Italia, dove forse più d’uno pensava che fosse già morto.

A ogni modo, il Vergerio continuò a vivere a Buda anche dopo la morte di Sigismondo, ma non entrò nelle grazie né di Alberto d’Asburgo (1437–39), né di Vladislao I Jagellone (1440–44), invero poco inclini alla letteratura e alla protezione dei letterati. Cercò invece e a quanto pare ottenne la protezione di Giovanni de Dominis, vescovo di Segna (1432–40), poi vescovo di Várad (1440–44), consigliere sia di Sigismondo che di Alberto I. Il de Dominis lo invitò a Várad, dove i suoi simposi con Giovanni Vitéz, col polacco Gregorio di Sanok e col cipriota Filippo Podocataro, ex allievo del Guarino a Ferrara, si sarebbero rivelati oltremodo importanti e decisivi per lo sviluppo dei rapporti culturali italoungheresi.

Ciò si può desumere dall’interpretazione d’un significativo passo della *Vita et mores Gregorii Sanocei* di Filippo Callimaco Buonaccorsi. Riferisce infatti il Buonaccorsi nel capitolo XVI della sua *Vita et mores G. Sanocei* di un incontro avvenuto tra il Vergerio, Gregorio, il Vitéz e il Podocataro: “Erant ibi eodem tempore duo viri eruditissimi Paulus Vergerius et Philippus Podochatherus, qui [...] contulerunt se ad eundem episcopum [Johannem Vitéz Varadiensem]”.

Nell’incontro in questione (cap. XIX) il Vergerio lodò le leggi di Caronda che sconsigliavano di contrarre un secondo matrimonio sia chi era stato felice nel primo, sia

³⁴ La lettera è stata pubblicata in Nolhac, *Les Correspondants d’Alde Manuce* cit., n. 45, p. 54.

³⁵ Cfr. J. Huszti, *Pier Paolo Vergerio a magyar humanizmus kezdete* [Pier Paolo Vergerio e l’inizio dell’umanesimo ungherese], in «Filológiai Közlöny», 1955, pp. 521–33.

³⁶ Cfr. R. Wolkan, *Die Briefwechsel des E.S. Piccolomini*, «Fontes Rerum Austriacarum», vol. LXVIII, Vienna 1918, p. 436 e Smith, *Note cronologiche vergeriane* cit., p. 139.

³⁷ Cfr. B. Fazio, *De viris illustribus liber*, a cura di L. Mehus, Florentiae 1754, p. 8; il brano è riportato anche in Smith, *Epistolario* cit., app. II, doc. 8, p. 483.

³⁸ Cfr. Ziliotto, *Nuove testimonianze per la vita di Pier Paolo Vergerio* cit.

³⁹ Cfr. la risposta del Guarino in Smith, *Epistolario* cit., n. 136, pp. 356–60.

chi non lo era stato, e ciò sia per non provocare la fortuna che per non rischiare di ripetere la disgrazia una seconda volta. Gregorio di Sanok la pensava invece in modo diverso, mentre il Vitéz, che doveva essere l'arbitro della disputa, non si pronunciò: il giudizio rimase "inter pocula".

Alcuni studiosi, basandosi sulle parole *eodem tempore*, ritennero che quest'incontro fosse effettivamente avvenuto presso il vescovo di Várad János Vitéz. Ma il Vitéz, come detto, fu promosso vescovo nel 1445, quando il Vergerio era già morto, mentre il Podocataro nel 1444 si trovava a Ferrara dal Guarino. È anche poco verosimile che l'incontro tra i quattro sia avvenuto prima del 1444, anno presunto della morte del Vergerio, perché il Podocataro era ancora un adolescente. Quindi l'*eodem tempore* potrebbe riferirsi a un periodo ben più ampio di tempo (dal 1440 al 1454) in cui avvennero vari incontri, anche non simultanei, tra i quattro protagonisti del *symposion* di cui ci racconta il Buonaccorsi. Quest'ultima ipotesi sposta più in là nel tempo la data della morte del Vergerio, in genere, ma non concordemente, fissata dagli studiosi al 1444.

È verosimile che il Vergerio abbia frequentemente incontrato il Vitéz; József Huszti rintraccia infatti numerosi elementi della personalità del Vergerio nell'umanista ungherese: la serietà negli studi e nel comportamento, la fisionomia intellettuale, la predilezione per l'epistolografia e l'oratoria, lo sfruttamento del proprio talento e delle conoscenze umanistiche nella politica.

József Huszti è stato il primo studioso a supporre che il Vergerio abbia donato o venduto la propria biblioteca al Vitéz, ipotesi in seguito accettata anche da altri studiosi. È noto che il capodistriano era un appassionato bibliofilo: possedeva numerosi codici, alcuni dei quali ereditati dall'amico Zabarella (diversi codici di Cicerone e Plinio, nonché un buon numero di opere del Petrarca); ed è fuori di dubbio che abbia portato con sé in Ungheria la propria biblioteca, la quale ovviamente conteneva quei testi a lui utilissimi senza i quali non si potrebbe spiegare la sua attività di traduttore in Ungheria. In una delle biografie adespote sta scritto infatti: "Reliquit multos libros grecos et latinos". Sennonché, nel suo testamento (vedi *supra*), redatto il 4 maggio 1444 nella propria casa in presenza del pubblico notaio imperiale Pier Paolo de Buionis, canonico di Albenga, non si fa alcun accenno alla sua biblioteca. Dato che non aveva avuto più contatti con i parenti italiani è verosimile che dopo la sua morte i suoi codici non siano finiti in Italia; forse alcuni li portò via con sé il nunzio pontificio Giuliano Cesarini, anche lui bibliofilo come l'amico, che aveva assistito nell'ultimo periodo della sua vita; senz'altro molti libri rimasero in Ungheria per finire poi nelle mani dei turchi. Quindi – sostiene Huszti – gran parte dei libri del Vergerio finì nella casa del Vitéz, che era notoriamente un 'divoratore' di libri⁴⁰. Questo fatto è di cruciale importanza per la nascita dell'umanesimo magiaro, se è vero che Pier Paolo Vergerio portò con sé in Ungheria la propria biblioteca, cioè la prima grande raccolta di opere umanistiche che si sia vista in Ungheria, cui faranno seguito quelle di János Vitéz, di Giano Pannonio, e, infine, quella più famosa e prestigiosa del grande Mattia Corvino.

⁴⁰ Sulla biblioteca del Vergerio e del Vitéz cfr. anche K. Csapodi-Gárdonyi, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, Budapest 1984, pp. 18-28.

CARDINALI AI BISERICII ROMANO-CATOLICE DEȚINĂTORI DE BENEFICII ECLEZIASTICE ÎN DIECEZELE DE TRANSILVANIA, ORADEA ȘI CENAD ÎN SECOLUL AL XIV-LEA

Răzvan Mihai NEAGU*

CARDINALS OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH WHO HELD ECCLESIASTICAL BENEFITS IN THE DIOCESES OF TRANSYLVANIA, ORADEA AND CENAD IN THE 14TH CENTURY

Abstract

The cardinals have been and still are the closest collaborators of the pope. They make up the Sacred College led by a decane, who was the bishop-cardinal of Ostia and a Camerleng (Camerlengo), in charge of managing the assets. The cardinals are divided into three orders: cardinal-bishop, cardinal-priest and cardinal-deacon. The responsibilities and positions held by the cardinals evolved in time. In the Avignon age of papacy (1305-1378), 134 cardinals were created. During this period of time, the Sacred College became a government organism for the church and the cardinals held notable positions. The French popes appointed cardinals even from among their own families, especially nephews. This was the case of cardinal Guillaume of La Jugie, the nephew of pope Clement VI. The French cardinal was gratified in Hungary, by the pope, with a series of ecclesiastical benefits, even in the dioceses of Transylvania, where he held the position of archdeacon of Alba, archdeacon of Torontal, as well as canon of Oradea. All these dignities were remunerated. The cardinal found difficulties in entering the possession of his benefits, being impeded by the bishop of Transylvania. Neither was king Louis of Anjou in favour of a cardinal's holding ecclesiastical benefits in Hungary. In 1367, cardinal Guillaume of La Jugie was in Hungary on the occasion of the consecration of Dominic, the bishop of Cenad, in the position of archbishop of Calocsa. Another French cardinal, who held the position of provost of the cathedral chapter of Oradea, was Bertrand de Déaulx. During Western Schism, cardinal Philippe of Alençon occupied the position of provost of the cathedral chapter of Oradea between 1395-1397.

Keywords: cardinal, papacy, beneficial policy, Transylvania, Oradea, Cenad, ecclesiastical benefits.

Cine sunt cardinalii?

Termenul cardinal desemnează o demnitate ecleziastică superioară a ierarhiei Bisericii Catolice. Originea cardinalilor se află în grupul celor 25 de preoți ai bisericilor parohiale titulare din Roma, în cei 7 apoi 14 diaconi regionali, a celor 6 diaconi palatini și a celor 7 (din secolul al XII-lea 6) episcopi suburbicari ai Cetății Eterne (de Ostia, Albano, Porto, Silva Candida, Palestrina, Sabina și Tusculum)¹. Aceștia constituiau un corp distinct și erau principalii colaboratori și consilieri ai papei, în calitate sa de episcop al Romei.

* Colegiul Tehnic Turda (doctor în istorie), neagurazvan10@yahoo.com.

¹ Șerban Turcuș, *Vademecum la Sfântul Scaun*, Ed. Academiei Române, București, 2007, p. 103; Walter Ullman, *A Short History of the Papacy in the Middle Ages*, London, 1972, p. 136.

Cardinalii sunt împărțiți în trei ordine: cardinali-episcopi, cardinali-preoți și cardinali-diaconi. Un cleric este creat cardinal de către papă în cadrul Consistoriului. Cardinalii sunt atestați la Roma începând cu secolul al VI-lea². Atribuțiile și funcțiile îndeplinite de cardinali au evoluat de-a lungul Evului Mediu, ei devenind personaje cheie ale Bisericii Romane, atât din punct de vedere bisericesc, cât și al sarcinilor de natură laică. Astfel, cardinalii-episcopi îndeplineau săptămânal o serie de funcțiuni liturgice în biserica San Giovanni in Laterano, cardinalii-preoți erau parohii celor 25 de biserici romane aflate în interiorul zidurilor orașului, în timp ce cardinalii-diaconi se ocupau mai ales cu asistența pelerinilor, aprovizionarea cu hrană, dar aveau și sarcini liturgice în complexul de la Lateran³.

Creștinătatea occidentală a secolului al XI-lea a fost marcată de așa-numita reformă gregoriană, care și-a propus se elimine influența laicilor din afacerile interne ale bisericii, precum și de constituirea monarhiei pontificale. Din anul 1059, potrivit bulei papale *In nomine Domini* emisă la 13 aprilie de Nicolae al II-lea, cardinalii-episcopi devin electorii exclusivi ai papei, sustrăgând astfel alegerea suveranului pontif din mâna laicului⁴.

Din anul 1150 cardinalii alcătuiesc un colegiu (Sacru Colegiu), condus de un decan, care era episcopul suburbicar de Ostia, și un Camerleng (Camerlengo), care administra bunurile. Din acest punct de vedere se constată o similitudine între organizarea Colegiului cardinalilor și cea a unui capitol catedral. O nouă reformă a atribuțiilor cardinalilor a avut loc la Conciliul Lateran III (1179), prezidat de Alexandru al III-lea⁵. Potrivit decretului conciliar *Licet de vitanda*, alegerea papei trebuie efectuată de către toți cardinalii indiferent de ordin, cu majoritate de două treimi⁶.

Conform ecleziologiei romane, cardinalii sunt intim legați de papă. Astfel, în lucrarea *De consideratione*, Bernard de Clairvaux descrie intimitatea instituțională dintre papă și cardinali în termeni medicali de sănătate și boală. Cardinalii sunt numiți *collaterales* și *coadiutores*, care nu îl părăsesc niciodată pe papă, fiind intimitii săi. Prin urmare, dacă ei sunt sănătoși, atunci papa este primul care profită de pe urma abilităților acestora, iar dacă acești intimi papali ar suferi, ar fi bolnavi, pontiful ar fi primul afectat⁷. Otto de Freising, în lucrarea sa *Gesta Friderici I imperatoris*, îi consideră pe cardinali cei mai înalți membri ai bisericii (*summa membra*), care nu trebuie să se detașeze de capul acesteia, care este papa. Otto folosește metafora corporală folosind cuvântul membru (*membrum*), care îi descrie pe cardinali în relație mai ales cu papa, împreună cu care alcătuiesc un corp. Inocențiu al III-lea îi descria la 1198 pe cardinali ca *membra corporis nostri*, care împreună cu suveranul pontif sunt un singur corp în Iisus Christos⁸. Cei mai mulți canoniști medievali folosesc pentru a-i caracteriza pe cardinali sintagma *pars corporis pape*, sub influența Codului lui Iustinian în care se afirma că senatorii romani sunt părți ale corpului împăratului. În acest mod cardinalii sunt senatul bisericii, o instituție romană, fiind preluată și transplantată la nivel bisericesc. Hostiensis⁹ aduce o nouă interpretare a rolului cardinalilor afirmând că ei sunt pentru papă ceea ce sunt organele interne pentru corpul uman¹⁰. În secolul al XV-lea, papa Eugeniu al IV-lea afirma

² Walter Ullman, *op. cit.*, p. 136.

³ *Ibidem*, p. 137.

⁴ Giovanni Filoramo, *Istoria religiilor*, vol. II *Iudaismul și creștinismul*, Ed. Polirom, Iași, 2008, p. 270; P. G. Maxwell-Stuart, *Cronica papilor. Domniile papale de la Sf. Petru până în prezent*, Ed. Rao, București, 2006, p. 86; Paul Poupard, *Papa*, Ed. Corint, București, 2001, p. 51; John W. O'Malley, S.J., *A History of the Popes: From Peter to the present*, Plymouth, 2010, p. 92-93.

⁵ Paul Poupard, *op. cit.*, p. 52.

⁶ Michel Mollat du Jourdin, André Vauchez, *Storia del Cristianesimo. Religione, politica, cultura* vol. 5 *Apogeo del papato ed espansione della cristianità (1054-1271)*, Borla, Citta Nova, 1997, p. 231.

⁷ Agostino Paravicini-Bagliani, *The Pope's Body*, The University of Chicago Press, Chicago, 2000, p. 63.

⁸ *Ibidem*, p. 64.

⁹ Henric de Segusio (cca. 1200-1271), originar din regiunea Piemont. A fost unul dintre cei mai importanți canoniști ai Evului Mediu, profesor de drept canonic la universitățile din Bologna și Paris. În 1262, papa Urban IV îl creează cardinal-episcop de Ostia, de unde își va lua și numele. Din opera sa canonică amintim: *Lectura in Decretales Gregorii IX*, *Summa Supertitulis Decretarium* și *Lectura in Decretales Innocentii IV* (n.a.).

¹⁰ Agostino Paravicini-Bagliani, *op. cit.*, p. 64.

într-o epistolă adresată arhiepiscopului de Canterbury, Henric Chichele, despre cardinali că ei sunt ajutoarele și frații papei, părți și membre adiacente ale corpului său¹¹.

Cardinalii în epoca papilor de la Avignon.

Între 1305-1378 papii francezi au creat 134 de cardinali¹². În epoca papilor de la Avignon, Sacrul Colegiu devine un organ de guvernare al bisericii, cardinalii având funcții importante la Curia apostolică precum vicecancelar, notar, mare penitențiar, judecător etc. La acestea se adăugau diverse misiuni încredințate de papă, precum cea de legat apostolic sau rector al provinciilor statului pontifical din Italia. Din punct de vedere etnic, în vremea papilor de la Avignon, Sacrul Colegiu a fost categoric dominat de cardinalii francezi. Astfel, din cei 134 de cardinali creați de papii de la Avignon, 95 erau originari din sudul Franței, iar 17 din nordul Franței, față de 14 italieni, 3 castilieni, câte doi aragonezi și englezi¹³. Nu s-au înregistrat niciun german, scoțian sau scandinav, fapt cu grave consecințe ulterioare mai ales în vremea Reformei religioase. În cadrul Sacrului Colegiu, în epoca avignoneză au intrat mulți reprezentanți ai familiilor nobiliare franceze, iar dintre aceștia îi amintim pe cardinalii: Jean Raymond, fiul contelui de Comminges, Hélié Talleyrand, fiul contelui de Périgord, Guy de Boulogne, fiul contelui de Boulogne, și Robert de Geneva (ulterior antipapa Clement al VII-lea), fiul contelui Amedeo al III-lea¹⁴. Cei care erau creați cardinali de papii francezi au fost în cea mai mare parte clerici seculari (91), dar au existat inclusiv călugări benedictini (17) și franciscani și dominicani (câte 8)¹⁵. Cardinalii creați de papii francezi au fost persoane instruite, jumătate din ei (66) având pregătire universitară în drept canonic sau teologie.

Nepotismul a fost un fenomen care a afectat într-o măsură ridicată Sacrul Colegiu, dar numirile rudelor în posturi cheie nu au fost o trăsătură specifică numai papilor, ci o modă a epocii medievale, în care legăturile de sânge jucau un rol deosebit în societate¹⁶. Astfel, Ioan al XXII-lea și-a creat 5 rude cardinali, Clement al VI-lea 8, Inocențiu al VI-lea 3, Urban al V-lea 1, iar Grigore al XI-lea 4¹⁷. Cardinalii epocii de la Avignon și-au ajutat rudele să urce pe scara socială, intervenind pentru aceasta la papă, la curțile regale, mai ales la cea franceză, sau orchestrând diverse alianțe matrimoniale. Cardinalatul presupunea venituri considerabile, purtătorii pălăriilor roșii fiind capabili de a întreține adevărate curți princiare cu personal domestic, notari, scribi, capelani, secretari etc. Veniturile fixe ale cardinalilor proveneau jumătate din *census*-ul plătit de vasalii Sfântului Scaun, pe care papa îl împărțea cu Sacrul Colegiu, și jumătate din taxa numită *servitia communia*, care trebuia achitată de episcopi și abați¹⁸. Cardinalii dețineau numeroase beneficii ecleziastice majore sau minore, de unde încasau diverse sume. Pentru a exemplifica această situație ne vom referi la cazul cardinalului Pierre Roger, devenit ulterior papa Clement al VI-lea (1342-1352). Acesta a fost creat cardinal în 1338, fiind obligat să renunțe la toate funcțiile ecleziastice deținute anterior. Pentru a-i asigura în continuare sursele de venit, papa Benedict al XII-lea i-a acordat cardinalului Pierre Roger următoarele beneficii ecleziastice: un canonicat și postul de cantor al capitlului din Bordeaux, un canonicat și arhidiaconatul de Vallespir (dieceza Elne din Pirineii Orientali), un canonicat și arhidiaconatul de Bruxelles (dieceza Cambrai), un canonicat și postul de custode la Laon, un canonicat la Tournai. În ultimele două posturi a primit

¹¹ *Ibidem*, p. 65.

¹² Jean Favier, *Les Papes d'Avignon*, Fayard, Paris, 2006, p. 155.

¹³ *Ibidem*, p. 158.

¹⁴ *Ibidem*, p. 159.

¹⁵ *Ibidem*, p. 160.

¹⁶ Pentru a exemplifica această situație, vom arăta componența Consiliului regilor Franței. Astfel, în epoca lui Filip al IV-lea cel Frumos (1285-1314), Consiliul era dominat de fratele regelui, Carol de Valois, fratele vitreg, Ludovic d'Evreux, precum și de către fiii săi, viitorii regi ai Franței, Ludovic al X-lea, Filip al V-lea și Carol al IV-lea. Această particularitate a fost conservată pe toată durata secolului al XIV-lea. În vremea lui Carol al V-lea (1364-1380), Consiliul regal era compus din cei trei frați ai regelui, ducii Ludovic de Anjou, Jean de Berry, Filip de Bourgogne și cumnatul său, Ludovic al II-lea de Bourbon.

¹⁷ Jean Favier, *op. cit.*, p. 168.

¹⁸ *Ibidem*, p. 176.

câte o prebendă dublă. De asemenea, viitorul papă mai deținea postul de arhidiacon de Ghent, canonic și arhidiacon de Vexin (dieceza Rouen), prior de Sainte Livrade (dieceza Agen)¹⁹. În legătură cu beneficiile ecleziastice deținute, orice cardinal primea dispensă pentru situația de cumul, dar și pentru a nu rezida efectiv în acele beneficii, chiar dacă ele implicau grija sufletelor (*cura animarum*). Cardinalul colecta veniturile din respectivele beneficii prin intermediul unor procuratori. Aceste chestiuni s-au transformat în epoca avignoneză într-un adevărat sistem, care a afectat într-o măsură mai mică și diecezele de Transilvania, Oradea și Cenad. Amploarea scăzută a fenomenului în estul Ungariei s-a datorat distanței apreciabile față de Avignon, dar și resurselor destul de limitate ale diecezelor de aici. Cu toate acestea, diecezele de Transilvania, Oradea și Cenad au fost integrate în acest mecanism, iar trei cardinali, toți de origine franceză, au deținut beneficii ecleziastice în cadrul episcopioilor de aici, în secolul al XIV-lea.

Cardinalii francezi care au deținut beneficii ecleziastice în diecezele Transilvania, Oradea și Cenad.

Primul cardinal asupra căruia ne vom concentra analiza a fost Guillaume de La Jugié. El s-a născut la o dată neprecizată între 1317-1318 la Eyrein, lângă Rosiers-d'Engletons, dieceza Tulle, fiind fiul lui Jacques de La Jugié și al Guillaumette Rogier, sora papei Clement al VI-lea. Așadar, Guillaume era nepotul suveranului pontif. A avut un frate, Pierre de La Jugié, care s-a alăturat ordinului de la Cluny, fiind și el creat cardinal în 1375 de către papa Grigore al XI-lea. Revenind la Guillaume, se știe că acesta a studiat dreptul canonic la o universitate europeană, iar ulterior s-a consacrat vieții religioase. La 22 septembrie 1332 a fost numit canonic la Rouen, devenind ulterior arhidiacon de Paris. A fost creat cardinal în consistoriul din 20 septembrie 1342 de către unchiul său, Clement al VI-lea, primind titlul de cardinal-diacon al bisericii Santa Maria in Cosmedin din Roma²⁰. A îndeplinit mai multe misiuni diplomatice papale, în 1350 împreună cu cardinalul Guy de Boulogne, ambii desemnați legați papali în regatul napoletan, a mediat reconcilierea dintre regele Ludovic I de Anjou al Ungariei și regina Ioana a Neapolelui. Cardinalul Guillaume de La Jugié a participat la conclavul din 1352, care l-a ales papă pe Inocențiu al VI-lea. Acesta l-a desemnat în 1355 legat papal în Peninsula Iberică pentru a restaura pacea între regatele Castiliei și Aragonului. În 1362 a luat parte la conclavul care l-a ales papă pe Urban al V-lea, în timpul căruia Guillaume a devenit arhipreot al bazilicii San Pietro din Roma. La 1368 a fost consacrat preot, primind un nou titlu, cel de cardinal-preot al bisericii San Clemente din Roma, devenind și protector al ordinului franciscan. Cardinalul Guillaume de La Jugié a participat la un nou conclav, cel din 1370, în urma căruia a fost ales papă Grigore al XI-lea, o altă rudă de-a sa. A murit la 28 aprilie 1374 la Avignon, fiind înmormântat în biserica Chaise Dieu din orașul de pe Ron²¹.

Primele contacte ale cardinalului cu dieceza de Transilvania datează din 1343, când a fost numit de papă arhidiacon de Alba Iulia, post care presupunea și un canonicat în capitlul catedral transilvan²². Se pare că la început cardinalul nu a agreeat donația unchiului său. Astfel, la 21 octombrie 1343 papa Clement al VI-lea aproba un schimb de demnități între cardinal și Ștefan, canonic și lector al bisericii de Bács²³. Schimbul intervenit între cei doi demnitari bisericești avea la bază *ex certis causis rationabilibus*.

¹⁹ John E. Wrigley, *Clement VI before his pontificate: The early life of Pierre Roger, 1290/91- 1342* în „The Catholic Historical Review”, vol. 56, no. 3, 1970, p. 469-470.

²⁰ Konrad Eubel, *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Sumorum Pontificum*, S.R.E. Cardinalium Ecclesiarum Antistitum Series Ab Anno 1198 Usque Ad Annum 1431 Perducta E Documentis Tabularii Praesertim Vaticani Collecta, Digesta, Edita Per Conradum Eubel, Monasterii Sumptibus et Typis Librariae Regensbergianae, 1913, p. 18.

²¹ François Du Chesne, *Histoire de tous les cardinaux François*, vol. I, Paris, 1660, p. 513-514; Gaetano Moroni, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, vol. XXXI, Venezia, 1845, p. 137-138.

²² Bossányi Árpád, *Regesta Supplicationum. A Pápai Kérvénykönyvek Magyar Vonatkozásu Okmányai Avignoni Korszak*, I. Kötet, VI. Kelemen Pápa 1342-1352, Stephaneum Nyomda, Budapest, 1916, p. 292, 294.

²³ *Documente privind istoria României*, veacul XIV, seria C Transilvania, vol. IV (1341-1350), Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1955, p. 158 (în continuare DIR C, XIV, IV).

Cardinalul primea canonicatul și lectoratul bisericii din Bács, dar și dispensa papală pentru faptul că aceste demnități erau grevate de păstoria sufletelor și pentru cumulul unor astfel de funcții. Se pare că nepotul papei se afla în relație cu diverse personaje influente din Transilvania. Ne bazăm această afirmație pe faptul că la o dată necunoscută, între 1345-1346, Guillaume de La Jugie a cerut și a obținut de la papă ca Toma, voievodul Transilvaniei, și soția sa să-și aleagă un duhovnic, care să le acorde deplina iertare de păcate pe patul morții²⁴. Cererea cardinalului pentru înaltul demnitar ne duce cu gândul la o apropiere între cele două personaje.

Cardinalul avea în Ungaria un împluternicit, care îi colecta și trimitea veniturile obținute de pe urma beneficiilor. Acesta a fost Toma, prepozitul bisericii Sf. Laurențiu din Hay, pentru care cardinalul a solicitat și primit de la papă o demnitate în biserica Transilvaniei la 10 ianuarie 1345²⁵. Preocuparea lui Clement al VI-lea pentru bunăstarea nepotului său a fost constantă. La 23 septembrie 1345 papa i-a îngăduit să schimbe arhidiaconatul de Alba cu lectoratul bisericii de Bács. În actul menționat papa oferea motivul pentru care și-a dat acordul pentru efectuarea schimbului: a dorit să intervină în ajutorul nepotului său, ale cărui venituri nu sunt îndeșulătoare pentru a face față cheltuielilor legate de demnitatea la care fusese avansat. Clement al VI-lea a aprobat din nou schimbul (cardinalul devenind lector de Bács, iar Ștefan, arhidiacon de Alba), dar îi îngăduia nepotului său ca veniturile rezultate de pe urma deținerii de beneficii în arhidiecezele de Esztergom, Kalocsa și Gniezno să nu depășească 500 de mărci de argint²⁶. Cu toate acestea, în finalul actului papal, Clement al VI-lea făcea considerații cel puțin binevoitoare la adresa nepotului său: *voind noi să ne îngrijim ca această măriniemie a ta să nu ți se întoarcă spre pagubă, îți îngăduim, prin cuprinsul celor de față, din îndemnul nostru, nu la stăruința ta sau la cererea altuia ce ne-ar fi fost înaintată pentru tine, ci numai din dărnicia noastră, ca zisul arhidiaconat să nu fie nicidecum socotit în sus-amintita sumă, până la care ți-am încuviințat, după cum s-a arătat mai sus, să fii înzestrat din beneficiile bisericesti ale acelor arhiepiscopii, și să nu ți se poată socoti nici primirea sus-zisului <arhidiaconat> și numirea în acesta, pentru ca milostivirea, ce ți-am făcut-o cu privire la beneficiile bisericesti din acele arhiepiscopii până la împlinirea pomenitei sume, să-și capete urmarea ei deplină, întreagă și cuvenită, fără <a se socoti> zisul arhidiaconat*²⁷.

Bunăvoința papei față de nepotul său a fost din nou demonstrată, printr-un act emis la 25 septembrie 1345 din care aflăm că Guillaume de La Jugie deținea încă două demnități în diecezele Cenad și Oradea: oficiul de arhidiacon de Torontal (dieceza de Cenad) și un canonicat la Oradea. Prin intermediul acestui din urmă act, papa îi reconfirma cardinalului posesiunea asupra ambelor demnități ecleziastice. Din acest document se desprinde faptul că, la o dată neprecizată, papa i-a retras în cadrul consistoriului cele două demnități, dar această decizie a rămas necunoscută cardinalului, astfel că împluterniciții săi au intrat în posesia arhidiaconatului de Torontal și a canonicatului de la Oradea. Cu toate acestea, respectivii împluterniciți au fost alungați timp de șase luni din ordinul regelui Ungariei, înainte de retragerea acelor beneficii în consistoriu, deși acele beneficii erau libere, astfel că nu s-a încasat venitul aferent acestora. Clement al VI-lea reconfirmă hărăzirea celor două posturi ecleziastice cardinalului, scutindu-l de obligații²⁸.

În legătură cu schimbul de demnități ecleziastice mai sus amintit, cardinalul s-a răzgândit, la 20 octombrie 1345 cerea și obținea de la papă anularea acestuia. Guillaume a afirmat că atunci când a făcut schimbul nu a știut că a primit și arhidiaconatul de Sirmium, care aparținea de aceeași biserică de Bács, pe care oricum nu putea să-l ocupe nefiind îngăduit să dețină două slujbe în aceeași biserică. În consecință, cardinalul a

²⁴ *Ibidem*, p. 221.

²⁵ *Ibidem*, p. 222.

²⁶ *Ibidem*, p. 254.

²⁷ *Ibidem*, p. 255.

²⁸ *Ibidem*, p. 255-256.

cerut anularea schimbului și permisiunea de a păstra arhidiaconatul de Alba, în a cărei stăpânire efectivă nu a intrat, din cauza episcopului Andrei al Transilvaniei, care s-a opus acestui lucru. Episcopul Andrei a dus o politică de forță în timpul păstoririi sale de la Alba Iulia, opunându-se oricărui ingerințe în dieceza sa, atât cele papale, cât și cele regale. Cât despre cel cu care a făcut inițial schimbul, Ștefan, el a fost numit prepozit de Buda²⁹.

Personaj al anturajului papal, cardinalul nu a ezitat să intervină pentru a-și pune oamenii credincioși în posesia unor oficii ecleziastice. Aceasta erau, de cele mai multe ori, răsplata pentru diferite servicii prestate de respectivele personaje. Influența de care se bucurau la curia de la Avignon i-a permis cardinalului să solicite canonicate pentru apropiați. La 6 iunie 1352, papa Clement al VI-lea acordă lui Ioan de Scherffenbergh, capelan al regelui, un canonicat, o prebendă și arhidiaconatul de Arad (dieceza de Cenad)³⁰. La 27 iunie 1353, cardinalul a intervenit pe lângă papă, care dăruia arhidiaconatul de Arad lui Ioan Pelvos, capelanul și împuternicitul său în Ungaria³¹. Menționăm că arhidiaconatul de Arad a fost declarat vacant, deoarece Ioan de Scherffenbergh a fost numit canonic și prepozit la Győr.

Revenind la beneficiile cardinalului francez, punerea lui Guillaume de La Jugie în posesia arhidiaconatului de Alba s-a făcut extrem de dificil. Acest lucru este dovedit de un document din 6 octombrie 1353 prin care papa Inocențiu al VI-lea îi cerea regelui Ludovic de Anjou să-l sprijine pe cardinal pentru a intra în stăpânirea respectivului oficiu ecleziastic, deoarece este împiedicat de episcopul Andrei și de către fostul canonic custode al capitolului catedral, Toma³².

Cardinalul Guillaume s-a preocupat îndeaproape și în mod constant de împuternicirile sale din Ungaria, intervenind la papă pentru a li se acorda diverse beneficii ecleziastice. Astfel, la 12 noiembrie 1359, cardinalul obținea de la Inocențiu al VI-lea pentru preotul Toma Darabous, *vicarul său din părțile Ungariei*, o slujbă de canonic și o prebendă în cadrul capitolului catedral din Cenad³³. La 28 iulie 1360, capelanului cardinalului, Conrad Sculeti, arhidiacon de Nitra, i s-a rezervat de către papă un canonicat și o prebendă în cadrul capitolului colegial al bisericii Sf. Martin din Zips³⁴.

Raporturile dintre regele Ludovic de Anjou și cardinalul francez s-au îmbunătățit, după cum o dovedește un document din 29 iulie 1360, când monarhul angevin a intervenit personal pe lângă papa Inocențiu al VI-lea pentru împuternicitul cardinalului, Petru de Monasterio, preot din Limoux, care a primit conform dorinței regale un canonicat și o prebendă în cadrul bisericii din Eger³⁵.

Strângerea veniturilor beneficiilor transilvănene ale cardinalului a constituit o preocupare constantă a acestuia, după cum o dovedește documentul din 1 iulie 1364, prin care papa Urban al V-lea i-a îndemnat pe Ludovic de Anjou și pe Dionisie, voievodul Transilvaniei, să-i ajute pe împuterniciții cardinalului, trimiși în Ungaria pentru a recupera și administra unele beneficii ale acestuia³⁶.

Interesant este faptul că ilustrul personaj ecleziastic a fost în Ungaria în vara anului 1367, dar nu există date care să ateste o posibilă prezență a lui în Transilvania. Primirea făcută de rege cardinalului nu a fost conformă rangului acestuia, astfel că la 9 iulie 1367 papa Urban al V-lea se plângea lui Ludovic de Anjou în legătură cu întâmpinarea nu prea călduroasă făcută de monarh cardinalului sosit în Ungaria pentru a-l sfinți pe episcopul

²⁹ *Ibidem*, p. 268.

³⁰ Bossányi Árpád, *op. cit.*, p. 286; *Documenta Romaniae Historica*, seria C Transilvania, vol. X (1351-1355), Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1977, p. 137.

³¹ *Ibidem*, p. 221.

³² *Ibidem*, p. 234.

³³ *Documenta Romaniae Historica*, seria C Transilvania, vol. XI (1356-1360), Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1981, p. 428.

³⁴ *Ibidem*, p. 525.

³⁵ *Ibidem*, p. 526.

³⁶ *Documenta Romaniae Historica*, seria C Transilvania, vol. XII (1361-1365), Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1985, p. 28.

Dominic de Cenad, ca arhiepiscop de Kalocsa³⁷. Din această mențiune papală reiese clar reticența cu care a fost primit cardinalul, fapt care denotă atitudinea ostilă a regelui față de reprezentantul papal.

Cardinalul Guillaume de La Jugié și-a conservat poziția influentă la curia avignoneză, intervenind constant pe lângă pontifi pentru a-și gratula apropiată și colaborării cu beneficii. Astfel, în 1372 Ladislau al lui Petru, arhidiacon de Ugocea, împuternicitul său în biserica Transilvaniei, primește de la papa Grigore al XI-lea, în urma intervenției cardinalului, o *demnitate prerogativă sau slujbă, legată de păstoria sufletelor sau fără această grijă ...*, cu toate drepturile și cele ce țin de ele, în arhidieceza de Kalocsa, poruncindu-i arhiepiscopului Ștefan al VI-lea să-l introducă, dar numai după ce va renunța la arhidiaconatul de Ugocea³⁸. Apropiată cardinalului au beneficiat de influența acestuia chiar și după moartea sa. La 18 septembrie 1374 (cardinalul era mort din 28 aprilie), Grigore al XI-lea îi hărăzește lui Ioan de Lusseneto un canonicat, o prebendă și demnitatea de cantor în biserica Transilvaniei, alături de un canonicat, o prebendă și postul de arhidiacon de Szeged din arhidieceza de Kalocsa, deoarece timp de peste șapte ani l-a slujit cu credință pe cardinalul francez³⁹.

Pe lângă beneficiile eclesiastice din diecezele de Transilvania, Oradea și Cenad, cardinalul Guillaume de La Jugié a mai deținut și alte beneficii importante în Ungaria, conferite de unchiul său papa Clement al VI-lea. Reconstituirea beneficiilor ungare ale cardinalului este dificilă, însă ea se poate face pe baza informațiilor documentare oferite de supliciile adresate pontifului francez. Astfel, la 21 octombrie 1343, cardinalul este amintit într-un document ca deținând lectoratul bisericii din Kalocsa⁴⁰, funcție în care mai este amintit în 1345 și 1350⁴¹. Cel mai important post într-un capitol catedral de pe teritoriul Ungariei medievale era cel de prepozit. Într-un document din 9 octombrie 1345, prin care Ladislau, prepozitul bisericii Sf. Duh din Časma, și Ioan, arhidiacon de Osijek, cer papei dreptul de pelerinaj pentru catedrala din Pécs, cardinalul Guillaume de La Jugié este menționat ca prepozit al acestui capitol catedral (*Et cum in eadem ecclesia dominus Guillelmus tituli sancte Marie in Cosmedin diaconus cardinalis prepositus et canonicus prebendarius existat*⁴²). La 20 octombrie 1345, nepotul papal era menționat ca arhidiacon de Sirmium din dieceza omonimă, sufragana a celei de Kalocsa⁴³. Cardinalul Guillaume de La Jugié a avut o predilecție pentru beneficiile din Ungaria, râvnind la demnități importante. La 4 iunie 1350, cardinalul cerea papei să-l numească în importantul post de prepozit al capitolului catedral din Esztergom⁴⁴. Clement al VI-lea a îndeplinit cererea nepotului său și a aprobat-o, confirmând decizia la 3 mai 1352⁴⁵. Pentru a intra în posesia acestei prepozituri, cea mai importantă din Ungaria, cardinalul trebuia să renunțe la toate celelalte beneficii eclesiastice deținute în regatul angevin. Aceste două documente înșiră telegrafic beneficiile cardinalului, noi le vom preciza doar pe cele pe care nu le-am enunțat până acum: lector de Bács, cantor de Vác, cantor de Nitra și canonic de Zagreb.

Beneficiile acestui cardinal demonstrează vastitatea politicii beneficiale promovată de papalitatea avignoneză, pontifii francezi nu aveau rezerve în a-și gratifica rudele cu diferite beneficii eclesiastice în cele mai îndepărtate dieceze ale lumii creștine, chiar dacă nu rezidau permanent acolo. Strângerea roadelor financiare ale beneficiilor

³⁷ *Documenta Romaniae Historica*, seria C Transilvania, vol. XIII (1366-1370), Ed. Academiei Române, București, 1994, p. 411.

³⁸ *Documenta Romaniae Historica*, seria C Transilvania, vol. XIV (1371-1375), Ed. Academiei Române, București, 2002, p. 266.

³⁹ *Ibidem*, p. 485. Același personaj a fost numit la 5 aprilie 1376, tot de către papă, arhidiacon de Ozd cf. *Documenta Romaniae Historica*, seria C Transilvania, vol. XV (1376-1380), Ed. Academiei Române, București, 2006, p. 28.

⁴⁰ Bossányi Árpád, *op. cit.*, p. 33.

⁴¹ *Ibidem*, p. 133, 215.

⁴² *Ibidem*, p. 118.

⁴³ *Ibidem*, p. 133.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 215.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 236.

ecleziastice a întâmpinat opoziția clerului local, cum a fost a episcopului de Transilvania sau chiar a regelui Ungariei, care își vedeau interesele periclitate și autoritatea subminată de ingerința papală. Cardinalul francez Guillaume de La Jugie, nepotul papei Clement al VI-lea, a murit la Avignon la 28 aprilie 1374, fiind îngropat la abația Chaise-Dieu⁴⁶.

În cadrul diecezei de Oradea, în timpul papilor de la Avignon, un cardinal al Bisericii Romane, Bertrand de Déaulx a deținut oficiul de prepozit al capitlului catedral. Bertrand de Deaux a fost un personaj influent la curia papală din Avignon. El s-a născut la o dată necunoscută, la Blauzac, în dieceza de Uzès, și se știe despre el că a urmat cursuri universitare în domeniul juridic. Primul oficiu ecleziastic important pe care l-a deținut a fost cel de prepozit de Embrun (1319). Datorită meritelor sale din domeniul juridic, în anul 1322 ajunge în anturajul papal de la Avignon, fiind numit auditor al palatului apostolic. La 26 august 1323, a fost ales episcop de Embrun. Ulterior, a fost trimis în Italia (1333), ca adjunct al cardinalului Bertrand du Pouget, iar în 1355 a fost numit legat apostolic în provincia papală Patrimoniul Sfântului Petru. În decembrie 1335, Bertrand de Déaulx a intrat în orașul Roma, unde a emis o serie de documente constituționale, care au servit mai apoi cardinalului spaniol Gil Álvarez de Albornoz în redactarea constituțiilor egidiene. A fost creat cardinal de către papa Benedict al XII-lea în consistoriul din 18 decembrie 1338 cu titlul de cardinal-preot al bisericii San Marco din Roma. Din 1340 a fost vicecancelar al Bisericii Romane. Bertrand de Déaulx a îndeplinit de mai multe ori funcția de legat apostolic, pentru prima dată în Catalonia (1344), iar apoi în Sicilia (1346). A fost numit vicar general în Italia, unde a avut ca sarcină rezolvarea problemelor generate de revolta lui Cola da Rienzo. La 4 noiembrie 1348 optează pentru titlul de cardinal-episcop de Sabina. Cardinalul Bertrand a participat la conclavul din 1352, care l-a ales papă pe Inocențiu al VI-lea. A murit la 21 octombrie 1355 la Avignon, fiind îngropat în biserica Saint Didier, pe care a fondat-o⁴⁷.

Acest cardinal a ocupat pentru o perioadă oficiul de prepozit al capitlului catedral din Oradea. La 7 decembrie 1345, episcopul Dumitru de Oradea a obținut de la papa Clement al VI-lea numirea în importanta demnitate de prepozit al bisericii catedrale orădene, a lui Filip, fiul lui Boda de Tărcăia⁴⁸ (jud. Bihor). La momentul numirii, Filip îndeplinea demnitatea de cantor, la care era dispus să renunțe. Interesant este faptul că documentul papal de numire al lui Filip se afirmă că prepozitura bisericii de Oradea era liberă, prin renunțarea lui Bertrand, cardinal-preot al bisericii San Marco din Roma. Deși nu avem bula papală de numire a acestuia în importanta demnitate din dieceza orădeană, reiese foarte clar că un cardinal al Bisericii Romane a deținut acest oficiu⁴⁹. Legăturile sale cu dieceza de Oradea debutează la 15 septembrie 1339, când într-un document emis de capitlul orădean, ce adevărea faptul că Ladislau, comitele secuilor și comite de Cenad, Bistrița și Mediaș, împreună cu fiii săi, au donat capitlului din Alba Iulia moșia Cuci din comitatul Alba, în lista demnitarilor capitulari apărând numele cardinalului, ocupând oficiul de prepozit⁵⁰. Nu deținem informații despre o posibilă venire a cardinalului la Oradea, dar este cert faptul că atât capitlul, cât și episcopul orădean, doreau să-i atragă bunăvoința. Astfel, la 16 iunie 1345, capitlul și episcopul de Oradea cer și obțin de la papa Clement al VI-lea îngăduința de a-i plăti cardinalului, suma de 450 de florini pe an, pentru ocrotirea care le-o arată. Banii provin din veniturile episcopale. Motivația acestei generoase plăți este arătată în documentul mai sus amintit: faptul că înaltul prelat a apărut și apără la curia papală drepturile episcopiei de Oradea⁵¹. Episcopii de Oradea erau conștienți de poziția importantă ocupată de cardinal în cadrul ierarhiei pontificale, dorind menținerea legăturilor cu înaltul prelat. La 7 decembrie 1345, Dumitru, episcop

⁴⁶ François Du Chesne, *op. cit.*, p. 514.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 477-479.

⁴⁸ Bossányi Árpád, *Regesta Supplicationum. A Pápai Kérvénykönyvek Magyar Vonatkozású Okmányai Avignoni Korszak*, I. Kötet, VI. Kelemen Pápa 1342-1352, Stephaneum Nyomda, Budapest, 1916, p. 303.

⁴⁹ DIR C, XIV, IV, p. 276-277.

⁵⁰ *Documente privind istoria României*, seria C Transilvania, veacul XIV, vol. III (1331-1340), Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1954, p. 512.

⁵¹ DIR C, XIV, IV, p. 244.

ales de Oradea, cerea și primea îngăduința de la papă ca el și urmașii săi (episcopi) să plătească lui Bertrand, cardinal-preot al bisericii San Marco din Roma, o retribuție viageră de 450 de florini anual, pentru apărarea drepturilor episcopiei la Avignon⁵². Oficiul de prepozit presupunea și un canonicat în cadrul capitlului catedral. Canonicatul de la Oradea al cardinalului Bertrand a fost acordat la 7 decembrie 1345 de Clement al VI-lea lui Iacob, zis Nobilul, canonic de Buda. Menționăm că acest canonicat a rămas liber în urma renunțării cardinalului Bertrand⁵³. Așadar, cardinalul Bertrand a fost canonic de Oradea și prepozit al capitlului catedral, fiind singurul caz de acest fel din perioada papilor de la Avignon.

În timpul Marii Schisme a Occidentului a mai existat un caz în care un cardinal a deținut, pentru scurt timp, oficiul de prepozit de Oradea. Este vorba despre cardinalul Philippe d'Alençon de Valois, prepozit al capitlului catedral de la Oradea între 1395-1397⁵⁴. Acesta a fost un personaj interesant al epocii sale. S-a născut în 1338 pe teritoriul diecezei Meaux din Franța, fiind fiul lui Carol al II-lea de Valois, fratele regelui Filip al VI-lea⁵⁵. A deținut diferite oficii ecleziastice: arhidiacon de Brie (dieceza Meaux), apoi episcop de Beauvais (1356), arhiepiscop de Rouen (1359). La 27 august 1375, Philippe d'Alençon a fost promovat în demnitatea de patriarh latin al Ierusalimului⁵⁶, ocupând simultan și postul de administrator al diecezei Auch. Este interesant faptul că acest cardinal francez din casa regală de Valois a fost în opoziție cu papii de la Avignon, inclusiv cu regele Carol al V-lea, susținând pe tot parcursul vieții sale partida romană. Ca urmare a acestei atitudini, în consistoriul din 18 decembrie 1378, papa Urban al VI-lea (aflat la Roma) l-a creat cardinal-preot al bisericii Santa Maria in Trastevere, iar ulterior a devenit cardinal-episcop de Sabina (1380), iar apoi cardinal-episcop de Ostia (1388). A îndeplinit mai multe misiuni diplomatice: legat în Flandra (1379), guvernator al orașului Spoleto (iunie-august 1380), administrator al patriarhiei de Aquileia (1381-1386) și legat în Germania (1389). Philippe d'Alençon nu a participat la conclavul roman din 1389, care l-a ales papă pe Bonifaciu al IX-lea. În anul 1394 a devenit decan al Sacrului Colegiu, pronunțându-se mereu pentru identificarea unor soluții viabile, care să pună capăt Marii Schisme a Occidentului. În acest sens a întreținut o bogată corespondență cu Universitatea din Paris⁵⁷. A murit la 16 august 1397 la Roma, fiind îngropat în biserica Santa Maria in Trastevere.

Deși cardinalii amintiți au primit beneficii ecleziastice în orașele de maximă importanță ale diecezelor de Transilvania și Oradea (Alba Iulia, respectiv Oradea), acestea nu puteau concura cu oficii similare din diecezele situate în Europa Occidentală. Spre comparație, un personaj de talia cardinalului Pierre Roger (viitorul Clement al VI-lea) a deținut înainte de demnitatea pontificală o serie de beneficii ecleziastice situate în orașe mari, adevărate centre economice europene. Astfel, după cum am amintit, el a fost cantor la Bordeaux, arhidiacon de Bruxelles și Ghent sau custode la Laon. Era de la sine înțeles că veniturile obținute de pe urma acestor oficii erau cu mult peste cele pe care le presupuneau cele din diecezele de Transilvania, Oradea și Cenad.

Considerații finale.

Pentru a le asigura cardinalilor venituri îndestulătoare, pontifii francezi i-au gratificat cu diverse beneficii ecleziastice în mai multe dieceze, unele chiar la marginea lumii creștine, cum a fost cazul diecezelor din estul Ungariei. Astfel, cardinalul Guillaume de La Jugie, nepotul papei Clement al VI-lea, a fost gratificat în Ungaria cu o serie de beneficii bisericești, inclusiv în cadrul diecezelor de Transilvania, Oradea și Cenad,

⁵² *Ibidem*, p. 278; Bunyitay Vincze, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. Második Kötet. Káptalanok, Monostorok. A püspökség alapításától 1566. évig, Nagyvárad, 1883, p. 42.

⁵³ *Ibidem*, p. 277; Bossányi Árpád, *op. cit.*, p. 308.

⁵⁴ Bunyitay Vincze, *op. cit.*, p. 47.

⁵⁵ G.J. Hoogewerff, *Le tombeau-autel du cardinal Philippe d'Alençon à Sainte Marie du Trastevere*, în "Mélanges d'archéologie et d'histoire", T. 43, 1926, p. 43.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 44.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 45.

unde a fost, printre altele, arhidiacon de Alba, arhidiacon de Torontal și canonic de Oradea. Un alt cardinal francez, Bertrand de Deaux, a deținut postul de prepozit al capitlului catedral de la Oradea. În timpul Marii Schisme a Occidentului, cardinalul Philippe d'Alençon de Valois a ocupat postul de prepozit al capitlului catedral de la Oradea (1395-1397). Numărul redus al cardinalilor care au deținut beneficii ecleziastice în diecezele din extremitatea estică a provinciei ecleziastice de Kalocsa indică un slab interes a acestora pentru acest spațiu al geografiei ecleziastice. Posibile explicații ale acestui fapt ar fi distanța mare față de curia papală, dar și veniturile reduse generate de aceste oficii bisericești. Cel mai probabil, prin acordarea unui beneficiu în diecezele de Transilvania, Oradea și Cenad, papii doreau să completeze veniturile pecuniare ale cardinalilor, care nu erau deloc mici în epoca avignoneză. Cu toate acestea, unul dintre cardinali a fost prezent în Ungaria, Guillaume de La Jugié în anul 1367, cu ocazia numirii lui Dominic, fostul episcop de Cenad, ca arhiepiscop de Kalocsa. Veniturile rezultate din diversele oficii ecleziastice erau colectate în numele cardinalilor de către procuratori. Deținerea de către un cardinal a unui beneficiu în cadrul diecezelor mai sus amintite nu era un fapt care să mulțumească autoritățile centrale laice ale Ungariei, dar nici ierarhia ecleziastică locală, cum a fost cazul cardinalului Guillaume de La Jugié.

AN OUTLINE OF LIVESTOCK PRODUCTION AND CATTLE TRADE FROM HUNGARY TO WESTERN EUROPE IN LATE MIDDLE AGES AND EARLY MODERN PERIOD (XIVTH-XVITH CENTURIES)*

Andrea FARA**

Abstract

Agriculture – particularly of grain and wine – was an important sector in the economic structure of the Kingdom of Hungary since the twelfth century. Nevertheless, it was the livestock breeding to maintain a central economic role. The Hungarian lands produced and exported mainly raw materials, as mentioned agricultural products and livestock, but also minerals and metals such as iron, copper, salt, gold and silver. Goods of great importation were instead the luxury ones: textiles, jewels and fine crafts from the West; hides, wool, textiles, wax and spices from the East. Part of the imported goods merely transited in the Hungarian lands to reach eastern or western Europe. Between late Middle Ages and early Modern Period, the general characteristics of the production and exchange structures of the Kingdom remained almost unchanged. Although the Hungarian products had a slow but steady increase in prices, these prices remained lower in respect of those of similar goods from western Europe: so the exchange between the Hungarian raw materials and Western products remained very profitable. In this context, in spite of wars and general rise in prices, breeding and cattle trade offered great economic opportunities both in investment and profit for many operators, local and otherwise.

Keywords: trade, livestock, Kingdom of Hungary, Western Europe.

The twelfth-sixteenth centuries sources, in particular those of narrative character, agree to describe the Kingdom of Hungary as a fertile land, rich of waters, pastures and woods, where farming and cattle-breeding were practiced with good results. Generally there was great land availability, and most villages had at their disposal a vast area of seeding, pasture and woods. The agriculture (grain and wine) represented an important economic sector in the Kingdom's economic structure since the twelfth century. Nevertheless it was cattle-breeding (above all equine and bovine) to maintain a fundamental economic role, in relationship with the Hungarian nomadic and semi-nomadic traditional forms of organization, and the abundance and wealth of forests and pastures. Hunting and fishing were other notable natural resources, and in general not precluded to the peasants, staying only in some areas of absolute regal and nobiliary pertinence¹.

* Paper presented at Conference "By-Passing Periphery: South-Eastern European Economy and its Convergences to the Core. Routes and Goods, Actors and Factors (16th-19th Centuries). A History International Colloquium at Lower Danube University of Galați", Galați, Romania, 18-20 October 2012.

** Tuscia University of Viterbo, andrea.fara@unitus.it.

¹ See for instance the affirmations of: Abu-Hamid, in Ivan Hrbek, *Ein arabischer Bericht über Ungarn (Abū Hāmid al-Andalusī al-Garnāṭī, 1080-1170)*, in "Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae", V/3 (1955), pp. 205-230: 208-209; Al-Idrisi, in *Géographie d'Édrisi*, Pierre-Amédée Jaubert (transl.), *Recueil de voyages et de mémoires publié par la Société de Géographie*, II, Paris, 1840, p. 377; Otto of Freising, in *Gesta Friderici I Imperatoris*, Roger Wilmans (ed.), *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, XX, Hannoverae, 1868, p. 369: "Sunt autem predicti Ungari facie tetri, profundis oculis, statura humiles, moribus et lingua barbari

For instance, at the beginning of the fourteenth century, an anonymous Dominican who travelled a lot in East and Central Europe reported that the Realm of Saint Stephen were rich not only in salt, gold and silver, but also in cereals, meat, fish and wine. So the anonymous chronicler deduced that the ancient names of *Messia* and *Pannonia* derived from abundant harvests and bread availability in Hungarian lands².

In the thirteenth century, the extension of Kingdom was about 250,000 square kilometre, and the population average density hardly exceeded 4 or 5 inhabitants per square kilometre (therefore total population had to be included between a million and a million and a half inhabitants). Some areas were more inhabited, but in general there was a great land availability, and most villages had at disposal a vast area for seeding, pasture and woods. Moreover, in this period urbanization was not so evolved. In the eleventh and twelfth centuries most free lands were colonized thanks to the arrival of *hospites* coming, above all, from the Holy Roman Empire territories. Colonization proceeded until the fourteenth century, but at the beginning of this century the Kingdom of Hungary was still not densely inhabited. Only few settlements were clearly identified as *civitates*³. Density remained low, with 5 or 7 inhabitants per square kilometre, even if with great differences among Hungarian territories⁴.

Cereal production was an important sector in the economic structure of the Kingdom of Hungary, stimulated above all by the internal market. Principal cultivations were wheat

et feroces, ut iure fortuna culpanda vel potius divina patientia admiranda est, quae, ne dicam hominibus, sed talibus hominum monstis tam delectabilem exposuit terram"; Constantine Manasses, in *Oratio*, Gyula Moravcsik (ed.), *Fontes Byzantini historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Árpád descenduntium*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984, p. 158. In the middle of thirteenth century, in his *De proprietatibus rerum*, the franciscan Bartholomeus Anglicus remembered that in the Kingdom of Hungary "*sal etiam optimum in quibusdam montibus effoditur*"; see Anton Emanuel Schönbach, *Des Bartholomaeus Anglicus Beschreibung Deutschlands gegen 1240*, in "Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung", XXVII (1906), pp. 54-90: 55 and ff. At the end of the same century, importation lists of Bruges noted that "*Dou royaume de Hongrie vient cire, or et argent en plate*"; see *Inventaire des Archives de la ville de Bruges*, I-IX, Louis Gilliodts-van Severen and Edward Gailliard (eds.), Bruges, Gailliard, 1871-1885: II, pp. 225-226. See the following notes.

² *Anonymi Descriptio Europae Orientalis: Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia anno MCCCVIII exarata*, Olgierd Górka (ed.), Cracoviae 1916, p. 43: "[Et est] notandum, quod regnum vngarie olim non dicebatur vngaria, sed messia et panonia. Messia quidem dicebatur a messium proventu, habundat enim multum in messibus, panonia dicebatur etiam a panis habundantia; et ista consequenter se habent, ex habundantia enim messium sequitur habundantia panis"; p. 46: "Est enim terra pascuosa et fertilis valde in pane, vino, carnibus, auro [et] argento, copia autem piscium excedit fere omnia regna, preterquam norvegiam, ubi pisces comeduntur pro panibus, vel loco panis. terra est comuniter plana, colles parvos permixtos habens, alicubi tamen habet montes altissimos: in partibus transilvanis sunt maximi montes de sale et de illis montibus cavatur sal sicut lapides et apportatur per totum regnum et ad omnia regna circumadiacentia"; see also pp. 47-48.

³ *Anonymi Descriptio*, pp. 48-49: "Preter [Buda, Esztergom, Győr, Zagabria, Veszprem, Pécs, Alba Iulia, Tîrnov, Bratislava, Baia] non sunt plures civitates in tota vngaria, preter quinque alias circa mare in dalmacia; sunt tamen multa opida, [castra] seu fortalicia et ville innumerales in dicto regno, et cum hoc [toto] videtur prefatum regnum esse omnino vacuum propter magnitudinem eiusdem". See Andrea Fara, *La città in Europa centro-orientale tra Medioevo ed Età moderna (secoli X-XVIII) - Nota bibliografica*, in *La storia di un riconoscimento: i rapporti tra l'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana dal Rinascimento all'Età dei Lumi*, Cristian Luca and Gianluca Masi (eds.), Brăila-Udine, Istros-Campanotto, 2012, pp. 15-62.

⁴ István Szabó, *Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között*, in *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-IG*, József Kovácsics (ed.), Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963, pp. 63-113: 97-98; Erik Fügedi, *The demographic landscape of East-Central Europe*, in *East-Central Europe in Transition from the Fourteenth to the Seventeenth Century*, Antoni Maczak, Henryk Samsonowicz and Peter Burke (eds.), Cambridge-Paris, Cambridge University Press - Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1985, pp. 47-58: 53; Gyula Kristó, *Die Bevölkerungszahl Ungarns in der Arpadenzeit*, in *Historische Demographie Ungarns (896-1996)*, Herne, Tibor Schäfer, 2007, pp. 9-56; Pál Engel, *Probleme der historischen Demographie Ungarns in der Anjou- und Sigismundszeit*, in *Ibidem*, pp. 57-65; András Kubinyi, *Die Bevölkerung des Königreichs Ungarn am Ende des 15. Jahrhunderts*, in *Ibidem*, pp. 66-93; Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary (895-1526)*, London-New York, I.B. Tauris Publishers, 2001, pp. 328-330. About colonization in East and Central Europe, see Charles Higounet, *Les Allemands en Europe centrale et orientale au Moyen Age*, Paris, Aubier, 1989; with particular reference to Hungarian lands, see Andrea Fara, *La formazione di un'economia di frontiera. La Transilvania tra il XII e il XIV secolo*, Napoli, Editoriale Scientifica, 2010, pp. 59-106 and ff.

and barley, also used for the production of beer; rye, economically less relevant; millet and oats, especially to maintain the cattle; and the vine, which was cultivated in much of the country, even in those regions where the environmental conditions were not entirely favourable. Nevertheless, compared to livestock farming, cereal production had a marginal economic role⁵. In fact, it was the livestock production and cattle trade to maintain a key role, given the abundance of pastures, especially in the so-called Great Plain. For late Middle Ages and early Modern period, it is estimated that an average property had at its disposal about 30 large animals, which means that in a single village there were hundreds of animals, used as a labor force, for manuring operations, such as an article for both direct consumption and exchange. In most of the Kingdom of Hungary meat consumption remained very high and considerably higher than the average in Western Europe: if in the Hungarian lands the average annual consumption of cereals was around to 112 kg (well below the European average estimated at 175 kg), the consumption of meat was very high, 63 to 69 kg per capita (well above the 50 kg of Nuremberg, the 47 kg common in the cities of southern Germany and 26 kg in the south of France). Moreover it is to mention the large size of animals, which were well known for the quality and the taste of their meat. Between tenth and twelfth century, Hungarian cattle lacked those special traits that distinguished him in the sixteenth century, that is the large size and the large horns: these features were probably the product of a selection of species, even for commercial purposes, which occurred during several centuries; so, in the middle of the sixteenth century, an average Hungarian ox stood about 300-350 kg, to reach often the 450-500 kg at the beginning of the seventeenth century, while the European standard was 200 kg⁶.

So the low density of population and the vastness of available land made extensive breeding practices, particularly in the Great Plain, easy and profitable. The Hungarian lands produced and exported above all raw materials, agricultural products and livestock, metals and minerals (gold, silver, iron, copper and salt). Vice versa, importations consisted especially of luxury goods (from the West: Italian, French and German cloth, jewels and

⁵ In general, P. Engel, *The Realm of St. Stephen*, pp. 56-58, 271-277, 326-328; more specifically, Márta Belényesi, *Der Ackerbau und seine Produkte in Ungarn im XIV. Jahrhundert*, in "Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae", VI (1958), pp. 256-321; László Mákkai, *Agrarian Landscapes of Historical Hungary in Feudal Times*, in *Études historiques hongroises 1980 publiées à l'occasion du XVe Congrès International des Sciences Historiques*, I, Budapest 1980, pp. 193-208; András Kubinyi, *Mittelalterliche Siedlungsformen in Westungarn*, in *Siedlungsnamen und Siedlungsformen als Quellen zur Besiedlungsgeschichte Niederösterreichs*, Helmuth Feigl (ed.), Wien 1986, pp. 151-170; József Laszlovsky, *Einzelsiedlungen in der Arpadenzeit*, in "Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae", XXXVIII (1986), pp. 227-255; Idem, *Field Systems in Medieval Hungary*, in *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bák for his 70th*, Balázs Nagy e Marcell Sebők (eds.), Budapest, CEU Press 1999, pp. 432-444; see also Ferenc Maksay, *Das Agrarsiedlungssystem des mittelalterlichen Ungarns*, in "Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae", XXIV (1978), pp. 83-108.

⁶ László Mákkai, *Economic landscapes: historical Hungary from the fourteenth to the seventeenth century*, in *East-Central Europe in Transition*, pp. 24-35; István N. Kiss, *Agricultural and livestock production: wine and oxen. The case of Hungary*, in *Ibidem*, pp. 84-96; Jerzy Topolski, *A model of East-Central European continental commerce in the sixteenth and the first half of seventeenth century*, in *Ibidem* pp. 128-139; Ian Blanchard, *The Continental European Cattle Trades, 1400-1600*, in "The Economic History Review", XXXIX/3 (1986), pp. 427-460; László Bartosiewicz, *Cattle Trade across the Danube at Vác (Hungary)*, in "Anthropozoologica", XXI (1995), pp. 189-196; Idem, *The Hungarian Grey Cattle: a traditional European Breed*, in "Animal Genetic Resources Information", XXI (1997), pp. 49-60; Idem, *Animal husbandry and medieval settlement in Hungary. A review*, in "Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich", XV (1999), pp. 139-155; Idem, *Turkish Period Bone Finds and Cattle Trade in South-Western Hungary*, in *Historia animalium ex ossibus. Beiträge zur Paläoanatomie, Archäologie, Ägyptologie, Ethnologie und Geschichte der Tiermedizin*, Cornelia Becker, Henriette Manhart, Joris Peters e Jörg Schibler (eds.), Rahden/Westf., VML, 1999, pp. 47-56; Richard C. Hoffmann, *Frontier Foods for Late Medieval Consumers: Culture, Economy, Ecology*, in "Environment and History", VII/2 (2001), pp. 131-167; László Bartosiewicz e Erika Gál, *Animal Exploitation in Hungary during the Ottoman Era*, in *Archeology of the Ottoman Period in Hungary*, Ibolya Gerelyes e Gyöngyi Kovács (eds.), Budapest, HNM, 2003, pp. 365-376; László Bartosiewicz, *Animal Bones from the Medieval Settlement Otok (Gutenwerth) near Dobrava pri Škocjanu, Slovenia*, in "Arheološki vestnik", LVII (2006), pp. 457-478; Lajos Rácz, *The Price of Survival: Transformations in Environmental Conditions and Subsistence Systems in Hungary in the Age of Ottoman Occupation*, in "Hungarian Studies", XXIV/1 (2010), pp. 21-39; Andrea Fara, *Il commercio di bestiame ungherese verso la Penisola italiana tra tardo Medioevo e prima Età moderna (XIV-XVI secolo)*, in "Mélanges de l'École française de Rome - Moyen Âge", en ligne, CXXVII/2 (2015), in press. See note 18.

handicraft products; from the East: cloth, skins, wool, wax and spices), demanded by the Crown, by the regal court and, with a different proportion, by the *nobilitas*⁷. Quite a huge quantity of these goods were destined to be exchanged between the East and the West. Thanks to a rather favourable geographical position, Hungary maintained profitable exchanges with a great part of Europe: from Venice to Florence, from Wien to Nuremberg, from Cracow to L'vov, from Wallachia and Moldavia to the Black Sea ports and the East. From the fourteenth century, exchanges between Hungary and Western Europe grow a lot, privileging the contacts with the Italian Peninsula (above all with Florence, at least up to 1432, also to counteract the supremacy of Venice in the Adriatic Sea), the Habsburgs and the Holy Roman Empire. But the contacts with Italy were complicated by the rivalry with Venice, which often did not permit normal trade from and for Hungary by closing the Adriatic ports. Vice versa, the relationship with the territories of the Habsburgs (*in primis* with Wien), with southern Germany (above all with Nuremberg), and with Wallachia and Moldavia and with the Black Sea ports through the cities of Transylvania (mainly through Sibiu-Nagyszeben-Hermannstadt, Braşov-Brassó-Kronstadt and Bistriţa-Beszterce-Bistritz) took an enormous development. These commercial routes towards West and East had already been profitable in the Anjou period, but more and more they characterised the Hungarian market and its orientation towards foreign countries. Between late Middle Ages and early Modern Period, the Kingdom of Hungary maintained almost unchanged the general characteristics of its production and exchange structures. With the passing of time, a notable maturation in the internal market occurred, defined by a greater use of money and a meaningful increase in the commercial activities in short, middle and long distance. Moreover, although the prices of the Hungarian products had a slow but constant increase, potentially these prices remained lower in comparison with western ones: this made always profitable the exchange between the Hungarian raw materials – and livestock *in primis* – and the western or oriental products, textiles in particular. In other words, the difference in price between local and imported goods offered the possibility of numerous and profitable bargains⁸.

No wonder then that western sources agree to describe the Kingdom of Hungary as a land in which it was possible to realize notable profits with the exchange between western luxury products and local livestock, precious metals, spices and the other levantine articles⁹. And, in this context, numerous are informations about livestock production and cattle trade.

⁷ György Székely, *Niederländische und englische Tuchten im Mitteleuropa des 13.-17. Jahrhunderts*, in "Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis. Sectio historica", VIII (1966), pp. 11-42; Samuel Goldenberg, *Commercio, produzione e consumo dei panni di lana nei paesi romeni (secoli XIV-XVII)*, in *Produzione, commercio e consumo dei panni di lana. Atti della Seconda Settimana di Studio, 10-16 aprile 1970, Istituto Internazionale di Storia Economica "F. Datini" di Prato*, Firenze, Olschki, 1976, pp. 633-648; László Mákkai, *Commerce et consommation de draps de laine en Hongrie aux XIIe-XVIIe siècles*, in *Ibidem*, pp. 649-654; see also Walter Endrei, *A textilipari technikák termelékenységének története, XIII-XX. század*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.

⁸ Zsigmond Pál Pach, *Levantine Trade and Hungary in the Middle Ages (Theses, Controversies, Arguments)*, in *Études Historiques Hongroises 1975 publiées par la Commission Nationale des Historiens Hongroises*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, pp. 283-307; Idem, *Le commerce du Levant et la Hongrie au Moyen Age. Thèses, polémiques, arguments*, in "Annales Economies Sociétés Civilisations", XXXI/6 (1976), pp. 1176-1194; Idem, *La politica commerciale di Luigi d'Angiò e il traffico delle «mercanzie marittime» dopo la pace di Zara*, in *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento. Atti del II Convegno di Studi Italo-Ungheresi promosso e organizzato dalla Fondazione Giorgio Cini, dall'Accademia Ungherese delle Scienze, dall'Istituto per le Relazioni Culturali di Budapest. Budapest, 20-23 giugno 1973*, Tibor Klaniczay (ed.), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, pp. 105-119; see collected paper *Hungary and the European Economy in Early Modern Times*, Aldershot, Ashgate, 1994. See also Balázs Nagy, *Transcontinental Trade from East-Central Europe to Western-Europe (Fourteenth and Fifteenth Centuries)*, in *The Man of Many Devices*, pp. 347-356.

⁹ With particular reference to Italians merchants in the Kingdom of Hungary, see: Dionisio Huszti, *Mercanti italiani in Ungheria nel Medioevo*, in "Corvina", III (1940), pp. 10-40; Samuel Goldenberg, *Notizie del commercio italiano in Transilvania nel secolo XVI*, in "Archivio Storico Italiano", CXXI/2 (1963), pp. 255-288; Idem, *Italiani și ragusani în viața economică a Transilvaniei în secolul al XVI-lea*, in "Studii. Revistă de istorie", XVI/3 (1963), pp. 591-619; Vittore Branca, *Mercanti e librai fra Italia e Ungheria*, in *Venezia e Ungheria nel Rinascimento. Atti del I Convegno di Studi Italo-Ungheresi promosso e organizzato dalla Fondazione Giorgio Cini, dall'Accademia Ungherese delle Scienze, dall'Istituto per le Relazioni Culturali di Budapest. Venezia, 11-*

In the thirteenth century, in Buda worked a well organized butchers' guild involved in these sectors¹⁰. In 1305, Nuremberg documents remembered the so-called *corria hungarica*; and in 1358 a merchant from the same city bought bovines in Buda. In 1327, Hungarian oxes were mentioned in the Wrocław customs; in 1473 and in 1492, they were available in Basel and Cologne¹¹. In 1348, in his *Cronaca*, the Florentine Matteo Villani described the particular relationship between horse and Hungarian people, some Hungarian alimentary habits and the importance of cattle-breeding in local economy: "*Li Ungheri hanno le gregge di cavalli grandissime, e sono non grandi, e co' loro cavalli arano e governano il lavoro della terra, e tutte loro some sono carrette, e tutti li nudriscono a stare stretti insieme, (...), e il loro nudrimento è l'erba, e fieno e strame con poca biada (...). (...) Di loro vivanda co' lieve incarico sono ne' disertati bene forniti, e lla cagione di ciò e lla loro provizione è questa; che 'n Ungheria cresce grande moltitudine di buoi e vacche, i quali no- lavorano la terra, e avendo larga pastura, crescono e ingrassano tosto, i quali elli uccidono per avere*

14 giugno 1970, Vittore Branca (ed.), Firenze, Olschki, 1973, pp. 335-352; Zsuzsa Teke, *Rapporti commerciali tra Ungheria e Venezia nel secolo XV*, in *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, pp. 143-152; Hermann Kellenbenz, *Gli operatori economici italiani nell'Europa centrale ed orientale*, in *Aspetti della vita economica medievale. Atti del Convegno di Studi nel X anniversario della morte di Federico Melis*, Firenze, Arian, 1985, pp. 333-357; Neven Budak, *I fiorentini nella Slavonia e nella Croazia nei secoli XIV e XV*, in "Archivio Storico Italiano", CLIII/4 (1995), pp. 681-695; Bruno Dini, *L'economia fiorentina e l'Europa centro-orientale nelle fonti toscane*, in *Ibidem*, pp. 633-655; Tomislav Raukar, *I fiorentini in Dalmazia nel secolo XIV*, in *Ibidem*, pp. 657-680; Zsuzsa Teke, *Operatori economici fiorentini in Ungheria nel tardo Trecento e primo Quattrocento*, in *Ibidem*, pp. 697-707; Eadem, *Egy firenzei kereskedő a Jagelló-korban: Raggione Bontempi 1488-1528*, in "Századok", CXLI (2007), pp. 967-990; Krisztina Arany, *Success and Failure - Two Florentine Merchant Families in Buda during the Reign of King Sigismund (1387-1437)*, in "Annual of Medieval Studies at CEU - Central European University Budapest", XII (2006), pp. 101-123; Eadem, *Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők Magyarországon (1370-1450). Protopográfiai adattár*, in "Fons - Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok", XIV/3 (2007), pp. 483-549; Eadem, *Siker és kudarc - Két firenzei kereskedőcsalád, a Melanesi-k és Corsini-k Budán Luxemburgi Zsigmond uralkodása (1387-1427) alatt*, in "Századok", CXLI (2007), pp. 943-966; Eadem, *Firenzei-magyar kereskedelmi kapcsolatok a 15. században*, in *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*, András Kubinyi, József Laszlovszky and Péter Szabó (eds.), Budapest, CEU Press, 2008, pp. 277-296; Francesco Bettarini, *I toscani al servizio della città di Ragusa (Dubrovnik) nella prima metà del Quattrocento*, in "Medioevo Adriatico", I (2007), pp. 135-150; Idem, *Mercanti fiorentini ed artigiani pratesi a Ragusa (Dubrovnik) nel Quattrocento*, in «Mercatura è arte». *Uomini d'affari toscani in Europa e nel Mediterraneo Medioevale*, Lorenzo Tanzini and Sergio Tognetti (eds.), Roma, Viella, 2012, p. 97-114; Katalin Prajda, *Florentine merchant companies established in Buda at the beginning of the 15th century*, in "Mélanges de l'École française de Rome - Moyen Âge", en ligne, CXXV/1 (2013), URL: <http://mefrm.revues.org/1062>; Cristian Luca, *Dacoromano-Italica. Studi e ricerche sui rapporti italo-romeni nei secoli XVI-XVIII*, Cluj-Napoca, CST, 2008 (collected papers); Andrea Fara, *Italici in Transilvania tra XIV e XVI secolo*, in "Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia", VI-VII (2004-2005), pp. 337-351; Idem, *Attività di carattere imprenditoriale dei mercanti italiani nel regno d'Ungheria tra tardo Medioevo e prima Età moderna (XIV-XVI secolo)*, in *Imprenditorialità e sviluppo economico: il caso italiano (secoli XIII-XX)*, Atti del Convegno SISE - Società Italiana degli Storici Economici, Università "Luigi Bocconi" di Milano, Milano 14-15 novembre 2008, Franco Amatori e Andrea Colli (eds.), Milano, Egea, 2009, pp. 1071-1089; Idem, *Italian Merchants in the Kingdom of Hungary in late Middle Ages and early Modern Period (XIIIth-XVIth centuries)*, in *Italy and Europe's Eastern Border (1204-1669)*, Iulian M. Damian, Ioan-Aurel Pop, Mihailo St. Popovic and Alexandru Simon (eds.), Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, Peter Lang Verlag, 2012, pp. 119-133; Idem, *Le besoin d'expertise. Capacité professionnelle et choix des opérateurs économiques italiens sur les terres hongroises aux XIIIe et XVIe siècles*, in *Expertise et valeur des choses au Moyen Âge. I. Le besoin d'expertise*, Claude Denjean et Laurent Feller (eds.), Madrid, Casa de Velázquez, 2013, pp. 205-219.

¹⁰ A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai 1270-1872, Béla Bevilaqua Borsody (ed.), Budapest, Franklin-Társulat, 1931, doc. 1.

¹¹ Othmar Pickl, *Der Viehhandel von Ungarn nach Oberitalien vom 14. bis zum 17. Jahrhundert*, in *Internationaler Ochsenhandel (1350-1750). Akten des 7th International Economic History Congress Edinburgh 1978*, Ekkehard Westermann (ed.), Stuttgart, Klett-Cotta, 1979, pp. 39-81: 40; István N. Kiss, *Die Bedeutung der ungarischen Viehzucht für Ungarn und Mitteleuropa vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, in *Ibidem*, p. 83-123: 105; Wolfgang von Stromer, *Zur Organisation des transkontinentalen Ochsen- und Textilhandels im Spätmittelalter. Der Ochsenhandel des Reichserbkämmerers Konrad von Weinsberg anno 1422*, in *Ibidem*, pp. 171-195: 173, 188; Sergij Vilfan, *L'alimentation des villes dans les confins germano-italo-slaves du XIVe au XVIIe siècle*, in *L'alimentation des villes de l'Europe occidentale au Moyen Âge et aux Temps Modernes*, Auch, Centre Culturel de l'Abbaye de Flaran, 1985, p. 53-74: 61, 64; see also Francis W. Carter, *Trade and Urban Development in Poland. An Economic Geography of Cracow, from its Origins to 1795*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, pp. 241-251.

il cuoio, e il grasso che ne fanno grande mercatantia, e lla carne fanno cuocere in grande caldaie; e com'ell'è ben cotta e salata la fanno dividere da l'ossa, e apresso la fanno seccare ne' forni o in altro modo, e secca, la fanno polverizzare e recare in sottile polvere, e così la serbano; e quando vanno pe' diserti con grande esercito, ove no· trovano alcuna cosa da vivere, portano paiuoli e altri vasi di rame, e catauno per sé porta uno sacchetto di questa polvere per provisione di guerra, e oltre a· cciò il signore ne fa portare in sulle carrette grande quantità; e quando s'abattono alle fiumane o altre acque, quivi s'arestano, e pieni i loro vaselli d'acqua la fanno bollire, e bollita, vi mettono suso di questa polvere secondo la quantità de' compagni che s'acostano insieme; la polvere ricresce e gonfia, e d'una menata o di due si fa pieno il vaso a modo di farinata, e dà sustanzia grande da nutrire, e rende li uomini forti con poco pane, o per sé medesima senza pane. E però nonn-è maraviglia perché grande moltitudine stieno e passino lingamente per li diserti senza trovare foraggio, che i cavalli si nutricano coll'erbe e col fieno, e li uomini con questa carne martoriata¹².

About horses, in 1376, the Florentine Bonaccorso Pitti was in Buda and, before he went back to Italy, he decided to invest money in six Hungarian horses. Their price on the local market was really convenient, while on the Western markets they were a very required article because of their fame and their virtues. During his travel home, Bonaccorso lost a horse, gave another as a present and sold two other, losing a part of his profits through gaming. Despite of this, he returned to Florence with two horses, one hundred gold florins and the full satisfaction of an excellent bargain. Unfortunately we do not possess the precise quantitative data, and the affirmations of Bonaccorso must be used with due prudence¹³. However, in 1433, also the Burgundian knight Bertrandon de la Broquière noted that in Hungary a horse of best quality cost around ten florins, while in West Europe it could cost even 50 florins. On the other hand, a cheap roll of Bohemian cloth could be at a price of seven florins, while same quantity of the best Italian cloth cost around 45 florins, that is the price of 10-15 oxen¹⁴.

Still at the beginning of the fifteenth century, the price of an ox in Hungary was around three or four florins, and a horse of average quality was not much more expensive. In 1525, the Venetian Vincenzo Guidotti described Hungary as "*tra i regni del mondo bellissimo*", where it is easy to get not only gold, silver, marcasite, salt and cereals, but also "*animali grossi e minuti d'ogni sorta in numero grandissimo*"¹⁵. And, during the sixteenth century, the "*magnus cornuotes boves Hungaricos*" are mentioned more and more¹⁶.

How said, the economic and commercial structure of the Kingdom remained nearly unchanged during the whole Middle Ages and during the Modern Period. And this even after the collapse of Hungary following the battle of Mohács in 1526 and the definitive partition of the Hungarian dominions among the Habsburgs, the Ottoman Empire and the Principality of Transylvania in 1541. So, despite the almost endemic wars and the general rise of prices, for Austrian, German and Italian merchants the Hungarian agricultural products, wine and livestock remained always easy to access and had competitive prices, guaranteeing ample profits (in contrast to the metals and minerals, whose extraction operations became more and more expensive)¹⁷.

In the course of the sixteenth century, due to a crisis in wine production, it was above all the Hungarian cattle trade to offer remarkable possibilities of investment and profits despite the wars with the Ottoman Empire; very soon it became a sector of great interest for the Italian operators, especially from Venetian territories. In average, the Hungarian lands exported about 100,000 heads of cattle per annum, with points up to 200,000 heads. In periods of strong demand more heads could be added from Moldavia and Wallachia

¹² Matteo Villani, *Cronaca*, Giuseppe Porta (ed.), Parma, Guanda, 1995, VI, 773-777.

¹³ Bonaccorso Pitti, *Ricordi*, in *Mercanti scrittori. Ricordi nella Firenze tra Medioevo e Rinascimento*, Vittore Branca (ed.), Milano, Rusconi, 1986, pp. 41-503: 366-368.

¹⁴ Bertrandon de la Broquière, *Voyage d'Outremer*, in *Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie*, XII, Charles Schefer (ed.), Paris 1892, pp. 233 and ff.

¹⁵ See U. Tucci, *L'Ungheria e gli approvvigionamenti veneziani*, p. 153, nota 4.

¹⁶ Sándor Milhoffer, *Magyarország közgazdasága*, Budapest, Franklin-Társulat, 1904, I, p. 74.

¹⁷ See note 8.

through Transylvania. About 80% of animals reached the Austrian, German and Moravian markets, while about 20% reached Venice (and thanks to these imports the *Serenissima* was able to satisfy a good part of its own food requirements). Only a modest number of heads was destined for the Ottoman lands (essentially to satisfy the demand of a part of armed forces). Exports to Austrian and German markets were regulated through distinct contracts among western and Hungarian merchants. In comparison, the trade to the Italian and Venetian regions was managed by an unique contract: a single merchant, alone or with a *societas*, got the monopoly in these traffics after having paid a huge amount of money to the Habsburg authorities, which tried to focus the trade in Wien; to the Transylvanians, who regulated the passage from Wallachian and Moldavian regions to the West; to the Venetians, who aimed to guarantee a constant provision of meat for Venice with similar accords; and sometimes even to the Ottomans, who were interested in the transit of livestock. Sources mention the Hungarian Zuan Pastor *di nation fiorentin* in 1513, Francesco Cicogna between 1559 and 1565, again in 1572 and between 1592 and 1594, Nicolino Martinoni da Riva and his partners between 1565 and 1570 and again between 1586 and 1592, Iseppo de Francesco between 1570 and 1572 and many others¹⁸.

Data analysed by Vera Zimányi for the northern regions of historical Hungary (today Slovakia) demonstrate that “before the “prices revolution”, in 1520s, for the price of an ox it was possible to have morave cloth [of average and largely accessible quality] sufficient for an item, an item and half, of clothing; after the differentiating effects of “prices revolution”, around 1580s, for an ox it was possible to buy cloth sufficient for 2 item and half of clothing, and, in 1600s, for 3 and 1/3. [...] The livestock breeding, therefore, introduced, temporarily, greater advantages that not the cloth production”. It is calculated that in 1580 the total number of heads was about 3 million. This would mean that, at least for that year, the exports did not overcome 6% of the available livestock¹⁹.

Still in 1598, in his *Geografia*, Giovanni Antonio Magini (1555-1617) exalted the well-known Hungarian cattle, reminding that Hungary “è abundantissima di tutte le più prestanti cose, che può far natura, perché dà infinita copia d’ottimi frutti. [...] È tanto ricca d’animali domestici, come di pecore, e di buoi, che negli esterni paesi, e specialmente nell’Italia, e nella Germania, manda tante, e sì gran schiere di buoi, e di pecore, che è un stupore. Percioché sì come riferisce un certo, spesse volte un villano solo alquanti anni mantiene cento buoi à paschi, dove li vede à tre doppi cresciuti. Perché quasi tutta l’Europa potrebbe da questa sola Regione essere nudrita di carni”²⁰.

From the early seventeenth century, in relation to a new political, economic and social context, profits related to the traffic of livestock gradually began to shrink. This ruined especially Hungarian operators, whom mostly returned to perform just the function

¹⁸ Leonid Żytkowicz, *Trends of agrarian economy in Poland, Bohemia and Hungary from the middle of the fifteenth to the middle of the seventeenth century*, in *East-Central Europe in Transition*, pp. 59-83: 73-80; I.N. Kiss, *Agricultural and livestock production*, pp. 84-96; László Mákkai, *Der ungarische Viehhandel, 1550-1650*, in *Der Außenhandel Ostmitteleuropas, 1450-1950. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa*, Ingomar Bog (ed.), Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 1971, pp. 483-506; Vera Zimányi, *Esportazione di bovini Ungheresi a Venezia nella seconda metà del secolo XVI*, in *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, pp. 145-156; Ugo Tucci, *L’Ungheria e gli approvvigionamenti veneziani di bovini nel Cinquecento*, in *Rapporti veneto-ungheresi all’epoca del Rinascimento*, pp. 153-171; Erich Landsteiner, *The Crisis of Wine Production in late Sixteenth-Century Central Europe: Climatic Causes and Economic Consequences*, in “Climatic Change”, XLIII (1999), pp. 323-334; Péter Sárközy, *Mercanti bovini - collezionisti di libri fra Italia e Ungheria*, in *Idem, Cultura e società in Ungheria tra medioevo ed età moderna*, Roma, Lithos, 2003, pp. 31-39; Andrea Kiss, Zoltán Sümeghy, Anett Czinege and Zoltán Karancsi, *Wine and Land Use in Nagymaros, Northern Hungary: a Case Study from the Danube Bend*, in “Acta climatologica et chorologica Universitatis Szegediensis”, XXXVIII-XXXIX (2005), pp. 97-109; see I. Blanchard, *The Continental European Cattle Trades*; A. Fara, *Il commercio di bestiame ungherese*. See also: Mária Pakucs-Willcocks, *Sibiu - Hermannstadt. Oriental Trade in sixteenth century Transylvania*, Wien-Köln-Weimar, BöhlauVerlag, 2007, *passim*; Florina Ciure, *Relațiile dintre Veneția și Transilvania în secolele al XVI-XVII*, Brăila-Oradea, Istros, 2013, pp. 143-211. See note 6.

¹⁹ V. Zimányi, *Esportazione di bovini Ungheresi a Venezia nella seconda metà del secolo XVI*, p. 148.

²⁰ Giovanni Antonio Magini, *Geografia cioè Descrittione Vniversale della Terra*, Venezia, 1598, I, p. 112; reported also in U. Tucci, *L’Ungheria e gli approvvigionamenti veneziani*, p. 153, note 5.

of breeders. Nevertheless, the structures of this trade quickly reconfigured themselves, and Austrians, Germans and Italians – with more capital – were able to replace almost completely the old brokers, continuing to export the Hungarian livestock until the mid-eighteenth century, albeit not with the same numbers and profits of the previous period²¹.

In this context, it is interesting to highlight the particular Hungarian alimentary regime, characterised by a not contradiction, and rather the thorough-penetration, between the agricultural and sylvan-pastoral activities, to the extent that between thirteenth and sixteenth centuries the Kingdom of Hungary was not stricken by usual and cyclical famines, that instead interested other regions of Europe, and the western parts of the Continent in particular. This not contradiction was reflected in a nutritional general quality, defining an “alimentary equilibrium” that characterized the Kingdom of Saint Stephen in the whole Middle Ages and most of the Modern Period. In comparison with other parts of Europe, in Hungary alimentary alternatives such as grain, meat and fish remained accessible to most of the population, so the inhabitants’ normal diet decidedly remained diversified and not entirely established on cereals, and on wheat in particular. The specific productive and exchange structures of the Kingdom of Hungary between late Middle Ages and early Modern Period permitted the maintenance of this “alimentary equilibrium” that, founded on an ample and diversified nourishing basis (and on meat in particular), prevented the rise of vast alimentary crises and famines, unless a shock such as war, climatic difficulties and so on occurred. In this regard, the “silence of the sources” suggests that in this period the famine, cyclically frequent in other territories of Europe, had been nearly – *but not at all* – unknown in Hungary. The absence of vast course famines is further proved by the Kingdom’s exchange structure. Keeping in mind the general gap in available documentation, there are very few traces of a request to import alimentary goods (while their export is possible instead), and very few indications of an intervention or regulation on prices and markets of alimentary commodities by the Crown or by another secular or ecclesiastical authority of the Kingdom²².

Also Western Europe had known a similar alimentary regime, characterized by a vast access to the resources and founded above all on meat, but only between the early and high Middle Ages²³. In the most developed and integrated markets of Western Europe between late Middle Ages and early Modern Period cereals and wheat in particular had nearly become an unique nourishing basis. The shortage of these goods, whose production had a strongly fluctuating course because conditioned by the seasonal rhythms and not – or not at all – by the times of market, implicated an increase of their price. Therefore, in reason of wage unelasticity and lack in “alimentary alternatives” that might be socially approved, and in case of inadequate provisioning politics, this shortage can easily bring to alimentary famines of large impact, such as to falling in demand and production of non agricultural goods and services, up to set a phase of economic crisis, of great proportions too²⁴. On the

²¹ See notes 6, 18-19.

²² Andrea Fara, *Guerra, carestia e peste nel regno d’Ungheria tra XIII e XIV secolo*, Viterbo, Settecittà, 2010, *passim*; Idem, *Crisi e carestia nell’Europa centro-orientale in epoca medievale. Alcune osservazioni*, in *Crisi alimentari en la Edad Media. Modelos, explicaciones y representaciones*, Pere Benito i Monclús (ed.), Lleida, Milenio, 2013, pp. 251-281; Idem, *L’impatto delle invasioni mongole nelle terre ungheresi: la guerra e la carestia attraverso il Carmen miserabile di Ruggero di Puglia (1244)*, in *Guerra y carestía en la Europa medieval*, Pere Benito i Monclús and Antoni Riera i Melis (eds.), Lleida, Milenio, 2014, pp. 65-86; Idem, *Produzione alimentare, crisi, carestie e politiche di approvvigionamento nel Regno d’Ungheria tra tardo Medioevo e prima Età moderna (XIV-XVI secolo)*, in *Crisi nel medioevo (III). Politiche economiche e per l’alimentazione di fronte alle carestie*, *Colloquio Internazionale Università degli Studi della Tuscia di Viterbo - DISTU*, Viterbo, 1-3 November 2012, in press.

²³ Massimo Montanari, *Campagne medievali. Strutture produttive, rapporti di lavoro, sistemi alimentari*, Torino, Einaudi, 1984; Idem, *La fame e l’abbondanza. Storia dell’alimentazione in Europa*, Roma-Bari, Laterza, 1993, 2005⁵.

²⁴ Luciano Palermo, *Sviluppo economico e società preindustriali. Cicli, strutture e congiunture in Europa*

contrary, although more and more integrated in the European markets, Hungary didn't suffer tragic moments of famine because it preserved an "alimentary equilibrium" and the free access to the great many part of the resources in most regions of the country. Undoubtedly, the wars – first of all against the Ottoman Empire – caused great damages and problems in food supplying; but more often the warfare allowed profitable bargains²⁵. Finally, from the early seventeenth century, in a different political, economic and social context, also in Hungarian lands alimentary equilibrium and free access to resources had been progressively restricted or negated, but not always with success, causing a differentiation in crises and famines impact, according to various territories. And exactly the complex economic interaction among crisis, famine, war and plague characterized the Hungary between late Middle Ages and early Modern Period as a market of increasing and notable maturation²⁶.

dal medioevo alla prima età moderna, Roma, Viella, 1997, 2001², pp. 225-282; Idem, *Scarsità di risorse e storia economica: il dibattito sulla carestia*, in *La scarsità delle risorse alimentari: una sfida di lungo periodo*, Guido Alfani, Luca Mocarelli, Donatella Strangio (eds.), in "Popolazione e storia", I (2012), pp. 51-77; Idem, *Il principio dell'Entitlement Approach di Sen e l'analisi delle carestie medievali*, in «Moia la carestia». *La scarsità alimentare in età preindustriale*, Maria Luisa Ferrari e Manuel Vaquero Piñeiro (eds.), Bologna, il Mulino, 2015, pp. 23-38.

²⁵ See for instance Gábor Ágoston, *The Costs of the Ottoman Fortress-System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, in *Ottomans, Hungarians and Habsburg in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Géza Dávid e Pál Fodor (eds.), Leiden-Boston-Köln, Brill, 2000, pp. 196-228; see also Andrea Fara, *Economia di guerra, economia di pace, economia di frontiera. La Transilvania di Sigismondo di Lussemburgo (1387-1437)*, in *A Century in the History of Transylvania: The Later Crusades, Humanism, Church Union and Social Mobility at the End of the Middle Ages (1387-1490)*, Ioan Drăgan, Ioan-Aurel Pop, Tudor Sălăgean and Alexandru Simon (eds.), Cluj-Napoca, CST, 2008, pp. 55-98; Idem, *Le relazioni tra Giovanni Hunyadi e le comunità sassoni di Transilvania: aspetti politici ed economici (1439-1456)*, in *Extincta est lucerna orbis. John Hunyadi and his Time*, Ana Dumitran, Loránd Mádlly and Alexandru Simon (eds.), Cluj-Napoca, CST, 2009 pp. 231-254; Idem, *Tra crisi e prosperità. Ciclo e congiuntura economica nel regno d'Ungheria tra tardo Medioevo e prima Età moderna*, in *A Century in the History of East-Central Europe: From the Political Hegemony of the Anjous to the Dynastic Supremacy of the Jagiellonians (Late 1300s - Early 1500s)*, Iulian M. Damian, Ioan-Aurel Pop, Tudor Sălăgean and Alexandru Simon (eds.), Cluj-Napoca, CST, 2008, pp. 285-325.

²⁶ See notes 6-9, 18 and 22.

ÎNTRE SPIRIT DE CRUCIADĂ ȘI VIZIUNE GEOPOLITICĂ: ȚARA ROMÂNEASCĂ, MOLDOVA ȘI TRANSILVANIA ÎN SCRIERILE LUI MINUCCIO MINUCCI

M. Marcella FERRACCIOLI,
Gianfranco GIRAUDO*

BETWEEN CRUSADING SPIRIT AND GEOPOLITICAL VISION: WALLACHIA, MOLDAVIA AND TRANSYLVANIA IN THE CORRESPONDENCE OF MINUCCIO MINUCCI

Abstract

Diplomat, Bishop and humanist, born in 1551 in Seravalle del Friuli, Minuccio Minucci has completed university studies in law at Padua, after which he put himself at the service of Count Bartolomeo di Porcia, apostolic nuncio in Germany. On the death of his superior, he offered its services to the Cardinal of Trento, Ludovico Madruzzo. Between 1584 and 1586 he was adviser to the Duke of Bavaria, then became its representative to the Holy See. In Vatican served as secretary of popes Innocent IX and Clement VIII. During his stay in Germany and then in Rome, Minucci has acquired multiple knowledges about the situation of the Eastern European countries, playing an important role in attracting Wallachia, Moldavia and Transylvania on the alliance against Ottomans.

Minucci left us an impressive literary heredity, by quantity and diversity of themes, his work manuscript called Minucciana comprising 40 volumes in quarto is dated to the early seventeenth century. As chief representative of Catholicism, Minucci took action against „heretics” and especially Giorgio Blandrata which he dedicated a pamphlet. In it is related the death of Blandrata, a controversial character chief from the period of Reform, mainly due to his religious options, alternating between Catholicism and Calvinism, which can hardly be considered sincere.

Keywords: Transylvania, Reform, Minuccio Minucci, Sigismund Báthory, Giorgio Blandrata, Francisc David.

„[...] Monseniorul Minutio, expert în gusturile și interesele principilor germani, prin urmare prețuit și iubit de toți, și laudat de Sfântul Scaun, care folosește în relațiile sale cu Germania un asemenea ministru [...]”¹.

* Università “Ca’ Foscari” din Venezia, giangir@unive.it.

¹ Pentru biografia lui Minuccio Minucci (Serravalle [azi Vittorio Veneto] 1551-München 1604) a se vedea: ILLYRICI/ SACRI/ TOMUS QUINTUS/ ECCLESIA ADERTINA/ CUM SUFFRAGANEIS/ ET ECCLESIA ZAGRABIENSIS/ AUCTORE/ DANIELE FARLATO/ PRESBITERO SOCIETATIS JESU/ VENETIIS MDCCLXXV/ APUD SEBASTIANUM COLETI, p. 144-154; MEMORIE/ INTORNO ALLA VITA/ DI MONSIGNOR/ MINUCCIO MINUCCI/ ARCIVESCOVO DI ZARA ECC/ DESCRITTE DAL CONTE/ FEDERICO ALTAN/ DE’ CONTI DI SALVAROLO/ IN VENEZIA MDCCLVII/ PRESSO GIO. BATTISTA PASQUALI/ CON LICENZA DE’ SUPERIORI; NOTIZIE/ DELLE VITE ED OPERE/ SCRITTE/ DA’ LETTERATI DEL FRIULI/ RACCOLTE DA/ GIAN-GIUSEPPE LIRUTI/ TOMO IV/ VENEZIA MDCCCXXX/ TIPOGRAFIA ALVISOPOLI, p. 435-440; *Atti pastorali di Minuccio Minucci, Arcivescovo di Zara (1596-1604)* (coord. A. Marani), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1970, p. IX-XXVIII; P. Schmidt, ‘*Riordinare il Collegio Germanico*’, *Eine unbekannte Denkschrift des Minuccio Minucci aus dem Jahr 1592*, în *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 60,

Astfel îi scria, la 26 noiembrie 1592, Ottavio Mirto Frangipani, nuntiu la Köln, cardinalului Cinzio Aldobrandini. În realitate, nu ar prea fi de lăudat Sfântul Scaun pentru maniera în care a știut „să gestioneze” mai bine, nu numai în ceea ce privește chestiunile germane, talentele lui Minuccio Minucci², un om care cu mult zel, luciditate și loialitate a interpretat spiritul și a soluționat câteva momente delicate ale Contrareforme. Dacă nouă astăzi – în special acum, când suntem amenințați de fundamentalisme opuse – ni se pare unul dintre cele mai întunecate momente din istoria catolicismului, între diferitele maniere de interpretare ale acestuia, cea aleasă de Minucci ni se pare cea mai puțin acuzatoare și, poate, cea mai de apreciat. Dacă el era intransigent cu sine, cu rudele apropiate și cu membrii clerului, era în schimb disponibil să asculte oamenii simpli și dezrădăcinați, și să-i ajute să-și „regăsească” ceea ce pentru el era singura credință salvatoare. Dacă zelul său de catolic ni se pare că frizează fanatismul, lucrarea sa apostolică a fost întotdeauna inspirată din principiul că aceasta trebuie continuată prin cuvânt și prin puterea exemplului, niciodată prin constrângere și violență, ci mai degrabă cu ajutor material³.

Descendent al unei bogate și vechi familii nobiliare, cât și titular a numeroase beneficii ecleziastice, Minucci a trăit întotdeauna, dacă nu în sărăcie, oricum fără ostentație și cu minimul de resurse care i se cuveneau de la naștere; prin testament donează familiei o mică parte din bunuri, cea mai mare parte fiind destinată operelor de binefacere⁴. Când obosit și bolnav fiind, părăsește Zara pentru pământul ancestral, refuză să se stabilească în palatul pe care el însuși l-a comandat în piața din Serravalle și se retrage pe un deal abrupt, la schitul Sf. Augusta, față de care nutrea o venerație profundă. Pe de altă parte, există motive de a crede că Minucci a suferit foarte mult deoarece a trebuit să se împartă între loialitatea față de Republică, al cărui supus era de la naștere⁵, și fidelitatea, niciodată pusă în discuție, față de biserică. Invidia unor personaje mediocre, precum nepotul cardinal Cinzio Aldobrandini și alții, i-au pus obstacole în carieră, astfel că pălăria de cardinal, de mai multe ori promisă, nu i-a fost acordată, sub pretextul, alimentat de un curent de suspiciune împotriva personalităților marcante, că ar fi prea legat de rebela Venetie, cuib al necredincioșilor.

Diplomat, episcop și umanist, Minucci ocupă un loc de seamă în istoria secolului al XVI-lea. S-a născut la 17 ianuarie 1551, la Serravalle del Friuli, studiind în regiunea natală până la vârsta de șaisprezece ani, când s-a mutat în Dalmația cu unchiul său Andrea, care în anul 1567 fusese numit arhiepiscop de Zara⁶. Și-a desăvârșit studiile universitare în drept la Padova, după care s-a pus în slujba contelui Bartolomeo di Porcia, nuntiu apostolic în Germania. La școala valorosului diplomat, Minucci a dobândit o mare experiență, din

1980, p. 374-394; V. Ruzza, *Minuccio Minucci di Serravalle e la sua famiglia*, în *I Minucci, Arcivescovi, letterati e Cavalieri di Malta*, Vittorio Veneto, De Bastiani, 2000, p. 25-59; A. Baldini, *Primi attacchi romani alla République di Bodin: gli scritti di Minuccio Minucci e di Filippo Sega*, în *Il Pensiero Politico*, 34, 2001, p. 3-40. Referințe despre el se găsesc în: ITALIA SACRA/ SIVE/ DE EPISCOPIS ITALIÆ/ SET INSULAM ADJACENTIAM/ TOMUS QUINTUS/ AUCTORE/ FERDINANDO UGHELLO/.../EDITIO SECUNDA, AUCTA & EMENDATA/.../ VENETIIS/ APUD SEBASTIANUM COLETI/ MDCCXX, 1498; BIOGRAFIA/ UNIVERSALE/ ANTICA E MODERNA/.../ OPERA AFFATTO NUOVA/ COMPILATA IN FRANCIA DA UNA SOCIETÀ DI DOTTI/ ED ORA PER LA PRIMA VOLTA/ RECATA IN ITALIANO CON AGGIUNTE E CORREZIONI/ VOLUME XXXVIII/ VENEZIA/ PRESSO GIO. BATTISTA MISSIAGLIA/ MDCCCXXVII, p. 88; S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Viena, Rod. Lechner Libraio, 1856, p. 213-214; *Nouvelle Biographie Générale*, vol. XXXV, Paris, Firmin Didot, 1861, p. 604; P. Donazzolo, *I viaggiatori veneti minori*, Roma, Società Geografica Italiana, 1927, p. 168-169.

² Opera manuscrisă a lui Minuccio Minucci este în prezent deținută de *Institutul Istoric Germanic* din Roma, de *Biblioteca del Civico Museo Correr* din Veneția și de Arhiva Secretă Vaticană; fondul cel mai reprezentativ este cel conservat la Institutul german din Roma, așa-numita *Minucciana* (MM), care cuprinde 40 de volume în *quarto*, legate în pergament și datate la începutul secolului al XVII-lea. Testul propus aici se găsește în ms. VIII, c. 173-173^v.

³ *Atti pastorali di Minuccio Minucci*, p. XVII.

⁴ V. Ruzza, *op. cit.*, p. 53: „Să știe [rudele lui] măcar aceasta, că eu atribui prosperitatea casei noastre religiei în care am fost educați de tatăl meu și milosteniei pe care a continuat să o facă săracilor în Hristos, acestea sunt lucrurile care au îmbogățit casa”.

⁵ În testamentul său dispune ca pe mormânt să-i să fie pusă „o simplă piatră cu epitaf în limba italiană = Minuccio arhiepiscop de Zara iubitor de țară se recomandă rugăciunilor credincioșilor creștini [...]”, Cfr. V. Ruzza, *op. cit.*, p. 51.

⁶ *Atti pastorali di Minuccio Minucci*, p. IX.

luna mai 1574 redactând în totalitate rapoartele nunțiatului. La moartea superiorului său, și-a oferit serviciile cardinalului de Trento, Ludovico Madruzzo, în orașul de reședință al acestuia aprofundându-și cunoștințele referitoare la Germania. Între anii 1584 și 1586 a fost consilier al ducelui de Bavaria, devenind apoi reprezentant al Bavariei pe lângă Sf. Scaun⁷. A fost secretar al papilor Inocențiu al IX-lea și Clement al VIII-lea, ultimul numindu-l în 1596 arhiepiscop de Zara. Serenissima l-a însărcinat să negocieze pacea cu uscocii, ale căror acțiuni amenințau acordul dintre Venetia și Imperiul Romano-German⁸. A jucat un rol foarte important în atragerea în alianța antiotomană a principilor Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești⁹. În timpul șederii în Germania și apoi la Roma, Minucci a dobândit multiple cunoștințe referitoare la situația țărilor din estul continentului.

După ce a fost secretar pe lângă diverși nunți în Germania (fiind de fapt, cu discreție, eminența cenușie), ajunge la Roma, la Secretariatul de Stat și, în loc să primească pălăria de cardinal¹⁰ – care ar fi fost consecința cea mai evidentă – îi este oferită – *promoveatur ut amoveatur* – catedra arhiepiscopală din Zara¹¹, oraș refractar prin tradiție acceptării dominației Serenissimei, cât și, ceea ce a fost și mai umilitor pentru el, o dioceză periferică față de Venetia și Italia, și printre cele mai puțin dorite din cauza condițiilor de viață pe care le oferea, chiar dacă în lamentările lui întrevădem un *clîșeu* literar (reluat, de altfel, de mulți prelați și funcționari venețieni care au locuit acolo, timp de încă două secole) și o anumită mândrie de castă¹². Dar, dacă dezamăgirea este evidentă, el nu pronunță nici măcar un cuvânt de protest, dimpotrivă, se forțează să-și desfășoare activitatea în cel mai ireproșabil mod: respectă cu rigoare canonul tridentin – nepus încă în practică de mulți dintre colegii săi – care îl obligă pe episcop să aibă reședința în dieceza proprie și să efectueze cel puțin o dată pe an vizita pastorală; renunță, în schimb, la vizita *ad limina*, preferând să trimită la Roma un raport detaliat despre situația diecezei, de la un colaborator. Încearcă să organizeze, cu toată sărăcia mijloacelor și a indiferenței clerului local și a credincioșilor, activități de cateheză și milostenie, demonstrând o excesivă satisfacție – așa ni se pare – când reușește să convertească la „adevărata credință” vreun *turc*¹³.

Minuccio ne-a lăsat o moștenire literară impresionantă, atât din punct de vedere cantitativ, cât și al diversității temelor abordate, chiar dacă nu s-a putut bucura în timpul vieții de tipărirea operelor sale. A văzut doar *Divae Augustae Virginis, et martyris vita* (1582)¹⁴, în timp ce tratatul său despre uscoci a fost publicat la puțin timp după moartea sa, lângă numele său regăsindu-se și cel al lui Paolo Sarpi, care l-a continuat și pregătit pentru tipar. Opera a fost reeditată de mai multe ori în decursul secolelor XVII-XIX¹⁵. Frecvent

⁷ *Ibidem*, p. X.

⁸ *Nouvelle biographie générale*, vol. XXXV, p. 604.

⁹ *Atti pastorali di Minuccio Minucci*, p. XI.

¹⁰ Liruti, *op. cit.*, p. 437: „Deoarece acest papă [Inocențiu al IX-lea] a divizat Secretariatul statului în trei părți [...], a încredințat-o pe a treia, cea mai dificilă, și cea mai problematică, a Germaniei, prelatului nostru [...]; astfel că mare a fost speranța că aceasta s-a făcut pentru a-i recunoaște meritele cu pălăria de cardinal; dar aceste speranțe s-au evaporat la moartea lui Inocențiu, după aproximativ două luni de Pontificat”.

¹¹ *Atti pastorali di Minuccio Minucci*, p. XI-XII.

¹² Farlati, *op. cit.*, vol. V, p. 144: „Țara este aspră, plină de inconveniente și periculoasă”.

¹³ *Atti pastorali di Minuccio Minucci*, p. XIII-XVII.

¹⁴ A fost publicată în 1582 de către L. Surio în al optulea volum al culegerii *De probatis Sanctorum historiis*. În secolul al XVIII-lea este retipărită anonim, cu o dedicație a lui Andrea Minucci (episcop de Feltre, 1757, episcop de Rimini, 1777, arhiepiscop de Fermo, 1777-1803, Cfr. Eubel, vol. IV, p. 88): VITA/ DI/ SANTA AUGUSTA/ VERGINE E MARTIRE/ PROTETTRICE DI SERRAVALLE/.../ IN VENEZIA 1754 ED IN BELLUNO 1788/ PRESSO SIMONE TISSI. Într-o ediție ulterioară este indicat ca autor unchiul lui Minuccio, Andrea, care a fost episcop de Zara din 1567 până în 1572 (Cfr. Eubel, vol. III, p. 215): VITA/ DI/ SANTA AUGUSTA/ VERGINE E MARTIRE/ CONCITTADINA E PROTETTRICE DI SERRAVALLE/ COMPILATA/ DA/ MONSIGNOR ANDREA/ DEI CONTI MINUCCI SERRAVALLES/ ARCIVESCOVO E PRINCIPE DI FERMO/ SECONDA EDIZIONE/ CENEDA 1830/ DOMENICO CAGNANI TIP. EDIT.

¹⁵ Cea mai veche ediție cunoscută de către noi este cea conservată în Biblioteca Muzeului Correr: H 5406, 3 vol. legate împreună: HISTORIA/ DEGLI/ USCOCCHI/ SCRITTA/ DA MINVIO MINVCI/ ARCIVESCOVO DI ZARA/ CO' I PROGRESSI DI QUELLA GENTE/ SINO ALL'ANNO/ MDCII/ PRIMO [s. l., s. d.]; SVPLIMENTO/ DELL' HISTORIA/ DEGLI/ USCOCCHI/ DI/ MINVCCIO MINVCCI/ ARCIVESCOVO DI ZARA/ TERZO [s. l., s. d.]; AGGIONTA ALL' HISTORIA/ DEGLI/ USCOCCHI/ DI/ MINVCCIO MINVCCI/ CONTINUATA SINO ALL'ANNO/ MDCXIII [s. l., s. d.]. Alte ediții: HISTORIA/ DEGLI/ USCOCCHI/ SCRITTA DA/ MINVIO MINVCI/

citate sunt tratatul *De Tartaris*¹⁶, operă de compilație, și *Istoria delle Guerre tra' Tartari e Turchi*, precedată în anumite codice de o scrisoare de însoțire adresată lui Federico Contarini¹⁷, compusă pe baza unor surse de primă mână. Dacă în aceste tratate Minucci îi vede pe tătarii din Crimeea ca posibil aliați într-o dorită Ligă Sfântă împotriva otomanilor, în alte opere el reușește să îmbine spiritul de cruciadă – care, oricum, privilegiază vorbele și nu faptele – unei viziuni geopolitice realiste. Spre exemplificare, cităm ceea ce scria în 1593 suveranului pontif:

“A. V. B^{ne} [...] ne presează rău aceste probleme, chiar dacă sunt [...] multe altele, și atât de importante munci, căci e nevoie să ne împărțim gândurile în multe părți spre binele tuturor [...]”¹⁸,

și Patriahului de Aquileia:

“De îndată ce Domnul Nostru a auzit de aceste ultime incursiuni ale turcilor în statele Casei de Austria vecină cu Friuli, s-a gândit că pe drept furia lui Dumnezeu s-a servit de acest flagel pentru a pedepsi păcatele acelor popoare care s-au îndepărtat de la adevărata credință sau de la datorata pietate, din această cauză s-a stabilit să fie, pe cât posibil, ferecată rădăcina răului, și a decis să-mi trimită un nunțiu apostolic pentru a recunoaște nevoile țării [...]”¹⁹.

Grija *propaganda fides* se regăsește și în alte opere care este vorba de pământuri semi-mitice (*De Æthiopia, siue Abissinorum Imperio*²⁰) sau descoperite recent (*De Nouo Orbe*²¹), într-un spirit foarte îndepărtat de cel al *Conquistadores*. Ca o mărturie în plus a amplitudinii viziunii sale geopolitice cităm raportul său despre Spania, conservat în Biblioteca Nazionale Marciana din Veneția²², cel despre Moscova²³ și Tunisia²⁴.

Dar, mai ales, iluzia că unitatea credinței – regăsită mulțumită forței de convingere și evitând măsurile coercitive și îndeosebi folosirea violenței – poate fi garantul unei noi ordini mondiale își găsește cea mai ferventă expresie în *Discorso sopra il modo di restituire la Religione cattolica in Alemagna* (*Discurs asupra modalității de restituire a religiei catolice în Germania*)²⁵. El scrie și lucrări religioase, cum ar fi *Storia del Martirio della Legione*

ARCIVESCOVO DI ZARA/ CO' I PROGRESSI DI QUELLA GENTE/ SINO ALL'ANNO/ MDCII/ E CONTINUATA DAL P. M. PAOLO/ DELL'ORDINE DE' SERVI/.../ SINO ALL'ANNO MDCXVI/ IN VENEZIA/ APRESSO ROBERTO MEIETTI/ MDCLXXXIII; OPERE VARIE/ DEL MOLTO REVERENDO PADRE/ F. PAOLO SARPI/.../ DIVISE IN DUE TOMI/ TOMO SECONDO/ HELMSTAT/ PER JACOPO MULLERI/ MDCCXXXXX, p. 137-271; STORIA/ DEGLI/ USCOCCHI/ SCRITTA/ DA MINUCIO MINUCCI/ CONTINUATA/ DA FRA PAOLO SARPI/.../ MILANO/ PER NICOLÒ BETTONI E COMP./ MDCCCXXXI, 2 vol.

¹⁶ Publicată de A. Marani, *Annali del Liceo Statale Terenzio Mamiani* I, 1966, p. 172-209. Criteriile de analiză folosite de Marani par discutabile; Cfr. *Ibidem*, p. 190, nota 2: „Textul este extras din volumul nr. V, f. 274^v-307^v, din cele XL ale arhivei Minucci [...]. Există o altă versiune a aceluiași tratat la f. 1-38 din volumul VI, dar e mai puțin prețioasă decât cea urmărită, deoarece este mutilată în multe locuri, totuși, pe ici pe colo, s-a ținut cont și de aceasta”.

¹⁷ Am găsit patru exemplare ale operei în patru codice, două în Biblioteca Muzeului Correr la Venezia (Ms. Donà dalle Rose 474, fasc. 107, copie contemporană, semnătură autografă a lui Leonardo Donà; Cod. Cic. 2715, fasc. 39, copie din secolul al XVIII-lea) și două în Biblioteca Institutului Istoric Germanic din Roma (MM V, c. 274-307^v; MM VI, c. 1-39).

¹⁸ MM I, c. 376^v.

¹⁹ *Ibidem*, c. 387^v.

²⁰ Publicată de A. Marani, *Annali del Liceo Statale Terenzio Mamiani*, 3, 1968, p. 188-207.

²¹ Publicată de A. Marani, *Annali del Liceo Statale Terenzio Mamiani*, 2, 1967, p. 190-217; Cfr. și Idem, *L'agricoltura degli Incas in un manoscritto di Minuccio Minucci*, în *Rivista di Storia dell'Agricoltura*, 8, 1968, p. 64-67.

²² It. VI. 363 [=5754]: codice din 28 file numerotate, mm. 210x160: Raport Spania/ Discurs al Monseg/ Minucci Arhiepiscop/ de Zara; a c. 28: 1599, 18 Septembrie/ Di Giovanni Thiepolo/ a costat Lir. 7.

²³ MM XXVII, p. 192-272.

²⁴ *Ibidem*, VII, p. 330-354.

²⁵ Am găsit în Biblioteca Muzeului Correr două codice conținând acest text: Cod. Cic. 2475: 43-58 (semnătura autografă a lui Giovanni Tiepolo, datată decembrie 1599) și Cod. Cic. 304: fasc. 1.

Tebea, e delle undici mille Vergini (Istoria martiriului legiunii tebane și a celor unsprezece mii de fecioare) și deja citată *Diuae Augustae Virginis, et martyris vita*, cât și diferite tratate despre virtuțile creștine: nu ni se pare întâmplător că, între acestea, a ales *Umiliința și Prudența*²⁶.

Moștenirea manuscrisă a lui Minnucci – „un literat distinct”²⁷, conform definiției lui Liruti – se află în prezent dispersată între Institutul Istoric Germanic din Roma, Biblioteca Muzeului Correr din Veneția și Arhivele Secrete ale Vaticanului. Prima instituție deține fondul cel mai consistent, cuprinzând 40 de volume în 4°, legate în pergament și scrise de mai multe mâini, toate într-o elegantă grafie de început de secol XVII. Potrivit mărturiei lui J. Hansen, Institutul, prusac în cele vremuri, ar fi achiziționat („käuflich erworben”) în 1892 aproximativ 50 de volume, în timp ce „restul” arhivei Minucci se afla la Conegliano²⁸ în posesia familiei Gera, care, în urma căsătoriei, a dobândit toate proprietățile lui Minucci²⁹. Același Hansen a solicitat, fără succes, permisiunea de a viziona „restul”³⁰. Câteva documente răzlețe se găsesc la Muzeul Correr, în parte copii contemporane, scrise de personaje ilustre (Leonardo Donà – scrisoarea către Federico Contarini atașată la *Istoria delle Guerre tra' Tartari e Turchi*; Giovanni Tiepolo – *Discorso sopra il modo di restituire la Religione cattolica in Alemagna*), în parte din secolul al XVIII-lea, care dovedesc reluarea interesului pentru opera lui Minucci, chiar dacă ne temem că acesta ar fi servit mai degrabă la alimentarea unui fundamentalism catolic în Republica creștină laică a Veneției, care în acele vremuri se închisese în ea însăși și nu mai era capabilă să alimenteze proiecte inspirate din viziunea minucciană a unei lumi globale.

În afară de edițiile *Storia degli Uscocchi* și *Diuae Augustae Virginis, et martyris vita*, doar o mică parte din moștenirea literară a lui Minuccio a avut norocul să vadă lumina tiparului în epocă: în afara textelor deja citate editate de Marani, semnalăm că autorul acestor rânduri a pregătit ediția scrisorii adresate lui Federico Contarini și a micului tratat despre tătari anexat acesteia. Scrisorile sale, în mică parte publicate de Pastor, sunt într-o mai mare măsură prezente în *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, operă monumentală începută la sfârșitul secolului al XIX-lea și continuată în decursul celui următor.

În timpul lungilor sale șederi în Germania și la Roma, în calitate de legat al ducelui de Bavaria, iar mai apoi în cadrul Secretariatului de Stat – cu responsabilitatea unei secțiuni „a treia cea mai dificilă și mai problematică, a Germaniei”³¹ – Minucci a beneficiat de un observator privilegiat asupra Europei estice. În cursul anilor '90, unul dintre punctele fierbinți ale acesteia era reprezentat de Transilvania, deoarece aici se intersectau un dublu

²⁶ Liruti, *op. cit.*, p. 440.

²⁷ *Ibidem*, p. 39.

²⁸ *NBD*, vol. III/1 (vol. îngrijit de J. Hansen), A. Bath, Berlin, 1892, p. 742. Un catalog al lucrărilor, publicate și inedite, cunoscute la mijlocul secolului al XVIII-lea, este furnizat de către: Altan, *op. cit.*

Opere publicate:

I. Istoria uscocilor.

II. Viața Sfintei Augusta.

Opere inedite:

III. De Tartaris.

IV. Istoria războaielor dintre tătari și turci din anul 1595 până în 1599.

V. De Æthiopia, sive de Abyssinorum Imperio.

VI. De novo Orbe.

VII. Istoria martiriului legiunii tebane și a celor unsprezece mii de fecioare.

VIII. Tratat asupra umiliinței.

IX. Tratat împotriva defăimării.

X. Dialog I. asupra prudenței.

XI. Dialog II. asupra prudenței.

XII. Sinodul Diecezan.

XIII. Multe instrucțiuni, predici, scrieri.

XIV. Două mari volume de scrisori.

Pentru secolul următor, cfr. Liruti, *op. cit.*, p. 439.

²⁹ Cfr. A. Valente, *La Famiglia Gera Minucci di Conegliano dal 1300 ai nostri giorni*, Emiliana, Venezia, 1941, p. XIX.

³⁰ *NBD*, vol. III/2 (vol. îngrijit de J. Hansen), A. Bath, Berlin, 1894, p. 604.

³¹ Liruti, *op. cit.*, p. 437.

șir de motive, relevante din punct de vedere politic pentru Sfântul Scaun și în special legate între ele în viziunea lui Minucci: rivalitățile interne dintre nobili care se reflectă în opțiunile lui Sigismund Báthory – un Rege „Tentenna”³² (indecis) balcanic, care oscilează între orientarea filo-otomană și filo-imperială, cât și prezența și puternica influență a ereticilor³³ într-un moment istoric în care intoleranța este reciprocă între adepții Reformei și cei ai Contrareformei, iar Transilvania rămâne, încă pentru un timp, teren de refugiu³⁴. În 1589, în *Brevis Historia Societatis Jesu ex Transilvania*, Minucci consemna:

„Sepe quidem Transilvani tam dictis, quam factis ostenderunt quam inuiti Societatem ad se admisissent uiuente tamen Rege Stephano [...]. Verum post Regis mortem, sublato illo metu omnibus Comitibus contenderunt ministri Ariani, et Caluinani, quam nobiles ab eis incitati, ut Idolatria (sic enim illis cultum Xpi, e Sanctor et Sanctar. Imaginum appellari solet) eiusq. Administri Jesuite e regno pellerentur. Perfecissentq Fortasse illi [...] quod uoluerunt, nisi Gubernat[or] cum Consiliariis Principis totum hoc religionis negocium in aliud tempus nempe ad Generalia Comititia detulisset. Verebantu enim ne si quid tale statim consensisset, multum incomodaret rationibus Principis, qui tunc inter caeteros ad Regnum Poloniae ad electionem miserat, At ubi se viderunt ea spe directos, minus iam de retinenda Societate in Transilvania fuerunt soleciti [...]”³⁵.

În acea regiune alianțele se schimbau după cum bătea vântul, diferitele dorințe se confruntau sub forme noi pentru a se plia pe echilibrele interne ale fiecărei entități în parte, conflictul dintre creștinism și islam nu este întotdeauna clar delimitat, pentru că, din când în când, din fiecare din cele două tabere se caută un aliat în tabăra opusă: tătarii *Precopensi* împung acum *Moscovia* – nu încă Imperiul rus – în numele Porții, dar sunt dispuși să-și facă aliați pentru a se elibera chiar de Poartă; cazacii, supuși indisciplinați ai *Koruna Polska*, nutresc ambiții de expansiune spre Moldova și Țara Românească, concurente și egale celor ale stăpânului lor; Moldova oscilează între vasalitatea față de Imperiul Otoman și vechea orientare poloneză; Țara Românească, care nu beneficia de protecția maghiară, se teme de cazaci și de tătari, privește spre Transilvania și se oferă drept participant la Liga Sfântă alături de unii dintre cei care o amenință; toți ortodocșii de la graniță sunt în vizorul Curiei Romane într-un plan al unei regenerări religioase, care face cu ochiul către tendințele expansioniste ale *Rzecz Pospolita* și Imperiului³⁶. Nu este ușor să te orientezi în acest haos balcanic, iar Minucci pare să nu-și piardă luciditatea, notează fapte și sugerează alegeri tactice, chiar antagonice, care prefigurează un complex plan strategic de pacificare globală.

În februarie 1593, Minucci nota cum cazacii:

„se tem de vreo incursiune a turcilor, moldovenilor și tătarilor, dar întrucât acei oameni așteptau ordinul Porții, noi credem că Turcul nu va dori să-și facă atâtea dușmani deodată. S-a făcut aici tot ce s-a putut pentru a înlătura Mănăstirea Radomia, ca măcar să nu se aducă prejudicii serviciului divin și al regelui; au fost trimiși [...] toți cei care ar fi putut prin autoritatea pe care o aveau să pună în practică planurile noastre, vom vedea ce va urma. Am scris Serenității Voastre în precedentele scrisori despre motivul pentru care Domnul Nostru l-a trimis pe cardinalul Battori în Transilvania, ca el să înlătore orice umbră de suspiciune care ar fi putut să apară, deoarece persoana era dorită cu adevărat

³² Apelativ dat regelui Carol Albert datorită indeciziei sale de a adopta reforme.

³³ M. M. Ferraccioli, G. Giraudo, *Il Codice Cicogna 2738 del Museo Correr di Venezia*, în *Annuario. Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, 1, 1999, p. 51-66.

³⁴ D. Caccamo, *Eretici italiani in Moldavia, Polonia e Transilvania*, Sansoni, Firenze, 1970; L. Binder, *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Böhlau, Köln-Vienna, 1976; M. Firpo, *Antitrinitari nell'Europa Orientale*, La Nuova Italia, Firenze, 1977.

³⁵ MM, VIII, c. 179.

³⁶ G. Giraudo, *Acculturazione, spirito missionario e Propaganda nell'Ucraina del Seicento*, în *L'Ucraina del XVII secolo tra Occidente ed Oriente d'Europa*, Kyiv-Venezia, 1996, p. 54-84; Idem, *Uniatii di Romania*, în *Italia e Romania. Due popoli e due storie a confronto (secc. XIV-XVIII)* (vol. îngrijit de S. Graciotti), Leo S. Olschki, Firenze, 1998, p. 263-289.

în Transilvania pentru lucruri care țin de binele public, așa cum Serenitatea Voastră va înțelege pe deplin”³⁷.

În 1592, Minucci transmitea legatului papal aflat în Transilvania: „Domnul Nostru a aflat cu bucurie că ați ajuns sănătos până în acel loc, care datorită apropierii poate fi considerat punctul final al călătoriei voastre, a aprobat motivul pentru care ați decis să intrați în Alba Iulia și demonstrațiile de supunere ale principelui Transilvaniei față de Sfântul Scaun și de onoare față de miniștrii săi [...], în plus ferma opinie că plecarea Domniei Voastre (după cum spune dânsul) nu ar putea fi inutilă, chiar dacă nu a ajuns la timp [...], și că slabă speranță se întrevade din afacerea încredințată în mod expres dumneavoastră. Se vor aștepta alte scrisori după întrevederea cu principele și cu alți reprezentanți ai casei Battori, din care se va putea decide despre ceea ce va urma”³⁸.

Și asupra realităților din Moldova și Transilvania Minucci pare să aibă o viziune clară: „[...] și vă spun că în ceea ce privește zvonul răspândit de Transilvănean [Sigismund Báthory] că se gândește să renunțe la regat, nu găsim nici urmă de adevăr sau probabilitate, chiar dacă poate în timp ce era supus pericolelor unor rebeliuni interne ar fi nutrit un asemenea gând și s-ar fi pregătit pentru orice eventualitate o conducere din afară; ceea ce se înțelege din epistola scrisă de el cardinalului Battori, copia căreia mi-a fost trimisă de Serenitatea Voastră; dar nu există motiv pentru un asemenea plan după acele evenimente funeste, prin care s-a făcut dușman acelora care, după cum se vede, speră să-l ajute în exilul voluntar; dimpotrivă, se pare că prin prezenta revoltă aspiră la lucruri grandioase și speră să-și mărească statul, scriind de acolo că i s-a supus o parte a Țării Românești, iar bulgarii și sârbii s-au oferit să-l urmeze în acțiuni mărețe, în acest scop trimițându-și deja ambasadorii la curtea imperială pentru a încheia unirea deja stabilită. Este adevărat că după vestea despre neliniștile din Moldova, despre fuga lui Aaron scrie cu regret, și arată că se teme că asta ar de fapt urzeala marelui cancelar al Poloniei, spunând că din cauza unor acorduri reciproce nu-l poate abandona pe Moldovean, ci că trebuie să-l apere cu toate forțele [...]; câte intrigi se nasc dintr-o rădăcină; dacă cazacii după relele făcute din Moldova s-ar îndrepta, după cum se zvonea, spre Moncastro [Munkacs, Belgorod, Akkerman, Cetatea Albă], putea spera că nimeni nu-i va deranja deoarece nici Transilvăneanul nu se va putea îndepărta așa de tare de țara sa, iar Moldoveanului îi va fi de ajuns să-și reia în posesie statul, dacă va putea să o facă, căci unii care l-au abandonat cândva, cu greu vor vrea să-l recunoască încă o dată [...]”³⁹.

Prin urmare, sfatul său este:

„să se acomodeze la ceea ce va aduce timpul, care amenință vreo schimbare în cadrul Imperiului turc, iar principii vecini ar trebui să fie foarte atenți. Dar revenind la problemele din Moldova și la ceea ce se gândea la curtea imperială, noi am răspuns că nu avem nicio veste despre acestea; nici nu ne părea adevărat ca Domnia Voastră să doriți să pătrundeți în intimitățile acestor oameni, dar despre toate acestea se va expedia un curier (după cum dorea Majestatea sa Împăratul) cu scopul de a o avertiza pe Domnia Voastră să nu lăsați să se întâmple ceva rău Domnului în această problemă sau în dauna binelui public”⁴⁰.

Era o perioadă în care este foarte accentuată lupta dintre Reformă, consolidată din punct de vedere teritorial, și valul mare al Contrareforme, în care în cadrul bisericii catolice se întâmpină încă rezistență în aplicarea canoanelor tridentine, în timp ce se acutizează conflictele dintre reformații ortodocși și cei radicali. Prelat cu un zel pastoral neobișnuit pentru acele vremuri, mai intransigent cu sine decât cu ceilalți, diplomat desăvârșit, chiar dacă în umbra nunților și papilor, este îndreptățit a sugera

³⁷ MM I, c. 374.

³⁸ *Ibidem*, c. 295.

³⁹ *Ibidem*, II, c. 214^v-215^v.

⁴⁰ *Ibidem*, c. 216^v-217.

mai degrabă rezolvări pașnice ale disensiunilor decât confruntări frontale sau, mai rău, represiuni violente.

Pare în disonanță cu registrul său stilistic obișnuit violența scurtului *pamphlet*, a cărui transcriere o propunem. Acesta vorbește de moartea „non pretiosa, sed uilis, et infamis in aeternum” a lui Giorgio Biandrata⁴¹, figură de seamă.

Reiselustig îl numește Tögel⁴², dar nu toate peregrinările sale sunt rezultatul unei incontrolabile *Wanderlust*. Și un frate de-al său⁴³ călătorește mult, adesea în scop comercial, uneori pentru a evita, mulțumită și relațiilor pe care le avea cu autoritățile, persecuțiile din cauza adeziunii sale la Reformă. Adeziunea celor doi frați pare să se fi făcut în același timp, chiar dacă în cazul lui Giorgio multe lucruri rămân în ceață: diferitele sale credințe, acum catolică, apoi calvină, cu greu ar putea fi considerate sincere. În apărarea sa se poate cita ceea ce scrie Pioli referitor la Fausto Socino:

„[...] Fausto, obișnuit să se lase pe deplin ghidat în conduita sa de sfaturile și încurajările unchiului Lelio, lipsit pe neașteptate de acesta în momentul cel mai dificil al tinereții sale zbuciumate, a rămas ca un «vas pe o mare furtună»; și în aceste condiții de jenă, chemarea patriei și exemplul multor eretici care trăiau acolo pe ascuns – «nicodimiști»⁴⁴, după cum îi stigmatizase Calvin – au prevalat [...]. Se poate crede, că exemplul unchiului Lelio și a multor eretici italieni emigrați în străinătate, cu idei dintre cele mai avansate și independente, mereu suspectați și neliniștiți, care chiar în Elveția au putut trăi doar datorită constantelor compromisuri, neînțelegeri, pretexte, ascunderi, în fața ortodoxiei reformatorilor acum în vigoare, l-a făcut să considere iluzorie libertatea helvetică și zadarnic sacrificiul”⁴⁵.

Terminându-și de tânăr studiile în medicină la Montpellier și obținând confirmarea licenței la Universitățile din Pavia și Bologna, a început o strălucită carieră de medic într-o disciplină puțin practică și poate mai greu de practicat în acele vremuri, ginecologia. Pe de altă parte, exercitarea asiduă a profesiei medicale îi oferea căi de scăpare în momentele în care se simțea cel mai amenințat din cauza ideilor sale. Îl ajutau și un fin spirit diplomatic și calitățile unei personalități fascinante. Antal Verencz (Anton Verancsics) îi scrie în 1547 lui Gáspár Békés că Biandrata este:

„[...] om de mare distincție, devotat prieteniei [...], foarte apreciat la Venetia pentru doctrina și experiența sa, nume pronunțat în Italia nu numai cu onoare, ci și cu mândrie”⁴⁶.

⁴¹ Referitor la Giorgio Biandrata (sau, în latină, *Blandrata*, 1513-1588) a se vedea: M. Burian, *Dissertatio historico-critica de duplici ingressu in Transsilvaniam Georgii Blandratae*, [Csikomlyö], 1804; V. Malacarne, *Commentario delle Opere e delle Vicende di Giorgio Blandrata*, Padova, 1815; W. Heberle, *Aus dem Leben von G. Blandrata*, în *Tübinger Zeitschrift für Theologie*, 1840-1844, p. 116-185; Domenico Cantimori, *Profilo di Giorgio Biandrata saluzzese*, în *Archivio Storico Bibliografico Subalpino*, XXXVIII, 1936, p. 352-402; Á. Raffy, *Il medico italiano Giorgio Biandrata e la sanità pubblica nel '500 in Transilvania*, în *Atti del Primo Congresso Europeo di Storia Ospitaliera* (Centro Italiano di Storia Ospitaliera), Reggio Emilia, 1962; A. Pirnát, *Per una nuova interpretazione dell'attività di Giorgio Biandrata*, în *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, vol. îngrijit de Tibor Klaniczay, Budapesta, 1975, p. 361-371; G. Carletto, G. Lingua, *La Trinità e l'Anticristo, Giorgio Blandrata tra eresia e diplomazia*, Dronero, 2001; pentru alte informații a se vedea excelentul studiu al lui A. Rotondà, în *Dizionario Biografico degli Italiani* [în continuare: *DBI*], vol. X, p. 256-264. Între site-urile de pe internet semnalăm:

<http://www.eresie.it/id561.htm>

<http://www.1911encyclopedia.org/B/BLANDRATAGIORGIO.htm>

http://www.bbkl.de/blandrata_g.shtml

http://encyclopedia.jrank.org/de/BIB_BOC/BLANDRATA_oder_BIANDRATA_GIORGI.HTML

⁴² M. Tögel, *Eine unitarische Begebenheit aus dem 16. Jahrhundert*, pe site-ul *Unitarische Freie Religionsgemeinde* din Frankfurt pe Main: <http://unitarier.net/aktuell/2005/artikel16.htm>.

⁴³ Referitor la Alfonso Biandrata (?-ante 1590), primul născut al lui Bernardino, castelan din San Fronte, a se vedea *DBI*, X, p. 256.

⁴⁴ Evanghelia după Ioan, 3: 1-2; se narează despre un evreu pe nume Nicodim, care, neputând să se consulte cu Iisus când ar fi existat pericolul să fie văzut de alți evrei, mergea la el în timpul nopții.

⁴⁵ G. Pioli, *Fausto Socino. Vita-Opere-Fortuna*, Modena, 1952, p. 29.

⁴⁶ Citat din *DBI*, vol. X, p. 257.

Putem suspecta că un asemenea elogiu se datorează, cel puțin în parte, apartenenței la aceeași comunitate amenințată continuu: Gáspár Békés, antitrinitar, candidase, având susținerea lui Biandrata, la succesiunea lui Ioan Sigismund la tronul Ungariei și Transilvaniei, dar Dieta l-a preferat pe catolicul Ștefan (*István*) Báthory. Biandrata a beneficiat întotdeauna de sprijinul oamenilor puternici: în 1540 a fost chemat de Sigismund I (Zygmund Stary) ca medic personal al reginei Bona Sforza; în 1544 a plecat la Alba Iulia (*Gyulafehérvár, Bălgrad, Karlsburg*) la curtea Isabellei Jagellone, văduva lui Ioan Zápolya, și a fiului Ioan Sigismund (*Ján Zsigmund*)⁴⁷, oficial în calitate de medic, dar mai ales ca și consilier în delicatele probleme diplomatice. Între 1552 și 1566 a călătorit la Milano, Mestre, Viena și Pavia, iar în 1566 a mers la Geneva, nu se știe dacă pentru a scăpa de vreo amenințare sau din proprie voință. La Geneva a trăit liniștit pentru o bună perioadă de timp, ca medic stimat și simpatizant al calvinismului, dar a început apoi să pună întrebări deranjante despre dogma trinității. După mai multe peregrinări prin diferite orașe din cantoanele elvețiene, în 1558 se îndreaptă spre Polonia, unde a beneficiat de protecția regelui și a principelui Mykołaj Radziwiłł, în ciuda atacurilor tot mai violente din partea lui Calvin. În 1563 a fost trimis de Ioan Sigismund în Transilvania, unde este numit consilier privat al principelui; ca reprezentant al acestuia, ia parte la Sinodul de la Aiud (*Nagy Enyed*), convocat pentru a pune capăt controverselor dintre luterani și calviniști și a asigura pacea religioasă, dorită de Isabella:

„[...] credențialele regești îl recomandau ca un om cult, bine familiarizat cu Sfintele Scripturi, capabil să înlăture contrastele și să aducă pacea și armonia între confesiunile divizate”⁴⁸.

În Transilvania,

„[...] mai degrabă un fin diplomat decât un teolog [...], în ciuda intervenției și opoziției deschise și violente a lui Calvin, el [Biandrata] dobândește asemenea influență încât putea să-și exprime în mod liber, chiar dacă cu grijă, dubiile asupra concepțiilor ortodoxe ale Trinității”⁴⁹.

O evaluare pozitivă a capacităților lui Biandrata ca diplomat și mediator este oferită de muzicianul brescian Pietro Busto, activ la curtea lui Sigismund Báthory, care a condamnat pozițiile doctrinale ale medicului din Saluzzo:

„[...] după moartea regelui Ioan a luat acest principat Ștefan Batori, în timpul căruia locuia un doctor Blandrata italian, care prin elocința sa a reușit să-i convingă pe ascuns atât de bine pe unguri încât i-a atras la secta ariană și acum sunt puțini catolici, încă mai mulți sunt calvini anabaptiști *moniche*⁵⁰ și epicurei, care au stat un timp în liniște deoarece acest doctor a fost orator la polonezi și a obținut alegerea Principelui și Regelui Ștefan în locul regelui Henric al Franței [...]”⁵¹.

Anii scurtei domnii ai lui Ioan Sigismund sunt vârsta de aur a libertății religioase, cât și cei mai intensi ai activității lui Biandrata, care în sfârșit poate elabora și expune în public teoriile antitrinitarismului, pe care le îmbrățișase încă din perioada în care adresa întrebări inoportune și suspecte reformatilor italieni și chiar lui Calvin: „Anii care au urmat au fost vârsta de aur a Unitarianismului în Transilvania. La acesta aveau generali,

⁴⁷ Peregrinările lui Biandrata între Polonia și Transilvania erau oarecum legate de strânsele raporturi dinastice dintre cele două țări: sora lui Ioan Sigismund, Barbara (1495-1515), era prima soție a lui Sigismund I; tatăl său se căsătorise cu Isabella Jagellone; Ștefan Báthory, voievod al Transilvaniei, este ales pe tronul Poloniei.

⁴⁸ *DBI*, vol. X, p. 259.

⁴⁹ G. Pioli, *op. cit.*, p. 24.

⁵⁰ Mai degrabă *Manihești*, evident un termen necunoscut copistului, care se relevă a fi neglijent și incult.

⁵¹ Biblioteca del Civico Museo Correr, *Cod. Cic. 2378*, fasc. 4, c. 216; referitor la Pietro Busto a se vedea: M. M. Ferraccioli, G. Giraudo, *Il Codice Cicogna 2378 del Museo Correr di Venezia*, în *Annuario dell'Istituto Veneto di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, I, nr. 1, 1999, p. 51-65.

Fig. 1. Dávid Ferenc

magistrați, cei mai înalți funcționari și în special populația secuiască, a cărei reședință, Clujul, cu al său Institut Superior Unitarian⁵² fondat de rege, devine centrul unitarianismului [...]. În sfârșit, la Dieta din Târgu Mureș, la începutul anului 1571, regele, la sugestia lui David, a proclamat perfectă egalitate legală între cele patru confesiuni principale, catolică, luterană, reformată, unitariană, care, pe lângă că beneficiau de toleranța acordată tuturor religiilor, erau legal recunoscute și protejate de perfectă egalitate în drepturi. Toți suveranii Transilvaniei trebuiau, în ziua încoronării, să depună jurământ că vor respecta acea egalitate a celor patru religii recepte⁵³.

Încă de la Sinodul de la Aiud, Biandrata devenise prieten cu Francisc David⁵⁴, în acel moment Superintendent al bisericii calviniste, între ei născându-se o colaborare intensă. Pe cât era Biandrata de prudent, subtil și confuz în manifestarea propriilor opinii, pe atât David „[...] avea o minte deschisă și o conștiință dreaptă, un suflet cald, gata de orice sacrificiu pentru adevăr [...]”⁵⁵.

Odată cu urcarea pe tronul Transilvaniei a lui Báthory, Transilvania începe un proces în care sunt puse limite toleranței, iar pacea religioasă înregistrează primele slăbiciuni; timpul de aur al Dietei de la Turda apusese, devenind o amintire dureroasă pentru contemporani și generațiile viitoare: „era doctrina lui Lelio Socino [Sozzini] și a altor reformatori italieni care triumfa în această «Magna Charta» a libertății religioase în Transilvania; și aceasta în anii «masacrului din Noaptea Sfântului Bartolomeu» în Franța, ai represiunilor sângeroase ale calviștilor olandezi datorate Ducelui de Alba, ai persecuțiilor ereticilor din partea Inchiziției în Italia și în Spania, și a ortodocșilor protestanți sau schismatici în Elveția și Anglia”.

Báthory acceptase *oborto collo* să respecte libertatea religioasă, dar reușise să convingă confesiunile non-catolice să se obișnuiască cu interdicția de a aduce inovații. În timp ce Biandrata și-a asigurat spatele tratând cu prietenii influenți pe care îi avea încă în Polonia de la alegerea lui Báthory pe tronul acelei țări, David

„spirit progresiv, suflet arzător și indolent față de consecințele care puteau deriva din conduita sa coerentă, atât pentru el cât și pentru adepții săi, continua să tragă concluziile practice ale atitudinii sale doctrinale, făcând propagandă împotriva adorării lui Hristos; astfel, el amenința cu distrugerea toată munca lui Biandrata, furnizând și iezuiților o armă puternică de luptă împotriva «unitarianismului»”⁵⁶.

În 1578 s-a petrecut ruptura definitivă, în ciuda unei tentative de reconciliere între Biandrata și David din partea lui Fausto Sozzini, care dezvoltă propriile sale teze

⁵² Termenul nu apare în documente mai înainte de 1609, devine denumire oficială din 1639; cf. G. Pioli, *op. cit.*, p. 37, n. 1.

⁵³ *Ibidem*, p. 37.

⁵⁴ Referitor la Francisc David (Dávid Ferenc, 1510-1579) a se vedea: E. Jakab, *Dávid Ferenc emléke, Eliteltetése és halála háromszázados évfordulájára*, Budapesta, 1879; E. Kiss, *Dávid Ferenc, Születésének négyszázadok emlékünnepe*, Cluj, 1910; Gy. Tóth, *Dávid Ferencz, Az unitárius vallás megalapítójának emlékezete*, Budapesta, 1930; Idem, *Az Unitárius Egyház Alakotmányának jogtörténeti kifejlődése*, Cluj, 1933; B. Varga, *Dávid Ferenc és az unitárius vallás*, Budapesta, 1979; Idem, *What has Endured of His Life and Work?*, traducere din engleză de V. Szantho Harrington, Budapesta, 1981; R. Dán, *Matthias Vehe-Glirius és Dávid Ferenc*, Budapesta, 1981; J. Szász, *Dávid Ferenc*, Budapesta, 1982; M. Balázs, *Dávid Ferenc válaszol Fausto Sozzininak*, Budapesta, 1983; T. Török, *Unitáriusok, Vallomások, emlékezések*, Budapesta, 1992; M. Kedei, *Az Erdélyi Unitárius Egyház rövid története*, Cluj-Napoca, 2002. Informații se pot găsi pe următoarele site-uri:

<http://www.cograf.hu/erma/erma51/davidferenc.htm>

<http://www.unitarius.hu/misszio/dfeva.htm>

<http://www.eresie.it/id503.htm>

<http://www.fortunecity.com/victorian/rodin/727/petrosani/13m.htm>

http://www.west.net/~antipas/books/brethren_in_christ/binc_insets/david_inset.html.

⁵⁵ G. Pioli, *op. cit.*, p. 35.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 206.

nonadorantiste. Nereușind să-l convingă pe David să renunțe la „inovațiile” periculoase, Biandrata l-a denunțat regentului Cristofor Báthory, catolic fervent, care l-a închis la Deva, unde la scurt timp va muri din cauza privațiunilor. Plângerea, care i-a cauzat pierderea prestigiului și încă și astăzi cântărește greu asupra lui, era, într-un fel, potrivit modului său de gândire – cinic și rațional în același timp –, un act necesar. Biandrata considera că pozițiile radicale ale lui David ar fi putut oferi pretextul, pe de o parte unor represii, de altfel de mai mult timp solicitate de ierarhia catolică, pe de alta, unei condamnări definitive, chiar și din partea reformată, a atitudinilor antitrinitare, potrivit opiniei reiterate de Calvin. Cu alte cuvinte: să fie sacrificată o persoană pentru păstrarea libertăților cu greu dobândite. Ceea ce s-a întâmplat cu Dávid nu i-a adus prejudicii numai lui Biandrata, ci și lui Fausto Socino, care, la distanță de câțiva ani, a simțit nevoia să-și justifice conduita:

„Deja în ianuarie 1586, într-o scrisoare adresată lui Matteo Radecki, F. S. deplângea faptul că nu reușise încă să publice rezultatele acelei controversă [...]. Când în iulie 1595 circumstanțele au permis publicarea unui rezumat al discuțiilor sale cu David, compus încă din 1579, adepții acestuia, care era deja defunct, răspândiseră acuzații și insinuări asupra atitudinii lui F.S., pe care el, într-o lungă *Epistola Dedicatoria* adresată «tuturor miniștrilor cuvântului lui Dumnezeu, care în Transilvania învață și propovăduiesc un singur Dumnezeu, tatăl Domnului Nostru Iisus Hristos», le combate, prezentând istoricul controversă și a implicației lui în cadrul acesteia [...]. Făcând apologia conduitei sale față de David, F. S. insistă în special pe faptul că el și-ar fi avertizat adversarul asupra pericolului la care se expune, mai ales după ce aceasta, în cadrul sinodului de la Turda, a luptat pentru triumful doctrinei sale opusă cultului lui Hristos [...]. Singurul act pe care îl recunoaște de a-l fi exercitat, în afara operei sale de convingere, pentru a împiedica activitatea periculoasă a lui David, fusese cel de a «aproba» ca Biandrata să intervină pe lângă principe pentru a-l suspenda pentru o scurtă perioadă de timp pe David din funcția de predicator, până când un sinod general – după cum fusese deja decis – ar fi pus capăt acestei controversă referitoare la invocarea lui Hristos”⁵⁷.

După moartea lui David, „[...] ultimii ani de viață ai lui Biandrata s-au scurs în izolare, privit cu neîncredere de adepții lui David, printre voci contradictorii despre ultimele sale orientări religioase”⁵⁸.

S-a prevalat de obscurele sale relații cu iezuiții, chemați în Transilvania de Cristofor Báthory, și de o reîntoarcere la catolicism – dezmințită de altfel de izvoarele iezuite – ceea ce l-a privat cu totul de simpatiile reformatilor, în timp ce catolicii au dus o campanie susținută de denigrare a sa. Potrivit unei alte păreri, susținută cu tărie doar de către Minucci, el ar fi dobândit o imensă avere, obținută chiar și prin mijloace violente.

Atribui aversarilor o conduită reprobabilă, vicii secrete și o moarte oribilă și rușinoasă este un mijloc polemic de veche și dovedită eficacitate, a cărei intensitate este proporțională cu gravitatea presupusului pericol reprezentat de aceștia, mai ales în circumstanțe tulburi, cum sunt cele de la cumpăna secolului al XVI-lea. Tonul lui Minucci amintește *De mortibus persecutorum* a lui Lactanțiu⁵⁹, și acela un *pamflet* determinat de conjuncturi politice precise și tendințe de discreditare a adversarului prezent, a precursorilor și continuatorilor săi. Cât despre previziunile triste ale destinelor *haeresum disseminatores*, acestea s-au adeverit doar în parte: dacă e adevărat că par șterși din memoria noastră istorică câțiva din filonii cei mai radicali ai Reformei, este la fel de adevărat că aceștia oricum supraviețuiesc⁶⁰

⁵⁷ *Ibidem*, p. 207.

⁵⁸ *DBI*, vol. X, p. 262.

⁵⁹ Este vorba doar de a sublinia persistența unui stereotip, întrucât Minucci nu ar fi putut citi *De mortibus persecutorum*, al cărui singur codex a fost descoperit doar în 1678.

⁶⁰ Referitor la istoria și la stadiul actual al antitrinitarilor (unitarieni, arieni) a se vedea: S. Lubieniecki, *Historia Reformationis Polonicae, in qua tum reformationum, tum antitrinitariorum origo & progressus in Polonia & finitimis Provinciis narrantur*, Amsterdam, 1685 [traducere în engleză de G. H. Williams, Minneapolis, 1995]; R. Wallace, *Antitrinitarian Biography*, Londra, 1850, 3 vol.; F. Kanyaró, *Unitariusok Magyarországon, tekintettel az unitarizmus általános történetére*, Cluj, 1891; G. Fekete, *Az unitarius vallás szabadságának*

și că ne-au dat, tocmai prin marginalizarea lor și prin persecuțiile îndurate, dincolo de ideile promovate, o lecție prețioasă în cererea lor de libertate religioasă și egalitate a tuturor cultelor, cât și în apelul constant la folosirea rațiunii în detrimentul forței:

„The Reformation [...] inspired the most advanced legislature in Europe of this time as regards to freedom of conscience and equality of all religious denominations [...]. Though they [gli Antitrinitari] retained the Scriptures as something *supra rationem*, they analyzed it rationally and believed that nothing should be accepted *contra rationem*”⁶¹.

Neliniștilele, adesea întunecatele și întortocheatele căi ale antitrinitarilor ne fac să fim de acord cu Tögel, când scrie că acestea reprezintă:

„[...] ein Beleg dafür, wie bunt, spannend und manchmal auch unheimlich Religionsgeschichte sein kann”⁶².

Moartea în condiții mizere a ereticilor, cărora în mod tradițional le sunt atribuite instinctele de lăcomie și nestatornicie, este un clișeu literar foarte vechi, așa cum este inspirat, dintr-un la fel de răspândit clișeu, motivul regenerării spirituale a lui Sigismund Báthory, care reintră în sânul Bisericii Mame și, în același timp, trece din terenul Constantinopolului în cel al Vienei. Căderea în dizgrație și moartea lui Biandrata coincid, circumstanță fortuită dar nu lipsită de însemnătate, cu încheierea Conciliului de la Brest⁶³,

alkotmányos biztsitaai, Cluj, 1910; I. Borbély, *A magyar unitarizmus egyház hitelvei a XVI. században. Forrásstanulmany*, Cluj, 1914; J. McCaffrey, S. J., *History of the Catholic Church. From the Renaissance to the French Revolution*, vol. I, Dublin, 1915 (în special capitolul VIII: *Rationalism and its Effects*); F. C. Church, *The Italian Reformers, 1534-1564*, New York, 1932 [traducere italiană a lui D. Cantimori, Firenze, 1935]; *Per la storia degli eretici italiani del secolo 16. in Europa*, texte adunate de D. Cantimori și E. Feist, Roma, 1937; E. M. Wilbur, *History of Unitarianism*, vol. II, *In Transylvania, England and America*, Cambridge (Massachusetts), 1952; J. Horváth, *A reformáció jegyében. A Mohács utáni felszázad irodalomtörténete*, Budapest, 1953; D. Cantimori, *Erelici italiani del Cinquecento: ricerche storiche*, Firenze, 1959; G. H. Williams, *The Radical Reformation*, Philadelphia, 1962; A. Pirnát, *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarer*, übersetzung von E. Roth, Budapest, 1961; D. Caccamo, *Eretici italiani in Moravia, Polonia e Transilvania*, Firenze, 1970; A. Pirnát, *Aristotélianusok és antitrinitáriusok*, Budapest, 1971; Idem, *L'Italia e gli antitrinitari transilvani*, în *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, vol. îngrijit de Vittore Branca, Firenze, 1973, p. 429-447; L. Binder, *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis zur Mitte der 17. Jahrhunderts*, Köln-Wien, 1976; M. Firpo, *Antitrinitari nell'Europa Orientale*, Firenze, 1977; *Antitrinitarism in the Second Half of the 16th Century*, vol. îngrijit de R. Dán, A. Pirnát, Budapest-Leiden, 1982; M. Balász, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Budapest, 1988; D. Cantimori, *Eretici italiani del Cinquecento e prospettive di storia ereticale italiana*, vol. îngrijit de A. Prosperi, Torino, 2002; B. Mester, *The Connections Between the Unitarian Thought and Early Modern Political Philosophy*, în „Journal for the Study of Religions and Ideologies”, nr. 3, 2002, p. 142-157; E. Rezi, *Szervét Mihály és az erdélyi Unitarizmus*, în „Keresztény Magvető”, CVIII, nr. 3-4, 2003, p. 167-175. Numeroase sunt și site-urile de pe Internet, îndeosebi maghiare, dar și germane, americane:

<http://www.hitvallas.hu/hitv.030424/hitvallas030424.htm>

<http://www.absolutastronomy.com/reference/antitrinitarism> <http://www.medibit.hu/historiaadattarbody.html> <http://mek.oszk.hu/02200/htm1/01/311.html> <http://mek.ninu/03400/03407/htm1/109.html>

<http://www.ro/osveni/egyhzatot.htm>

<http://www.islamopass.com/bok/jesus/luku7.htm> http://www.cryingvoice.com/Christianity/Revesz_Elref2_mag.html

<http://www.uupcc.org/plantingseeds/html/janossermon/pdf>

<http://www.unitari.us.lap.hu>

<http://hiphi.ubbcluj.ro/JSRI> <http://mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexicon/eletrajz/html/ABCO3014/03119.htm>

⁶¹ M. Hillar, *From the Polish Socinians to the American Constitution*, în *A Journal from the Radical Reformation. A Testimony to Biblical Unitarianism*, IV, nr. 3, 1994, p. 22. Din partea catolicismului continuă, chiar dacă cu mijloace mai sofisticate, defăimarea sistematică a antitrinitarismului (sau *Socinianism*, după cum a mai fost numit) prin critică aproape în batjocură a aparatului său conceptual (a se vedea de exemplu *Dictionaire de Théologie Catholique*, vol. XIV/2, Paris, 1941, col. 2330: „Ce qui frappe dans la doctrine socinienne, c'est le manque de logique. Elle est à la fois un fidéisme et un rationalisme inconséquent et timide”; col. 2334: „[...] doctrine étrange, à la fois suprarationaliste et rationaliste [...]. Le socinianisme apparaît ainsi comme une sorte de compromis bâtarde entre l'humanisme italien plus ou moins incrédule, le protestantisme antiromain et le nominalisme rationaliste, un amalgame de tendances éparses et contradictoires [...]”) sau sublinierea că libertatea generează eroare (a se vedea *Enciclopedia Cattolica*, I, C. d. V., Ente per l'Enciclopedia Cattolica, 1941, col. 1506: „Renașterea antitrinitarismului în sec. al XVI-lea, în afara ponderii pe care o putea avea doctrina nominalistă, se datorează doctrinei «liberului arbitru». Este sigur că Luther, Calvin și anglicanii au rămas fideli dogmei Sfintei Treimi și chiar i-au persecutat pe antitrinitari, dar odată dezbătut principiul, era firesc ca o consecință să fie și antitrinitarismul”).

⁶² M. Tögel, *Eine unitarische Begebenheit*.

⁶³ Referitor la Uniunea de la Brest, premise și consecințe, a se vedea: O. Halecki, *From Florence to Brest*,

prin care era legiferată unirea cu Roma a șase dieceze de la sud-vest de Rus'. În acest sens, în iulie 1595 Minucci relatează că

„[...] Moscoviții doresc să între în Ligă sau să facă un lucru bun, așteptăm să auzim ceea ce va transmite ambasadorul imperial care se află [...] la Smolensk, întrucât vom mai afla [...] ceea ce s-a stabilit referitor la noul congres al ambasadorilor principilor, dar mă tem că nu se va lua altă decizie decât *barbara vanitate* de a se face arbitru al lucrurilor mărețe, de care nici măcar nu au capacitatea necesară pentru tot ceea ce s-ar putea întâmpla, ar fi bine ca Domnia Voastră să vă opriți o bucată de timp în aceste părți ale Lituaniei și Poloniei unde nu veți pregeta să acționați în serviciul lui Dumnezeu, căci Episcopul de San Severo⁶⁴ va trimite aviz asupra a ceea ce încearcă anumiți episcopi din Lituania și Rusia de a se uni cu Sfântul Scaun și puteți ajuta operatul cu inteligența voastră și asupra acestora să vă scrieți și părerea Episcopului de Cervia în Transilvania, căci se pare că Moldovenii și Valahii ar avea același gând [...]”⁶⁵.

Ideea că unirea ar putea să se răspândească în arealul balcano-danubian este prezentă încă de la debutul său, dar primul mitropolit al Kievului, Iosif Ruc'kyj, și succesorii săi sunt doar executanții unui plan măreț care îi depășește⁶⁶; Minucci, un „Mare Strateg”, a fost unul dintre cei care au contribuit la acest plan și cel care a încercat să-l transpună, într-un mod realist, în politică.

MM VIII⁶⁷

c. 173: „Mors Georgij Blandratae haeresiarchae Ariani, in Transyluania.

Georgius Blandrata Italus, cūm ueniens ex Subalpinis (erat enim natus Salucijs) Medicinae studijs operam dedisset, ad haereticos profectus, ex Lutherana in Calvinianam⁶⁸, ex hac in Arianam haeresim decidit. Ac cūm deniq. sese in Transyluaniam recepisset, auctor fuit, ut pleriq. Proceres, Princepsq. ipse, qui tum uiuebat, Ioannes, Sepusij filius⁶⁹, Arianismum admitterent, eaq. in Prouincia curarent propagarij. Cūm uerò Franciscum Daudidis, e Lutherano Calvinianum, deinde mox Arianum fecisset (qui quidem Franciscus Daudidis, Christophoro Bathoreo et Catholico Transilvaniae Principe, in custodiam traditus, miserrimè in Arce Deua ad Marisium fluuium mortuus est) post mortem illius omnia scelera cumulans, et ex angusta paupertate rusticorum, et aliorum, per faenus magnam undiq. pecuniam corradens, dicere festinà inter amicos solitus, nihil sibi uitam aliam curae esse, dum in praesentj frueretur.

Vitijis porrò nefandissimis in extrema quoq. senectute addictus, cum quadraginta Tallerorum milia male parta, ad suos consanguineos, qui Geneuæ et alibj essent, transmisisset,

1439-1596, PIOS, Roma, 1958; I. Patrylo, *Dzherela i bibliohrafija istorii Ukraïns'koï Cerkvy, II. Berestens'ka Unija ta ii doba*, în *Analecta OSBM*, 2, 1974, p. 325-546; A. Jobert, *De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la Chrétienté*, Institut d'Etudes Slaves, Paris, 1974; D. Blazhejovs'kyj, *Berestens'ka Unija ta Ukraïns'ka istorychna dolja j nedolja*, L'viv, 1995; B. A. gudziak [hudzjak], *Crisis and Reform: The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Harvard University Press, Cambridge MA, 1998.

⁶⁴ Germanico Malaspina, episcop de San Severo, nunțiu în Polonia.

⁶⁵ MM II, c. 255-255^v.

⁶⁶ G. Giraud, *Uniatii di Romania*, p. 274-276.

⁶⁷ Institutul Istoric Germanic din Roma, fondul *Minucciana*, ms. MM VIII, în 4°.

⁶⁸ Este imposibil de indicat data precisă la care Biandrata a aderat la calvinism, pe de altă parte, tot în manieră nicodimistă, nu există mărturii despre militarea sa, în mod deschis sau ascuns, în rândurile luteranilor; este bine cunoscută viceversa, apărarea înflăcărată a tezelor antitrinitare la Sinodul de la Turda din 1566 împotriva teologului luteran Peter Melior Juhász.

⁶⁹ Ioan Sigismund (Ján Zsigmund, 1539-1571), fiu și succesor al lui Ioan (Ján) Zápolya (1487-1540); este numit *Sepusius*, deoarece s-a născut la Szepesvár. Cu numele de *Sepusiu*, Ioan Zápolya este citat în Cronica lui Jan z Vodzan: „Vix abij, cum Sepusius sibi regna Ioannes / Hunna petens, illuc meq. meosq. Vocat”, cf. TVRCICO= / RVM TYRANNORVM / QVI INDE USQVE AB/ Otomanno rebus Turcicis / prwfuert / DESCRIPTIO A / M. IOHANNE CAMPANO & /.../ PRAGÆ: Typis OTTHMARIANIS. / Anno Domini, 1597, p. 39. Referitor la Jan z Vodzan (*Johannes Campanus*, 1572-1622) a se vedea B. J. Dlabáč, *Biographie des [...] M. Johannaes Campanus*, Praha, 1819; O. Odložilik, *Mistr Jan Campanus*, Praha, 1938; Z. Winter, *Magister Campanus*, Stuttgart, 2002.

Georgio sui nominis, et fratris filio, ad se ex Italia euocato, reliquiam pecuniam, ad quina Hungarorum millia, ex testamento legauit. At Georgius uidens, auunculum nimio plus uiuere, q^{ue} uoluisset, Joannem Francum adolescentulum, qui auunculo inseruiebat perducere in suam sententiam tentat, se ut iuuat in sene interimendo. Cùm hic abnuisset, noctu, quo tempore adolescentulus ad exonerandum secesserat, Georgius auunculum sacco arena oppleto; in pectore primùm, mox in capite ferit; deinde constrictis uehementissime testiculis, animam exalare cogit. Sic infelix haeresiarcha spirans Atheismum expirauit, aeterna morte inuenta. Nepos autem ablata pecunia, aufugit. Erat tum Ill^{mus} Princeps Sigismundus Bathorus, qui nunc Träsyluaniam administrat, et est catholicus, Eniendinj⁷⁰ in Comitijis, cùm quae dicta sunt, Albae Juliae contigissent.

At Diuina bonitas tam Scelestum hominem deerat praemonere, ut

[c. 173^v] ad cor rediret. Quippe sepissime à Stephano Poloniae Rege literis uoceq. inuitatus, ut Catholicam fidem amplecteretur, deinde à doctissimis Theologis, quos Stephanus in Transyluaniam miserat, admonitus, dum susq. deq. omnia haberet, prae sitj pecuniae, et carnis peccatis, Veritatem fidei Christianae peruersissimis blasphemijs infuscans, et multa homicidia patrarj curans, uidit quoq. eosdem, qui sibi inseruiebant ad fenus exercendum, et caedes patrandas, fedissimam obire ante oculos suos mortem. Erat ipsi Dominicus domesticae rei procurator, ex Calabra muliere, et Graeco homine natus. Ea mulier dum ad mensam accumberet Blandratae, ubi primum in caena bolum sumpsit, animam exalauit. Dominicus dum exoneraturus aluum discedit, comitali correptus morbo, in stercoris massam decidens, ea in sepultura humatus et demersus est. Mortuo item Blandrata illico mille Hungarici aurei ab Gallo famulo ablatj sunt. Scelerata mox scripta in manus Catholicorum uenerunt. Syngraphae, quas apud se negabat esse, cum creditores fefelisset, et alios ob pecuniam interfici curassit, repertae sunt.

Mittj uerò antea curauerat ad Jtaliae Academies, adolescentes, qui Catholicam religionem simulantes, disciplinas eatenus addiscerent, quatenus excultj aliqua eruditione, et hinc auctoritatem adepti, uirus Arianum, et blasphemias aduersus Christum in religione illa prope Turcas potentiUs euomerent. Et adhuc in Jtaliae Academia uersatur Francisci Daudidis filius, qui cum Judaeis uersatur⁷¹, ut ab ijs uenena hauriat aduersus Christianam religionem; uocaturq. ementito nomine in Jtalia Joannes Hertlirus; et alter Joannes Bechius.

Discant igitur, qui se Euangelicos fingunt, iudicium Dei timere. Sic enim et pleriq. alij haeresum disseminatores, pessimo fine Actus Tramliarum suarum concluserunt: Lutherus, qui noctu bene potus animam repente exhalauit: Caluinus, qui scatens uermibus mortuus est⁷²: Lismaninus⁷³, qui Montis regij⁷⁴ se in puteum deiecit: et alij, quorum mors non pretiosa, sed uilis, et infamis in aeternum erit.

⁷⁰ Nagy Enyed, Aiud.

⁷¹ Ideea că tezele anti-adorantiste ar fi fost iudaizante a fost deja exprimată de Fausto Socino în lunga sa controversă cu Dávid: „[...] timp de patru luni jumate – oaspete a lui David, dar pe cheltuiala lui Biandrata – a încercat prin discuții aproape zilnice, la care au luat parte diverși miniștri, să-l convingă pe David că, înlăturat cultul lui Hristos, diferența dintre creștinism și iudaism ar fi dispărut, iar puterea dată de Dumnezeu lui Hristos nu ar fi recunoscută, admițând totuși că adorarea lui Hristos nu era în mod expres reglementată – nici negată – de Scriptură”; cf. G. Pioli, *op. cit.*, p. 38-39.

⁷² Relatarea despre moartea lui Luther și Calvin este îmbogățită cu detalii macabre și fantasmagorice, evident cu scop defăimător: în realitate Luther s-a simțit rău noaptea, nu în mod necesar din cauză că ar fi fost beat; Calvin a murit din cauza unei hemoragii, provocate de o boală de care suferea de mult timp și pe care o suporta cu stoicism.

⁷³ Referitor la Francesco Lismanini (1504-1566), antitrinitarian, duhovnic al Reginei Poloniei Bona Sforza, cât și unul dintre protectorii lui Biandrata în timpul șederii sale în Polonia, a se vedea: Th. O. G. Wotschke, *Francesco Lismanino*, în *Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen*, XVIII, 1905, p. 213-332.

⁷⁴ Königsberg.

CUCERIREA ORADIEI DE CĂTRE OTOMANI (1660) ÎN SURSE VENEȚIENE CONTEMPORANE

Florina CIURE*

THE CONQUEST OF ORADEA BY THE OTTOMANS (1660) IN CONTEMPORARY VENETIAN SOURCES

Abstract

This paper presents the weekly reports sent by the Venetian ambassador to the Habsburg Empire, Alvise Molin, on the events in the summer of 1606 that led to the conquest of Oradea by the Ottomans. News of Oradea fall into the hands of the Ottomans and its immediate consequences have been submitted by Alvise Molin from 9 September 1660 to 22 January 1661. From this reports we can find out also the opinions of the ambassador about the passive attitude of the Habsburgs, Molin continuing during its official mission to militate for a military intervention of the Imperials in Transylvania.

The letters regularly sent by the ambassador to the Venetian authorities hosted in the fund *Senato Secreto* in the Venetian Archives, provides new evidences about a tumultuous period in the history of Transylvania in the seventeenth century. They attest, however, the level of knowledge of the realities of this part of Europe by the central authorities of the Republic of St. Mark, concerned that the Turks should be involved as much as possible on the Transylvanian front.

Keywords: Oradea, 1660, Ottomans, Alvise Molin, Venice.

Raporturile dintre Austria și Imperiul Otoman s-au deteriorat pe parcursul secolului al XVI-lea, mai ales după dezmembrarea Regatului Ungariei în urma victoriei decisive a otomanilor din 29 august 1526 de la Mohács, dar și ca urmare a alianței stipulate între regele Franței, Francisc I, și sultanul Soliman Magnificul. După încheierea tratatului de la Zsitvatorök din 1606, conflictele dintre habsburgi și Poartă s-au limitat la confruntări de-a lungul frontierei ungurești. Cele două puteri care luptau pentru controlul Europei Centrale au fost antrenate, până pe la 1600, în rezolvarea altor probleme grave: habsburgii au fost implicați în Războiul de Treizeci de Ani, încheiat prin tratatul de la Westfalia din 1648, în timp ce Imperiul Otoman intra în războiul împotriva Persiei¹, dar a avut de înfruntat și probleme interne, care au provocat criza autorității centrale, încheiate în 1656 odată cu venirea la putere a marelui vizir Ahmed Köprülü. Un prim obiectiv al relansării activității militare și politice a Porții a fost Republica venețiană, care, după un lung și dificil război ce a durat un sfert de secol, între 1645 și 1669, a trebuit să cedeze insula Creta². Un alt

* Muzeul Țării Crișurilor, florinaciure@gmail.com.

¹ Ovidiu Mureșan, *Un bestseller italiano della fine del XVII secolo riguardante le città e le fortezze del Banato e della Transilvania Occidentale*, în *L'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi intercorsi tra Stati e civiltà (1300-1700)*, volum îngrijit de Cristian Luca și Gianluca Masi, Brăila-Venezia, 2007, p. 235.

² *Ibidem*, p. 236, 237.

obiectiv al noii politici expansioniste a otomanilor a fost Transilvania, principat autonom aflat sub jurisdicția Porții, care, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, a reușit să se afirme pe plan internațional. Profitând de o conjunctură politică favorabilă, principatul aflându-se la interferența pretențiilor de hegemonie ale habsburgilor și otomanilor³, Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczy I au intervenit în cadrul Războiului de Treizeci de Ani⁴, și astfel Transilvania a fost inclusă în tratatul de pace de la Westfalia. Eșecul expediției lui Gheorghe Rákóczy al II-lea din 1657 în Polonia, pentru a obține coroana acelui stat, fără a fi beneficiat de permisiunea sultanului, a avut drept consecință campaniile militare succesive ale otomanilor cu scopul de a bloca orice amenințare la adresa intereselor strategice ale Porții în Europa Central-Estică. Marea campanie pentru pedepsirea principelui Gheorghe Rákóczy al II-lea a debutat în primele zile ale lunii august 1658, dar otomanii nu au reușit să-l neutralizeze, chiar dacă l-au impus pe tronul transilvănean pe Acațiu Barcsay. De fapt Oradea a rămas sub controlul lui Rákóczy, care a reușit să convingă Dieta să-l aleagă din nou principe, astfel că otomanii au reluat acțiunile militare⁵. Rákóczy a fost grav rănit în bătălie, la 22 mai, pe câmpul dintre Gilău și Florești, și a murit la Oradea în 7 iunie 1660. Trupele otomane sub conducerea lui Köse Ali Pașa au sosit la Oradea în 13 iulie, și începând din 15 iulie au făcut presiuni pentru ca să li se predea cetatea. În aceeași zi locuitorii au trimis o persoană să ceară ajutor palatinului Ungariei și împăratului, având în vedere că din partea principatului nu puteau nutri vreo speranță, deoarece principele Acațiu Barcsay fusese capturat de către turci. Întrucât au refuzat să renunțe la cetate, începând din 16 iulie otomanii au supus-o asediului⁶.

Ca urmare a schimbărilor politico-militare survenite în zonă începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea (căderea Budei în august 1540 și a Timișoarei în 1552, devenite mai apoi pașalâcuri), cetatea Oradea, care rezistase asediilor otomane din 1474 și 1598, a fost consolidată potrivit nevoilor epocii. După integrarea în granițele Principatului, principii Transilvaniei au angajat arhitecți militari italieni, care au edificat noua cetate pentagonală cu bastioane în colțuri și șant cu apă, în două faze, respectiv între 1569 și 1598 zidul intern al cetății, iar între 1618 și 1650 castelul cetății. Noua fortificație a înconjurat-o complet pe cea medievală, aceasta având plan pentagonal cu bastioane în cele cinci colțuri. Polygonul de bază avea latura de 160 de metri, curtile aveau 100 de metri lungime, flancurile bastioanelor 60 metri, erau „urechi rotunde”, șanțul din fața bastioanelor avea o lățime de 50 de metri. Prin urmare, în ansamblu său opera se prezenta armonios și dovedea un real progres față de cele care au precedat-o⁷. În 1598, stampla lui Joris Hoefnagel ne arată că cetatea avea patru bastioane complet terminate; ultimul, care va lua numele de Bethlen, va fi finalizat în primele decenii ale secolului al XVII-lea. La 27 august 1660, după un asediu de 46 de zile care a opus unei armate turce de 45.000

³ Vezi: Ileana Căzan, *Habsburgii, Europa centrală și frontul antiotoman. Conflicte armate, strategii diplomatice (1604–1664)*, București, 2008; Călin Felezeu, *Principatul Transilvaniei și relațiile habsburgo-otomane în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Schimbările survenite în statutul politic*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, LII, Supliment, 2013, p. 297-304.

⁴ Referitor la intervenția Transilvaniei în cadrul Războiului de Treizeci de Ani, a se vedea: Paul Cernovodeanu, *Transilvania și Războiul de 30 de ani*, în *Studii și articole de istorie*, XXI, 1973, p. 15-25; Cristina Feneșan, *Transilvania și Războiul de treizeci de ani*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, XXVI, 1983-1984, p. 119-139; Cristian Luca, *Câteva „avvisi” inedite relative la politica externă a principelui Gabriel Bethlen (1628-1629)*, în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași*, XXXVI, 1999, p. 163-170; Idem, *Prima etapă a participării Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani în lumina unor documente venețiene inedite*, în *Argesis. Studii și comunicări – seria istorie*, IX, 2000, p. 177-185; Idem, *Participarea Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani în perioada domniei lui Gabriel Bethlen (1613–1629)*, în *Istros*, X, 2000, p. 425-434; Constantin Rezachevici, *Autoritatea princiară în Transilvania. Participarea la Războiul de 30 de ani*, în *Istoria românilor*, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european (1601–1711/1716)*, coord.: Virgil Cândea, București, 2003, p. 83-96; Cr. Luca, *Quelques notes et documents concernant la participation de la Transylvanie à la guerre de trente ans pendant la principauté de Gabriel Bethlen (1613–1629)*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XLVI, 2007, nr. 1–4, p. 161-173.

⁵ Vezi: *Istoria orașului Oradea*, coord.: Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, Oradea, 1995, p. 136-139.

⁶ L. Borcea, *Contribuții la istoria orașului Oradea în timpul stăpânirii otomane (1660-1692)*, în *Crisia*, XI, 1981, p. 109.

⁷ Leone Andrea Maggiorotti, *Architetti e architetture militari. L'opera del genio italiano all'estero. Gli architetti militari*, vol. II, Roma, 1936, p. 378.

combatanți o garnizoană de 850 de oameni, otomanii au cucerit cetatea, care pentru o perioadă de 32 ani va fi sediul pașalâcului de la Oradea⁸. Dominația otomană s-a încheiat în 1692, când forțele imperiale au ocupat cetatea, după 14 luni de asediu.

Mărturii despre evenimentele din vara lui 1660 se regăsesc în *Cronica Transilvaniei* a lui Georg Kraus⁹, în cea a lui Szalárdi János¹⁰, care se afla în interiorul cetății în timpul asediului, în relatările lui Evlia Celebi¹¹, cel ce însoțise armata otomană, cât și în diferite cărți publicate în Occident la sfârșitul secolului al XVII-lea¹². Venețienii au primit informații despre evenimentele de pe frontul transilvănean prin intermediul ambasadorului lor la împărat, Alvise Molin. Acesta a îndeplinit numeroase funcții în administrația Serenissimei, de exemplu *savio agli Ordini*, *savio di Terraferma*, *savio alla Scrittura*, *savio del Consiglio*, *provveditore alle Beccarie*, dar a fost și ambasador extraordinar pe lângă Carol al II-lea de Gonzaga în 1638, pentru succesiunea la Ducatul de Mantova. La 22 septembrie 1656 este ales ambasador la curtea imperială, dar din cauza morții lui Ferdinand al III-lea (2 aprilie 1657) a ajuns la Viena în 30 septembrie 1658, fiind primit doar la 18 octombrie. Întors cavaler de la Viena, Molin și-a reluat funcțiile administrative¹³. Însărcinat cu tratativele de pace în Levant, la 18 octombrie 1669 a fost numit ambasador extraordinar la Poartă, unde a rămas până la moarte, survenită în 21 august 1671¹⁴.

În cele 39 de file ale Raportului final citit în Senat la 27 septembrie, în care sunt condensați peste 450 de *dispacci* expediați între 5 octombrie 1658 și 31 iulie 1661, a prezentat atitudinea împăratului și a consilierilor săi, familia de Habsburg, relațiile imperiului cu celelalte state europene și în special cu Veneția în contextul războiului Candiei, posesiunea venețiană din insula Creta. A subliniat că dezordinea din administrație, corupția și justiția permisivă, neînțelegerile dintre partide au slăbit guvernul și l-au îndepărtat de conflictul cu Poarta. În loc să apere Ungaria și Transilvania, a căror pierdere ar fi avut consecințe grave și ar fi pus în pericol Dalmația și Friuli, împăratul se dovedea a fi adeptul păcii¹⁵.

Veștile despre căderea Oradiei în mâinile otomanilor și consecințele sale imediate au fost transmise de Alvise Molin în intervalul 9 septembrie 1660-22 ianuarie 1661. Primele referiri despre asediul otoman al cetății Oradea au fost trimise din Ljubljana. După ce a comunicat autorităților venețiene știrile expediate de reprezentantul imperial de pe câmpul de luptă, care îl asigură pe împărat că „Poarta nu va pretinde nimic în statele Majestății Sale, și nici în cele două comitate, și că va menține pacea, cu condiția să fie lăsată de aceasta să preia Oradea și să nu intervină în Transilvania”, iar „dacă Oradea va reuși să reziste acestei campanii până când turcii vor fi nevoiți să se retragă din cauza vremii rele, nu disperă, că plătind Transilvania cei 500 de mii de taleri promiși vor putea să se liniștească și să se rezolve acele probleme”, ambasadorul demonstrează că este la curent cu adevăratele

⁸ Referitor la asediul otoman al Oradiei a se vedea: Ion Totoiu, *Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana*, în *Studii. Revistă de istorie*, XIII, nr. 1, 1960, p. 5-35; L. Borcea, *Un document inedit despre căderea Oradiei în mâna turcilor (scrisoarea din 31 august 1660)*, în *Crișia*, VI, 1976, p. 207-231.

⁹ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608-1665)*, traducerea și studiul introductiv de Gheorghe Duzinchevici și Eva Reus-Mârza, București, 1965.

¹⁰ *Síralmas magyar Krónikának kilenc könyvei melyeket a következő posteritásnak megintetésekre és oktatásokra tulajdon nyelvénekön egybeszedetett és megírt Szalárdi János 1662-ik esztendőben* [Cele nouă cărți ale cronicii maghiare de jale, culese și scrise pentru povățuirea și învățătura posterității în propria noastră limbă de Ioan Szalárdi, în anul 1662], Pesta, 1853.

¹¹ *Călători străini despre țările române*, VI, volum îngrijit de Maria Holban, București, 1976, p. 518; a se vedea și Nicolae Firu, *Evlia Celebi. Despre ocuparea cetății Oradea de către turci în anul 1660*, Oradea, 1937.

¹² Maurizio Nitri, *Ragguaglio dell'ultime guerre di Transilvania e d'Ungheria*, Veneția, 1666; Galeazzo Gualdo Priorato, *Historia di Leopoldo Cesare, Continente le cose piu memorabili successe in Europa dal 1656 fino al 1670*, Viena, 1670-1674; *L'origine del Danubio, con li nomi antichi, e moderni di tutti li Fiumi & Acque, che in esso concorrono, come anche delli Regni, Province, Signorie e Città irrigate dal detto Fiume, fino dove sbocca nel Mare Eusino*, Veneția, 1684, p. 122; Casimiro Freschot, *Idea generale del Regno d'Ungheria*, Veneția, 1684; *L'Ungheria compendiata dal sig. co: Ercole Scala*, Veneția, 1687, p. 55-56.

¹³ Maria Teresa Pasqualini Canato, *Alvise Molin*, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 75, Roma, 2011 (http://www.treccani.it/enciclopedia/alvise-molin_%28Dizionario-Biografico%29/).

¹⁴ A se vedea: Kenneth M. Setton, *Venice, Austria and the Turks in the XVIIth century*, Philadelphia, 1991, p. 206-225.

¹⁵ http://www.treccani.it/enciclopedia/alvise-molin_%28Dizionario-Biografico%29/.

lor intenții: „orice promisiune de pace care place urechilor este ușor de crezut, este însă clară înșelăciunea, intenția turcilor de a intra în posesia Oradiei și a Transilvaniei nu mai poate fi ascunsă”. Relatează că, potrivit ultimelor știri, locuitorii urbei „se apără cu îndârjire”, și „că cei de dinăuntru s-au prefăcut că arde cetatea, unii chemându-i pe turci în ajutor. Crezut de către turci adevărat incendiul, în dezordine și cu furie s-au grăbit să o atace”, mulți dintre ei suferind răni sau chiar pierzându-și viața¹⁶. În realitate nu a fost vorba de nicio păcăleală din partea asediaților, ci de un incident nefericit care a provocat în data de 14 august pierderea întregului lor arsenal, distrugerea unei părți din zidul estic al cetății și moartea a peste 100 de apărători¹⁷. Molin amintește că turcii, după mai multe încercări, reușesc să rezolve o problemă foarte importantă, golirea apei din șanțul cetății¹⁸. Potrivit legendei, secretul le este dezvăluit de o femeie pentru a-și salva fiul, capturat de tătari sau de turci¹⁹, astfel că situația apărătorilor devine din ce în ce mai dificilă. Ambasadorul consideră că „dacă reușesc să reziste cei din interiorul cetății luna aceasta, și dacă încep ploile și vremea rea se poate crede pe bună dreptate că turcii vor decide să se retragă, deoarece fiind așezată Oradea între ape și mlaștini [...] nu vor putea rezista mult timp în acel loc”²⁰, iar pentru a demonstra cele afirmate atașează un desen cu schița cetății. Apărătorii așteptau în zadar ajutorul habsburgilor, care la 27 iulie decisese să nu intervină, l-au trimis doar pe generalul de Souches²¹ cu scopul de a întări linia de apărare a Tisei, după cum amintește și Molin. Într-un *dispaccio* trimis de la Gorizia în data de 17 septembrie, ambasadorul îi cere scuze dogelui că nu i-a comunicat vestea căderii Oradiei, ajunsă la Ljubljana tocmai când era pe punctul de a trimite precedentul *dispaccio*, neavând confirmarea celor întâmplate, chiar dacă a cercetat pe lângă „prim-ministrul Portia”²². În ziua următoare au sosit scrisori prin curier de la generalul de Souches și de la palatinul Ungariei cu vestea tristă „că a murit comandantul Oradiei într-un asalt dat de turci unui bastion al acelei cetăți”, și neavând speranța vreunui ajutor „și cu frica de a fi până la urmă nimiciți de forța mai mare a turcilor, și tăiați în bucăți” au decis să abandoneze lupta, „astfel că scoțând steagul alb au negociat, și în data de 24 luna trecută le-au predat turcilor cea mai importantă cetate, cucerită de câteva secole de acei barbari, cu condiția de a-și salva viețile și bunurile. Aveau în Oradea muniții de război și provizii pentru două luni, și dacă nu le-ar fi lipsit comandantul, ar fi fost nevoiți turcii să o abandoneze”²³. Din cauza oboselii, a îmbolnăvirilor, a lipsei de hrană și muniție, la 27 august cei aproximativ 300 de apărători rămași în viață i-au predat cetatea lui Köse Ali Pașa, căruia i-au înaintat cererile lor. Ei solicitau, printre altele, să fie lăsați să părăsească cetatea, să fie însoțiți până la Cluj, diminuarea tributului și ca otomanii să nu cucerească alte cetăți²⁴. Ali Pașa le-a garantat prin intermediul unei scrisori îndeplinirea doleanțelor și astfel că după 46 de zile de asediu una dintre cele mai importante cetăți de la granițele principatului a trecut în posesia turcilor. „Din cauza acestei mari pierderi trebuie să plângă întreaga creștinătate – spunea Molin –, deoarece prea mari beneficii dobândesc turcii”. „S-a întristat tare această curte, care mai înainte de altă țară va simți consecințele nefaste ale acestei pierderi” anunță ambasadorul venețian, dar concluzia la care s-a ajuns după o atentă analiză „a fost o bulă de săpun”, deoarece s-a stabilit „a se vedea ceea ce vor face turcii după această cucerire importantă, pentru a se lua decizia care se va crede de cuviință, ordonându-se totuși lui Susa [de Souches] de a fi vigilent și a apăra granița de orice atentat”. Alvisi Molin întrevide

¹⁶ Arhiva de Stat din Veneția (în continuare: ASV), *Senato Secreta, Dispacci Germania*, fz. [filza=pachetul] 117, c. [carta=fila] 5-7.

¹⁷ L. Borcea, *Contribuții*, p. 111, Idem, *Bihorul medieval. Oameni. Așezări. Instituții*, Oradea, 2005, p. 282; Doru Marta, *Cetatea Oradiei. De la începuturi până la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Oradea, 2013, p. 51.

¹⁸ *Istoria orașului Oradea*, p. 146-147; a se vedea și Alexandru Pop, *Cuibul ocrotit de ape – Sistemul hidrografic defensiv al cetății și al orașului Oradea în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, Oradea, 2015.

¹⁹ L. Borcea, *Contribuții*, p. 109.

²⁰ ASV, *Senato Secreta, Dispacci Germania*, f. 117, c. 5-7.

²¹ Conte Jean-Louis Raduit de Souches, comandant al trupelor imperiale din Ungaria Superioară între 1663-1664.

²² Conte Giovanni Ferdinando Portia, consilier al împăratului Leopold I în perioada 1657-1665.

²³ ASV, *Senato Secreta, Dispacci Germania*, f. 117, c. 25^v-27^v.

²⁴ L. Borcea, *Contribuții*, p. 112; *Istoria orașului Oradea*, p. 148.

desfășurarea faptelor, convins fiind „că turcii vor domoli și acoperi cu promisiuni de pace toate cuceririle lor”, având în vedere că odată cu căderea Oradiei „rămâne întreaga țară invaziei turcilor expusă și abandonată”²⁵. Cucerirea Oradiei a dezvăluit planurile Porții, care urmărea să blocheze orice tentativă a imperialilor de a pătrunde în Transilvania. În următorul *dispaccio*, trimis tot de la Goriția în 23 septembrie, ambasadorul relatează că Ali Pașa l-ar fi amenințat pe de Souches că va interveni în forță dacă acesta din urmă nu se va retrage din zona Tisei, „fiind toată acea țară a sultanului”. „Între timp turcii fac incursiuni în toate părțile și pradă totul, făcând sclavi după bunul lor plac”²⁶. La 1 octombrie 1660, într-un *dispaccio* trimis din Trieste și semnat nu numai de către Molin, ci și de ambasadorii Andrea Contarini și Nicolo Cornaro, se anunță că Ali Pașa i-ar fi cerut sultanului permisiunea să invadeze Ungaria²⁷. Întors la Ljubljana, la 6 octombrie reprezentantul venețian transmite că „sosise *aviso* despre cucerirea de către Ali a Oradiei, primit de Marel Vizir, de Vizir și de întreaga curte și popor cu atât de mare bucurie, că pe lângă focurile și petrecerile date în oraș și expedierea de curieri în toate părțile vaste ale regatului, spre laudă și spre disprețul creștinătății au tăiat capetele unui mare număr de creștini, aruncându-le la câini și în râuri”. În plus, „toată lumea zicea prin Adrianopol că acum când sultanul deține Oradea, are în mâinile sale cheile Vienei”. Imediat după cucerirea cetății, otomanii au inițiat refacerea bastioanelor distruse în asediu, după cum notează și Molin: „Ali Pașa fortifică Oradea, și își pune în mișcare armata spre granițele Ungariei, și spre Croația are 6 mii tătari încartiruiți”. Potrivit lui Molin, Ali Pașa nu a dorit nici măcar să citească scrisorile trimise de generalul de Souches prin care îi explica motivele care îl rețineau la granița regatului, „spunându-i deschis că tot ceea ce e dincolo de Tisa este al Sultanului”²⁸. La 16 octombrie, ambasadorul sosit la Graz povestește că a întâlnit pe drum un curier, cu scrisori de la generalul de Souches și de la palatinul Ungariei pentru împărat, care i-a spus că „Ali Pașa după cucerirea Oradiei a luat alte două castele importante, care sunt în împrejurimile Oradiei spre Ungaria. Că făcea incursiuni peste tot fără vreun obstacol, făcând daune și sclavi în număr mare”²⁹. În realitate, la puțin timp după cucerirea Oradiei, otomanii au ocupat principalele cetăți și localități din comitat (Beiuș, Sâniob, Pomez, Sinteiu etc.)³⁰. Curierul i-ar fi comunicat „că Ali l-a trimis pe Barchiai [Barcsay] în Transilvania cu un corp de armată și cu ordinul de a lua în posesie acel Principat, să pregătească în țară cartierele de iarnă pentru armata sa și să achite restul de 500 de mii de taleri promiși din când în când”, dar că popoarele din Transilvania au scris palatinului Ungariei că „dacă Împăratul va dori să le apere se vor pune sub protecția acestuia și vor achita Majestății sale suma de 900 de mii de taleri promisă turcilor”³¹. Imperialii ezită să intervină, chiar dacă „ungurii sunt decizi să obțină o declarație categorică din partea împăratului, dacă el dorește sau nu să susțină Transilvania, deoarece când împăratul a consimțit ca turcii să o ocupe, doresc să se înțeleagă cu turcii, să-l alunge pe Susa [de Souches], să cucerească alte cetăți și sub protecția Porții să rămână în totală libertate”³². Există temerea – continuă Molin – „deoarece dacă uniți ungurii cu turcii ar acționa împotriva creștinătății, nu numai că nu ar mai fi sigură Viena, dar toți principii creștini ar resimți din plin o lovitură atât de gravă”³³. În plus, „că primul vizir zice că vrea pace cu împăratul atâta timp cât nu va interveni în Transilvania”, însă „i-a ordonat lui Ali, să încartiruiască toată armata în împrejurimile Belgradului, și în Transilvania, ceea ce ne dovedește ce va dori să întreprindă cu prima ocazie”³⁴.

Köse Ali Pașa nu s-a limitat la teritoriul comitatului Bihor, ci a solicitat toate posesiunile controlate de capitanul cetății Oradea și chiar o stradă din Cluj, după cum a

²⁵ ASV, *Senato Secreta, Dispacci Germania*, f. 117, c. 29^v.

²⁶ *Ibidem*, c. 45-46^v.

²⁷ *Ibidem*, c. 71-72.

²⁸ *Ibidem*, c. 78^v-80.

²⁹ *Ibidem*, c. 88.

³⁰ L. Borcea, *Contribuții*, p. 114.

³¹ ASV, *Senato Secreta, Dispacci Germania*, f. 117, c. 88-88^v.

³² *Ibidem*, c. 89-89^v.

³³ *Ibidem*, c. 89^v.

³⁴ *Ibidem*, c. 90^v.

relatat cronicarul Georg Kraus, care participase la tratativele pentru stabilirea graniței estice a pașalâcului. Intenția otomanilor de a intra în stăpânirea unui teritoriu transilvănean cât mai vast este relevată și de Evlia Celebi. Dacă în acel moment Ali Pașa nu a reușit să obțină alte teritorii în Transilvania, a cerut în schimb un tribut foarte mare și a încercat să numească un principe care să-i poată îndeplini pretențiile³⁵. Alvise Molin, într-un *dispaccio* expediat din Viena la 30 octombrie 1660, face referire la „protestul adresat de Ali Pașa popoarelor din cele două comitate Zattmar [Sătmar] și Zabol [Szabolc], și a altuia învecinat dincolo de Tisa, ca în termen de opt zile să-i dea contribuțiile, în caz contrar folosind armata le-ar distruge de tot”³⁶. Comunică autorităților venețiene că palatinul Ungariei ar fi trimis împăratului o scrisoare de la Acațiu Barcsay, prin care îl informa că reintrase în posesia principatului transilvănean³⁷, „arătându-se dispus să corespundă cu Majestatea Sa”, și adăuga „că popoarele s-au bucurat nu numai de dominația sa ci și să trăiască sub protecția turcilor”, și că „Ali va dori cu siguranță să pună la plată comitatele de dincolo de Tisa, considerând acest lucru inevitabil”³⁸. Palatinului îi este teamă „că numitelor comitate li se va adăuga Ungaria Superioară, având în vedere aviditatea turcilor, care vor avansa atâta timp cât vor găsi drum liber, întrucât ungurii văzând abandonată apărarea lor, de bună voie vor trece sub protecția turcilor”. Otomanii au continuat să ia măsuri pentru a-și mări dominația: „vizirul de la Buda s-a deplasat la Zolnoch cu 4 mii de combatanți și cu șase tunuri de campanie, pentru a se uni cu Ali Pașa și a face vreo incursiune în comitate sau în Ungaria înainte de încartiruirea de iarnă”. Constatând că „fortificațiile Oradiei au fost aduse într-o stare mai bună decât înainte, curățat șanțul și umplut cu apă”³⁹, Ali Pașa putea să se îndrepte liniștit spre Belgrad, pentru a da curs dorinței sultanului. La 6 noiembrie 1660 Alvise Molin transmite din Viena Senatului venețian că s-a îngrijit să-i avertizeze pe miniștrii imperiali asupra „înșelăciunilor turcilor”, care vor continua „să adoarmă cu vorbe și să persecute prin fapte săraca creștinătate”, cum au demonstrat-o deja în cazul Oradiei, „și tot așa vor zice turcii că doresc pacea cu împăratul, dacă Majestatea Sa îi va lăsa să ocupe cât râvnesc”⁴⁰, dar insistențele sale nu au avut vreun rezultat pozitiv. Săptămâna următoare, la 13 noiembrie, avertizează autoritățile Serenissimei că „turcii se încartiruiesc [...] X mii se află cu Barchiai [Barcsay] în Transilvania, șase mii sunt în Oradea. La fel de mulți la Zolnoch. Și un număr egal la Timișoara. Restul la Belgrad cu Ali despre care se zvonește că vrea să întreprindă o nouă campanie împotriva statului Serenității Voastre”⁴¹. Într-un *dispaccio* trimis la 4 decembrie, ambasadorul considera inevitabil războiul deoarece chiar dacă imperialii nu ar decide să susțină Transilvania, având în vedere că otomanii „dețin Oradea, iar prin Barchiai [Barcsay] posedă mare parte din acea provincie”, Ungaria Superioară „expusă fără apărare s-ar preda de bună voie turcilor și unită cu aceștia s-ar putea îndrepta împotriva acestei părți”⁴². La 11 decembrie, tot de la Viena, Molin anunță tentativa imperialilor de a-i „distrage pe turci de la ocuparea Transilvaniei”, ordonând trimisului lor la Constantinopol „să transmită vizirului dorința arzătoare a împăratului de a continua în bună pace cu Poarta”, chiar dacă „toți principii din Imperiu, care resimt din plin ocuparea Oradiei și a Transilvaniei, doresc să o forțeze pe Majestatea Sa să nu sufere din cauza acestor vești, împotriva capitulațiilor de pace și împotriva serviciului comun al întregii Germanii”⁴³. Punctul esențial al cererilor lor „este acela de a permite să-i rămână lui Barchiai [Barcsay] Principatul Transilvaniei”, deoarece „dacă se va afla în posesia acelui domeniu, chiar dacă cu titlu de principe” nu înseamnă că va fi „sclav al turcilor”. Molin nu crede în bunăvoința otomană, „deoarece odată fortificată

³⁵ Mihai Georgiță, *Confesiune, religie și societate în Pașalâcul de Oradea*, în *Politici imperiale în estul și vestul spațiului românesc*, Oradea-Chișinău, 2010, p. 153.

³⁶ ASV, *Senato Secreta, Dispacci Germania*, f. 117, c. 102.

³⁷ Acațiu Barcsay, principe al Transilvaniei (octombrie 1658-septembrie 1659; 22 mai 1660-1 ianuarie 1661).

³⁸ ASV, *Senato Secreta, Dispacci Germania*, f. 117, c. 102.

³⁹ *Ibidem*, c. 102^v.

⁴⁰ *Ibidem*, c. 114.

⁴¹ *Ibidem*, c. 132.

⁴² *Ibidem*, c. 174.

⁴³ *Ibidem*, c. 188-188^v.

Oradea, care este locul și cheia cea mai importantă a cuceririlor obținute, nu numai că nu se vor priva turcii de el, și nici nu-l vor da lui Barchiai [Barcsay], ci îl păzesc cu mare grijă, alungând de aici toți creștinii, chiar și simplii artiști și negustori, introducând armeni și turci de-ai lor pentru toate nevoile acelei cetăți⁴⁴. Și la o bună bucată de timp de la cucerirea Oradiei sunt amintite festivitățile din capitala Imperiului Otoman, fapt demonstrat și de *avvisi* primiți de ambasador din Constantinopol la 29 decembrie: „Aici s-a tras prima salvă de tun de bucurie pentru cucerirea Oradiei, considerată de toți de bun augur”⁴⁵.

La 15 ianuarie 1661, de la Viena, Molin face referiri la reacția avută de Primul Vizir la vestea primită de la Ali Pașa „că Chemeni Janos⁴⁶ a intrat în Transilvania asistat de Susa [de Souches] și de armata imperială”⁴⁷. Oficialul otoman l-ar fi amenințat cu „tăierea capului”, considerându-l trădător, reiterând „că acea provincie era a Sultanului, iar de Oradea, deja ocupată, nu mai trebuia să se vorbească. Că împăratul nu trebuia să intervină deloc, și că va regreta acest atentat. Că Poarta otomană nu se teme de întreaga creștinătate împreună”⁴⁸. „Hotărâți turcii să nu mai audă vorbindu-se nici de Oradea, nici de Transilvania, și se spune că dacă li se vor da banii promiși, îl vor lăsa pe Barchiai [Barcsay] în acel Principat”⁴⁹. La 22 ianuarie 1661, tot din Viena, Molin informa asupra discuțiilor împăratului cu „Magnații Unguri”, cărora le-a promis că „îi va apăra și va susține libertatea lor și a Transilvaniei pentru o mai mare siguranță a Regatului”, dar pentru moment „se pare că Oradea se abandonează, este lăsată deoparte”⁵⁰.

Aici se încheie comentariile lui Alvisé Molin cu privire la asediul Oradiei și la atitudinea imperialilor față de cuceririle otomanilor. Judecățile lui Molin trebuie privite în contextul epocii. El era convins că pentru țara sa era mai importantă salvarea Transilvaniei decât a Candiei, având în vedere că la Veneția circula zvonul că sultanul decisese să pună capăt complicatei situații din Transilvania pentru a se putea îndrepta cu toată forța spre Friuli și Dalmația⁵¹. Molin a susținut în fața miniștrilor imperiali cauza principelui Gheorghe Rákoczy al II-lea și a continuat pe durata misiunii sale oficiale să militeze pentru o intervenție imperială în Transilvania. A reușit până la urmă să obțină o armată de 2000 de soldați pentru Veneția, trimiși sub flamura Sfântului Scaun pentru apărarea Candiei⁵², nu însă să-i convingă pe imperiali să renunțe la hotărârea lor de menținere a păcii.

Scrisorile pe care ambasadorul le-a trimis cu regularitate autorităților venețiene, găzduite în fondul *Senato Secreta* de la Arhiva de Stat din Veneția, oferă noi mărturii despre o perioadă tumultuoasă din istoria principatului transilvănean în secolul al XVII-lea. Acestea atestă, totodată, și gradul de cunoaștere al realităților din această parte a Europei de către autoritățile centrale ale Republicii Sfântului Marcu, interesate ca otomanii să fie implicați cât mai mult timp posibil pe frontul transilvănean.

⁴⁴ *Ibidem*, c. 190.

⁴⁵ *Ibidem*, c. 287^v.

⁴⁶ Ioan Kemény, principe al Transilvaniei (1 ianuarie 1661-22 ianuarie 1662).

⁴⁷ ASV, Senato Secreta, *Dispacci Germania*, f. 117, c. 279.

⁴⁸ *Ibidem*, c. 279^v.

⁴⁹ *Ibidem*, c. 279^v-280.

⁵⁰ *Ibidem*, c. 308.

⁵¹ Magda Jászay, *Venezia e Ungheria la storia travagliata di una vicinanza*, Martignaco (UD), 2004, p. 316.

⁵² *Ibidem*, p. 320.

CONSIDERAȚII PRIVIND ORGANIZAREA ȘI DESFĂȘURAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ELEMENTAR ÎN EPISCOPIA GRECO-CATOLICĂ DE GHERLA LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA (1856-1868)

Ciprian-Doru RIGMAN*

CONSIDERATIONS ON THE ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF THE ELEMENTARY SCHOOLS IN THE GREEK-CATHOLIC DIOCESE OF GHERLA IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY (1856-1868)

Abstract

The theme of the Romanian elementary school has been central to both new and older historians thus the research on the topic is quite consistent. One of the reasons for the interest of historians in the evolution of the Romanian school in Transylvania in the 19th century is related to its role as a symbol of the Romanian identity, alongside the Church. After a brief general introduction on the elementary school system in the middle of the 19th century, from the neo-absolutism times, through the liberal times and the beginning of the dual Austro-Hungarian regime, the current paper will explore the organization of the school system, such as the duration of the school year, the teaching language in elementary school, the subjects taught, the teaching methods used by the teachers, the situation of the school books, the attendance by students, and the results of school exams, the most accurate measure of an efficient teaching process.

Keywords: Greek-Catholic Diocese of Gherla, elementary school, school subjects, teaching methods, school attendance.

Problema școlii elementare românești s-a aflat în centrul preocupărilor istoricilor mai vechi sau mai noi, cercetările pe această temă fiind destul de numeroase. Între istoricii care au abordat această problemă se cuvine să-i menționăm pe Onisifor Ghibu, G. Sima, Pompiliu Teodor, Nicolae Albu, Vasile Popeangă, Ion Ardelean, Vasile Șotropa, Simion Retegan, Dumitru Suci, Nicolae Bocșan, Ioachim Lazăr, Mirela Andrei, Camelia Vulea etc. Deloc întâmplător, tematica evoluției școlii românești în Transilvania secolului al XIX-lea a suscitat un interes deosebit din partea istoricilor, această instituție fiind, alături de Biserică, un simbol al spiritului identitar românesc. După o succintă prezentare a stării sistemului de învățământ elementar românesc la mijlocul secolului al XIX-lea, articolul de față își va concentra atenția pe problemele de natură organizatorică, cele care creionau cadrul general de funcționare a rețelei școlare: durata anului școlar, limba de predare utilizată la nivelul școlilor elementare, disciplinele de învățământ studiate, metodele didactice utilizate de învățători, chestiunea manualelor școlare, frecvența la cursuri și, nu în ultimul rând, rezultatele obținute de elevi la examenele școlare, cele mai în măsură să ilustreze eficiența procesului didactic.

* Liceul Teoretic „Liviu Rebreanu” Turda, ciprianrigman@gmail.com.

I. Starea generală a învățământului confesional greco-catolic din Transilvania între revoluția pașoptistă și instaurarea dualismului austro-ungar

Mijlocul secolului al XIX-lea a însemnat o perioadă de mari prefaceri socio-economice și culturale pentru societatea românească din Transilvania, culminând cu desființarea șerbiei, cu emanciparea națiunii române, prin statuarea egalității sale politice cu națiunile maghiară și germană în deceniul al VII-lea, cu ridicarea Bisericii românești la statutul de Mitropolii, cea greco-catolică în 1853 și cea ortodoxă în 1864, cu generalizarea învățământului elementar la nivelul întregii provincii, cu apariția instituțiilor bancare și culturale și consolidarea intelectualității românești¹. Comunitățile rurale românești, eliberate acum de apăsătoarele obligații feudale, întrețin prin propriile puteri, fără niciun ajutor din partea statului, nu numai administrația sătască, constituită din jude, jurați, notar comunal și colector de taxe, nu numai biserica și slujitorii săi, preotul, cantorul, feții, ci și școala elementară confesională. Începuturile școlii confesionale au ridicat probleme deloc facile pentru comunitățile rurale românești, depășite prin ridicarea unui edificiu școlar, înzestrarea lui cu mijloace de învățământ, angajarea unui învățător și salarizarea acestuia².

Putem vorbi, fără teama de a greși, de un progres vizibil față de perioada pre-pașoptistă, atunci când satele românești, apăsate de greutățile obligațiilor feudale față de domnii de pământ, au mult prea puține resurse economice și mult prea puțină energie pentru a se preocupa de progresul școlii elementare. De multe ori, nici episcopii români, fie ei greco-catolici sau ortodocși, nu au întreprins, în perioada anterioară Revoluției de la 1848-1849, acțiuni decisive pentru îmbunătățirea stării învățământului sătesc, în afara publicării unor ordinațiuni și reglementări venite dinspre forurile superioare civile. Decretele imperiale din anii 1816, 1823, 1824, 1840 și 1841 au încercat să reglementeze problema învățământului elementar și implicit recompensele materiale ale învățătorilor: „[...] în toate comunele să se dea gratis loc de școală românească și material pentru construirea localului, iar pentru întreținerea dascălului să se taie din proprietatea Domnului de care ține satul pământ arabil de zece câble și loc de fânaț de șapte care și jumătate de fân sau să li se stabilească un salar fix”³. În pofida acestor dispoziții imperiale, ierarhii români, în sarcina cărora a căzut punerea în practică a acestor reglementări legale, fie n-au putut, fie au neglijat problema școlii elementare confesionale. În privința stării școlii românești inferioare din perioada ante-revoluționară este sugestiv exemplul oferit de Blaj, reședința episcopilor uniți din Transilvania, care, în anul 1843, nu avea o școală elementară pe măsura cerințelor timpului, ci doar una în care cantorul catedralei episcopale, Gheorghe Gruia, preda băieților și fetelor puțin scris, citit și noțiuni rudimentare de aritmetică⁴. Nu este mai puțin adevărat că în prima jumătate a secolului al XIX-lea atenția Blajului s-a îndreptat spre progresul școlii normale, a liceului românesc și a seminarului confesional, neglijând într-o anumită măsură școala elementară.

Sub aspectul legislației școlare, organizarea învățământului în Imperiul Austriac s-a bazat, până la Legea Thun din octombrie 1849, pe „Nova Ratio Educationis Publicae” din anul 1806, prin care s-au fixat diferitele tipuri de școli: școala primară (școala vernaculară sau națională), școala gramaticală cu trei clase, gimnaziul cu cinci clase, liceul cu șapte clase, academia de doi ani și universitatea de cinci ani⁵. Funcționa, de asemenea, și o școală intermediară între cea primară și gimnaziul inferior (sintaxa), așa-numita *școala normală* sau *norma*. Școala normală era o instituție permanentă, o școală elementară superioară, și derula un proces de învățământ mai amplu, predându-se limba maternă, limba latină, limba germană, geografia, istoria, geometria, economia și agronomia⁶. Trecerea prin școala

¹ Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală (1850-1867)*, Editura Echinox, Cluj-Napoca, 1994, p. 5.

² Idem, *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861-1863*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004, p. 17.

³ Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971, p. 11.

⁴ *Ibidem*, p. 10.

⁵ *Ibidem*, p. 16.

⁶ *Ibidem*.

normală nu conferea niciun titlu și nu oferea dreptul la nicio funcție, avea trei clase (mai târziu, patru) și prin absolvirea ei se intra mai ușor în gimnaziu. Elevii școlilor normale erau recrutați din rândul absolvenților școlilor elementare sătești. După 1849, s-au înființat și alte tipuri de școli aproape egale în grad și pregătire cu cele normale, școala trivială (capitală sau centrală), care până în 1855 avea trei clase, iar după această dată patru⁷. Alături de școlile menționate, mai existau așa-numitele *școli de vecernie* sau *de duminică*, în care tineretul de 13-15 ani recapitula noțiunile însușite în cadrul școlii elementare și învăța rugăciunile, problemă foarte importantă, pentru că cei care nu știau rugăciunile uzuale nu se puteau cununa. Lipsa finanțării din partea statului pentru școlile românești, fie ele elementare sau superioare, este suplinită de constituirea a nenumărate fonduri și fundații bănești particulare organizate în jurul episcopilor români sau a umilelor biserici sătești și, ulterior, în jurul Astei sibiene⁸.

Îmbunătățirea situației materiale a satului românesc a oferit un impuls puternic progresului școlar la nivel inferior, mai ales după 1850, când fostele sate iobăgești românești înființează singure sau câte două-trei laolaltă o modestă, dar dinamică, rețea școlară⁹. Progresul școlar în Transilvania istorică este evidențiat și de numărul școlilor românești elementare care crește de la 69 în 1840-1844 la 1.483 în 1865. Cantitativ, evoluția este una semnificativă, dar sub raport calitativ sunt ușor sesizabile greutățile inevitabile ale începutului, evidențiate de faptul că marea majoritate a unităților școlare înființate după tumultul revoluționar din 1848-1849 sunt înjghebări modeste, cu excepția vechilor școli din satele fostelor regimente de graniță, a celor de pe Pământul Crăiesc și a celor perimetrul așezărilor urbane sau din marile sate românești¹⁰. De asemenea, nu exista un suport material bine conturat, drept garanție de stabilitate sau dezvoltare sustenabilă. Multe școli nu aveau învățători calificați, remunerația dascălească era mică și aveau o școlarizare limitată la lunile de iarnă, coroborată cu o frecvență scăzută a elevilor. În ceea ce privește învățătorul, preferințele comunității rurale se îndreaptă, de cele mai multe ori, spre oameni din sat, în special spre cantorii bisericilor, care cer mai puțină plată, dar sunt mai slab pregătiți.

În privința jurisdicției școlare, monopolul de sorginte medievală exercitat de Biserică asupra învățământului în perioada anterioară revoluției va fi înlocuit de un condominiu Biserică-stat asupra educației. În această perioadă jurisdicția școlară supremă o are statul prin organismele sale, pentru că în perioada regimului liberal de după 1860 rolul să se inverseze în favoarea Bisericii, mai cu seamă după desființarea Ministerului Cultelor și Învățământului. Din păcate, nici Biserica și nici statul, care își disputau controlul asupra învățământului după 1849, nu preiau asupra lor greutatea întreținerii materiale a învățământului primar. Paupera biserică românească nu poate susține financiar școala primară și mai săracă, cu care se identifică în plan spiritual. Întreținerea școlii și a învățătorului va cădea pe seama comunităților sătești, care se preocupă, în măsura posibilităților, de ridicarea școlii, de renovarea edificiului școlar, de asigurarea mijloacelor de învățământ și de plata învățătorului.

În perioada neoabsolutistă (1849-1860), dubla jurisdicție a Bisericii și a statului în domeniul școlar se transpune în practică prin prerogativele instituțiilor ecleziastice în privința problemelor interne ale școlilor (procesul de instrucție, educație, disciplină) și prin atribuțiile autorităților civile (juzi comunali, comisari cercuali, Guberniu, Ministerul Cultelor și Învățământului din Viena) în privința organizării externe a școlilor și asigurării necesităților lor materiale. Ministerul Instrucțiunii coordona și controla procesul de învățământ atât în școlile publice finanțate de către stat (cele romano-catolice), cât și în școlile private înființate de persoane sau instituții particulare, între care și Biserica. Controlul Bisericii asupra școlii elementare se exercita prin statutul de deplină autoritate spirituală a episcopului, prin poziția de inspector școlar a protopopului districtual și prin funcția

⁷ *Ibidem*.

⁸ S. Retegan, *Satul românesc din Transilvania*, p. 6.

⁹ *Ibidem*, p. 6-7.

¹⁰ *Ibidem*, p. 7.

de director al școlii exercitată de parohul local. Guvernarea neoabsolutistă va impune o anumită ordine în învățământ prin introducerea unor reglementări severe ce aveau ca element central înființarea de școli elementare în fiecare sat.

Nevoia stringentă de cadre didactice calificate, una dintre principalele tare ale sistemului de instrucție românesc de la mijlocul secolului al XIX-lea, determină ierarhia greco-catolică să caute soluții grabnice în această direcție, care se vor finaliza cu deschiderea Preparandiilor din Năsăud (1859), Sighet (1861) și Blaj (1865). Înființarea institutului pedagogic la Năsăud (relocat în 1869 la Gherla) a însemnat un prim pas înainte în privința creșterii gradului de pregătire a învățătorilor români din școlile confesionale greco-catolice, dar numărul locurilor era redus, condiționat fiind de micile alocații bugetare și de resursele materiale insuficiente ale Bisericii și comunităților unite. Ca atare, marea majoritate a parohiilor greco-catolice ardelenene vor continua să aibă dascăli necalificați, tineri cu o instrucție sumară, cantorul bisericii sau chiar preotul local.

Prin urmare, în perioada neoabsolutistă, rolul principal în ceea ce privește progresul școlar îl are statul prin autoritățile sale locale, chiar dacă școala rămâne o preocupare constantă a Bisericii, lucru vădit de circularele episcopale, de concluziile vizitelor canonice ale episcopilor, vicarilor și protopopilor, de rezultatele examenelor școlare anuale și de protocoalele dezbaterilor sinodale.

Instaurarea regimului liberal în Imperiul Austriac (1860-1867) coincide cu maxima afirmare politică a națiunii române, lucru care se face simțit și în domeniul învățământului. În această perioadă, satele românești brașovene fac donații de pământuri comunale pe seama școlilor elementare și a bisericilor lor. După 1860 se reinstaurează controlul absolut al Bisericii asupra instrucției școlare în detrimentul statului, mai ales după reafirmarea principiului autonomiei bisericești¹¹. Școala sătească redevine un monopol al clerului, un apanaj cvasi-exclusiv al Bisericii. Paradoxal, trecerea în plan secund a statului s-a transpus în practică printr-un recul al școlii elementare românești, sesizabil atât în scăderea numărului de școli, a calității instrucției, a bazei materiale și a calificării învățătorilor, cât și în restrângerea duratei anului școlar, care începea teoretic înainte de Crăciun și se încheia la începutul primăverii, și în masivul absentism școlar. Declinul sistemului de învățământ românesc în perioada liberală, comparativ cu evoluția sa în etapa politică neoabsolutistă, este surprins cu acuratețe și de presa vremii: „[...] școlile noastre vin într-o decadentă vaierabilă, dărâmandu-se mai cu totul și din puținul acela cât se edificase în timpul scurt al progresului lor. Iscatele încălmăceli politice ademeniră, ori poate și siliră, pe mai mulți bărbați ai școlii să se amestece, cu părăsirea câmpului acțiunii lor, în învolvura ce învârtii și ameții lumea politică”¹². În rândurile articolului „*Consilierii scolastici români*”, apărut în numărul din 2 martie 1863 al periodicului didactic „*Amicul Școalei*”, regăsim o analiză a sistemului de învățământ din perioada politică liberală. Gazetarul epocii opinează că după căderea regimului politic neoabsolutist școlile populare se confruntau cu „*plângeri, văietări, dezordine, haos*”. De asemenea, continuă autorul articolului, „*școlile ridicate, bune-rele, sub absolutism, căzură, se părăsiseră sub așa-numitul constituționalism*”¹³.

Instaurarea regimului politic dualist după anul 1867 va deschide chestiunea învățământului românesc de toate gradele datorită intervenției statului ungar în afacerile școlare confesionale. Imixtiunea statului ungar în procesul de instrucție al naționalităților se va realiza pe trei căi: legislație organizatorică, dispoziții și instrucțiuni ministeriale pentru dezvoltarea și explicitarea legii învățământului și dispoziții ale administrațiilor politice locale (comitat, cerc, comună) pentru punerea în aplicare a legilor și ordinațiunilor venite dinspre palierele instituționale superioare¹⁴. Legea învățământului elementar, inițiată de ministrul cultelor și instrucțiunii publice, baronul Iosef Eötvös, și intrată efectiv în vigoare la 7 decembrie 1868, concretizează în plan școlar principiile dualiste afirmate anterior prin

¹¹ *Ibidem*, p. 20.

¹² „*Amicul Școalei*”, nr. 1/1862, p. 5.

¹³ *Ibidem*, nr. 9/1863, p. 47.

¹⁴ Daniel Sularea, *Școală și societate: învățământul elementar confesional în Episcopia greco-catolică de Gherla (1867-1918)*, vol. I, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, p. 68-69.

legea naționalităților. Legea instrucțiunii reprezenta un compromis între dorința confesiunilor de a-și menține autonomia în plan religios și cultural și dezideratele și exigențele statului modern¹⁵. Textul legii avea prevederi liberal-moderate¹⁶, dar finalitatea sa era subsumată ideii de stat național maghiar ce urmărea încorporarea naționalităților în cadrul națiunii maghiare¹⁷. Cu toate prevederile sale liberale, legea XXXVIII, așa cum va fi cunoscută legea instrucțiunii, a reluat principiile directoare din perioada neoabsolutismului postpașoptist cu privire la introducerea învățământului elementar general și obligatoriu pentru copiii între 6 și 15 ani și la condominiul stat-biserică asupra instrucției populației, fără însă ca prin aceasta să fie afectat caracterul preponderent confesional al învățământului elementar. Legea învățământului cuprindea 148 de articole, grupate în 9 capitole: *Obligativitatea și libertatea învățământului, Despre modul de înființare a școlilor populare, Despre școlile confesionale, Despre școlile populare înființate de persoane private sau de asociații, Despre școlile comunale (populare, superioare, cetățenești), Despre școlile populare de stat, Despre seminariile pedagogice (Preparandiile), Despre autoritățile școlare și Despre învățători*¹⁸.

Școala etalon era, în viziunea legii, cea comunală și preparandia de stat, iar celelalte tipuri erau considerate forme de instrucție particulare (școlile și preparandiile confesionale private) sau forme în curs de consolidare (școlile de stat). Legea stabilea foarte clar obligativitatea învățământului pentru copiii între 6 și 15 ani, iar senatul școlar comunal avea competența de a scuti o perioadă de timp copiii cu deficiențe fizice sau psihice, pe baza unei adeverințe medicale. Copiii cu vârsta de peste 10 ani din spațiul rural puteau fi scutiți de frecventarea cursurilor timp de două luni pentru efectuarea muncilor câmpului, cu condiția frecventării școlii repetiționale. Textul legii admitea și forma de învățământ privat la domiciliu, situație în care elevii erau obligați să treacă un examen anual în școlile publice. Prevederile legale statuau și principiul libertății învățământului, în sensul în care părinții puteau opta liber pentru tipul de școală la care să-și trimită pruncii¹⁹. Întreaga răspundere în privința frecvenței școlare a elevilor aparținea părinților, care puteau fi penalizați pecuniar, cu amenzi cuprinse între 50 de creițari și 4 florini, în cazul absentismului școlar²⁰.

Prin articolul X al legii se garanta dreptul de înființare și susținere a școlilor elementare pentru confesiuni religioase, comune administrativ-politice, stat, societăți și asociații private și chiar persoane particulare²¹. Conform prevederilor legale, rețeaua învățământului elementar cuprindea 3 categorii de școli: școli populare, școli cetățenești și preparandii (seminarii pedagogice)²². Aceste instituții de învățământ puteau fi publice sau private, iar comunele și orașele cu peste 5.000 de locuitori erau îndemnate să înființeze școli populare superioare cu durata studiilor de 3 ani pentru băieți și 2 ani pentru fete. Orașele mai mari înființau școli civile cu durata de 6 ani pentru băieți și 4 ani pentru fete, în cadrul cărora limba de predare era maghiara, întrucât ele erau asimilate școlilor de stat.

Școlile populare urmau, la rândul lor, o triplă tipologie: școli populare elementare, școli populare superioare și școli civile. Din punctul de vedere al finanțării și jurisdicției, școlile populare elementare erau și ele de trei categorii: comunale, de stat și confesionale²³.

¹⁵ Paul Brusanowski, *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918: între exigențele statului centralist și principiile autonomiei bisericești*, vol. I, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 214.

¹⁶ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circulare școlare bănățene*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 31.

¹⁷ Mirela Andrei, *Impactul legislației și politicii școlare maghiare dualiste asupra eparhiei greco-catolice de Gherla 1867-1918*, în „Revista Bistriței”, nr. XVIII/2004, p. 304.

¹⁸ P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 214-215.

¹⁹ G. Sima, *Școala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*, Institutul de arte grafice Carol Göbl, București, 1915, p. 18; Onisifor Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, Institutul de arte grafice Nicolae Stroilă, București, 1915, p. 106.

²⁰ P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 215; D. Sularea, *op. cit.*, p. 70.

²¹ G. Sima, *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, p. 18; M. Andrei, *Impactul legislației și politicii școlare maghiare*, p. 304.

²² P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 215.

²³ D. Sularea, *op. cit.*, p. 70.

Școlile elementare comunale se înființau acolo unde nu funcționa o școală confesională, trebuiau să aibă un caracter aconfesional, erau subordonate autorităților administrative locale și erau finanțate de către comunitatea rurală, care era obligată să asigure salariul învățătorului și cheltuielile de întreținere a edificiului școlar. Sumele necesare erau acoperite din contribuția părinților (câte 10-20 de florini anual pentru fiecare elev) și dintr-un impozit școlar special, al cărui quantum nu trebuia să depășească 5% din impozitul direct către stat al fiecărei familii. În unele comune, școlile beneficiau de unele terenuri agricole ale căror venituri se impuneau a fi folosite exclusiv în beneficiul școlii²⁴.

Școlile elementare de stat erau organizate identic cu cele comunale, existând diferențe doar în planul subordonării jurisdicționale și al finanțării. Școlile de stat erau subordonate direct inspectorului școlar comitatens și erau susținute material de stat, care putea face apel, în această privință, la impozitul școlar de 5%²⁵.

Conform articolului IX din textul legii, Bisericele puteau fonda în mod liber școli elementare confesionale, dar, în acest caz, suportau integral toate cheltuielile aferente bunei funcționări a acestora. Jurisdicția asupra școlilor confesionale era apanajul Bisericii, iar din punct de vedere financiar ele puteau fi susținute din fondurile proprii ale confesiunilor sau puteau fi sprijinite de către masa credincioșilor, fără însă ca prin aceasta să le fie afectat caracterul confesional. Legea ascundea și o prevedere capcană, în sensul în care, dacă școlile confesionale nu mai puteau fi susținute financiar de biserică sau de comunitatea de credincioși și se făcea apel la ajutorul material din partea statului, acestea își pierdeau caracterul confesional, devenind școli comunale neconfesionale sau școli de stat, aflate sub controlul direct al statului maghiar²⁶. La fel ca în perioada anterioară dualismului, preotul-paroh era directorul școlii confesionale, avându-l în subordine directă pe dascăl, în timp ce protopopul era inspectorul școlar tractual. Comunele bisericesti erau abilitate să stabilească limba de predare, să fixeze planul de învățământ în limitele legii, să-i aleagă și să-i numească pe dascălii școlilor confesionale, să le fixeze remunerația, să hotărască asupra manualelor utilizate, să stabilească modul de desfășurare a procesului de învățământ și să-și exercite controlul asupra școlii și dascălilor²⁷. Statul își rezerva dreptul de suprainspecție, controlând școala confesională în privința respectării prevederilor legale, în aspecte vizând manipularea banilor din fondul școlar și în centralizarea datelor statistice. Școlile confesionale care nu respectau textul legii puteau fi închise după trei avertismente succesive primite decurs de șase luni, iar ministerul de resort putea înființa în locul lor o școală comună sau de stat²⁸.

Legea învățământului din 1868 fixa și cele două cursuri ale școlii elementare: școala cotidiană (zilnică), ce cuprindea copiii între 6 și 12 ani și un singur învățător, în cele mai multe dintre cazuri²⁹, și școala repetițională, ce cuprindea copiii între 12 și 15 ani și beneficia de 5 ore săptămânal pe timp de iarnă (noiembrie-martie) și 2 ore săptămânal în timpul verii (aprilie-octombrie), desfășurate miercuri și sâmbăta după-amiază, duminică, după liturghie, și în zilele de sărbătoare legale. Scopul școlii repetiționale, axată cu precădere pe economia rurală, era recapitularea informației acumulate în cei 6 ani de școală cotidiană, pentru o mai bună fixare a cunoștințelor³⁰. Astfel, instrucția obligatorie era fixată prin lege la șase clase, după care urmau cele trei clase repetiționale. Textul legii stabilea și perioadele repaosului școlar (așa-numitele „zile de ferii”): duminicile și sărbătorile legale de peste an, vacanțele de 10-11 zile de Paști și de Crăciun și cele 3 zile libere de Rusali³¹.

²⁴ *Ibidem*, p. 73.

²⁵ *Ibidem*, p. 75.

²⁶ Camelia Elena Vulea, *Învățământul elementar din vicariatul greco-catolic al Hațegului și impactul legislației școlare dualiste (1868-1900). Problema localurilor școlare*, în „Revista Bistriței”, nr. XVIII/2004, p. 316.

²⁷ M. Andrei, *Impactul legislației și politicii școlare maghiare*, p. 304; C. E. Vulea, *op. cit.*, p. 316.

²⁸ P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 215-216.

²⁹ Legea stabilea numărul maxim de elevi instruiți de un învățător la 80.

³⁰ P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 217; M. Andrei, *Impactul legislației și politicii școlare maghiare*, p. 305; Florin Zamfir, *Școala și societatea românească din comitatul Timiș, între anii 1867-1900*, Editura Marineasa, Timișoara, 2009, p. 57.

³¹ M. Andrei, *Impactul legislației și politicii școlare maghiare*, p. 305-306.

Sub aspectul duratei anului școlar, el trebuia să cuprindă minimum 8 luni pe an în zona rurală și 9 luni la oraș³². Ministerul elabora planul de învățământ pentru școlile elementare comunale cuprinzând, în esență, următoarele discipline: Religie, Scris și Citit, Gramatică, Exerciții de vorbire (oratorie), Aritmetică și cunoașterea unităților de măsură, Geografia și Istoria Ungariei, Geografia și Istoria universală, Constituția Ungariei, Fizică și Istorie naturală, Cânt, Desen, Gimnastică și Economie rurală³³. Cursurile didactice durau 20-25 de ore pe săptămână, plus cinci ore de agricultură-grădinărit și se desfășurau inclusiv sâmbăta. Dotarea cu mijloace didactice a școlii elementare trebuia să cuprindă hartă, glob pământesc, table de perete și tabel cu desene din istoria naturală. Manualele și rechizitele școlare erau achiziționate de către comună și înmânate învățătorului la debutul anului școlar. În cazul școlilor confesionale, planul de învățământ era elaborat de Ordinariatul diecezan, iar manualele erau alese liber, fără a fi nevoie de aprobarea ministerului de resort. Disciplinele de studiu în cadrul școlilor elementare confesionale erau fixate prin lege la 10, identice cu cele pentru școala comună, dar fără Exerciții de vorbire și Geografie și Istorie Universală, în timp ce Constituția Ungariei se studia pe scurt, Geografia și Istoria Ungariei se comasau, iar Economia rurală se axa pe grădinărit³⁴. Inventarul didactic minimal al școlilor confesionale trebuia să includă tabla de scris, urmând ca, în măsura posibilităților materiale ulterioare, să fie procurate și alte mijloace de învățământ necesare. Școlile confesionale erau obligate să respecte criteriile impuse de lege școlilor comunale, în ceea ce privește igiena³⁵, educația separată pe sexe, norma didactică, durata anului școlar, calificarea învățătorilor și demnitățile compatibile cu calitatea de învățător³⁶.

Legea școlară din 1868 era, în esență, una progresistă, în acord cu imperativele lumii moderne, ea acorda Bisericii dreptul de a înființa școli confesionale, cu obligația susținerii lor materiale, a elaborării planului de învățământ, a numirii învățătorilor și a realizării inspecției școlare. Biserica română, ortodoxă sau greco-catolică, în calitatea ei de patron al școlii, avea prerogativa de a fixa limba de predare în școlile confesionale, care trebuia să fie limba vorbită de elevi și părinții acestora. Statul maghiar păstra dreptul de inspecție supremă și stabilea anumite standarde de calitate care trebuiau respectate³⁷.

II. Organizarea și derularea procesului de învățământ: durata anului școlar, limba de predare, discipline studiate, orarul săptămânal, metode didactice, manuale, frecvență și examene școlare

Pentru înțelegerea mecanismului de funcționare al sistemului de învățământ elementar confesional din perioada supusă investigației noastre, a problemelor profunde care grevau buna derulare a acestuia sau a incidenței actului educațional asupra populației școlare, de maximă importanță sunt aspectele de natură organizatorică: cele privind dimensionarea temporală a anului școlar, limba de predare utilizată la nivelul instrucției elementare, repertoriul disciplinelor de studiu, metodele didactice folosite de învățători, chestiunea manualelor școlare, fenomenul frecvenței la cursuri și, nu în ultimul rând, rezultatele examenelor școlare, cele mai în măsură să amprenteze eficiența procesului didactic.

Într-un tipar al firescului, respectând normele legislației școlare predualiste, cursurile didactice trebuiau să dureze 9 luni din an, debutând la 1 octombrie (prin dispoziții ale autorităților imperiale, începutul anului școlar putea fi decalat pentru data de 1 noiembrie³⁸)

³² P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 215.

³³ D. Sularea, *op. cit.*, p. 79; P. Brusanowski, *Învățământul confesional*, vol. I, p. 215.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Pentru a corespunde prevederilor legale, un edificiu școlar trebuia să respecte o serie de condiții: să fie luminos, aerisit, spațios și bine întreținut (mai multe detalii pe această temă vezi la C. E. Vulea, *op. cit.*, p. 316; F. Zamfir, *op. cit.*, p. 58).

³⁶ D. Sularea, *op. cit.*, p. 76.

³⁷ Episcopul Ioan Vancea, *Pastorale și circulare (1865-1869)*, Ediție și studiu introductiv de Nicolae Bocșan și Mirela Andrei, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 83; F. Zamfir, *op. cit.*, p. 57.

³⁸ Spre exemplu, în 4 septembrie 1861, Locotenenta maghiară aduce la cunoștința Ordinariatului episcopal gherlean faptul că anul școlar 1861/1862 nu va debuta în octombrie, ci se va deschide în data de 1 noiembrie (Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Cluj, Fond Episcopia Greco-Catolică Gherla, Act 1626/1861, f. 1 – în continuare se va cita ANRSJC-FEG).

și desfășurându-se, cu cele două întreruperi (vacanțe), corespunzând marilor sărbători de Crăciun și de Paști, până în luna iulie a anului următor, atunci când anul școlar se încheia cu susținerea de către elevi a examenelor finale³⁹. În raport direct cu norma prescrisă, realitatea decupată din paginile îngălbenite de vreme ale documentelor comportă, însă, mari variații de la comunitate la comunitate, în directă legătură cu interesul manifestat față de școală de către factorii de decizie locali (protopop, preot, dascăl, jude, inspector mirean) și de către masa credincioșilor. Prin urmare, întâlnim multiple situații în care comitetele școlare din unele sate solicită Ordinariatului episcopal o redimensionare a anului școlar, din pricina provocărilor calendarului muncilor agricole. Este și cazul unor parohii și filii aparținând protopopiatului Budac (Budac, Mărișelu, Sântioana, Șieuț, Monor, Gledin, Morăreni, Ragla), care solicită, în 10 iulie 1861, aprobarea forului episcopal pentru ca elevii lor să frecventeze școala regulat doar în perioada primului semestru, așa-numit „*de iarnă*” (1 noiembrie – 1 aprilie), urmând ca în perioada semestrului „*de vară*” (1 aprilie – 1 septembrie) tinerii să frecventeze cursurile didactice doar sâmbăta după-amiaza, duminica și în sărbători. Cererea este motivată de faptul că locuitorii din satele acestui protopopiat, așezate „*în locuri muntoase, silvatece și sarbede*”, aveau mult mai multe greutăți în purtarea treburilor gospodărești și efectuarea muncilor câmpului decât locuitorii satelor așezate „*mai la mijlocul țării, în locuri deschise, mai netede și mai calde*”. Ca atare, dificultățile ridicate de munca la câmp, viața aspră din zona submontană în general, îi obligau pe credincioșii acestor comunități ca de la începutul primăverii, atunci când debutau lucrările agricole, și până în luna noiembrie, atunci când se încheiau efectiv muncile agricole, să mobilizeze întreaga resursă umană din cadrul familiei, inclusiv pruncii de vârstă școlară, încadrați între 6 și 15 ani, pentru a se folosi de ajutorul lor. Mai mult decât atât, o asemenea dimensionare a anului școlar oferea elevilor o vacanță școlară de 2 luni, corespunzând lunilor septembrie și octombrie, adică exact perioadele cele mai solicitante ale calendarului agricol, atunci când se culeg roadele câmpului⁴⁰. Fără a avea posibilitatea de a afla rezultatul acestui demers colectiv, din pricina lacunelor documentare, ceea ce se desprinde cu relativă claritate este faptul că procesul didactic primește condiționări, inclusiv în privința dimensionării sale temporale, din sfera de interes a economiei rurale, tinerii comunităților fiind angrenați efectiv de către părinți în activitățile productive ale familiei.

În unele situații, din pricina unor carențe organizatorice, deschiderea anului școlar trebuia amânată pentru o dată ulterioară. Spre exemplu, în 24 septembrie 1866, vice-protopopul Gherlei, Andrei Anton, anunță Ordinariatul diecezan că anul școlar 1866/1867 nu putea să înceapă în școlile tractului său la data prescrisă de 1 octombrie, din cauza mai multor disfuncționalități: lipsa contractelor de salarizare a dascălilor, urmare a îndărătniciei manifestată de credincioși în acoperirea plății dascălești, nevoia stringentă de renovare a multor clădiri școlare, dar și multitudinea treburilor gospodărești în care părinții îi implicau pe pruncii școlari⁴¹.

Versatilitatea intervalului anului școlar este probată și de faptul că în multe dintre parohiile diecezane funcționau încă așa-numitele „*școli de iarnă*”, cursurile didactice având în acest caz o durată redusă, debutând înainte de postul Crăciunului și finalizându-se odată cu marea sărbătoare pascală. De asemenea, unele dintre școlile confesionale funcționează intermitent și cuprind cel mult jumătate din copiii cu vârsta cuprinsă între 6 și 12 ani. Durata particulară a anului școlar de la comunitate la comunitate a fost principalul motiv al reglementării intervalului cursurilor didactice prin textul legii instrucțiunii din anul 1868, ele trebuind să se desfășoare minimum 8 luni pe an în zona rurală și 9 luni la oraș.

Dincolo de diferențele existente între normă și realitatea trăită, deschiderea unui nou an școlar reprezenta, atunci, ca și acum, un moment de reală emoție pentru cei implicați în procesul de instrucție, inspirând o serie de creații literare publicate în presa vremii, așa cum este și poezia lui Ioan Papiu, intitulată sugestiv „*La deschiderea cursului scolastic*”,

³⁹ *Ibidem*, Act 3359/1866, f. 5 r.-v.

⁴⁰ *Ibidem*, Act 1682/1861, ff. 3-4.

⁴¹ *Ibidem*, Act 3135/1866, f. 1 r.-v.

scrisă în octombrie 1866 și apărută în periodicul „Sionul Românesc” din anul 1867, pe care, pentru ineditul și pitorescul ei, am ales să o reproducem în rândurile de mai jos:

„Frați de-un sânge și de-o mamă!
Muzele din nou ne cheamă
Cu sonora lor cântare
La progres în luminare.

Aventinul iar răsună
Plin de gloria străbună
Și Parnasul se fălește
Că românul propășește;

Timpi trecură cu furtune
Peste-aceste țări străbune
Când a varvarilor gloată
A înecat lumina toată;

Clio, mama istoriei
A născut și României
Eroi cu brațe vânjoase
Ce-au dat fapte glorioase.

Astăzi Roma cea bătrână
De pe culmea aventină
Varsă ton de armonie
Peste întreaga Românie;

Fiii Romei în trezire
Cu un cuget și-o simțire
Toți aleargă cu silință
La a Minervei locuință.

Însă tu, brave române!
Nici sub gințile păgâne
N-ai dat gloria străbună
Și-a strămoșilor cunună;

Deci cu toți într-o unire
Fraților, la propășire!
Să lucească Roma cara
Peste a lumii largi hotare!”⁴²

Limba de predare în școlile confesionale elementare era cea română, expresie a autonomiei legislative de care se bucura Biserica în domeniul învățământului inferior și median. De altfel, într-una dintre circularele sale, trimisă clerului diecezan în cursul anului 1860, episcopul Ioan Alexi scotea în evidență imperativul major al instruirii tinerimii în limba română, ca o garanție certă a progresului națiunii: *„Datorința noastră a tuturor este a susține limba maternă română, a o studia și învăța, și mai ales tinerimea cu cea mai mare diligență să se apuce de ea și bine învățând-o să se facă apti de a putea ocupa vreun post în oricare dregătorie civilă. Deci nimănui este iertat a se lepăda de limba sa, cu atât mai puțin nouă!”*⁴³. Documentele de arhivă ilustrează practica generală a predării disciplinelor de studiu în limba română, excepțiile de la această regulă fiind extrem de rare, ținând exclusiv de depășirea competențelor din partea unora dintre dascăli. Un asemenea caz poate fi întâlnit în cursul anului 1863, în parohia Vișeu de Sus din cuprinsul vicariatului Marmăției, acolo unde, conform unui articol apărut în periodicul „Concordia”, ale cărui informații sunt preluate spre investigație de către Ordinariatul diecezan, dascălul Grigore Iuga, prezentat drept un promotor al maghiarizării, predă pruncilor școlari disciplinele de studiu în limba română, maghiară și germană. Ca atare, în 10 martie 1863, Ordinariatul solicită vicarului Marmăției, Mihail Pavel, să verifice autenticitatea acestor informații de presă, îndatorindu-l, în același timp, pe numitul dascăl să-și prezinte poziția în fața forului episcopal.

În scrisoarea sa justificativă, trimisă scaunului episcopal în 30 martie 1863, dascălul Grigore Iuga respinge toate acuzațiile aduse de presa românească, ce îl arătau drept un apostol al maghiarismului și al maghiarizării, precizând faptul că singurele argumente pentru care ținea prelegeri didactice și în limba maghiară erau legate de pragmatismul vieții de zi cu zi: cărțile funciare și celelalte documente privind proprietățile particulare erau redactate în limba maghiară, părinții fiind foarte bucuroși atunci *„când pruncii lor știau ceva deslega din ele”*; mulți dintre pruncii școlari se îndreptau după finalizarea școlii elementare spre meserii, intrând în ucenicie pe lângă meșteri, spre negustorie sau spre cariera militară, având cu toții nevoie de noțiuni de limbă maghiară, în timp ce unii dintre absolvenții cursului elementar, silitori și cu o situație materială bună, urmau cursurile

⁴² „Sionul Românesc”, nr. 2/1867, p. 19.

⁴³ ANRSJC-FEG, Act 442/1860, f. 29 v.

gimnaziilor maghiare. Mai mult decât atât, afirmă dascălul, românii se deșteptaseră din ignoranță și prin exemplul oferit de maghiari și, prin urmare, cei din urmă meritau „ceva deferință, ceva respect prin conlocuitoarele naționalități”. În finalul listei sale de argumente, dascălul aduce în discuție climatul de profundă toleranță și frățietate ce domnea în relațiile dintre românii și maghiarii din Vișeu de Sus, căci „[...] în școala Vișeuului de Sus, precum românii învață limba maghiară, asemenea și pruncii maghiari învață limba română și dimpreună cântă cu românii <Hai să dăm mână cu mână> și <Deșteaptă-te române>, iar în biserica română pruncii de rital latin cântă și citesc românește”. Din toate aceste considerente, dascălul Grigore luga solicită Ordinariatului diecezan absolvirea de orice culpă, considerând total nefondate acuzele apărute în presa timpului.

La rândul său, în raportul din 18 aprilie 1863, vicarul Mihail Pavel menționează că numitul dascăl ține elevilor săi prelegeri și oferă explicații în limba română, ele fiind apoi reexpuse școlarilor în limba maghiară, iar uneori și în limba germană. În finalul misivei sale, vicarul solicită episcopului Ioan Alexi un punct de vedere în privința aprobării sau nu a acestei practici didactice atipice. Răspunsul Consistoriului episcopal către vicar, survenit în 15 iunie 1863, nu lasă nicio urmă de îndoială în privința limbii de predare care trebuia utilizată în cadrul școlilor confesionale: „[...] scopul tuturor școlilor parohiale este ca școlarii să învețe în dânsle obiectele prescrise numai și numai în limba sa maternă și să nu piardă timpul cu învățarea altor limbi prin care se împiedecă cu totul scopul acestor școli și pentru aceea și în școala din Vișeu de Sus limba propunerei și a învățământului peste tot pentru tinerii români să fie singur”. Totuși, datorită zelului deosebit manifestat de dascăl în instruirea pruncilor școlari, școala din Vișeu de Sus fiind una etalon pentru zona Maramureșului istoric, Ordinariatul îl absolvă pe Grigore luga de toate învinuirile apărute în presa vremii, cu amendamentul ca pe viitor să se ferească „de tot ceea ce i-ar aduce ceva compromisune sau piedică în cariera sa”, precizând totodată că, dacă dorea să propună noțiuni de limbă maghiară elevilor, era îndreptățit să facă acest lucru în privat⁴⁴.

Până la adoptarea legii instrucțiunii din anul 1868, disciplinele de studiu predate în cadrul școlilor elementare confesionale erau stabilite, prin planul cadru de învățământ, la un număr de 8, ele fiind: Religia, Scrierea, Citirea, Compunerea, Gramatica, Aritmetica, Desenul și Muzica (Cântul)⁴⁵. Se mai studiau, teoretic, dar mai cu seamă practic, și noțiuni de economie agrară, atât de necesare oamenilor care trăiesc la sate și își câștigă traiul din munca pământului, cu deosebire noțiuni despre legumicultură, pomicultură, apicultură și creșterea viermilor de mătase, domenii agricole noi pe care statul austriac dorea să le popularizeze în rândul locuitorilor din zonele rurale. Spre comparație, legea dualistă a instrucțiunii, adoptată în anul 1868, extindea sensibil paleta disciplinelor de studiu din școlile confesionale, școlarii studiind acum Religia, Scrisul și Cititul, Gramatica, Aritmetica, Geografia și Istoria Ungariei, Constituția Ungariei, Fizica și Istoria naturală, Cântul, Desenul, Gimnastica și Economia rurală.

În ceea ce privește orarul săptămânal al școlilor elementare trebuie precizat de la bun început că el acoperea 6 zile pe săptămână⁴⁶, prelegerile didactice fiind structurate în două partiții temporale, înainte de amiază și după-amiază. Ziua de școală debuta pentru elevi la ora 8 dimineața și dura până la orele 15-16 după-amiază, cu mențiunea că școlarii beneficiau de o pauză de o oră, circumscrisă intervalul orar 10-11. Referitor la repartizarea săptămânală a disciplinelor de învățământ avem o mărturie documentară din parohia Cicârlăul Mare. În anul școlar 1855/1856, la școala elementară din această parohie, orarul disciplinelor pentru clasa I de studiu arăta în felul următor: ziua de luni cuprindea, în programul de dimineață, cursuri de inițiere în alfabetul cu litere latine, exerciții de silabisire, catehismul și scrierea, iar după-amiază cursuri de scriere, silabisire, lectură și istorie biblică; ziua de marți era liberă pentru toți școlarii; dimineața de miercuri era dedicată învățării literelor,

⁴⁴ *Ibidem*, Act 1346/1863, ff. 1-6.

⁴⁵ „Amicul Școlii”, nr. 20/1865, p. 218.

⁴⁶ Planul de învățământ pentru școlile elementare prevedea o zi liberă pe săptămână pentru școlari, aceasta fiind fixată pentru joi, însă practica întâlnită la nivelul parohiilor arată o mare flexibilitate în această privință, unele instituții școlare stabilind o altă zi de repaus pentru elevi lor (spre exemplu, ziua de marți).

silabisirii, istoriei biblice și scrierii, în timp ce după-amiaza era destinată învățării literelor, silabisirii, aritmeticii și lecturii; joi dimineața se studiau alfabetul, silabisirea, catehismul și scrierea, iar după-amiaza alfabetul, silabisirea, istoria biblică și aritmetica; vineri, cursurile de dimineață cuprindeau alfabetul, silabisirea, catehismul, aritmetica și scrierea, iar cele de după-amiază erau dedicate alfabetului, silabisirii, istoriei biblice, lecturii și aritmeticii; sâmbătă, școlarii învățau dimineața alfabetul, silabisirea, catehismul, scrierea și aritmetica, iar după-amiaza alfabetul, silabisirea, istoria biblică, lectura și aritmetica, în timp ce ziua de duminică era dedicată dimineața noțiunilor de rit (tipic) bisericesc, iar după-amiaza, după ce școlarii participau la liturghie, aprofundării noțiunilor de rit bisericesc, și, prin implicarea preotul-paroh, catehezei⁴⁷.

Metodele didactice utilizate de învățătorii români în cadrul școlilor confesionale au făcut subiectul unor articole din presa vremii, menite să ne ofere o perspectivă generală asupra acestei chestiuni. Spre exemplu, în articolul *„Pucintele cuvinte despre educațiunea pruncilor din scolele (comunali) inferioare”*, apărut în periodicul *„Amicul Școalei”* din anul 1860, se atinge o serie de probleme funcționale ale sistemului de învățământ elementar românesc, de la metodele didactice folosite de dascăli, la chestiunea utilizării corecției fizice (bătăii) în școli sau la tiparul comportamental al dascălului. De la bun început, autorul articolului critică în termeni duri focusarea învățământului elementar, aproape exclusiv, pe capacitățile de memorare ale elevului, fără a se preocupa suficient de dezvoltarea facultății sale intelectuale, care i-ar fi facilitat elaborarea diferitelor categorii de raționamente: *„În scolele nostre inferioare aiurea și alocurea, mai vârtos unde învățătorul nu e omul chiemării, se debilitază și se ostenește frageda memorie a pruncilor numai cu niște secături, nenumărate reguli, excepțiuni și anotațiuni, care îngreunează mintea lor cea crudă în această carieră a științelor”*. Și gazetarul timpului continuă: *„[...] și cam totdeauna morosul învățător, așa tratează cu el (cu elevul, n.n.) ca cu un papagal, îl face să învețe prelepțiunea cea numai cu degetul arătată, însă nu explicată, și așa învață bietul copil cuvintele, iar nu lucrul; acești învățători cugetă că destul sunt cuvintele a le învăța, iar lucrul poate rămânea, și așa memoria quidem o cultivează, iar facultatea o nimicesc, o apasă, o cufundă în oceanul neafllării”*, pentru a ajunge la următoarea concluzie: *„Aceasta apoi se cheamă învățătură? Învățarea goalelor cuvinte, de ale căror sunet tremură urechile pruncilor, încă în anii lor cei dintâi. Cu atari mijloace nu se pot ademeni pruncii ca să vină la gustarea dulcelui nectar al științelor”*. Prin urmare, autorul acestui articol insistă pentru transferul interesului dascălilor români dinspre exersarea memoriei pruncilor școlari spre oferirea de explicații și problematizarea unor noțiuni, în deplină corelație cu vârsta și capacitatea intelectuală a copiilor. Mai mult decât atât, articolul sugerează folosirea unor metode pedagogice de tip modern, care să elimine dintre măsurile coercitive îndătinata pedeapsă corporală (*vergeaua*), aplicată de mult prea multe ori elevilor, căci *„[...] bătaia pe mulți rățăciți i-a întors, însă nenumărați sunt aceia pe care bătaia i-a făcut cei mai mari inamici și persecutori ai școlii, până în momentul morții”*⁴⁸.

De altfel, asumându-și obiectivul clar al familiarizării dascălilor români cu noile metode de predare și cu noile practici pedagogice, în anul 1867 apărea de sub tipar periodicul didactic *„Magazin pedagogic”*, redactat de dascălii năsăudeni Vasile Petri, profesor preparandial, Cosma Anca, învățător și director al școlii normale și Maxim Pop, profesor gimnazial și catehet la școala normală. Scopul declarat al acestei „foi pedagogice”

⁴⁷ Spre comparație, în anul 1860, orarul săptămânal al unei școli elementare din Franța cuprindea, pentru primul nivel de studiu, următoarea repartitie a disciplinelor: luni se studiau Religia, Abecedarul, Scrierea, Aritmetica și Citirea; marțea era destinată Religiei, Abecedarului, Istoriei și Geografiei, Desenului și Muzicii; miercuria se studiau Religia, Abecedarul, Scrierea, Aritmetica și Citirea; joia era rezervată Religiei, Abecedarului, Istoriei și Geografiei; vinerea se studiau Religia, Abecedarul, Scrierea, Aritmetica și Muzica, în timp ce sâmbăta era destinată Religiei, Abecedarului, Istoriei și Geografiei, Desenului și Muzicii. Ziua de școală începea la ora 9 dimineața și se încheia la ora 16 după-amiaza, cu mențiunea că în ziua de joi cursurile se încheiau la ora 12, iar ziua de duminică era liberă pentru școlari. Elevii beneficiau de o pauză de o oră, în intervalul orar 12-13, când luau dejunul și se recreau în curte, inclusiv prin practicarea exercițiilor de gimnastică. De asemenea, ziua de școală trebuia obligatoriu să cuprindă 4 rugăciuni: la începutul cursurilor, la ora 12, la ora 13 și la ora 16, odată cu sfârșitul prelegerilor didactice (*„Amicul Școalei”*, nr. 9/1860, p. 90-91).

⁴⁸ *„Amicul Școalei”*, nr. 14/1860, pp. 130-134.

era dezvoltarea și înflorirea școlilor elementare românești prin editarea „*mijloacelor spre cultivarea învățătorilor*”. Periodicul urma să fie unul apolitic, concentrându-se exclusiv pe publicarea articolelor din toate ramurile științifice, „*dar mai cu seamă din științele reale, a căror influență extraordinară asupra vieții practice nu o poate nega nimeni*”⁴⁹.

Un aspect deloc de neglijat cu privire la funcționarea învățământului confesional românesc postpașoptist este reprezentat de problema manualelor școlare. Chestiunea manualelor era una de maximă stringență, din pricina faptului că marea majoritate a școlilor elementare erau deficitare la acest capitol. Foarte rare erau cazurile în care existau cărți școlare suficiente pentru toți elevii. De altfel, lipsa acută de manuale din școlile elementare diecezane îl determină pe episcopul Ioan Alexi să adreseze, încă în 4 noiembrie 1856, o misivă mitropolitului Alexandru Șterca Șuluțiu în această chestiune. În epistola sa, episcopul Alexi realizează o radiografie a prezenței manualelor școlare în cuprinsul Diecezei sale, iar concluziile formulate sunt mai degrabă negative: exista un mare deficit de cărți școlare, cu deosebire în Marmația, acolo unde se utilizau, încă pe scară largă, manuale tipărite în alfabet chirilic și unde era o cerere foarte mare de cărți școlare cu grafie latină. Din acest motiv, episcopul gherlean îi solicită mitropolitului Șuluțiu să obțină aprobare „*la locurile mai înalte*” pentru tipărirea cărților școlare în tipografia mitropolitană de la Blaj, pentru a nu fi constrâns să procure manuale de la Viena, care ajungeau cu mare întârziere și erau foarte costisitoare. Ierarhul gherlean solicită, de asemenea, și tipărirea grabnică a cărților bisericești, deficitare și ele în multe parohii, însă punând de-o parte „*[...] cugetul de speculațiune, precum și toată pofta de dobândă, [...] și având înaintea ochilor mișelitatea și sărăcia cu care se luptă poporul nostru, să se vândă cărțile cu un prețiu cât se poate mai cuviincios, ca așa să-și poată câștiga cărțile cât mai mulți și să nu fie constrânși a-și procura cărți din tipografia episcopului neunit, căci aceasta ar fi pată și ruină nespusă pentru noi. Excelența ta se plânge asupra episcopului Șaguna pentru tipărirea cărților, însă dacă voim să fim drepti, trebuie să mărturisim că Șaguna e foarte zelos în privința religiunii, el se arată că-i zace la anima binele și fericirea fiilor săi sufletești și în tote întreprinderile sale vedește o manieră bine pipăită*”⁵⁰.

Răspunsul mitropolitului Șuluțiu la scrisoarea episcopului Alexi cu privire la lipsa cărților bisericești și școlare din Dieceza Gherla survine la 12/24 noiembrie 1856. În cuprinsul misivei sale, mitropolitul unit prezintă motivele pentru care la nivelul eparhiilor exista un deficit de cărți bisericești și școlare. În privința manualelor pentru școlile populare și normale, mitropolitul Șuluțiu îl asigură pe episcopul gherlean că la tipografia din Blaj se aflau scoase la vânzare Abecedare și Catehisme. Achiziționarea lor presupunea însă parcurgerea unei proceduri standardizate. Consistoriul mitropolitan trimitea circulare regulate către toți protopopii provinciei mitropolitane pentru a-i pune la curent cu cărțile tipărite și aflate la vânzare. La rândul lor, protopopii aveau obligația să trimită circulare în parohii pentru a-i înștiința pe cei doritori să le cumpere. Opinia mitropolitului cu privire la absența manualelor din școlile confesionale era că vinovăția aparținea, în cea mai mare măsură, protopopilor, care nu trimiseseră la timp circularele de înștiințare în enoriile subordonate. Astfel, mitropolitul îi comunică episcopului Alexi că, în afară de Abecedare și Catehisme, la Blaj nu se tipăriseră alte cărți școlare, în parte datorită unor cauze externe, iar pe de altă parte pentru că nici cele tipărite nu se cumpăraseră.

Nevoia acută de manuale școlare este ilustrată și de situația regăsită la școala normală din Târgu Lăpuș (Lăpușul Unguresc), frecventată, în anul 1857, de 87 de școlari de clasa a I-a și a II-a, cu vârste cuprinse între 7 și 23 de ani, dintre care 51 de greco-catolici, 16 ortodocși, 10 romano-catolici, 6 reformat-calvini și un israelit. Din numărul total de școlari, 61 proveneau din cercul administrativ al Lăpușului Unguresc, iar 26 din cercurile administrative învecinate. În consemnarea trimisă Ordinariatului din Gherla de către învățătorul Ioan Bușiță apar și cărțile școlare utilizate în cadrul procesului de învățământ, ca și deficitul existent din acest punct de vedere: Abecedar pentru limba germană (Fibel), din care trebuiau 60 de exemplare, dar nu erau decât 30, Abecedar pentru limba română,

⁴⁹ „Sionul Românesc”, nr. 1/1867, p. 11; „Familia”, nr. 5/1867, p. 59.

⁵⁰ ANRSJC-FEG, Act 408/1856, f. 1 r.-v.

tipărit la Viena, din care nu exista niciun exemplar și ar fi trebuit 70, Catehisme germane mijlocii sau românești mari, din care ar fi trebuit 60 de exemplare și nu exista niciunul, Gramatici germane de Zimmerman, din care trebuiau 60 și nu exista niciun exemplar și Geografia pământului, din care nu exista niciun exemplar. Având în vedere faptul că și în această școală elementară superioară era o nevoie urgentă de manuale, este lesne să ne închipuim care era situația prezenței manualelor în școlile populare confesionale.

În perioada imediat următoare purtării corespondenței dintre cei doi ierarhi uniți pe tema deficitului de manuale sesizăm o schimbare radicală a atitudinii vicarilor și protopopilor față de școala elementară confesională, căci din toate vicariatele și districtele protopopești ale Diecezei încep să curgă spre Gherla solicitări privind trimiterea de cărți școlare, unele dintre ele extrem de sugestive în acest sens. Astfel, în 20 noiembrie 1863, vice-protopopul tractului Eriu, Grigore Popdan, solicită prepozitului capitular Macedon Pop trimiterea urgentă a anumitor cărți școlare, identificând în acest deficit de manuale cauza majoră a progresului școlar nesatisfăcător: *„Elevii școlari se află în număr îndestulător în școlile din tract, dar lipsa cărților ne împiedică de a face progresul așteptat. Drept aceea, cu umilință, mă rog să vă îndurați a-mi trimite 100 de abecedare, 50 de catehisme, 50 de Istorie biblice, scriindu-mi și prețul lor”*. În răspunsul său, prepozitul capitular îi comunică vice-protopopului faptul că în depozitele diecezane nu existau Abecedare și Istorie biblice, singura solicitare care putea fi onorată fiind cea privind Catehismele⁵¹. La rândul său, vice-protopopul tractului Băsești, Grigore Pop, cere forului episcopal, în 31 august 1864, trimiterea unui număr considerabil de Abecedare pentru școlile confesionale: *„[...] în obiectul progresului pruncilor școlari din giurul protopopesc al Băseștilor una din cele mai mari împiedecări fiind lipsa abecedarelor, mă rog ca pe contul acelora să mi se trimită, pe cale poștală, 250 de exemplare și, de se află, și 12 table de perete”*. În 6 septembrie 1864, Ordinariatul diecezan îl informează pe vice-protopop despre faptul că nu existau Abecedare la scaunul episcopal, recomandându-i să-l contacteze pe librarul Filtsch din Sibiu, care îi putea furniza nu numai Abecedare ci și alte cărți școlare, acceptând plata la termen⁵².

Statul austriac va încerca să corijeze, pe cât era posibil, acest viciu sistemic al învățământului elementar românesc, acordând, prin intermediul autorităților diecezane, manuale gratuite pentru pruncii școlari din familiile nevoiașе. Pentru înfăptuirea acestui lucru, Guberniul solicita, în mod regulat, ierarhiei eclesiastice trimiterea unor statistici privind numărul elevilor cu o situație materială precară, sarcină care cădea în seama vicarilor și protopopilor. Spre exemplu, în 11 decembrie 1857, vicarul Silvaniei, Demetriu Coroianu, scrie Ordinariatului diecezan că a împlinit solicitarea autorităților civile cu privire la lista *„pruncilor școlari săraci și a cărților acelorași de lipsă”*⁵³. După centralizarea datelor sosite din teritoriu, autoritățile imperiale distribuiau cantitatea de manuale gratuite aflată la dispoziție (mai întotdeauna insuficientă) pentru a împlini nevoile elevilor săraci tot prin intermediul exponenților clerului median. Spre exemplu, în 26 martie 1860, vice-protopopul Câțcăului, Ioan Colceriu, trimite scaunului episcopal tabelul cu elevii pauperi din școlile elementare ale tractului său cărora le fuseseră atribuite manualele gratuite oferite de Guberniul transilvan.

Prin urmare, deficitul acut de manuale din școlile elementare românești avea cauze multiple, unele care țineau de disfuncționalitățile intrinseci ale sistemului de învățământ, efect direct al tinereții rețelei școlare românești, iar altele legate de diferite condiționări externe, precum pauperitatea credincioșilor și, mai cu seamă, un anumit grad de dezinteres al acestora față de școală⁵⁴, dar și de o oarecare neglijență a protopopilor, în calitatea lor de inspectori școlari districtuali, și a preoților, în postura lor de directori ai școlilor confesionale.

⁵¹ *Ibidem*, Act 2497/1863, ff. 1-3.

⁵² *Ibidem*, Act 1778/1864, ff. 1-3.

⁵³ *Ibidem*, Act 2698/1857, f. 1.

⁵⁴ Susținem acest lucru deoarece prețul manualelor școlare nu era unul extrem de ridicat, în măsură să agraveze profund starea materială a familiilor românești greco-catolice, cu excepția nucleelor familiale cu mulți copii școlari, dar și atunci un manual putea fi utilizat în comun de către prunci. Spre exemplu, un Abecedar costa 25 de creițari, o Istorie biblică 23 de creițari, iar o carte de lectură 42 de creițari (*Ibidem*, Act 2411/1867, f. 1).

De altfel, lipsa cărților școlare din instituțiile de învățământ românești îi determină pe unii dintre dascălii Diecezei, și chiar pe unii dintre preoții-parohi, să gândească și să elaboreze ei înșiși diferite manuale, pe care apoi să le supună aprobării Ordinariatului diecezan. Astfel, în octombrie 1857, Samuel Cadar, parohul Crasnei, scrie scaunului episcopal gherlean că a elaborat un scurt manual de pomicultură (*pomologie*), destinat uzului dascălilor și elevilor școlilor elementare confesionale, având prețul de 30 de creițari, solicitând, totodată, aprobare pentru redactarea unui manual destinat apiculturii⁵⁵. La rândul său, în 10 august 1863, vicarul rodnean Grigore Moisil pledează pe lângă Ordinariatul episcopal pentru introducerea în toate școlile elementare diecezane, cu începere din anul școlar 1863/1864, a Abecedarului redactat de reputatul profesor preparandial năsăudean Vasile Petri. În viziunea vicarului, introducerea acestui nou Abecedar se impunea cu prisosință, căci „*între nenumăratele nevoi și scăderi care împiedică propășirea învățământului în școlile noastre populare este una principală: lipsa unui abecedariu bun și uniform, lucrat după metoda cea nouă, în care se propune candidaților în preparandia de aici*” (Năsăud, n.n.)⁵⁶. În finalul epistolei sale, vicarul Moisil solicită Consistoriului diecezan să dispună de urgență tipărirea acestui Abecedar la Pesta, prin intermediul Fundației Sfântul Ștefan, sau, dacă se întâmpinau probleme de natură financiară, tipărirea sa neîntârziată de către ASTRA sibiană, căci „*amânarea tipăririi acestei cărți cauzează nespusă daună pentru tinerimea scolastică*”⁵⁶.

Nu doar lipsa manualelor constituia un impediment major în atingerea unui progres școlar suficient al elevilor români, ci și calitatea și organizarea conținutului lor. O interesantă și sugestivă radiografie a manualelor utilizate în școlile elementare greco-catolice, cu deosebire a Abecedarelor, realizează, în anul 1866, vice-protopopul tractului Baia Sprie, Ioan Pop. În opinia numitului vice-protopop, cea mai mare problemă întâmpinată la nivelul manualelor consta în faptul că Abecedarele utilizate în școlile elementare nu erau omogene sub aspectul conținutului și a grafiei utilizate, unele fiind tipărite în vechiul alfabet chirilic, altele în alfabetul de tranziție, care amesteca în cadrul cuvintelor slovele și literele latine, iar altele fiind elaborate în alfabetul latin, de unde urmau mari scăderi în pregătirea pruncilor școlari: „[...] *căci o piedică mare a neprospărării învățământului în școlile noastre române a fost și e până în momentul de față defectul cărților și mai vârtos a Abecedarelor cele bune, că până când școlarii români învață a silabisa în trei soiuri de litere din Abecedarul edat în Depozitul cărților școlare din Viena sau din alte Abecedare unite și neunite, școlarii de altă naționalitate pot să învețe a citi cât de bine în trei limbi, deprinzându-se și în elementele altor științe*”. În concepția vice-protopopului, progresul școlar al elevilor români s-ar fi ameliorat simțitor dacă Abecedarul cu grafie latină al profesorului Vasile Petri s-ar fi introdus în toate școlile elementare diecezane, caz în care dascălii și preoții ar fi fost puși la adăpost de nenumăratele neplăceri provocate de către părinți. În finalul misivei sale, vice-protopopul de Baia Sprie emitea părerea că atingerea de către elevi a unor performanțe școlare superioare prin studiul unui Abecedar unic ar stimula și interesul părinților de a-și trimite cu mai mare regularitate copiii la școală: „[...] *căci școlarii învățând cu un soi de litere și făcând progres mai bun, părinții respectivi s-ar afla mai mângâiați și mai plecați a-și da pruncii la școală, că în cele mai multe locuri și cazuri numai părinții poartă vina nefrecventării școlilor, că unii sunt atât de tirani, să nu zic barbari, încât își bat copiii de moarte dacă aceștia scapă la școală*”⁵⁷.

Intervenția vice-protopopului de Baia Sprie va avea impact pe termen scurt asupra politicii școlare a forului episcopal, căci, din dorința de a uniformiza și îmbunătăți calitatea manualelor la nivelul întregii Dieceze, Ordinariatul va manifesta mari rezerve și va respinge unele titluri de cărți școlare înscrise în catalogul manualelor pentru școlile elementare

⁵⁵ *Ibidem*, Act 2014/1857, f. 1. De altfel, la recomandarea directă a autorităților imperiale, Ordinariatul diecezan va insista în dese rânduri pe lângă protopopi, preoți și dascăli pentru răspândirea în rândul credincioșilor a pomiculturii și apiculturii, ramuri economice noi și deosebit de profitabile. Spre exemplu, în circulara sa din 5 ianuarie 1867, episcopul Ioan Vancea le va solicita protopopilor subordonați să intervină pe lângă dascăli pentru familiarizarea pruncilor școlari în tainele „*pomăritului și stupăritului*” (*Ibidem*, Act 67/1867, f. 1).

⁵⁶ *Ibidem*, Act 1658/1863, f. 1 r.-v.

⁵⁷ *Ibidem*, Act 2143/1866, ff. 1-2 r.

propus de Guberniu în 6 septembrie 1867. Obiecțiile principale ale forului episcopal erau legate, cu deosebire, de prezența pe lista trimisă spre analiză de către Guberniu a Abecedarelor cu caractere chirilice, în condițiile în care se generalizase aproape total practica studierii alfabetului latin, și a unor Catehisme total nepotrivite confesiunii greco-catolice, în situația în care doar Ordinariatul avea competența „*de a compune și a eda la tipariu Catehismul pentru școlile populare*”⁵⁸.

Ca atare, dincolo de utilizarea de către dascăli a unor metode didactice și pedagogice perimate, de lipsa manualelor și de precaritatea conținutului lor, una dintre gravele probleme cu care se confrunta sistemul de învățământ românesc era extrem de redusă frecvență școlară, multe dintre școlile confesionale ajungând să instituționalizeze doar 30% dintre pruncii comunității. Acest aspect profund negativ al învățământului elementar românesc din deceniile postpașoptiste este clar suprimat și în paginile periodicelor vremii. Astfel, în cuprinsul articolului intitulat sugestiv „*De ce nu vin copiii la școală?*”, apărut în cotidianul didactic „*Amicul Școalei*” pe anul 1860, se identifică de la bun început această problemă devenită endemică pentru sistemul de instrucție românesc: „*O adevărată pestilență a școlilor noastre este neumblarea regulată la școală a pruncilor. Așa de mare este răul acesta la noi, încât acela a început pe alocurea a se aduce de cauză a netrebuinței școlii, și știm comunități unde de altminteră s-ar putea face mult pentru școală și numai din tema necercetării școlii nu se mai întreprinde nimica pentru mai buna întemeiere a ei*”. Concluzionând că nefrecventarea regulată a școlii de către elevi reprezintă „*una din piedicile capitale ale prosperității școlilor populare*”, articolul enunțat mai sus identifică și cauzele masivului absenteism școlar, acestea fiind: pauperitatea multora dintre părinți, siliți astfel a-i folosi pe copiii lor la diferite munci pastoral-agricole și gospodărești; inocularea timpurie a așa-numitei „*spaimă de școală și de învățător*” în rândul copiilor, vinovați principali fiind părinții care îi amenințau de la vârste fragede pe pruncii lor cu expresiile „*laca vine învățătorul, vei vedea tu acum*”, „*Lasă că acuși te voi trimite eu la școală, apoi știu că ți-or sări nebuniile*”, având darul de a trezi disprețul copiilor față de școală, văzută drept un loc de pedeapsă; ignoranța celor mai mulți dintre părinți, pe deplin mulțumiți dacă pruncii lor asimilau doar acele rudimente de instrucție pe care le însușiseră și ei, retrăgându-i, astfel, prematur de la școală, conform expresiei „*știu că doar n-o să-l fac popă*” sau „*io încă n-am învățat atâta și văd că tot n-am perit*”; nerespectarea legilor școlare, vina aparținând mai cu seamă protopopilor, ca inspectori școlari districtuali, și preoților, în calitatea lor de directori ai școlilor confesionale; lipsa de vocație și tact pedagogic a multora dintre dascăli, căci foarte rar puteau fi identificați „*învățătorii aceia, de care se aude, că-i iubesc pe școlari într-atât încât au atragere mare să meargă la școală, iar nu fac aceasta numai de silă*”. În finalul articolului erau enunțate o serie de măsuri aflate la îndemâna dascălilor în vederea limitării îngrijorătorului absenteism școlar, o combinație între coerciție, persuasiune, bună practică și interacțiune socială: premiarea financiară sau onorifică a elevilor care frecventau cu mare regularitate cursurile didactice; înaintarea listei absenteiștilor către preot sau către inspectorul școlar mirean, atunci când aceștia inspectau școala; muștrarea elevilor care nu cercetau școala, dar și oferirea de „*sfaturi înțelepte și blânde*”; stimularea concurenței pozitive în rândul elevilor; cultivarea bunei comunicări cu părinții pruncilor școlari, o strânsă colaborare cu factorii locali de decizie școlară (preotul, inspectorul școlar mirean, autoritățile civile), punctuala desfășurare a orelor de curs și prudenta aplicare a pedepselor corporale, doar după consultarea cu părinții școlarilor, pentru ca bătaia aplicată elevilor, utilizată fără măsură, să nu devină în sine o cauză a absenteismului⁵⁹.

În rândurile unui alt articol (*Ce mai tot scriu alții încă despre noi?*), publicat, de asemenea, în periodicul „*Amicul Școalei*” pe anul 1860, surprindem o perspectivă ce vine din sfera alterității etnice și confesionale, dinspre „*Celălalt*”, cu privire la atitudinea manifestată de români în privința școlii. Autorul articolului reproduce, în fapt, opiniile formulate de profesorul gimnazial medieșean Joanne Mihail Salzer în lucrarea sa „*Reisebilder aus Siebenbürgen*”, conturându-se, cu tot evantaiul vechilor stereotipii și

⁵⁸ *Ibidem*, Act 3539/1867, f. 2 v.

⁵⁹ „*Amicul Școalei*”, nr. 27/1860, p. 321-325.

generalizări subiective, un tipar, mai degrabă negativ, al interacțiunii românilor cu școala: „*Tinerimea crescândă* (tinerimea românească, n.n.) *merge în tot timpul cel mai călduros al anului mai bucuroasă cu vitele pe la locuri grase de pășune, decât în întunecoasele case de școală, și așa oamenii aceștia* (românii, n.n.) *despre religie și una-alta abia știu ceva mai mult decât că ei sunt uniți ori neuniți. Literele și scrisura sunt pentru ei mărimi necunoscute și numai în timpurile mai noi încep puțini a-și câștiga ceva cultură de prin școlile sașilor*”⁶⁰.

Slaba frecvență școlară întâlnită în rândul populației românești din Transilvania transpare și în textul unei corespondențe, trimisă din Gherla, în cursul anului 1865, către redacția periodicului „Sionul Românesc”: „*Zic mulți, că nefrecventarea școlilor își are rădăcina în renitența cerbicoasă a românului de a nu-și da copilul la școală. Alții zic, că cei avuți fac aceasta pentru ca neumblând copiii la școală să-i poată folosi în purtarea întinșelor economii, iar cei săraci, neavând cu ce-i ține, și-i dau la străini, ca în sudoarea feței lor să-și câștige pâinea, și așa nu pot umbla la școală*”. Refuzând categoric teoria îndărătniciei endemice a românilor față de școală, autorul acestor rânduri avansează drept principală cauză a reticenței manifestate de către unii dintre părinții români față de nevoia de instrucție a copiilor lor modalitatea, foarte brutală în unele cazuri, a adunării remunerației dascălești, mergând până la executări silite și zalogiri de bunuri: „*În unele comune și cei mai bravi săteni [...] deveniră cei mai mari inamici ai școlii, și nu din altă cauză, fără numai pentru modul scoaterii plății învățătoresci; căci după mai multe plângeri ale bieților docenți [...], nu urmă alta, decât scoaterea lefei pe cale executivă, luând de la bietul om ce se poate vinde pentru leașa docentului. Acum cugete oricine, cum nu se va dezgusta bietul țaran, văzând că, între atâtea trăsuri și împinsături, îl mai zălogesc și pentru docente*”⁶¹.

Și totuși, în pofida acestor articole de presă ce confirmă faptul că marea problemă a sistemului de învățământ românesc era rata foarte mare a absenteismului școlar, în unele statistici ale epocii, care trebuie privite, tocmai din acest motiv, cu o anumită circumspecție, Transilvania figurează printre provinciile imperiale cu un procentaj relativ ridicat de frecvență școlară. Concret, într-o statistică școlară apărută în periodicul „Amicul Școalei” pe anul 1860, Transilvania figurează, alături de Stiria, cu un procentaj de 75% frecvență școlară⁶², după Austria Inferioară, Austria Superioară, Tirol, Moravia și Boemia, provincii în care funcționa câte o școală în fiecare parohie, iar procentajul frecvenței școlare se încadra în intervalul 95-99%, dar mult înaintea Carintiei și Corniolei, cu o frecvență școlară de 34%, a Dalmației, cu o frecvență de 28%, sau a Galiției, cu o frecvență școlară de doar 16%⁶³.

Scoasă în evidență de presa românească a timpului, slaba frecvență școlară a populației românești reprezintă și subiectul principal al unor adrese guberniale. Astfel, dintr-o circulară emisă de vicarul capitular substituit Ioan Anderco Homorodanul în 1 noiembrie 1864 aflăm că, îngrijorat profund de faptul că școlile elementare românești se prezentau „*deșerte și în stat dezolant*”, iar cursurile școlii duminicale nu se țineau mai niciunde din pricina lipsei elevilor, Guvernul a dispus ca autoritățile administrative locale să ofere întregul suport instituțiilor bisericești sau școlare în vederea „*strângerii tinerimii pentru frecventarea școlii*”⁶⁴.

Răsfoind filele documentelor de arhivă, mai cu seamă rapoartele întocmite de vicari și protopopi în privința stării învățământului elementar românesc, sesizăm, fără urmă de îndoială, că absenteismul școlar reprezintă una dintre principalele disfuncționalități ale

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 24/1860, p. 280-281.

⁶¹ „Sionul Românesc”, nr. 3/1865, p. 34.

⁶² Procentul avansat de această statistică, cu privire la participarea regulată la cursuri a populației școlare din Transilvania, pare mult exagerat, în condițiile în care alte surse avansează, pentru anul 1869, un indice procentual de frecvență școlară de doar 33% în cazul românilor (35,1% la greco-catolici și 31,27%, în cazul ortodocșilor), 42% în cazul populației maghiare, și 79% în cazul populației săsești. Prin urmare, o medie de frecvență școlară la nivelul Transilvaniei de 51,33% (Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875), studiu introductiv, ediție îngrijită, note și comentarii de Simion Retegan, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 44).

⁶³ „Amicul Școalei”, nr. 8/1860, p. 74.

⁶⁴ ANRSJC-FEG, Act 2687/1864, f. 46.

procesului de instrucție. Interesante, din acest punct de vedere, sunt cauzele identificate de conducătorii districtelor protopopești sau vicariale cu privire la redusă frecvență școlară: folosirea pruncilor la supravegherea casei și a gospodăriei în timpul în care părinții erau ocupați cu munca la câmp; utilizarea copiilor, începând cu vârsta de 7-8 ani, la lucrul cu ziua pe la diverse gazde, pentru „câștigarea pâinii sale”; sărăcia oamenilor, reflectată inclusiv în lipsa îmbrăcăminții și încălțăminții adecvate pentru copii, mai cu seamă în perioada sezonului hibernal; ignoranța, disprețul și nepăsarea față de instrucție și școală a multora dintre părinți; neasumarea de către părinți a obligațiilor financiare față de școală (de exemplu: reticența manifestată în privința achitării plății dascălilor sau refuzul lor de a asigura lemnele de foc pentru sezonul rece); lenea, ca atitudine comportamentală specifică școlarilor (mai precis, a unora dintre ei) oriunde și oricând; diferitele maladii ale perioadei care obstrucționau participarea la cursuri; nepăsarea, lipsa de vocație și precara pregătire didactică și pedagogică a multora dintre dascăli sau implicarea insuficientă a autorităților administrative locale în limitarea acestui fenomen școlar cu conotații negative, considerat a fi o adevărată „rană națională”⁶⁵. Cu privire la minima implicare a unora dintre funcționarii statului în bunul mers al învățământului elementar românesc, revelatoare sunt rândurile vice-protopopului tractului Sic, George Tecariu, trimise Ordinariatului în 4 octombrie 1859: „De câte ori umblu prin tract am onoarea pe unul sau altul dintre Domnii oficialiști a-l saluta, dar să treacă vreunul, barem în batjocură, pragul școlii, eu și ai mei nu l-am văzut. De vede vreo piatră rău clădită în drum, strigă din răsuputeri, dar de școală pe sate barem a șopti se sfiesc”⁶⁶.

De altfel, cataloagele întocmite cu ocazia desfășurării examenelor de final de an școlar scot la lumină un număr impresionant de elevi care, fie nu participaseră nici măcar o zi la cursuri, fie acumulaseră un număr extrem de mare de absențe, mergând uneori până la 6-7 luni⁶⁷. Spre exemplu, pe parcursul anului școlar 1867/1868, cei 26 de elevi ai școlii elementare din Șișești, protopopiatul Baia Sprie, a căror cunoștințe fuseseră verificate în cadrul examenului de final de an școlar, acumulaseră împreună un număr de 2.714 zile de absențe școlare (aproape 7 ani și jumătate), cu o medie de 104 zile (mai bine de 3 luni) de fiecare elev, cu un minim de 49 de zile și un maxim de 197 de zile⁶⁸. O situație comparabilă o putem întâlni la școala confesională din parohia Ferneziu (Firiza de Jos), aparținând protopopiatului Baia Mare, unde, în același an școlar 1867/1868, cei 22 de elevi examinați la finalul anului școlar acumulaseră împreună 81 de luni de absență (aproape 7 ani), cu o medie de 3,68 luni de fiecare elev, pragul minim fiind 1 lună, iar cel maxim 6 luni⁶⁹.

În toată această mare de probleme cu care se confruntă sistemul de învățământ românesc, puteau fi reperate și unele exemple pozitive, datorate, mai cu seamă, destoiniciei și sânguinței arătate de o serie de dascăli cu vocație. O situație fericită, atât sub aspectul frecvenței școlare, cât și al progresului înregistrat de elevi, putea fi întâlnită în parohia Bârsăul de Sus, acolo unde, în cursul anului 1857, frecvența la prelegeri era foarte bună, iar dintre cei 74 de școlari (63 de băieți și 11 fete), nu mai puțin de 30 dintre ei erau „cântăreți și ceteti buni”, cântând în corul bisericii în fiecare duminică de peste an⁷⁰.

În orice timp, trecut sau prezent, progresul acumulat de elevi în studiul disciplinelor de învățământ s-a măsurat, cu precădere, în rezultatele obținute de ei la examenele școlare. Pentru perioada avută în vedere, examenele de verificare a cunoștințelor, cele care trebuiau să ilustreze cât mai fidel noțiunile și competențele însușite de elevi, aveau loc la finalul primului semestru de studiu (la sfârșit de martie sau în luna aprilie) și la încheierea semestrului al doilea, implicit și a anului școlar (în luna iulie). Până la intrarea în vigoare a legii instrucției din anul 1868, elevii școlilor confesionale erau verificați în cadrul examenului din următoarele

⁶⁵ *Ibidem*, Act 661/1857, f. 3, 23; 761/1857, f. 11; 2079/1858, ff. 6-8; 3145/1859, f. 1; 3145/1859, f. 1; 2124/1866, f. 1; 3692/1867, f. 1.

⁶⁶ *Ibidem*, Act 3263/1859, f. 1 v.

⁶⁷ *Ibidem*, Act 2253/1868, f. 4; 2348/1868, f. 12, 22, 24.

⁶⁸ *Ibidem*, Act 2253/1868, f. 23.

⁶⁹ *Ibidem*, Act 2348/1868, f. 8.

⁷⁰ *Ibidem*, Act 917/1857, f. 1.

tematici: rugăciunile obligatorii și noțiunile de dogmă și rit bisericesc, Catehismul cel mare, Istoria biblică (Vechiul Testament), întrebările din Bucoavă (spre finalul deceniului VII, odată cu permanentizarea studierii alfabetului latin se va renunța treptat la această disciplină de examen), cunoașterea literelor (Alfabetul latin), citirea, slovenirea, silabisirea, compunerea (scrisoare frumoasă), scrierea după dictare, calculul aritmetic din minte și pe tablă și cântările bisericești⁷¹. După adoptarea și intrarea în vigoare a legii învățământului din anul 1868, elevii vor fi examinați din rugăciuni și Catehism, Istorie Biblică (Vechiul Testament), Gramatică și noțiuni de ortografie a limbii române, Geografia și Istoria Ungariei, citirea cu litere latine, citirea bisericească, silabisirea, cunoașterea literelor (Alfabetul latin), calculul aritmetic din minte și la tablă, compunerea (scrisoare frumoasă), scrierea după dictare, economia rurală (noțiuni de pomicultură și apicultură) și cântările bisericești⁷². Comisia de examinare era formată din învățător, reprezentanți ai administrației comunale (judele și jurații), reprezentanți ai mirenilor (inspectorul școlar mirean și, facultativ, unii dintre bătrânii satului), protopopul sau vicarul, în postura lui de inspector al școlilor districtuale, parohul local, în calitatea lui de director al școlii și de catehet, și, în unele cazuri, un auditor extern al examenului (de multe ori unul dintre parohii învecinați).

În privința sistemului de notare a performanțelor școlare ale elevilor, cataloagele examenelor cuprind în rubricile lor atât calificative (*eminens*, *foarte bine* sau *bine*), lucru de dorit pentru școlari, cât și aprecieri cifrice, cu nota 1 însemnând un progres școlar relativ bun, iar nota 3 fiind similară unor performanțe școlare de nivel scăzut. Dincolo de un anumit procent de subiectivism al actorilor implicați în sistemul de învățământ, rezultatele obținute de elevi în cadrul acestor evaluări semestriale sau anuale reflectă, cu destulă veridicitate, gradul de performanță al rețelei școlare românești în primele două decenii postpașoptiste. Analizând îndeaproape cataloagele de examen, decelăm faptul că elevii sunt înregistrați, de multe ori, în funcție de sex, întâi băieții, iar apoi fetele, menționându-se și durata perioadei de când frecventau școala. Din acest ultim punct de vedere, întâlnim situații diverse, căci înregistrările documentare ne arată prunci de 10 ani care frecventau școala deja de 3 sau 4 ani, dar și copii de 10 ani aflați în primul an de studiu. Dacă luăm cazul școlii confesionale din parohia Borleasa, protopopiatul Ciceu-Cristur, urmărind progresul școlar al elevilor săi la finalul primului semestru al anului de studiu 1856/1857, vom observa de la bun început că pruncii greco-catolici din această enorie încep școala la vârste foarte diferite: 4, 5, 6, 7, 9 sau 10 ani. La examenul din 10 martie 1857, care încheie primul semestru la școala elementară din această parohie, se prezintă un număr de 15 elevi, dintre care 9 băieți și 6 fete. Ceea ce transpare extrem de clar este faptul că elevii nu sunt verificați la toate disciplinele de examen, în special datorită masivului absentism școlar care obstrucționase grav pregătirea la unele materii de studiu. Concret, elevii sunt examinați, cu precădere, din rugăciunile obligatorii și Religie, Istorie biblică, Cântări bisericești, Bucoavă și calcul aritmetic oral și mult mai puțin din Catehism, citire, slovenire, silabisire, Abecedar, compunere, dictare sau calcul aritmetic la tablă. Catalogul, redactat cu ocazia desfășurării examenului, propune o ierarhie în care elevii cu o mai bună frecvență școlară se situează, în mod firesc, în fruntea listei, fiind examinați la majoritatea disciplinelor și apreciați cu calificativul final 1. Din păcate, acești elevi (în totalitate băieți) se află în netă minoritate în raport cu ceilalți, nefiind repertoriați decât 5 din 15. În privința celorlalți elevi, ei sunt încadrați de comisia de examinare la nivelul 2 sau 3 al competențelor, corespunzând calificativelor *suficient* și *insuficient*, carențe mai pronunțate în pregătire înregistrându-se la Aritmetică și, surprinzător, dat fiind faptul că învățământul avea o pronunțată tentă confesională, la Cântări bisericești. Urmărind rezultatele examenului în funcție de sex, vom observa un mai pronunțat absentism școlar în rândul fetelor, transpus și în performanțe școlare mult mai modeste decât ale băieților⁷³.

Situația școlară se prezintă ceva mai bine în parohia Lușca, plasată în aria jurisdicțională a protopopiatului Beclean, în condițiile în care cei 17 elevi care participă,

⁷¹ *Ibidem*, Act 661/1857, f. 3.

⁷² *Ibidem*, Act 2253/1868, f. 4.

⁷³ *Ibidem*, Act 661/1857, f. 3.

în data de 26 februarie 1857, la examenul de final de semestru I sunt verificați din toate disciplinele de examen obținând calitative onorabile: primii 2, calificativul general *bine*, următorii 14, calificativul general 1, iar cel de-al 17-lea, calificativul general 2. Probleme deosebite puteau fi regăsite doar la capitolul frecvență, căci nu mai puțin de 8 băieți de vârstă școlară nu participaseră deloc la cursuri, ca să nu mai vorbim de cele 12 fete cu vârsta prescrisă pentru care școala rămânea încă o mare necunoscută⁷⁴.

Rezultatele examinării elevilor sunt incomparabil mai bune în școlile confesionale din perimetrul fostei zone grănicerești nășudene, acolo unde rețeaua școlară avea o mai îndelungată tradiție și era mai bine organizată, beneficiind de clădiri școlare mai trainice și de dascăli mai bine pregătiți. Astfel, examenele de final de semestru II, desfășurate în parohia Telciu la 14 iulie 1867, în prezența vicarului foraneu Grigore Moisil, relevă o frecvență mult mai bună a elevilor la cursuri, căci dintre cei 123 de prunci școlari, doar 32 nu frecventaseră deloc prelegerile didactice în „*semestrul de vară*”, iar în cazul celorlalți zilele de absență se înscriau între limite relativ tolerabile. Cauzele nefrecventării școlii sunt și aici diverse: de la sărăcie, la boală sau îndărătnicie. În ceea ce privește procesul de examinare, constatăm totala absență a verificării școlarilor la disciplinele Istorie, Gramatică și ortografie și o parțială examinare la Istorie biblică, Geografie, Aritmetică și Economie rurală. Cu toate acestea, cea mai mare parte a elevilor care se prezintă în fața comisiei de examinare (91) obțin rezultate bune sau satisfăcătoare, aproximativ jumătate dintre ei fiind apreciați cu calificativul general 1, la unele discipline primind chiar calificativul *eminens*, în timp ce marea majoritate a celorlalți se încadrează în zona calificativului general 2. Un progres școlar nesatisfăcător regăsim doar în cazul a 10 elevi, apreciați de comisia de examinare cu calificativul general 3⁷⁵.

În 17 iulie 1867 au loc examenele de final de semestru II la școala elementară din Sângeorz, desfășurate, de asemenea, în prezența vicarului Grigore Moisil. Sesizăm și în acest caz o frecvență școlară superioară mediei, doar 8 dintre cei 99 de elevi nefrecventând cursurile celui de-al doilea semestru de studiu, ceilalți acumulând relativ puține zile de absență. Verificări parțiale ale elevilor regăsim la disciplinele Geografie, Istorie, Aritmetică, Compunere, Economie rurală și chiar Cânt bisericesc. Analizând rezultatele obținute de elevi, așa cum apar ele consemnate în catalogul examenului, vom observa faptul că 13 dintre elevi obțin din partea comisiei calificativul general 1, toți ceilalți fiind încadrați în matricea 2 de competență⁷⁶.

Pe baza analizei documentelor de arhivă, identificăm, de asemenea, rezultate școlare bune în comunitățile românești greco-catolice plasate în mediul urban, semn al unei mai mari deschideri spre fenomenul instrucției juvenile și indicator al relativei prosperități, transpusă și în angajarea unor dascăli competenți și sânguincioși. Prezentăm, în acest sens, rezultatele obținute de elevii școlii elementare din Baia Mare în anul școlar 1867/1868. În comparație cu marea majoritate a școlilor confesionale, frecvența din această enorie este una peste medie, dintre cei 73 de copii de vârstă școlară evidențiindu-se prin absență doar 11, din motive diverse, între care abandonul școlar sau munca la ștreampul de minereu aurifer (este cazul unor copii de 9-10 ani). Constatăm și aici deficiențe în verificarea elevilor la diferite discipline, între care Gramatica și ortografia limbii române, Geografia și Istoria Ungariei sau Economie rurală. Notarea elevilor include în acest caz doar acordarea de calitative. Între aceștia, un număr de 7 sunt gratulați cu calificativul general *eminens*, 24 sunt evaluați cu calificativul *bine*, iar ceilalți sunt încadrați de comisia de examinare la calificativul *puțin*⁷⁷.

Concluzionând, suntem în măsură să afirmăm că, în primele două decenii post-revoluționare, sistemul de învățământ românesc se află într-o perioadă de fecundă organizare și așezare în tiparele modernității, existând încă destule probleme de soluționat la nivelul derulării efective a procesului de instrucție, de la lipsa de sistematizare a duratei anului

⁷⁴ *Ibidem*, Act 761/1857, f. 11.

⁷⁵ *Ibidem*, Act 3800/1867, f. 19-23.

⁷⁶ *Ibidem*, ff. 26-28.

⁷⁷ *Ibidem*, Act 2348/1868, f. 4-6.

de studiu, la deficitul de manuale școlare și, mai cu seamă, la masivul absentism școlar. Totodată, documentele de arhivă scot la lumină marile dezechilibre de performanță ale sistemului de învățământ elementar românesc, sesizabile și în rezultatele extrem de diferite obținute de elevi în timpul sesiunilor de examene, cu marea masă a școlilor furnizând încă rezultate școlare modeste și cu o minoritate de școli, plasate în aria fostei granițe militare nășăudene, în marile aglomerări urbane și rurale, acolo unde relativa prosperitate a locuitorilor și mai pronunțata interacțiune a lor cu spiritul modernității garantează rezultate școlare superioare.

TIPOGRAFIA „PATRIA” – PRIMA TIPOGRAFIE ROMÂNEASCĂ DIN ORADEA (1905)

Doina-Gabriela ANANIE*

PATRIA – THE FIRST ROMANIAN PRINTING HOUSE IN ORADEA

Abstract

The establishment of Romanian printing houses in Transylvania was possible due to the contributions, mainly financial ones, received from individuals, church men and cultural institutions.

In Oradea, the first Romanian printing house was founded in 1905, by a young and bold printer, George Magyar. The decision of Iosif Vulcan, the editor of *Familia*, one of the most important Romanian publications of that time, to move his revue to the new printing house, was an important step and, in the same time, a spring board for the young printer. Although the collaboration didn't last long, the impact that it had hasn't remained unnoticed. Even the name that was chosen for the printing house, *Patria*, was a symbolic one, one that makes us think about hope and unity.

Keywords: Romanian printing house, *Patria*, Oradea, George Magyar, *Familia*, Iosif Vulcan.

Tipografiile românești înființate în Ardeal au urmărit, încă de la început, pe lângă răspândirea culturii naționale, și trezirea conștiinței naționale a populației românești. Ele au oferit intelectualilor români posibilitatea de a-și vedea publicate lucrările, opere ce reflectau în mare măsură realitățile vieții, pline de obstacole - materiale sau de altă natură -, neajunsuri și greutăți. Apariția acestor tipografii a fost posibilă datorită sprijinului, îndeosebi financiar, primit din partea unor persoane particulare, oameni ai bisericii și instituții culturale ale vremii.

Ardealul ocupă un loc de frunte în ceea ce privește cărțile tipărite, aici, mai precis la Sibiu în 1544, apărând prima carte tipărită în românește, *Catehismul românesc*. Dintre cele mai importante tipografii înființate aici, la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, vom aminti¹:

- Tipografia Seminarului Greco-Catolic de la Blaj (1750);
- Tipografia Diecezană (ulterior Arhidiecezană) de la Sibiu (1850);
- Tipografiile de la Brașov deschise de publicistul Tudor Alexi, gazetarul Aurel Mureșianu și de frații Nicolae și Ioan Ciurcu² (1880-1881);
- Tipografia „Aurora” a lui A. Todoran din Gherla (1881);

* Muzeul Țării Crișurilor, gabiananie@yahoo.com.

¹ Ion Mușlea, *Din istoria tipografiei, editurii și librăriei românești în Ardeal (1830-1918)*, în *Gând românesc*, Anul VII, nr. 10-12, decembrie 1939, p. 419 și *passim* (http://dspace.bcuculuj.ro/bitstream/123456789/6857/1/BCUCLUJ_FP_BALP73_1939_007_010_012.pdf).

² Frații Ciurcu erau nepoții lui Zaharia Carcalechi, macedoromânul născut la Oradea, librar și tipograf, care, după plecarea sa la Budapesta, a avut o contribuție însemnată la răspândirea cărților românești.

- Tipografia „Victoria” din Sălaj a învățătorului Ioan P. Lazăr (1903);
- Tipografia „Carmen” din Cluj a lui Petru P. Barițiu (1904);
- „Tipografia și librăria poporului” a lui Constantin Pop din Făgăraș (1906);
- Tipografia „Doina” din Beiuș a lui Nicolae Bolcaș și Ioan Ciordaș (1912) ș.a.

Dacă în cazul Blajului și al Sibiului, ambele sedii de mitropolii, organizarea tipografiilor naționale a beneficiat de sprijinul nemijlocit al bisericii³, Oradea, unicul oraș de reședință cu doi episcopi români, ortodox și greco-catolic, nu a reușit să-și facă o tipografie națională.

Primele informații în legătură cu înființarea unei tipografii românești în Oradea-Mare le găsim în revista culturală ilustrată *Răvașul* din Cluj, al cărei proprietar editor era dr. Elie Dăianu, protopop greco-catolic de Cluj: „Tipografiile românești se înmulțesc în mod îmbucurător. După tipografia «Carmen» a d-lui Petru P. Barițiu în Cluj s’a deschis o tipografie românească în Oradea-mare «Patria» a dlui G. Magyar – Ungur. La 1 iulie se deschide cum aflăm tipografia «Luceafărul» în Budapesta. În Sighetul Maramureșului asemenea e plănuită înființarea unei tipografii românești, care dorim să se realizeze. E un semn foarte bun înmulțirea tipografiilor noastre”⁴. Într-adevăr, apariția acestor tipografii a adus noi speranțe în sufletul intelectualilor români din acele orașe, care până atunci își publicau manuscrisele la tipografii maghiare sau evreiești, asta în cazul în care le erau acceptate⁵, și le-a întărit credința în lupta pentru afirmare culturală a neamului românesc.

Despre această nouă tipografie românească găsim câteva rânduri și în revista *Familia* a lui Iosif Vulcan: „Ceea ce Oradea-mare încă n’a avut, acum are: o tipografie românească. A înființat-o tipograful român dl George Magyar sub numirea de «Patria». Îi urăm succes”⁶.

Un nou anunț cu privire la înființarea „Patriei” găsim tot în *Răvașul* dr. Elie Dăianu: „Dl George Magyar, tipograf român, aduce la cunoștința on. public românesc, că și-a deschis tipografie sub numele «Patria» în Oradea-mare, strada Teleky nr. 12. Noua întreprindere e provăzută cu cele mai nouă mașini, fiind în stare de a efectui ori-ce cereri și dorințe. Atragem binevoitoarea luare aminte a publicului din acele părți asupra aceste nouă tipografii, care înseamnă, dacă nu o cucerire, cel puțin un mijloc de izbândă și de înțărare sufletească pentru cei ce doresc să lupte și să viețuiască ca românii”⁷.

Importanța înființării acestei tipografii, pentru cultura românească din Oradea, „aflată la marginea estemă a elementului românesc”⁸, și nu numai, este salutăată și de Iosif Vulcan, redactorul *Familiei*, care-și va muta publicația de la tipografia Iosif Lang, unde revista apăruse din 1890 până în 1904, la „Patria”. Decizia lui Vulcan ne apare ca o urmare firească a înființării tipografiei românești, *Familia* fiind una din revistele publicate la Oradea în limba română⁹. El face apel la publicul românesc să sprijine tânăra tipografie și pe îndrăznețul său proprietar, român din părțile Sălajului, care a luat hotărârea de a înființa o tipografie românească în orașul de pe Crișul Repede. Din păcate această colaborare se va încheia în decembrie 1906, dată la care iese de sub tipar ultimul număr al *Familiei*, după patruzeci și doi de ani de apariție.

Despre George Magyar, tot *Familia* este cea care ne oferă câteva informații scurte. Astfel, în septembrie 1905¹⁰ apare anunțul decesului doamnei Lucreția Magyar, născută Baci, în vârstă de 21 de ani. Alte detalii cu privire la moartea prematură a tinerei soții

³ Astfel de tipografii mai existau la Gherla, Lugoj, Arad și Caransebeș.

⁴ *Răvașul*, Anul III, nr. 26, 1 iulie 1905, p. 107 (http://documente.bcuculuj.ro/web/bibdigit/periodice/revasul/1905/BCUCLUJ_FP_PII970_1905_003_026.pdf).

⁵ Unele articole ale oamenilor de presă români apărute prin publicațiile vremii nu erau întotdeauna bine primite, în numeroase rânduri autorii fiind puși sub acuzare de autorități și obligați să plătească amenzi destul de mari.

⁶ *Familia*, Anul XLI, nr. 27, 3/16 iulie 1905, p. 323.

⁷ *Răvașul*, Anul III, nr. 28, 15 iulie 1905, p. 115.

(http://documente.bcuculuj.ro/web/bibdigit/periodice/revasul/1905/BCUCLUJ_FP_PII970_1905_003_028.pdf)

⁸ *Familia*, Anul XLI, nr. 34, 21 august/3 septembrie 1905, p. 408.

⁹ Pe lângă *Familia*, o singură publicație mai apărea în limba română la Oradea la început de secol XX, și anume revista umoristică *Vulturul* a lui Iustin Ardelean. Publicații maghiare erau în număr de 15. Vezi Constantin Mălinaș, *Tipografi, tipografii și edituri în Bihor 1565-1948*, Editura „Mihai Eminescu”, Oradea, 1995, p. 21.

¹⁰ *Familia*, Anul XLI, nr. 39, 25 septembrie/8 octombrie 1905, p. 467.

nu sunt publicate. La finalul aceluiași an, la rubrica „Hymen”¹¹ apare anunțul logodnei d-lui George Magyar cu domnișoara Mărioara Bica, fiica lui Vasile Bica, proprietar în Tășad¹². În ianuarie 1906, tot la rubrica „Hymen” a *Familiei* este anunțată căsătoria proprietarului tipografiei „Patria” cu domnișoara Bica¹³. Vasile Bica, socrul lui Gerorge Magyar, era notar cercual în Tășad, membru ordinar al *Asociației pentru literatura română și cultura poporului român* în despărțământul Ceica¹⁴.

Tipografia va funcționa până la începutul anilor '40 cu intermitențe. În 1923 o găsim la o altă adresă, pe str. Aurel Vlaicu nr.8¹⁵, iar în 1940 pe str. Vasile Alecsandri nr.13¹⁶. În „Ghidul și compasul comercial și industrial pe anul 1937-1938” a lui S. Somogyi Ludovic nu este menționată.

Dintre lucrările publicate la „Patria” vom aminti câteva titluri:

- Bodnariu Gavril¹⁷, *Hârburi risipite. Legende din popor* (1906);
- „Cuvântări bisericești de Massilon. Episcop de Clermont și membru al Academiei Franceze”. Din originalul francez, traduse de Ioan Genț. Protopop gr. cat. din Oradea. Tom II. Cu permisiunea preaveneratului ordinariat gr. cat. de Oradea – Mare” (1906);
- Calendarul revistei *Micul misionar* (1935-1937)¹⁸;
- Broșura „150 de ani de la sfârșitul lui Horea” – conferințe ale prof. Crăciun Andrei¹⁹ (1937);
- Crăciun Andrei, *Din trecutul neamului nostru (Scurtă istorie a românilor pe înțelesul tuturor)*, ediția a II-a, revăzută și completată (1937);
- Crăciun Andrei, *Istoria românilor și a lumii de la început până la 1546. Manual pentru clasa I a gimnaziilor și liceelor industriale* (1938);
- Crăciun Andrei, *Istoria românilor și a lumii de la 1546 până la 1848. Manual pentru clasa a II-a a gimnaziilor și liceelor industriale* (1938);
- Crăciun Andrei, *Istoria românilor și a lumii de la 1848 până azi. Manual pentru clasa a III-a a gimnaziilor și liceelor industriale* (1938);
- *Anuarul municipiului Oradea* (1938)²⁰;
- P. Martin de Cochem O.F.M. *Cap.I Sfânta Liturghie*, prelucrare în românește de P. Ion M. Gârleanu²¹ O.F.M. Conv (1940).

Deși nu a avut o activitate constantă – să ne gândim și la faptul că și-a mutat sediul în câteva rânduri - precum alte tipografii românești, lucru ce probabil s-a reflectat atât asupra

Fig. 1. Coperta broșurii prof. Andrei Crăciun apărută la tipografia „Patria” (1937)

¹¹ Era rubrica de anunțuri matrimoniale.

¹² *Familia*, Anul XLI, nr. 50, 11/24 decembrie 1905, p. 599.

¹³ *Idem*, Anul XLII, nr. 2, 7/21 ianuarie 1906, p. 24.

¹⁴ *Transilvania*, nr. 5, septembrie-octombrie 1912, p. 326. (http://documente.bcuculuj.ro/web/bibdigit/periodice/transilvania/1912/BCUCLUJ_FP_279996_1912_043_005.pdf).

¹⁵ *Ghidul orașului Oradea-Mare*, întocmit de Iosif Horváth, Tipografia Kosmos, Oradea, 1923, p. 159.

¹⁶ *Unirea poporului*, Anul XXII, nr. 9, 3 martie 1940, p. 7 (http://dspace.bcuculuj.ro/bitstream/123456789/32383/1/BCUCLUJ_FP_PIII1272_1940_022_0009.pdf).

¹⁷ Preotul și poetul Bodnariu Gavril era arădean. A fost colaborator al revistelor *Lumina* (Gyula), *Tribuna poporului* (Arad), *Călimdarului Plugarului* (Brașov).

¹⁸ Lucia Cornea, *Repertoriul periodicelor românești editate în Bihor în perioada interbelică*, în *Crisia* XVII, 1987, p. 720.

¹⁹ Andrei Crăciun era profesor la Liceul Comercial din Oradea.

²⁰ Lucia Cornea, *op. cit.*, p. 717.

²¹ Ion M. Gârleanu a fost un călugăr franciscan, poet. A lucrat la Academia Teologică Greco-Catolică din Oradea, iar după 1940 la școlile din Beiuș.

numărului de volume tipărite cât și asupra celor ce au dorit să-și publice lucrările aici, tipografia „Patria” din Oradea a apărut pe scena vieții culturale orădene într-un moment în care era mare nevoie de ea. Colaborarea cu revista lui Iosif Vulcan a fost ca o trambulină pentru tânărul proprietar, *Familia* fiind una dintre publicațiile românești de prestigiu din acea perioadă. Chiar dacă această colaborare a fost una de scurtă durată, impactul pe care Iosif Vulcan și revista sa l-au avut asupra lui George Magyar și a tipografiei sale nu a rămas probabil fără ecouri. Până și numele ales tipografiei, „Patria” este unul simbolic am putea spune, unul care ne duce cu gândul la speranță și unitate.

ELIMINAREA SEMINARIȘTILOR ROMÂNI DIN SEMINARUL LATIN DIN ORADEA ÎN ANUL 1912

Sorin FARCAȘ*

THE EXPULSION OF ROMANIANS SEMINARISTS OF THE LATIN SEMINARY OF ORADEA IN 1912

Abstract

This article explains the expulsion of sixteen Romanians students from the Roman Catholic Seminar "Magno-Varadiensis" of Oradea. The reason behind this decision: they spoke Romanian without permission in the seminary.

This study presents the social, political and historical background, the consequences of this decision and mainly the reaction of the two opposite sides involves: the Roman Catholic Seminary and his Bishop, the count Széchenyi and the Greek Catholic Seminary and his Bishop, Demetriu Radu. The expulsion of the Romanian seminarists was intensively mediatized in Romanian and Hungarian press.

The sacrifice of the 16 Romanian seminarists by the Roman Catholic Seminary was the turning point who made the Romanian greek-catholic bishop, Demetriu Radu, to found in same year, 1912 the Theological Academy of Oradea.

Finally, the 16 Romanian seminarists manage to complete their studies in other seminaries across the Austrian Empire.

Keywords: Romanians-Students, Seminary, Greek-Catholic Church, Bishop, Roman-Catholic Church.

La data de 10 februarie 1912, în urma unui *mic și neînsemnat* incident, după cum ne relatează ziarul de limbă maghiară *Nagyvárad Naplo* din Oradea¹, 16 seminariști români de confesiune greco-catolică² au fost eliminați din Seminarul romano-catolic *Magno-Varadiensis* din orașul Oradea. La Seminarul episcopal de rit latin, în primul semestru al anului școlar 1911/1912, erau înscriși în total un număr de 37 de seminariști. Dintre aceștia, 16 erau români de confesiune greco-catolică, iar unul romano-catolic din orașul Ploiești³. Astfel, dintre cei 16 studenți, 11 erau în anul trei de studiu, iar ceilalți 5, în anul întâi. În actele seminarului, din primul semestru al anului școlar 1911/1912, numele acelor studenți români nu erau maghiarizate, ci latinizate, iar limba de studiu în seminar era atât limba maghiară, cât și limba latină. Motivul oficial care a dus la acest deznodământ nefericit pentru seminariștii români a fost folosirea limbii române fără permisiune în seminar. Dacă azi acest motiv pare banal, lipsit de importanță și chiar de neînțeles, atunci, în anul 1912, contextul social și politic era total diferit. Românii din Transilvania au trebuit să facă față

* drd., sorinson_regensburg@yahoo.com.

¹ *Nagyvárad Naplo*, 11 februarie 1912, p. 5.

² Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor (în continuare ANDJ-BH), Fond *Episcopia romano-catolică*, inv. 248, *Acte Ecclesiastice/Litteraria*, Dos. 232/1911-1912, f. 328.

³ *Ibidem*.

atât intoleranței manifestate de guvernul de la Budapesta, cât și unei politici premeditate, de maghiarizare și asimilare forțată, practică atât la nivel educațional, cât și la nivel eclezial⁴. Această politică de deznaționalizare generală a națiunilor din Imperiul Austro-Ungar a luat amploare odată cu apariția legilor elaborate de ministrul Agoston Trefort, în perioada dintre 1879 și 1883⁵, și cele ale contelui Adalbert Apponyi; este vorba aici de articolul XXVII, din legea emisă în 1 iulie 1907⁶.

De pe urma aplicării acestor legi, școala – în special școlile confesionale de limbă română, cât și biserica – atât cea greco-catolică cât și cea ortodoxă, au fost instituțiile care au avut de suferit cel mai mult. Prin legea Apponyi s-a încălcat Statutul organic al bisericii, atât al celei ortodoxe, cât și al celei greco-catolice din Ungaria și din Transilvania. Acest statut fusese aprobat de împăratul Franz Josef, printr-un decret elaborat la data de 20 mai 1869. La paragraful 175 al acestuia era stipulat foarte clar următorul lucru: *limba oficială în toate trebile bisericesti, școlare și funcționale, atât înăuntrul cât și în afară, este cea română*⁷.

Aplicarea legii Apponyi a avut efecte dezastruoase pentru învățământul confesional român, susținut de cele două biserici românești. Până în anul 1912, din cele 2.975 de școli, câte aveau românii, un număr de 320 și-au închis porțile⁸. Trebuie să menționăm faptul că aceste cifre nu concordă întotdeauna. După unele surse, în tot Ardealul, între 1909-1910, s-au închis 420 de școli românești⁹. De asemenea, după statistica forurilor bisericesti române, în anul 1911 erau 1.556 școli confesionale ortodoxe și 1.119 școli confesionale greco-catolice. În total erau 2.655 de școli confesionale, cu 308 mai multe decât erau prezente în statistica Ministerului Cultelor și Instrucțiunilor Publice din Ungaria¹⁰. Însă, ceea ce se poate afirma cu certitudine, este faptul că în această perioadă Biserica a fost și a rămas principalul susținător al învățământului românesc din Transilvania¹¹. Pe lângă ea, mai trebuie să amintim un nume, care din păcate azi este aproape trecut cu vederea, cel al basarabeanului Vasile Stroescu (1845-1926)¹² – salvatorul școlilor românești din Ardeal.

Această atmosferă ostilă bucuriei de a gândi, învăța și vorbi în limba maternă, coroborată cu o intoleranță din partea autorităților vremii, a dus la o serie de acțiuni de protest, izolate ce-i drept, ale unor studenți¹³ români, soldate ulterior cu eliminarea lor din instituțiile de învățământ din care făceau parte. La un astfel de incident face referire și acest studiu.

Nimeni nu bănuia că, la 8 februarie 1912, prin vizita seminaristului Bonea Gheorghe la infirmeria seminarului, destinul studenților români se va schimba în mod iremediabil. Acolo, la infirmerie, se afla un alt student bolnav, Coza Aurel, viitor profesor și director la liceul „Dr. Vasile Lucaciu” din Careii Mari. Conversația celor doi a fost în limba română, până în momentul când aceasta a fost întreruptă de un supraveghetor, care le-a cerut să vorbească în limba maghiară, ca să înțeleagă și el. În schimbul de replici care a urmat, Bonea i-a răspuns, iritat că *noi vorbim în limba maternă (română), pentru că ținem la ea*. Incidentul a fost raportat prefectului seminarului, prof. dr. Pataki Arnold, care, după ce l-a

⁴ Teodor Neș, *Oameni din Bihor 1848-1918*, Ediția a II-a, Biblioteca Revistei Familia, Oradea, 2006, p. 446.

⁵ Ion Bulei, *Viața în vremea lui Carol I*, Editura Triptonic, București, 2005, p. 152.

⁶ *Apud Gazeta Transilvaniei*, nr. 31/1907; Dr. Teodor Botiș, *Istoria școlii normale și a institutului teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922, p. 262-263; Iacob Radu, *Șematismul istoric al Diecezei Române Unite a Orăzii Mari, 1777-1927*, Oradea, Tipografia „Ateneul” Societate Anonimă, 1932, p. 181, a se vedea și Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului Ungar față de Biserica Românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Sibiu, 1986, p. 152-154; Iudita Călușer, *Liceul Român unit de fete din Beiuș*, Ediura Logos'94, Oradea, 2011, p. 91-92.

⁷ *Românul*, Arad, nr. 89, 25 aprilie/8 mai, 1914 *apud* Ioan D. Godea, „Ziarul Românul” din Arad, 1911-1918, Editura de Vest, Timișoara, 2001, p. 42.

⁸ Ioan D. Godea, *op. cit.*, p. 43.

⁹ I. Bulei, *op. cit.*, p. 157.

¹⁰ *Ibidem*, p. 283, nota 27; a se vedea și *Biserica și Școala, Foaie bisericească-școlastică, literară și economică*, Arad, nr. 21, 26 mai/8 iunie 1913, p. 163, 164, 165, 166.

¹¹ *Ibidem*, p. 151.

¹² Onisifor Ghibu, *Școala românească din Ungaria în anul 1911*, Tiparul lui W. Kraft, Sibiu, 1912, p. 4, 6, 30; I. Bulei, *op. cit.*, p. 157.

¹³ *Românul*, Arad, nr. 50, 3/16 martie 1911, p. 8.

interogat pe Bonea Gheorghe, i-a reamintit că *în institut este obligatorie folosirea limbii maghiare*¹⁴.

În fața acestei reacții ostile, tratată cu indiferență de către conducerea seminarului, studentul Pașca Ioan¹⁵ s-a solidarizat cu Bonea Gheorghe, iar printre ceilalți „alumni” români incidentul a luat o amploare tot mai mare. Pentru a rezolva această situație neplăcută, corpul profesoral al seminarului a organizat o conferință prezidată de însuși episcopul Iosif Lanyi în persoană. Aici, fiind din nou interogat, seminaristul Bonea Gheorghe a ținut să precizeze că pentru el și colegii săi români este o *necesitate, o trebuință*, de a gândi și vorbi în limba română, aducând ca argument faptul că în viitor liturghia o vor oficia în această limbă!

De asemenea, ceilalți studenți și-au manifestat dorința ca și între ei să poată comunica în limba română, când și unde doresc. Fără a ține seama de doleanțele lor, episcopul titular Lanyi le-a reamintit că *în institut, doar maghiara este voie să se vorbească, iar cine nu se supune, acela este indisciplinat!*

Replica lui Bonea nu s-a lăsat mult așteptată. Însă, nici corpul profesoral al seminarului și nici ceilalți colegi români nu au putut anticipa nefericitul deznodământ. Emoționat, el și-a făcut ghem reverenda albastră și cu o voce răsunătoare a spus: *Dacă ne luați limba maternă, poftiți, aici este reverenda mea, iar eu nu mai rămân nici o clipă în acest institut!*¹⁶

Total dezorientat, corpul profesoral nu și-ar fi putut imagina o asemenea reacție demnă și curajoasă din partea studentului și, preț de o clipă, a rămas fără nici o reacție. Atitudinea lui Bonea a declanșat din partea colegilor săi un gest de solidaritate unanimă cu el, între aceștia remarcându-se în special cel a lui Pașca Ioan. Totodată, ei le-au reamintit și transmis dorința lor unanimă: *limba română să o vorbească când doresc și când le place*¹⁷.

Această declarație, prin care studenții români cereau dreptul de folosință a limbii române fără nici o restricție în institut, coroborată cu atitudinea generală de solidaritate a tuturor seminariștilor români, nu a rămas fără răspuns. Spre surprinderea studenților, au fost eliminați din institut Bonea Gheorghe și Pașca Ioan. Înainte de a părăsi seminarul, Bonea Gheorghe și-a luat rămas bun de la colegi, cărora le-a comunicat că va merge în Maramureș, pentru a se face călugăr. Celorlalți, episcopul Iosif Lanyi le-a dat un termen de trei zile, pentru a se conforma regulamentului seminarului, și anume că în institut doar limba maghiară să fie folosită ca limbă de conversație¹⁸.

Episcopia greco-catolică de Oradea nu a rămas impasibilă la această reacție neașteptată din partea conducerii Seminarului și, imediat, prin canonicul dr. Florian Stan, a încercat prin mai multe mijloace să prevină acel deznodământ fatal. Însă totul a fost în zadar. De teama unei reacții imprevizibile și negative a studenților români la adresa Seminarului latin, s-a hotărât eliminarea tuturor seminariștilor români din seminar. Atunci au fost eliminați următorii studenți: Mihai Gherman, Ignăție Chirvari, Iuliu Mărcușiu, Gheorghe Pop, Vasile Lupău, Iuliu Sabo, Valer Burcușiu, Sabin Goron, Ștefan Mărcuș, Aurel Coza, Demetriu Salvator, Antoniu Pop, Teodor Raica și Ioan Steer. Aceștia li s-au alăturat și ceilalți doi seminariști eliminați anterior, și anume Bonea Gheorghe și Pașca Ioan¹⁹. Sentința de exmatriculare a seminariștilor români din seminarul romano-catolic a fost aprobată telegrafic din Budapesta, de către episcopul diecezan, contele Széchenyi, la data de 10 februarie 1912²⁰.

Clericii eliminați au rămas peste noapte la reședința episcopală din Oradea. A doua zi, în Aula Episcopiei greco-catolice de Oradea a avut loc o ședință, prin care o comisie

¹⁴ Nagyváradi Naplo, 11 februarie 1912, p. 5.

¹⁵ Mai târziu el a revenit la ortodoxie și a devenit profesor la Academia Teologică Ortodoxă din Cluj-Napoca (Pr. Dr. M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 90).

¹⁶ Nagyváradi Naplo, 11 februarie 1912, p. 5.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ T. Neș, *op. cit.*, p. 427.

¹⁹ Nagyváradi, nr. 34-35/1912; Petru Tămăian, *Istoria Seminarului Român-Unit din Oradea*, Tipografia și Litografia Românească S.A., 1930, Oradea, 1930, p. 95; T. Neș, *op. cit.*, p. 427; Pr. Dr. M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 89-90.

²⁰ P. Tămăian, *op. cit.*, p. 96.

investigatoare, instituită ad-hoc, special pentru acel eveniment, a dorit să afle „adevărul și numai adevărul curat”. Din această comisie au făcut parte următorii prelați: canonicul Ioan Butean, canonicul dr. Florian Stan, precum și dr. Cornel Bulc²¹. Studenților li s-au pus doar trei întrebări. Prima se referea la motivele pentru care ei au refuzat să participe la cor. Răspunsul lor a fost că au fost insultați în mod grosolan, în mai multe rânduri, de către clericul latin Barta, dar, până la urmă, în urma intervenției episcopului titular Lanyi, toți s-au prezentat la cor. Cea de-a doua întrebare se referea la refuzul lor de a cânta cântări naționale maghiare și *cântări îndătinate*. Ei au răspuns că aceste cântări naționale nu le-au fost predate la cursuri, dar când s-au cântat, au cântat și ei în cor împreună cu ceilalți seminariști. Cea de-a treia a făcut referire la adevăratul motiv pentru care clericii români au fost eliminați din seminarul latin, și anume folosirea limbii române în seminar fără aprobarea rectorului. Ei s-au apărat, spunând că *li s-a oprit de totul folosirea limbii române*, pe când superiorii din seminar au susținut contrariul. Episcopul Lanyi a menționat, în fața canonicului dr. Florian Stan, că el a dat poruncă *numai în general*, dar că *bunul simț trebuie să dicteze când vă puteți folosi de limba maternă!*

Răspunsul clericilor români a fost unul pe măsură: „*așa ne-a tâlcuit porunca rectorului, prim-ductorul latin (supraveghetor de ordine) cum că, nici acasă, nici pe stradă și nici în cantină nu ne este iertat a ne folosi de limba română!*”²²

Comisia care a investigat cazul s-a convins că, deși tinerii studenți au avut partea lor de vină, deci nefiind cu totul nevinovați, ei au fost cei umiliți, dar pedeapsa era prea exagerată. Ei au fost eliminați din motive pur naționale românești²³. În plus, trebuie spus că ei au vorbit în limba maternă doar în conversații particulare, nicidecum la studiu.

De altfel, tinerii clerici români, asumându-și urmările nefaste ale faptei lor, și-au manifestat bunăvoința de a continua în viitor studiile teologice, conștienți fiind de importanța rolului lor pentru comunitatea românească, acela de viitori preoți greco-catolici. Însă dorința aceasta nu le-a fost acceptată, cu toate eforturile depuse de către canonicul dr. Florian Stan. Acesta l-a informat pe episcopul Demetriu Radu despre incidentul petrecut la seminarul latin, precum și despre soarta seminariștilor români. După ce fiecare parte implicată în acest scandal și-a susținut punctul de vedere, între cei doi episcopi care reprezentau diecezele greco-catolică, respectiv romano-catolică, a început un schimb de scrisori și telegrame prin care fiecare a căutat să-și susțină propria sa opinie. Astfel, prin răspunsul său din 16 aprilie 1912, episcopul diecezan, contele Szécheny, și-a argumentat foarte clar și concis (ulterior s-a dovedit că a avut dreptate!) motivele și dificultățile care se ivesc atunci când viitorii clerici de rit latin și oriental sunt educați împreună²⁴.

Un prim motiv ar fi cel al celibatului. Dacă pentru viitorii clerici latini exista doar varianta celibatului, aceasta fiind de altfel o condiție *sine qua non* pentru ei, pentru clericii uniți exista și varianta căsătoriei. Un alt motiv era cel al calendarului liturgic. În anul 1912, românii, atât cei de confesiune ortodoxă, cât și cei uniți, țineau Nașterea Domnului (Crăciunul) cât și Sfintele Paști pe stil vechi, după calendarul iulian. Ca urmare a acestui fapt, aceste sărbători nu mai coincideau cu cele din calendarul latin, fiind decalate, pentru că acestea din urmă erau ținute pe stil nou, adică după calendarul gregorian²⁵.

Altă diferență majoră era ritul, ceremonialul, precum și cântările bisericești. Urma, apoi, dreptul și canoanele Bisericii răsăritene. De asemenea, din biblioteca seminarului lipseau aproape cu desăvârșire cărțile liturgice românești. Un ultim motiv a fost tocmai acela pentru care studenții români au fost eliminați din seminar, și anume imposibilitatea de a studia în limba maternă. Să nu uităm totuși că iluștrii lor înaintași, întru veșnică pomenire, au urmat aceleași căi, dar pe atunci contextul social politic și istoric era altul²⁶.

În urma acestei argumentații, episcopul Széchenyi a adresat ministrului cultelor,

²¹ ANJ-BH, Fond *Episcopia Greco-Catolică de Oradea, Seminarul român-unit din Oradea*, înv. 881/1721-1948 Rolă 1021/1850-1914, f. 113-115.

²² *Ibidem*.

²³ *Românul*, Arad, nr. 26, 2/15 februarie 1912, p. 2.

²⁴ P. Tămăian, *op. cit.*, p. 93-94.

²⁵ *Ibidem*, p. 97.

²⁶ *Ibidem*.

contele Zichy, o cerere prin care dorea ca majestatea sa Franz Iosif să permită viitorilor clerici uniți să studieze în seminarul dăruit Diecezei române-unite de către împăratul Leopold al II-lea²⁷. Această doleanță nu s-a lăsat mult așteptată, și astfel, prin Decretul Nr. 74345/1912, majestatea sa Franz Iosif a aprobat, la 25 mai 1912, propunerea ca clericii diecezei greco-catolice de Oradea să fie crescuți în seminarul lor, în conformitate cu dispozițiile împăratului Leopold al II-lea, dar educația să rămână pe mai departe comună cu a celor latini²⁸. Altfel spus, prin acest succes obținut ce-i drept fără voia lor, prin sacrificarea seminariștilor, au fost respinse unele acuzații aduse *bogatei* dieceze greco-catolice din Oradea cum că nu a înființat un seminar teologic greco-catolic, ci și-a trimis studenții la seminariile latine din Oradea, Ungvar și Budapesta. S-a omis, atunci, cu bună știință sau nu, faptul că aceste seminarii, alături de cele din Viena și Lemberg, au contribuit enorm la dezvoltarea și emanciparea culturală a clericilor români. Contactul cu aceste centre de cultură și civilizație, accesul la bibliotecile și arhivele din seminariile și orașele mai sus menționate le-au lărgit studenților români orizontul de cultură și cunoaștere²⁹. Trebuie evidențiat faptul că atât autoritățile administrative și politice locale, cât și cele ecleziastice au manifestat dintotdeauna neîncredere față de înființarea unui seminar teologic greco-catolic la Oradea. Însă, datorită acestui conflict iscat între clericii români și maghiari, s-a reușit înființarea, în anul 1922, a Academiei teologice din Oradea. Noul edificiu, de fapt un prim corp de clădire, a fost dat în folosință abia în anul 1914, de către episcopul Demetriu Radu³⁰. Războiul l-a împiedicat însă pe ilustrul episcop român să-și ducă la îndeplinire nobila misiune. Restul clădirii a fost terminat abia în anul 1924, de către episcopul Valeriu Traian Frențiu³¹.

Trebuie menționat faptul că seminarul – ca instituție eclezială – a fost un cămin sau internat unde, printr-o educație religioasă morală și spirituală, tinerii seminariști se pregăteau să devină preoți. Aceasta este de fapt și menirea unui seminar teologic, de a forma și de a pregăti tineri pentru preoție³². Iar regulamentul de atunci al seminarului stipula foarte clar că doar tinerii inteligenți erau aleși pentru preoție (*juvenes melioris talenti pro clero!*)³³. Atunci, pentru biserica românilor din Ardeal (indiferent de ritul acesteia), mai mult ca pentru oricare instituție, tinerii clerici reprezentau viitorul, speranța că într-o zi ei își vor lega propriul destin de cel al bisericii și al poporului din care făceau parte. La fel au făcut și iluștrii lor înaintași, *părinții redeșteptării noastre*, cum bine i-a numit Octavian Goga³⁴.

În acea perioadă, destinul național urma același drum cu cel al bisericii. Iar tinerii seminariști români erau „*suflete tinere, fala și viitorii conducători și luminători ai neamului*”³⁵. Iată de ce, eliminarea seminariștilor români din Seminarul latin din Oradea a declanșat, atunci, un imens scandal public. La vremea respectivă cazul a fost intens mediatizat, atât în presa de limbă maghiară, cum ar fi de exemplu ziarul *Nagyvárad naplo* din Oradea, *Budapesti Hirlap* și *Pesti Hirlap* din Budapesta, cât și în câteva periodice românești, precum *Tribuna* și *Românul* din Arad, *Unirea* și *Cultura Creștină* din Blaj, iar din Sibiu *Telegraful român*³⁶.

De asemenea, guvernul maghiar de la Budapesta a solicitat episcopului Lanyi o explicație cât mai detaliată despre evenimentul care s-a iscat la seminar. În același timp, ziarele de limbă maghiară s-au axat în special pe prezentarea cât mai amănunțită

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 98.

²⁹ I. Radu, *op. cit.*, p. 196; I. Călușer, *Episcopia Greco-Catolică de Oradea*, Editura Logos '94, Oradea, 2000, p. 135-136.

³⁰ I. Radu, *op. cit.*, p. 180; I. Călușer, *Episcopia Greco-Catolică de Oradea*, p. 126; ANJ-BH, Fond *Episcopia romano-catolică*, ds. 578, f. 137.

³¹ *Ibidem*.

³² Ion Marin Mălinaș, *Bizanț, Roma, Viena și fenomenul uniast*, Editura Mihai Eminescu din Oradea, Viena 1997, p. 72.

³³ *Ibidem*; a se vedea și Ioan Georgescu, *Istoria Seminarului român-unit din Oradea Mare*, București, p. 16.

³⁴ Octavian Goga, *Naționalism dezrobitor, Permanența ideii naționale*, Editura Albatros, București, 1998, p. 304.

³⁵ *Românul*, Arad, nr. 26, 2/15 februarie 1912, p. 2.

³⁶ T. Neș, *op. cit.*, p. 427; P. Tămăian, *op. cit.*, p. 97.

a motivelor, a felului cum s-a defășurat ancheta, cine poartă vina pentru acest incident, precum și asupra urmărilor sale. Spre deosebire de acestea, ziarele românești au luat apărarea studenților eliminați. La adresa redacției ziarului *Românul* din Arad au sosit foarte multe telegrame de solidarizare, apărare și felicitare a tinerilor seminariști români, sau de protest la adresa seminarului latin. Printre semnatarii acestor telegrame amintim pe Dr. Constantin Lucaciu, preot în Dorolț (fratele lui Vasile Lucaciu, care și-a oferit venitul său pe un an de zile pentru înființarea unui seminar greco-catolic)³⁷, seminarul *Andrei Șaguna* din Sibiu, studenții români din Budapesta³⁸, ziarul *Arbeiter Zeitung* din Viena³⁹, Societatea *Junimea* din Cernăuți, ziarul *Adevărul* din București⁴⁰, precum și ziarul de limbă germană din Sibiu *Siebenbürgisch-Deutsches Tagesblatt*⁴¹. De asemenea, trebuie să reamintim salutul frățesc al Societății Academice Române „Dacia” din Cernăuți și telegrama de felicitare a Comitetului Societății Naționaliste „Carpații”, prin care I.P.S. mitropolit dr. Victor Mihali de la Blaj este rugat să înființeze un seminar greco-catolic românesc⁴².

Totodată, acest eveniment a dat prilejul mai multor intelectuali români, frunțași de seamă ai Partidului Național Român, de a-și exprima dezaprobarea față de situația în care fuseseră puși tinerii clerici români⁴³. Cum soarta lor era deja hotărâtă, acestora nu le-a mai rămas altceva de făcut decât sa-și ducă crucea mai departe. Astfel, o parte din ei, și în special cei din anul întâi, și-au dat examenele abia la sfârșitul anului școlar, iar cei din anul III și-au continuat studiile la Seminarul rutean din Ungvar-Munkacevo⁴⁴. Pe Bonea Gheorghe, cel care a stat, involuntar, la originea acestui nefericit incident și care și-a manifestat atunci dorința de a deveni călugăr, îl regăsim, alături de alți cinci seminariști, la Seminarul din Munkacevo⁴⁵.

Ulterior, când s-au mai domolit apele, s-a spus despre seminariștii români că eliminarea lor a fost premeditată și că s-a așteptat doar momentul oportun pentru a o duce la îndeplinire. Restul a fost doar o *parodie*, după un scenariu scris în limitele regulamentului din seminar. Trist este faptul că acest neplăcut incident a avut loc într-un seminar, iar protagoniștii au fost preoți și profesori de teologie. Și mai trist este că, un naționalism convulsiv, acerb și orb i-a făcut pe unii dintre ei să uite de porunca biblică, aceea de iubire a aproapelui.

Totodată, trebuie spus că, coincidență sau nu, pe toată durata nefericitului incident, atât episcopul greco-catolic Demetriu Radu, cât și cel romano-catolic, contele Széchenyi, au fost plecați din localitate. Poate că dacă aceștia ar fi fost în Oradea alta ar fi fost soarta seminariștilor români. Dar, cum istoria nu se scrie contrafactual, și chiar dacă motivele aduse în discuție pot constitui un subiect de dezbatere, cu diferite argumente, faptele rămân imuabile.

³⁷ *Românul*, Arad, nr. 27, 4/17 februarie 1912, p. 6; *Tribuna poporului*, Arad, nr. 25, 25 februarie 1912, p. 1-4.

³⁸ *Ibidem*, p. 2.

³⁹ *Ibidem*, p. 9.

⁴⁰ *Românul*, Arad, nr. 29, 7/20 februarie 1912, p. 2.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 27, 4/17 februarie 1912, p. 5.

⁴² *Ibidem*, nr. 30, 8/21 februarie 1912, p. 7.

⁴³ P. Tămăian, *op. cit.*, p. 97.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 96.

⁴⁵ ANJ-BH, Fond *Episcopia romano-catolică*, Dos. 216/1913, f. 10.

ÎNTRE MICA ȘI MAREA ISTORIE. NICOLAE COROIU: UN DESTIN SUB VREMURILE PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Gabriel MOISA*

BETWEEN THE HISTORY OF THE INDIVIDUAL AND THE HISTORY OF ALL. NICOLAE COROIU: A DESTINY IN THE TIMES OF THE FIRST WORLD WAR

Abstract

Nicolae Coroiu takes us to follow history in all extremities Romanian space prewar, interwar and postwar. His destiny is very interesting and closely linked to the fate of the nation it belongs in this century. Life it bears such the viscous Oradea, Cluj and Bazargic and from there to Chisinau and Hotin, Zalau, Șimleul Silvaniei and Bucharest after that, in the context of establishment of the communist regime, lies in Oradea and, finally, after retirement, in Vascauti native of southern Bihar.

This does not mean the end of his wanderings. Makes a last „call” forced Piatra Neamt, where „benefits” from house arrest in mid-50s it becomes, like many of interwar Romanian elite, „enemy of the people”.

The topic has been approached Nicholas Coroiu partly based on sequential recovery Nicholas Coroiu exclusive manuscript. This study represents a broader investigation, which is based on a documentary resource and a more extensive bibliography which enhances the understanding of our destiny submitted to this volume.

Keywords: Nicolae Coroiu, Vașcău, World War I, Volunteer, Romanian Army.

Reconstituirea trecutului poate fi realizată recurgând la mai multe categorii de izvoare și prin reconsiderarea evenimentelor, fenomenelor sau proceselor istorice trecute. Pentru refacerea cât mai complexă a unor momente de istorie, Pierre Nora vorbește despre necesitatea unui „*le retour de l'événement*”¹ în condițiile în care, spune acesta, nicio epocă nu este atât de dinamică precum cea a noastră în considerarea și reconsiderarea istoriei contemporane. În opinia sa, această perioadă suferă de o mare infirmitate atunci când încearcă să-și afișeze propria identitate în raport cu celelalte epoci istorice.

În fața acestei realități, apelul la interdisciplinaritate poate oferi o soluție pentru trasarea unor coordonate specifice reconstituirii epocii contemporane. Bogdan Murgescu atrage, de altfel, atenția asupra acestei chestiuni afirmând că nici aceasta nu este o rețetă foarte ușor de gestionat din cauza conotațiilor de natură practică a unui atare dialog².

Dar cum trebuie studiată istoria contemporană astfel încât propriile trasee intelectuale să o definească clar în raport cu celelalte epoci istorice? Discuția este, desigur, foarte amplă și nu face obiectul abordării din aceste pagini. Cu siguranță însă că reconstituirea trecutului

* Prof. univ. dr., Universitatea din Oradea, email: gabimoisa@hotmail.com

¹ Pierre Nora, *Le retour de l'événement*, în Jacques Le Goff et Pierre Nora, *Faire de l'histoire*, Gallimard, Paris, 1974, p. 283

² Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, Editura All Educațional, București, 2000, p. 55

recent un poate fi opera unei viziuni unice, iar cercetătorii sunt obligați să nu refuze teoria și autoreflexia în interiorul disciplinei.

Totul trebuie realizat însă la modul profesionist și în beneficiul meseriei noastre. În caz contrar, putem avea surprize de genul celor care vin spre istorie (prea mulți!!!) fără a-și însuși instrumentele de lucru necesare abordării în cunoștință de cauză și dau „opere” cu pretense valențe istorice, însă departe de ceea ce înseamnă reconstituirea profesionistă a trecutului.

Cea mai facilă abordare a istoriei contemporane este legată de recursul la documentul de arhivă. Incontestabil, fără el nu se poate apela sub nici o formă la cunoașterea trecutului. Cât de complet este acesta însă? Răspunsul nu poate fi decât acela că „adevărurile” revelate de document sunt de la bun început susceptibile de a fi serios chestionate întrucât ele reflectă în general poziția autorității vremii. Lucrurile se complică, bunăoară, atunci când analizăm perioada comunistă a istoriei României, atunci când documentul este adesea construit chiar deliberat fals. Aici intervine, desigur, arta istoricului de a desface documentul și a-l interpreta astfel încât acesta să nu se limiteze la simpla lui redare, ci să-l pătrundă critic și mai ales să analizeze epoca fără patimă și eliberat de orice prejudecăți³.

În cunoașterea istoriei contemporane, ca și a celei moderne românești, de altfel, pe alocuri chiar și a celei medievale, un izvor de reconstituire important este și memorialistica. După 1989, acest gen istoriografic și literar deopotrivă a explodat pur și simplu, apărând numeroase volume circumscrise acestui areal intelectual. Și acestea trebuie luate însă cu o anumită doză de subiectivism. Dacă sunt de genul însemnărilor zilnice, acestea se situează parcă mai aproape de realitatea exprimată. Cu cât aceste texte sunt scrise însă mai departe în timp de perioada descrisă, există cu atât mai mult interogații legate de prospețimea informațiilor. Desigur, dacă în mijlocul evenimentelor este exclusiv sau aproape exclusiv persoana celui care scrie natura subiectivă a informațiilor, poate fi luată serios în calcul.

Cu toate acestea, memorialistica este o sursă importantă pentru cunoașterea trecutului. Ea păstrează ceva din parfumul epocii descrise, ceea ce documentul de arhivă face în foarte mică măsură. Contextualizate și analizate critic informațiile din aceste memorii pot face lumină asupra unor evenimente. Pentru aceasta însă istoricii trebuie să poată decela adevărul de fals, dacă acesta există.

Studiul de față, care urmărește traseul unui „finanțist” bihorean, Nicolae Coroiu, are drept miez tocmai câteva memorii scrise de acesta și de fiica lui, Lucia Sirban (Coroiu)⁴. Este vorba, în primul rând, despre manuscrisul lui Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări*, care există în colecțiile de documente ale Muzeului Țării Crișurilor din Oradea și care are 22 de pagini⁵. Informațiile conținute sunt de o excepțională importanță pentru cunoașterea micii istorii încadrate în peisajul mării istorii a complicatului secol al XX-lea.

În conturarea lucrării de un real folos au fost alte două manuscrise puse la dispoziție de prof. univ. dr. Mihai Drecin⁶, semnate de fiica cea mare a lui Nicolae Coroiu, Lucia Sirban (Coroiu), intitulate *Din activitatea bancară a lui Nicolae Coroiu*, care numără 33 de pagini și, mai ales, manuscrisul *Date despre familie*, care înmănunchează 95 de pagini despre traseul familiei lui Nicolae Coroiu începând cu primii ani ai secolului al XX-lea până în 1976, anul trecerii în neființă a acestuia.

Unele dintre acestea sunt afectate însă de trecerea timpului și nu de puține ori a fost nevoie de verificări și corectări ale informațiilor, astfel încât acestea să corespundă adevărului istoric atâta cât este omenește posibil. Desigur că numeroasele detalii au fost contextualizate,

³ Ioan Aurel Pop, *Istoria, adevărul și miturile*, Editura Enciclopedică, București, 2014, p. XIII

⁴ Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări*, manuscris, Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, *Colecția de documente*, inv. 2850, 22 p. (în continuare Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări...*); Lucia Sirban, *Din activitatea bancară a lui Nicolae Coroiu*, manuscris, 33 p. (în continuare Lucia Sirban, *Din activitatea bancară...*); Idem, *Date despre familie*, manuscris, 95 p. (în continuare Lucia Sirban, *Date despre familie...*)

⁵ Lucia Sirban a donat Muzeului Țării Crișurilor memoriile tatălui său, Nicolae Coroiu, la mijlocul anilor '70 ai secolului trecut. Tot Domnia Sa a donat și un important număr de fotografii legate de istoria familiei. O parte a acestora se află în acest volum.

⁶ Îi mulțumim pe această cale domnului prof. univ. dr. Mihai Drecin pentru disponibilitatea de care a dat dovadă punându-ne la dispoziție aceste manuscrise, care au conturat o imagine mult mai clară a destinului lui Nicolae Coroiu.

ceea ce a făcut ca acestea să fie văzute într-o perspectivă istorică cât mai aproape de realitate și înțelese în taina și dimensiunea epocii lor.

Toate manuscrisele oferă însă o imagine de ansamblu asupra lui și familiei sale de-a lungul secolului al XX-lea. Vășcăuanul Nicolae Coroiu ne poartă pe firul istoriei în toate extremitățile spațiului românesc antebelic, interbelic și postbelic. Destinul său este unul foarte interesant și strâns legat de soarta națiunii din care face parte în acest secol. Viața îl poartă astfel de la Vășcău la Oradea, Cluj și Bazargic, iar de acolo la Chișinău și Hotin, Zalău, Șimleul Silvaniei și București după care, în contextul instaurării regimului comunist, revine în Oradea și, într-un final, după pensionare, în Vășcăul natal din sudul Bihorului.

Asta nu înseamnă însă finalul peregrinărilor sale. Mai face o ultimă „escală” forțată la Piatra Neamț, unde „beneficiază” de domiciliu forțat la mijlocul anilor '50 când devine, asemeni multora din elita românească interbelică, „dușman al poporului”.

Subiectul Nicolae Coroiu a mai fost abordat parțial pe baza valorificării secvențiale exclusiv a manuscrisului lui Nicolae Coroiu⁷. Studiul de față reprezintă o investigație mai amplă, care are la bază o resursă documentară mult mai extinsă și o bibliografie aferentă ce amplifică înțelegerea destinului celui supus atenției prezentului volum.

Nicolae Coroiu (1890-1976) a văzut lumina zilei în anul 1890 într-o casă situată în Băraști, un cartier al Vășcăului, într-o familie cu șase copii⁸. Părinții lui au fost Partenie Coroiu (1863-1917) și Aurora Victoria Coroiu (1863-1947).

Tatăl său, Partenie Coroiu s-a născut în localitatea Vășcău, într-o familie înstărită „*de cojocari și nepot și strănepot de preoți ortodocși români*”⁹. Acesta era un om destoinic și foarte harnic contribuind decisiv la ridicarea economică a propriei familii, astfel încât la prematura sa trecere în neființă la doar 54 de ani, „*a lăsat o casă mare în care avea băi publice, cafenea și un magazin universal*”¹⁰.

Fiind o fire întreprinzătoare, acesta construise încă înainte de 1900 în Boiu, la izvoarele râului cu același nume, „*o moară și mai multe jgheaburi de sus din deal până jos pentru apă, lucru modern pe vremea aceea*”¹¹, ceea ce i-a adus nenumărate beneficii economice. În doar cele câteva decenii de viață Partenie Coroiu a devenit unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai comunității românești din depresiunea Beiușului.

Mama lui Nicolae Coroiu, Aurora Victoria Coroiu, s-a născut în localitatea Mesteacăn din județul Hunedoara din părinții Constantin Leuca și Fevronia Leuca¹². Ambii au murit însă de tineri, astfel încât în urma lor au rămas doi copii orfani, Iancu Leuca și Aurora Leuca. Iancu Leuca a murit tânăr, la vârsta de 30 de ani. Aurora Leuca a fost luată în grijă de familia bunicilor materni. Bunicul, Ion Irimie, era preot ortodox în Mesteacăn¹³.

Partenie și Aurelia Coroiu au avut șase copii. Cel mai mare dintre frați a fost Alexandru Coroiu (zis Șandor), urmat de Ioan Coroiu, Ana Coroiu, Maria Coroiu, Nicolae Coroiu și Partenie Coroiu, acesta din urmă, fiind cel mai mic dintre frați, a și păstrat numele tatălui lor. Partenie Coroiu se pare că a și moștenit calitățile antreprenoriale ale tatălui său, fiind cel care a înființat vestita păstrăvărie de la Vășcău încă între cele două războaie mondiale¹⁴, naționalizată apoi, după instalarea regimului comunist din România.

Fiul cel mare al familiei Coroiu, Alexandru Coroiu, a fost cel care a preluat, la moartea tatălui său, în anul 1917, toate afacerile familiei. Mai mult, în perioada interbelică a extins

⁷ Viorel Faur, *Un valoros material documentar despre evenimentele de la începutul secolului al XX-lea intrat recent în colecțiile Muzeului Țării Crișurilor*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, nr. 9-10, 1979, p. 119-122; Idem, *Memorial istoric. Un voluntar din Vășcău participant la luptele de la Măraști, Valea Cașinului și Oituz*, în *Crișana*, an XLII, nr. 12581, 30 august 1987, p. 2; Idem, *Pentru a înfăptui marea unire. Mărturii ale unui bihorean combatant pe fronturile de la Oituz, Valea Cașinului și Măraști*, în *Familia*, iulie 1987, anul 23 (123), nr. 7 (263), p. 1, 4; Gabriel Moisa, *Sublocotenentul Nicolae Coroiu din Vășcău*, în *România eroică*, nr. 2, 1998, București, p. 40-41.

⁸ Lucia Sirban, *Din activitatea bancară...*, p. 5

⁹ *Ibidem*

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ *Ibidem*

¹² Idem, *Date despre familie*, p. 47

¹³ *Ibidem*

¹⁴ Idem, *Din activitatea bancară...*, p. 6

domeniile de activitate fiind cel care a înființat primul cinematograful din Vașcău¹⁵. Alexandru Coroiu a fost implicat activ în viața comunității devenind unul dintre liderii românilor de aici. Această poziție i-a fost confirmată prin desemnarea sa ca delegat din partea Vașcăului la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918.

Unul dintre frații Coroiu, Ioan Coroiu, a murit la vârsta de 30 de ani de tifos spaniol imediat după *“ce a venit din războiul I mondial”*¹⁶, în anul 1919.

Din cei cinci frați au supraviețuit războiului patru, inclusiv Nicolae Coroiu, combatant pe frontul Marii Conflagrații Mondiale, în armata română. Una dintre surori, Ana Coroiu, s-a căsătorit cu Mihai Chindea, șeful de gară din Dobrești, iar Maria Coroiu s-a căsătorit cu Nicolae Mare din Vașcău.

Nicolae Coroiu și-a petrecut copilăria într-un Vașcău în care tatăl său făcea parte din elita economică având o prăvălie mixtă și o cafenea din care își întreține familia. Bunăstarea lor economică permitea capului familiei angajarea unei servitoare și a unor bărbați tocmiți cu ziua atunci când era nevoie la diverse munci în gospodărie.

Mediul sănătos în care a evoluat, aproape bucolic am spune, unde *“copii tăiau lemne, bunica făcea bucătărie pentru 10 inși”*¹⁷, și-a lăsat amprenta asupra întregului său destin ulterior, unul în care a cunoscut în calitate de combatant vicisitudinile Primului Război Mondial, dar și teribilele rigori nefaste ale regimului comunist după instalarea sa în România.

Nicolae Coroiu a urmat studiile primare în Vașcău, iar pe cele liceale la Brașov vreme de trei ani la Școala superioară de comerț, pe care a absolvit-o în anul 1911.

Acolo a deprins Nicolae Coroiu multe dintre tainele meseriei de finanțist pe care o va practica o viață întreagă după încheierea războiului. A fost un elev eminent, ceea ce a făcut ca la finalul studiilor să fie trimis, alături de alți colegi, într-o vizită de perfecționare și documentare la instituții economice din Germania, iar mai apoi la Viena, în capitala Imperiului Austro-Ungar¹⁸.

Se pare că cel care a insistat cel mai mult ca Nicolae Coroiu să urmeze studiile la școala comercială din Brașov a fost tatăl său, Partenie Coroiu. *“Binecuvântată fie memoria lui Partenie Coroiu senior, că diploma de la Brașov, unde l-a trimis pe tata, i-a permis să ducă o viață cinstită de om corect în toate privințele”*¹⁹, subliniază apăsător și Lucia Sirban (Coroiu) în memoriile sale, una dintre fiicele lui Nicolae Coroiu, care accentuează astfel pe consecințele deciziei bunicului pentru traseul ulterior al familiei sale.

După încheierea studiilor, Nicolae Coroiu s-a întors la Vașcău, unde a intrat ca practicant la Casa de Păstrare Mandel²⁰. Relațiile de muncă nu au fost dintre cele mai profitabile, ceea ce a făcut ca tânărul finanțist să nu rămână acolo foarte mult timp, astfel că *“aici am stat trei luni, primind pentru munca prestată 6 galbeni și 10 coroane”*²¹, ne spune Nicolae Coroiu.

După încheierea stagiaturii, Nicolae Coroiu a încercat să se angajeze la sucursala NépBank din Beiuș, *“unde tata avea vreo 10.000 coroane datorie ca sa-l ajut”*²², subliniază Nicolae Coroiu. A fost oprit din demersul său de către șeful ocolului silvic din Beiuș, Gyorgy Geza, *“care era pe atunci cel mai tare din Beiuș”*²³, spunându-i că nu se poate angaja *“deoarece eu am făcut școala la Brașov”*²⁴, ceea ce-l descalifica pentru această funcție, întrucât se contaminase cu elemente ale spiritului românesc brașovean.

Ca să poată lucra acolo ar fi trebuit ca să urmeze studiile comerciale la Budapesta, i-ar spus Gyorgy Geza. *“El era șovinist maghiar, iar eu român”*²⁵, spune Nicolae Coroiu. În aceste condiții, se pare că tânărul Coroiu nu putea aspira la mai mult în Beiuș. În fața acestei situații, *“i-am răspuns imediat că nu-i nimic, voi trece eu hotarul în România”*²⁶. Ceea ce a și făcut,

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări...*, p. 1

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ *Idem*, *Din activitatea bancară...*, p. 8

¹⁹ *Ibidem*, p. 9

²⁰ Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări...*, p. 1

²¹ *Ibidem*

²² *Ibidem*

²³ *Ibidem*

²⁴ *Ibidem*

²⁵ *Ibidem*

²⁶ *Ibidem*

de altfel, în foarte scurt timp. Relațiile tensionate existente între familia lui Nicolae Coroiu și autoritățile maghiare, în primul rând cu acest Gyorgy Geza, erau evidente, acesta din urmă nepierzând nici o ocazie să le creeze probleme.

Una dintre acestea s-a petrecut cu prilejul Crăciunului anului 1913, când Nicolae Coroiu a organizat o festivitate în care i-a învățat pe mai mulți văscăuani *“Călușarul”* și *“Bătuta”*, două jocuri specific românești învățate de acesta la Brașov. Pentru ca totul să fie cât mai autentic, el a adus costume tradiționale specifice pentru a fi îmbrăcate de dansatori. Costumele erau donate de *“unul Stroescu, din Basarabia”*²⁷, fiind vorba, desigur, de marele mecena român originar din Basarabia, Vasile Stroescu, și care avea relații prietenești cu Nicolae Coroiu.

Organizarea evenimentului i-a adus numai necazuri, cu atât mai mult cu cât acesta a distribuit tuturor participanților cocarde tricolore, ceea ce l-a determinat pe Gyorgy Geza, participant și el la festivitățile de Crăciun din Vășcău, să-l amenințe pe Nicolae Coroiu cu arestarea. De altfel, acesta a și cerut jandarmilor care supravegheau activitatea să-l aresteze. Demersul a fost oprit de către judecătorul dr. Mihali de la Beiuș care i-a spus lui Gyorgy Geza că dacă determină arestarea lui Nicolae Coroiu atunci *“îi crapă capul cu bila de biliard, așa că nu a făcut-o”*²⁸.

Dorința lui de a pleca în România a fost prezentă în mintea tânărului Nicolae Coroiu încă de pe băncile școlii comerciale din Brașov, unde a intrat în contact cu realitățile din România. Terminarea practicii și acumularea unui capital l-au determinat pe tânăr să înceapă demersuri în vederea plecării. Pentru aceasta avea nevoie de documente. Astfel, spune Nicolae Coroiu, pentru a obține cât mai repede actele necesare *“i-am dat 3 galbeni notarului de atunci (1913) pentru a-mi da ceva ca să pot trece în România”*²⁹.

În ianuarie 1914 intra în posesia documentului care-i permitea trecerea în România, iar în februarie 1914 a plecat spre București. În momentul plecării era convins, conform spuselor sale, că nu peste mult timp Transilvania se va uni cu România. Tocmai de aceea, *“înainte de plecare i-am spus tatălui meu că aici are să fie în curând România, la care tatăl meu (care era un om foarte cuminte și un bun român) mi-a răspuns: E ușor de spus, dar e mai greu să se facă”*³⁰.

Despărțirea de familie a fost emoționantă, după spusele lui Nicolae Coroiu, cu atât mai mult cu cât pe tatăl său nu avea să-l mai vadă în viață niciodată: *“Singura dată a plâns (tatăl său n.n.) când am plecat la gară, la ora 4 dimineța, când m-a condus până la poartă. De atunci nu l-am mai văzut, căci murise în 1917, în luna ianuarie. După doi ani, în 1919, am venit acasă ca sublocotenent ca să-i spun Tatii că s-a împlinit vorba mea, dar era mort. Păcat”*³¹.

Plecarea la București s-a produs în condiții de totală austeritate pentru tânărul Nicolae Coroiu, care avea în buzunar doar 3 galbeni, din care unul a fost folosit pentru a-și plăti biletul de tren.

Ajuns într-un oraș nou, trebuia să ia viața de la început. Traiul în București nu a fost ușor, iar tatăl său îl avertizase asupra acestui lucru: *“tata spunea că eu îi voi cere bani dacă plec. Tată, i-am răspuns, dacă voi cere bani te rog să nu-mi trimiți, dar nu voi cere, orice ar fi. Am vândut o carte cu 20 de bani, dar bani lui Tata nu i-am cerut. Două săptămâni nu am primit nici un serviciu, cu toate că am avut 3 recomandări, pe care nu le-am folosit. Câștigam 120 lei pe lună, din care cu 16 lei plăteam masa la amiază lunar. Dimineța și seara mă costa iar cam atât”*³².

Primul serviciu stabil a fost la Vama Poștei din București, unde a lucrat un an și jumătate. Aici a intrat în contact cu obiceiuri funcționărești care lui, un ardelean din Vășcău, i se păreau ciudate. Acestea l-au și determinat pe Nicolae Coroiu să părăsească acest loc de muncă. Ce se întâmplase de fapt? Acolo *“am lucrat conștiincios până când un negustor de pe Calea Victoriei m-a jignit în timpul serviciului aruncându-mi o țigară să-l servesc pe el înainte”*³³. Situația l-a

²⁷ Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări...*, p. 3

²⁸ *Ibidem*

²⁹ *Ibidem*

³⁰ *Ibidem*, p. 2

³¹ *Ibidem*

³² *Ibidem*

³³ *Ibidem*, p. 3

determinat pe Nicolae Coroiu să reacționeze refuzând să-l servească peste rând, dar, mai ales, datorită modului în care i se cerea să o facă, mituit fiind cu o țigară. Se pare că negustorul l-a reclamat șefului său, Nicolae Coroiu neștiind că acesta era prieten reclamagiul. Șeful său l-a repezit spunându-i că dacă nu-i servește pe prietenii săi atunci *“asemenea oameni (angajați n.n.) nu au loc aici. I-am răspuns imediat că în 2 săptămâni plec. Ceea ce am și făcut”*³⁴, spune Nicolae Coroiu, și iată-l din nou fără loc de muncă într-un București complicat, aflat în plin război.

În foarte scurt timp și-a găsit însă un nou serviciu, unde câștiga mai mult decât dublu. Era vorba despre un salariu de *“250 lei, plus mâncare, locuință și alte avantaje”*³⁵, ne spune Nicolae Coroiu. Societatea la care se angajase se numea *“Vatra Luminoasă”*, iar acolo lucrau circa 120 de persoane nevătătoare, care confecționau perii și coșuri. Satisfacția profesională era cu atât mai mare cu cât lucra la serviciul de contabilitate, meseria pentru care se pregătise trei ani la Brașov. Această instituție era condusă de generalul în rezervă Grigore Crăiniceanu³⁶ și funcționa sub patronajul M.S. Regina Elisabeta.

Instituția era, de fapt, un Azil al Orbilor ce purta numele de *“Vatra Luminoasă”*. Regina Elisabeta fondase încă din 1906 *“Societatea Orbilor din România”*. Câțiva ani mai târziu, în 1908, a fost înființat chiar un Azil al Orbilor *„Vatra Luminoasă”* și o școală primară pentru nevătători numită *„Regina Elisabeta”*. Întregul ansamblu educațional a fost construit în strada *Măruța-între-vii*, nr. 20, mai târziu strada Vatra Luminoasă, București. Aceasta era instituția unde a lucrat mai bine de un an și Nicolae Coroiu. Aflată sub tutela Reginei Elisabeta, Nicolae Coroiu a participat și la înmormântarea reginei, 18 februarie-2 martie 1916, când, spune el, *“eu am dus covorul și steagul”*³⁷.

În ciuda faptului că războiul era foarte aproape de granițele României, viața în București îi oferea lui Nicolae Coroiu multe posibilități de petrecere a timpului liber după gustul unui tânăr de 25 de ani. Salariul, chiar dacă nu foarte mare, îi era suficient pentru a gusta din plăcerile vieții având în vedere că avea asigurate masa și cazarea chiar la locul de muncă.

Nicolae Coroiu lua parte activ la viața tumultuoasă a capitalei României. Zona Cișmigiului era locul în care se desfășurau multe din activitățile sale din timpul liber. Acolo a petrecut, bunăoară, și la cumpăna anilor 1915-1916, alături de mai mulți prieteni și într-o companie mai mult decât plăcută și selectă. Astfel, spune acesta, *„la Anul Nou 1916 luam masa la restaurant în Cișmigiu, unde eram serviți de artiste de la Teatrul Național și fetele de negustori de pe Calea Victoriei. Eram cam 100 de voluntari, viitori ofițeri, toți fiind cu bacalaureat”*³⁸.

În vara anului 1916, la câteva luni după moartea Reginei Elisabeta a României, societatea *“Vatra Luminoasă”* a trecut în subordinea Ministerului de Război, iar destinul lui Nicolae Coroiu a luat o nouă întorsătură. În același an se înrolase voluntar în armata română, *“știind bine că se apropie data intrării în război”*³⁹, spunea el, făcând parte din Regimentul 46 transmisioniști București.

Nemaifiind nevoie de el la Azilul Orbilor, Nicolae Coroiu a fost trimis să lucreze la Vama Mamornița, la frontiera cu Austro-Ungaria din Bucovina românească.

Acolo a trăit o experiență teribilă în cele câteva luni în care a stat. Fiind chiar pe frontiera cu Austro-Ungaria, unde aveau loc lupte grele între armata rusă, pe de o parte, și cele germane și austro-ungare, pe de alta, într-o noapte, în contextul pregătirii unei ofensive rusești, s-a trezit că tirul de artilerie a atins din greșeală și teritoriul românesc în zona localității Mamornița. Astfel, ne spune acesta, *“într-o noapte, la ora 12, rușii au atacat pe austrieci ocupând Cernăuțiul și o parte din țara noastră. Când era lupta între ruși și austrieci eu am intrat în camera mea,*

³⁴ Ibidem

³⁵ Ibidem

³⁶ Grigore Crăiniceanu (1852-1935), general român, participant la Războiul de Independență și la Primul Război Mondial. Între 1 noiembrie 1909 și 28 decembrie 1910, generalul Grigore Crăiniceanu a fost *Ministru de Război* în guvernul Ion I. C. Brătianu. În Războiul Reîntregirii Naționale, generalul de divizie Grigore Crăiniceanu a îndeplinit funcția de comandant al Armatei a II-a (26 august - 26 septembrie 1916).

³⁷ Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări...*, p. 3

³⁸ Ibidem, p. 7

³⁹ Ibidem

care era la etaj. Aceasta era plină cu gloanțe de mitralieră (se putea pune cu lopata). Mi-am luat pardesiul, în buzunarul lui erau actele mele, și am plecat printre gloanțe trase de ruși și austrieci. Era prima mea pierdere de tot ce am avut eu pe atunci (am mai avut încă trei). În afară de acte, toate lucrurile mele au rămas acolo”⁴⁰.

La scurt timp după acest incident a fost mutat ca vameș șef la Molnița, lângă Herța. Nici aici nu a stat foarte mult, întrucât a fost mutat la vama din Herța. Rolul său acolo era, după cum ne spune chiar el, acela de a urmări îndeaproape mișcarea trupelor austriece și rusești, frontul fiind în imediata apropiere, și să trimită telegrame cu activitatea de pe front direct la Ministerul de Război.

Odată cu intrarea României în război în august 1916, acesta este chemat la București pentru înrolare, astfel că *“în 15 august 1916 România intrând în război, am plecat și eu la București, la Regimentul 46, pe botul mașinii (locomotivei), de unde am fost trimis obligatoriu la Botoșani, la școala militară”*⁴¹, de ofițeri ne spune Nicolae Coroiu.

După doar câteva luni de stat în școala militară a fost trimis pe front cu gradul de sublocotenent. Se întâmplă în primăvara anului 1917. A fost dispus cu unitatea din care făcea parte, Regimentul 37 infanterie Botoșani din Divizia a 8-a, în zona Văii Cașinului, în apropiere de Oituz⁴², unde în foarte scurt timp urma să se dea una dintre cele mai grele bătălii ale armatei române din Primul Război Mondial.

Încă din primele zile ale prezenței lui acolo, *“fiind ofițer de informații”*⁴³, ne spune Nicolae Coroiu, a fost trimis tocmai în avanposturi, unde trebuia să asigure legătura telefonică între cele mai înaintate unități ale armatei române și comandament. Acolo s-a aflat, așa cum subliniază adesea în memoriile sale, într-o permanentă situație foarte periculoasă. De multe ori, afirmă Nicolae Coroiu, *“sunt bombardat de inamic, iar de câteva ori mi s-au rupt firele. Când am fost gata am înaintat până aproape de Cota 772. La vreo 100 de metri erau nemții, bine adăpostiți. Când am ajuns, sergentul cu care eram a fost lovit mortal în frunte (Dumnezeu să-l ierte)”*⁴⁴.

Epopoea lui pe front a cunoscut numeroase episoade tensionate și periculoase, fiind nevoit să înfrunte moartea aproape în fiecare zi. Astfel, bunăoară, într-una din zile, spune acesta, *“cum aveam 20 de soldați la comandă, văzând un aeroplan care venise în recunoaștere la noi, cer să tragă o salvă înspre aeroplan. După vreo 10 minute, când eu eram în copac vine un obuz mare prin aer de vreun metru. Îl vedeam cu ochii cum vine către mine, în care timp nu am putut face nimic altceva decât am închis ochii și obuzul a căzut sub copac, ceva mai departe cu 10 metri, făcând o groapă cât o cameră de vreo 20 metri, dar fără să aibă vreun efect, să omoare pe cineva”*⁴⁵.

Acesta nu a fost însă singurul moment consemnat de Nicolae Coroiu în care a fost în pericol iminent de a-și pierde viața. Cu alt prilej *“soldatul meu, ordonanța adică, îmi aducea mâncarea de prânz. Deodată, o schijă de obuz vine prin ricoșare spre mine, cade la un lat de palmă de locul unde stăteam și intră în pământ”*⁴⁶, ne spune Nicolae Coroiu. Poate cel mai aproape de sfârșit a fost în toiu bătăliei de la Oituz din vara anului 1917. Astfel, spune acesta, *„batalionul meu a primit ordin ca să plece la Oituz. Trebuia să stăm acolo peste noapte ca să dăm ajutor din rezervă în caz de atac și doar dacă era cazul. Când s-a făcut seară, am ajuns acolo într-o pădure deasă. Am stat ascunși într-un luminiș plin cu dâmburi și gropi. Cum comandantul nostru, un căpitan de rezervă și un om foarte bun, ne întreabă pe noi unde să stea peste noapte, un camarad de-al nostru îi spune unde, arătându-i un dâmb. Ne așezăm acolo, deși mie nu-mi plăcea acel loc. Având parcă o presimțire că s-ar putea întâmpla ceva*

⁴⁰ Ibidem, p. 12

⁴¹ Ibidem, p. 11

⁴² Bătălia de la Oituz (26 iulie/8 august – 9/22 august 1917) a fost una dintre cele mai mari încleștări la care a participat armata română pe fronturile Primului Război Mondial. În urma acestei confruntări unitățile armatei române a stopat ofensiva germano-austro-ungară, care urmărea intrarea în Moldova și ocuparea astfel a ultimei părți din România ce nu se afla sub ocupație militară germană.

⁴³ Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări...*, p. 12

⁴⁴ Ibidem, p. 8

⁴⁵ Ibidem, p. 12

⁴⁶ Ibidem, p. 14

rău am pus pușca lângă mine, gata să trag. Știam că de fiecare dată când ajung într-un loc nou trebuie să mă informez asupra teritoriului în care se află dușmanul, ori văzusem că acesta este fix în fața noastră și are 4 tunuri care pot să tragă în noi oricând.

Cum unii soldați fumau, iar chibritul se vedea când scăpăra, dușmanul a și început să tragă cu cele patru tunuri exact asupra noastră. Atunci, comandantul nostru se scoală (abia de vreo 5 minute se așezase acolo) și pleacă să vadă ce face batalionul. În vacarmul acela vine un obuz (șrapnel) și îl lovește în plin pe căpitan. Acesta cade jos, iar eu, care eram la vreo 3-4 pași distanță de el, mă întorc și mă așez pe burtă după un adăpost, cu mâna pe pușcă și pe două pături și o foaie de cort. De comandă nu mai putea fi vorba, fiecare căuta să se apere pe el. Mulți dintre soldații care fugeau peste dâmb și înapoi erau loviți și omorâți. Eu cu soldații mei am văzut că dușmanul lungește tirul tunurilor crezând că fugim. În aceste condiții, noi am mers nu înapoi, ci înainte, ceea ce ne-a scăpat de la moarte sigură.

După ce s-a mai potolit atacul noaptea, eu m-am așezat peste un râu, unde curgea puțină apă, și m-am învelit cu două pături și o foaie de cort. Eram atât de epuizat căci, cu toate că se trăgea cu tunul, am adormit până dimineața. Mulți dintre soldații care fugeau au murit însă. Căpitanul Aramă bătea soldații când mergeau spre poziție. Dimineață am văzut eu cu ochii mei un soldat care venea dinspre inamic cu mațele (intestinele) lui proprii în mână. Acesta și le ținea cu mâna ca să nu cadă și spunea că nemții i-au spus că pe un astfel de om să nu-l atingă nimeni și să se întoarcă la ai lui⁴⁷. Avem aici o teribilă descriere a bătăliei de la Oituz la care a luat parte. Odată scăpat de aici, după cum el însuși s-a exprimat, a devenit un om foarte puternic, dar mult mai trist văzând ceea ce li s-a întâmplat camarazilor săi.

Nicolae Coroiu a fost un ofițer iubit de subordonații săi, datorită bunătății de care a dat dovadă de-a lungul timpului. Nu de puține ori acesta împărțea propria mâncare cu soldații, ceea ce făcea o impresie deosebită printre aceștia. „Cum eu dădeam pâinea mea și la soldați, ne spune Nicolae Coroiu, aceștia mă și apărau. Odată un sergent îmi spune că inamicul are o mitralieră în față. Acesta insistă să intru în tranșee. Altădată îmi aduce pe targă pe un soldat cu piciorul lovit rău. Curios că îl văd că râde, l-am întrebat de ce face asta i-ar el îmi spune că l-am scăpat de război. Pe altul îl găsesc dormind pe linia întâi. Dormea greu. Îl lovesc și-l scol, după care îi iau pușca. Întorcând arma spre el, îi spun că după legile războiului pot să-l împușc. L-am iertat însă, dar i-am spus să nu mai doarmă căci va veni altul și-l va împușca”⁴⁸. Toate acestea au creat o imagine pozitivă locotenentului Coroiu în fața soldaților săi.

Experiența războiului nu s-a limitat doar la aceasta, ci l-a transformat decisiv într-un adevărat bărbat. De multe ori, ne spune Nicolae Coroiu, „eram tare obosit de peste noapte, dar îmi spuneam, mergând în patru labe, să văd cât poate să îndure un om”⁴⁹. Altădată, spune acesta, „primim ordin să plecăm pe jos la școala de grenade cu franțuzii. Am plecat și eu, ca ofițer, cu plutonul meu. Drumul fiind lung, mergeam foarte greu. [...] Oboseala era însă foarte mare, astfel încât visam în timp ce mergeam. Nimeni nu mă credea, dar era adevărat că am visat mergând cu măciuca la ureche. Când am ajuns în sfârșit, m-am culcat pe o laviță, unde am dormit până dimineața. Mi s-a părut că au trecut abia 10 minute”⁵⁰. Pe front fiind, puterea exemplului era un concept extrem de familiar tânărului ofițer plecat din Vașcău să facă România Mare și tocmai de aceea nu a evitat niciodată astfel de situații.

În lungile zile de așteptare, Nicolae Coroiu a manufacturat mai multe amintiri pentru el și pentru posteritate. Cele mai reprezentative sunt două cani realizate din tuburi de cartușe, transmise mai departe familiei ca un suvenir de război. Ambele au inscripționat pe ele textul: „Souvenir din luptele de la V(alea) Cașin(ului), Oituz și Mărăști: Subl. N. Coroi. 1916-1917”.

Încheierea Păcii de la Bufta-București, realizată la 20 februarie/5 martie 1918⁵¹, prin care România ieșea din război, a determinat schimbări importante în destinul bihoreanului Nicolae Coroiu. La 1 mai 1918 Nicolae Coroiu a fost demobilizat, deoarece, subliniază el,

⁴⁷ Ibidem, p. 11-12

⁴⁸ Ibidem, p. 15

⁴⁹ Ibidem

⁵⁰ Ibidem, p. 13

⁵¹ Pacea de la Bufta, încheiată la 20 februarie/5 martie 1918, lângă București, care la acea vreme se afla în teritoriul românesc controlat de Puterile Centrale, a fost un tratat semnat de România cu Puterile Centrale ca urmare a ieșirii Rusiei din Primul Război Mondial, consecință a declanșării revoluției bolșevice.

fiind voluntar din Transilvania, „așa era ordinul de la nemți prin filogermanul Marghiloman⁵², după Pacea de la Bufta⁵³, ca ardelenii din armata română să fie lăsați la vatră.

Sublocotenentul Nicolae Coroiu s-a trezit într-un context istoric extrem de complicat. Acasă la Vașcău nu se putea întoarce, întrucât Transilvania se afla încă sub stăpânire austro-ungară și era urmărit de autoritățile maghiare, iar în război „pierdusem totul și nu aveam decât ce era pe mine”⁵⁴. Din consemnările sale reiese faptul că ceea ce avea pe el era, de fapt, o bluză militară făcută dintr-o cămașă largă și o pereche de pantaloni. Situația lui era una disperată, întrucât nu avea practic din ce să trăiască. În acest fel era nevoit să-și ducă traiul de pe o zi pe alta.

Spiritul întreprinzător al acestuia moștenit de la tatăl său l-a salvat și de data aceasta. „Dar cum să-mi câștig existența ca să nu mor de foame?”⁵⁵ a fost, probabil, una dintre primele întrebări pe care și le-a adresat după demobilizare. Pentru a putea supraviețui s-a adresat fostului său comandant de regiment, colonelul Victor Tomoroveanu, rugându-l să-l lase să mănânce la popota ofițerilor, plătind pentru aceasta, întrucât în oraș era imposibil să facă acest lucru din cauza lipsei resurselor financiare imediate.

Pentru a câștiga bani, Nicolae Coroiu s-a apucat de negustorie. Astfel, spune Nicolae Coroiu, „m-am dus până Chișinău (Basarabia), care era de acum al nostru, la prietenul Crăciun, să cer 1000 de lei, cu împrumut. Mi-a dat imediat, fără să-mi ceară chitanță. De acolo m-am dus la Botoșani, unde era fostul meu Regiment 37 Infanterie Botoșani, cerând unui ofițer cei 400 de lei pe care-i luase cu împrumut de la mine mai demult. I-am cerut să-mi dea banii, căci îmi trebuie.

Am aflat de la el că dorea să se activeze din nou în armată. Înainte de aceasta însă el cheltuia foarte mult. Într-o singură seară spărgea 200 de lei. I-am spus că dacă nu mi-i dă mă duc la colonel să-i arăt chitanța lui pe care i-o luasem când i-am dat banii. „Măi, Coroiule, să nu mergi la colonel, căci altfel nu mă pot activa. Hai la mine să-ți dau pentru bani altceva”.

Mergem la magazie și-mi arată două corturi din pânză impermeabilă. „Cât să-ți dau pe ele?”, îl întreb. Îmi spune că 200 de lei bucata, adică datoria. „Bine”, zic eu. Le iau și le duc la fosta mea locuință, la covrigar, unde aveam o cameră mică cu pământ pe jos. Acolo, acasă, le desfăc pe unde erau cusute rezultând 50 metri de pânză. „Mai am 1000 de perechi de ciorapi, zice amicul meu, pe care ți-i dau cu 2 lei bucata”. „Bine, zic eu, îi iau pe toți”. El mă întreabă însă imediat: „ai bani să cumperi?”. „Bă, îi zic, nu am decât 200 de lei. Îmi dai 100 de perechi, ce fac 200 de lei și peste o oră îți iau și restul”. Ce fac? Îi duc 100 de perechi cu o trăsura în târg și pe loc îi dau cu 8 lei perechea, deci 800 de lei. Îmi mai trebuiau 1000 de lei. Aveam ceva de la prietenul Crăciun, însă nu 1000 de lei. Mă împrumut de la un plutonier (de la care cumpărasem mai multe mosoare cu ață cu restul) și mă duc și îi iau și restul de 900 de perechi de ciorapi.

Cu o parte din mărfuri mă duc la Chișinău, iar de acolo iau drumul Orheiului la târg, cu trăsura, cam 30 de km⁵⁶. Îi spun prietenului meu Crăciun: dacă până seara nu îți dau banii, mă înapoi. Plec și mă duc cu trăsura la Orhei, unde aveam doi buni prieteni. De acolo am mai cumpărat și tutun cu geamantanul. Pe drum am plecat cu niște ovrei. Unul dintre ei îmi spune: „dile. sublocotenent, aveți revolver?”. „Da, spun, am trei, nu unul”. Ajuns la Orhei, la târg, unde plutonierul de jandarmi era cumpărat de mine (cu cadouri), deschid geamantanele, dau gradul și chipiul de ofițer jos și mă apuc de vânzare.

La târg, femeile mă întrebau cu cât dau arșicul (cam 75 cm). Eu le răspundeam că cu 100 de ruble. 100 de ruble erau atunci 200 de lei. La urmă am dat arșicul și cu 50 de ruble și am vândut tot. Mosoarele de ață aproape că mi le-au furat pe toate, dar nu-mi păsa, căci încasasem vreo 2500 de ruble pe pânza de cort.

⁵² Alexandru Marghiloman a fost unul dintre marii oameni politici ai României moderne. S-a născut la 27 ianuarie 1854, la Buzău, și a murit la 10 mai 1925, în aceeași localitate. A făcut parte din Partidul Conservator îndeplinind inclusiv funcția de prim-ministru al României în anul 1918 jucând un rol important în timpul Primului Război Mondial. În această calitate a fost cel care a semnat din partea României Tratatul de la Bufta-București.

⁵³ *Ibidem*, p. 17

⁵⁴ *Ibidem*, p. 19

⁵⁵ *Ibidem*, p. 12

⁵⁶ Nicolae Coroiu a apreciat greșit distanța. Între Chișinău și Orhei sunt 55 km.

M-am întors la Chișinău cu geamantanele goale, dar cu bani și cu mult tutun. Când m-am întors la Chișinău mi-am pus gradul de sublocotenent și șapca de ofițer la loc. Unor băieți care stăteau pe acolo le-am spus să pună mâna pe geamantanele goale pentru că o să le dau pentru asta 10 lei⁵⁷.

Pe drumul de întoarcere de la Orhei la Chișinău Nicolae Coroiu a avut parte de un moment complicat, fiind la un pas să-și piardă viața datorită unor briganzi care au încercat să-l jefuiască. „După ce am pornit spre Chișinău, spune acesta, tovarășii mei de drum îmi spuseseră că aproape la tot pasul sunt hoți care jefuiesc la drumul mare. Eu eram pregătit însă și pentru cazul acesta. Ajungând la un colț de drum, jos, în calea noastră, vedem doi înși călare. Imediat am luat poziție de război având trei revolve. Celor doi tovarăși de drum le dau câte un revolver și eu cu altul la mijloc. Unul dintre cei doi nu vrea fiind foarte [...]. L-am amenințat că-l împușc și plec și singur, dacă nu ia pistolul. Atunci a luat și el arma și am plecat către hoți, care aveau și ei arme sub șube. Noi trei jos, departe unul de altul.

Când am ajuns în dreptul lor s-au ferit pe marginea drumului și nu ne-au atacat. Unul din noi trage cu revolverul (cel fricos) și mergem mai departe, la Chișinău. Acolo, la un restaurant, unde ne adunam toți ardelenii, găsesc și pe prietenul meu Crăciun, căruia-i spun că după ce am așteptat eu claponul fript încă de la Orhei și cu 1 kg. de vin să mergem acasă la el să sărbătorim. Când a văzut banii ce-i încasasem exclamă: „măi, Coroiule, da mulți bani ai, parcă-s de la bolșevici!”. I-am dat datoria de 1000 de lei, iar mie mi-au rămas vreo 2000 de ruble, adică vreo 4000 de lei.

După aceea m-am dus la Botoșani, unde am luat și restul de marfă: încă un cort, ciorapi și am plecat iar la Orhei. Acolo am vândut și restul (un cort – vreo 50 de metri). Ciorapii i-am dat toți la ardeleni cu 10 lei perechea și am încasat o grămadă de bani (peste 10.000 de lei)⁵⁸.

Nicolae Coroiu ține să consemneze pentru posteritate un moment pe care-l consideră important pentru biografia sa. Este vorba despre întâlnirea în Piața din Orhei cu un reprezentant din Sfatul Țării din Moldova. „Pe când vindeam în piața din Orhei, deodată se oprește o mașină mare și frumoasă în fața mea. Din mașină s-a dat jos un domn, care vine de-a dreptul la mine și mă întreabă cine sunt. Eu îi răspund imediat că îi spun cine sunt, dar doar dacă se legitimează și el. La aceasta el scoate din buzunar o hârtie și îmi spune că este deputat în Sfatul Țării (Basarabiei). Numele lui era Mihail Minciună. La aceasta am scos din buzunar legitimația mea și i-o prezint și îi spun că sunt ofițer în armata română, că am pierdut totul în război și că acum caut să-mi fac bani să nu mor de foame, fiind demobilizat forțat ca ardelean. El îmi răspunde: „ocupăm acum și Ardealul”. El pleacă și ne-am despărțit ca doi prieteni⁵⁹. Așa a trecut vara și o parte a toamnei anului 1918. În vremuri de restriște și într-o Românie aflată sub control militar german, Nicolae Coroiu reușește să supraviețuiască.

La începutul lunii noiembrie 1918 Nicolae Coroiu este mobilizat din nou, în același Regiment 37 infanterie Botoșani. Se întâmpla cu câteva zile înainte de 11 noiembrie 1918, data semnării Armistițiului de la Compiègne, Franța, în urma căruia a luat sfârșit Primul Război Mondial. Evenimentul l-a prins pe Nicolae Coroiu pe aceeași Vale a Cașinului.

La scurt timp după mobilizare, unitatea din care făcea parte a fost relocalată la Bacău. Aici a stat aproape două luni de zile. În acest interval a avut parte iarăși de un eveniment deosebit, întrucât „acolo a venit și regele Ferdinand trecând în revistă toată Divizia⁶⁰, iar Nicolae Coroiu s-a aflat printre cei care au fost aleși să-i dea onorul. A fost momentul în care l-a văzut de aproape pe cel de-al doilea rege al României.

În perioada în care a fost cantonat la Bacău, imediat după decizia Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia de unire a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România a făcut demersuri în vederea mutării sale într-o unitate militară din Transilvania, mai aproape de casă, „unde nu mai fusesem de cinci ani⁶¹”, așa cum sublinia cu amărăciune Nicolae Coroiu în manuscrisul său.

⁵⁷ Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări...*, p. 17-18

⁵⁸ *Ibidem*, p. 17-19

⁵⁹ *Ibidem*, p. 21

⁶⁰ *Ibidem*, p. 19

⁶¹ *Ibidem*, p. 12

Pentru a-și vizita familia, despre care nu mai știa nimic de ani de zile, Nicolae Coroiu a primit o permisie de la unitate. Din Bacău a plecat însă spre București, la Ministerul de Război, pentru a obține mutarea în Transilvania⁶². Se pare că rezultatul a fost pozitiv, întrucât după prezentarea situației sale a reușit să determine un ofițer de stat major să dea „*ordin unui plutonier să telegrafieze la Regimentul 37 Botoșani și să anunțe că sublocotenentul Coroiu Nicolae este mutat la Corpul VII Armată Sibiu*”⁶³, cantonat la Bistrița.

Foarte mulțumit de rezultat, s-a dus în oraș, unde și-a cumpărat o uniformă militară nouă, cea pe care o avea fiind foarte uzată, pregătindu-se de vizita la Vașcău, întrucât mai avea câteva zile de permisie. Nicolae Coroiu intenționa să ajungă acasă în foarte scurt timp cu trenul. Încă de la îmbarcarea din Gara de Nord lucrurile s-au complicat însă, în peisaj apărând un personaj feminin.

Astfel, ne spune Nicolae Coroiu, „*când eram să intru în vagon am făcut cunoștință cu o cucoană frumoasă. Aceasta dorea să-și aprindă o țigară. I-am oferit galant un chibrit, însă scrumul a căzut pe haina mea nouă. I-am spus să nu-mi ardă haina. La aceasta ea îmi răspunde că nu mă ard eu așa ușor.*

*Când mă apropiam de Cluj, armata română abia de trei zile ocupase Clujul*⁶⁴, ea îmi spune să nu merg la Oradea, căci acolo este încă gardă națională ungurească și pot să pățesc rău. Atunci mă hotărâsc repede, cum îmi era atunci obiceiul, să rămân. Mă dau jos la Cluj, unde se dădea și cucoana, și o duc și pe ea cu bagaje cu tot, cu trăsura, la hotel. Ajuns la hotel, hotelierul nu-mi dă cameră decât cu aprobarea Poliției, deoarece sunt militar. Merg la Poliție cu trăsura și acolo primesc imediat acceptul poliției de a mă caza. M-am întors la hotel cu trăsura și primesc o cameră, unde mă cazez cu doamna. Am intrat în cameră cu ea, cu bagajul ei și al meu, desigur, cu ajutorul ordonanței. Acolo am stat cu această doamnă 7 zile. I-am plătit masă zilnic în valoare de 12 lei pe zi. A fost cea mai lungă ședere cu o cucoană din viața mea. Cu altele pe care le-am avut nu am stat mai mult de o oră sau jumătate de oră”⁶⁵.

Iată deci că deși intenționase să ajungă repede acasă a fost deturnat de această „cucoană frumoasă”, iar sosirea la Vașcău a fost întârziată cu o săptămână. Cum încă Oradea nu fusese eliberată, fiind vorba despre perioada premergătoare Crăciunului anului 1918, Nicolae Coroiu nu putea trece mai departe de Ciucea, unde se afla linia frontului dintre armata română și cea maghiară. În condițiile în care era îmbrăcat în uniformă armatei române, risca să fie omorât dacă mergea la Oradea. În această situație a fost nevoit să se întoarcă din drum și să găsească altă cale de a ajunge la ai săi, la Vașcău.

Astfel, de la Cluj s-a întors la Sibiu, pentru ca de acolo să ia alt tren care să-l ducă spre Arad, urmând să coboare pe traseu, undeva pe valea Crișului Alb, pentru a trece Munții Codru-Moma spre casă. La Sibiu și-a întâlnit o mai veche cunoștință, pe Ilie Cristea, originar din Leheceni (jud. Bihor), viitorul cunoscut militant de stânga din perioada interbelică, cu care se cunoștea încă dinainte de declanșarea războiului. Acesta absolvise la rândul său în anul 1915 școala militară din Oradea.

Dealtfel, sora lui Ilie Cristea, Maria Cristea (Oancea), a fost cea care a crescut-o la Mesteacăn, județul Hunedoara, pe viitoarea soție a lui Nicolae Coroiu, Aurora Leuca, în casa preotului din localitate, Ioan Irimie, aceasta fiind orfană de ambii părinți.

Din Sibiu, spune Nicolae Coroiu, „*am plecat spre Arad până la Maria Radna și de acolo la Sebiș. Aici, la Sebiș, am cerut o cameră să dorm*”⁶⁶. Vremurile erau tulburi însă, soldați maghiari făcând parte din unități regulate sau neregulate mișunau peste tot, ceea

⁶² În textul manuscrisului probabil că Nicolae Coroiu face o confuzie. Acesta spune că deplasarea la București pentru a cere transferul s-a făcut nu în perioada în care era la Bacău, ci după ce unitatea sa a ajuns la Hotin. Nicolae Coroiu a făcut deplasarea la Hotin în ianuarie 1919, ori el stabilește prezența la Vașcău la Crăciunul anului 1918, deci înainte de a face deplasarea la Hotin. De altfel, el și spune că după șederea la Vașcău a plecat la Hotin. Probabil că în timpul permisiei sale pentru a-și rezolva transferul unitatea sa a primit ordinul de deplasare la Hotin ca urmare a evenimentelor petrecute acolo imediat după Anul Nou al anului 1919. În acest sens el a fost nevoit să meargă în noul punct de dislocare a unității.

⁶³ Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări...*, p. 14

⁶⁴ Armata română a intrat în orașul Cluj la 24 decembrie 1918. Primele unități militare românești eliberatoare au fost formate din Regimentele 15 Dorobanți (Piatra-Neamț) și 16 Dorobanți (Fălticeni).

⁶⁵ *Ibidem*, p. 15

⁶⁶ *Ibidem*

ce l-a făcut pe Nicolae Coroiu, însoțit de ordonanța sa, să fie foarte atent la tot ceea ce se întâmpla. Fusese avertizat de acest lucru, inclusiv de către „cucoana frumoasă” de la Cluj. Un eveniment tensionat s-a petrecut, conform celor spuse de Nicolae Coroiu, chiar în noaptea în care a dormit la hanul din Sebiș, deoarece „când m-am dus în cameră, într-un restaurant sau cafenea mai mulți domni să uitau la mine și la ordonanța mea, ceea ce mi s-a părut suspect, fiind și singur între ei. După ce am intrat în cameră aud bătând la ușă. Am crezut că sunt unguri. În aceste condiții am cerut ordonanței mele să pună mâna pe armă, cea pe care o avea el, iar eu am luat revolverul. După aceasta le-am spus să intre. În ușă apar 2 ofițeri îmbrăcați militari în haine austro-ungare. I-am somat cerându-le să spună dacă sunt români. După ce m-am convins că sunt români am lăsat armele. La fel au făcut și ei”⁶⁷.

Este încă o dovadă a faptului că perioada era una foarte dificilă și extrem de nesigură. Din fericire pentru Nicolae Coroiu în acest caz totul s-a încheiat cu bine, ceea ce a făcut ca după ce s-au lămurit lucrurile să fie „adusă bătură, iar ordonanța mea s-a îmbătat”⁶⁸. A doua zi dimineața a plecat însă peste munte, de la Sebiș spre Vașcău. Pericolul era foarte mare, deoarece în zonă se afla unitatea militară a căpitanului Verböczi, care făcea prăpăd în toată țara Beiușului⁶⁹. „De acolo am mers spre Vașcău pe jos, prin pădure. Ajunși la Moneasa a doua zi dimineața am luat-o prin pădure spre Lunca”⁷⁰, se destăinuie Nicolae Coroiu. Drumul spre casă a mai comportat unele experiențe periculoase pentru viața acestuia, întrucât „în pădure, văzându-mă un anume Weiss, a ordonat pădurarului care era cu el să mă împuște, deoarece credea că sunt un fugar din zonă. Pădurarul i-a spus că nu eram eu acela pe care îl căuta, ci altul. Astfel am scăpat teafăr și de aici”⁷¹.

Traversând pădurea a întâlnit o serie de cunoscuți, de la care a aflat primele vești după cinci ani despre familia sa. Din păcate, acestea erau neplăcute. „Prin pădure, spune Nicolae Coroiu, m-am întâlnit cu oameni din Sârbești (îi cunoșteam după port) și i-am întrebat ce face tata din Vașcău. Aceștia mi-au răspuns că a murit de doi ani, în timp ce fratele meu s-a stins de două luni. Sigur că eu m-am întristat, astfel că nu am mai zis nimica în afară de bună ziua și am plecat”⁷².

Mai era puțin până la destinație. A ajuns în Lunca, iar de acolo la Vașcău, acasă, unde nu mai fusese de o jumătate de deceniu. După cum avea să afle de la mama și frații săi, aceștia îl credeau mort de aproape trei ani, din vremea încleștărilor de la Oituz. Chiar și tatăl său murise crezând că fiul său, Nicolae, nu mai era în viață. Revederea a fost una extrem de emoționantă. „Așa am ajuns acasă la Vașcău, peste grădină și prin șură, seara, plin de noroi și nebărbierit. Am intrat în bucătărie, unde erau mama, fratele Șandor și cele 2 surori ale mele. Când am intrat, ai mei nu m-au cunoscut decât după ce m-am prezentat. „Doar nu e Nicolae?”, zice mama. „Ba chiar el eu”, răspunsei eu. Am cerut apă (ca de obicei), să-mi dea să mănânc și niște țigări. (...). Mama mea a început să plângă de bucurie că mă vede”⁷³.

Bucuria revederii a fost imensă, umbrită însă de realitățile politico-militare ale vremii atât de bine surprinse, de altfel, și de episcopul Roman Ciorogariu. Tocmai de aceea, chiar a doua zi seara după sosirea sa, a venit vestea în Vașcău că armata secuiască maghiară a ajuns în înaintarea sa la Sudrigiu „și vine spre noi. Pe loc am și plecat peste Dealul Mare spre Deva”⁷⁴, spune Nicolae Coroiu lăsând în urmă regretul că nu a putut să stea mai mult acasă.

De la Deva a plecat spre Hotin, unde ajunsese deja Regimentul 37 infanterie Botoșani, din care făcea încă parte. Ajuns acolo, „camarazii mei mă așteptau să-mi spună că sunt mutat la Corpul VII Armată de la Sibiu. Eu știam asta, deoarece chiar eu fusesem la Minister și am vorbit despre mutarea mea”⁷⁵.

La începutul anului 1919, din motive bine întemeiate pe care le vom contura mai jos și în condițiile unui frig siberian, unitatea din care făcea parte sublocotenentul Nicolae Coroiu a

⁶⁷ Ibidem, p. 16

⁶⁸ Ibidem

⁶⁹ Roman Ciorogariu, *Zile trăite. Partea a II-a. Revoluția*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1994

⁷⁰ Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări...*, p. 16

⁷¹ Ibidem

⁷² Ibidem

⁷³ Ibidem

⁷⁴ Ibidem

⁷⁵ Ibidem

fost trimisă în Basarabia, fiind cantonată, într-o primă fază, în localitatea Noua Suliță, iar după aceea la Hotin. Astfel, ne spune el, *„de la Bacău am fost trimiși la Noua Suliță, în Basarabia. Era iarnă și soldații erau prost îmbrăcați, ca în ianuarie, de altfel”*⁷⁶

Deplasarea a avut loc alături de alte structuri din Divizia condusă de generalul Cleante Davidoglu⁷⁷ ca urmare a faptului că unități ale armatei române aflate pe Nistru, în zona Hotinului, fuseseră erau atacate de structuri militare și paramilitare bolșevice de pe teritoriul Ucrainei în curs de bolșevizare.

Acestora li se adăugau francirori din nordul Moldovei care au fraternizat cu unitățile bolșevice. Într-unul dintre aceste atacuri fusese omorât generalul Stan Poetaș, ceea ce a generat reacția promptă a armatei române. Evenimentele erau de o gravitate deosebită.

Dincolo de faptul că a fost asasinat de către bolșevici un general român, era pusă sub semnul întrebării însăși unirea Basarabiei cu România. În legătură cu ce s-a întâmplat și modul în care a fost asasinat generalul Stan Poetaș avem mărturia locotenentului Gheorghe Eminescu, comandantul unei companii de mitraliere cantonate la Bălți. Să-l lăsăm pe acesta să povestească, întrucât este un moment mai puțin cunoscut din istoria noastră. *„În iarna anului 1918-1919, regimentul meu făcea garnizoană la Bălți, oraș care-și merita numele, deși era capitală de județ. [...] Zăpada cădea liniștită cu fulgi mari. Străzile orașului erau pustii. Rar, câte un om se zărea, înotând prin troienele de zăpadă. Populația orașului stătea în case, în jurul samovarelor. Ne obișnuisem și noi să bem ceaiul după obiceiul rusesc, un pahar de ceai cu o singură bucată de zahăr. Eu eram cartiruit la un mare moșier pe nume Râșcan-Dirijinski, un moldovean rusificat, care stătea tot timpul la moșia sa, Râșcanovca. Doi aservitori bătrâni, soț și soție, aveau grija casei și, cum eu eram plin de atenții față de ei, de câte ori aveam musafiri îmi puneau la dispoziție vesela moșierului. În acea seară aveam invitați la ceai doi camarazi. Samovarul de argint al boierului sfârâia pe masă și noi discutam – ca la 23 de ani – despre ultimele cuceriri sentimentale.*

Pe la ora 9, un sergent intră gâfâind:

- Să trăiți, domnule locotenent! S-a sunat alarma!

În câteva minute, câte mi-au trebuit să îmbrac ținuta de campanie, eram în drum spre cazarmă. În liniștea nopții se auzeau sunând alarma și trompeții regimentelor de artilerie și cavalerie. Mi-am dat seama că se petrec evenimente grave. Pe măsură ce soseau, ofițerii ne adunam în fața cabinetului comandantului. Aghiotantul regimentului trece grăbit pe lângă noi și cu voce misterioasă ne spune:

- Puternice bande înarmate au trecut Nistrul și înaintează!

*După un sfert de oră suntem introduși în cabinetul comandantului, vizitorul colonel Victor Bacaloglu, mai mult artist decât ostaș, unul din fondatorul revistei Cele trei Crișuri. Colonelul Bacaloglu pierduse veșnicul lui surâs și cu o voce gravă ne spune: - Domnilor! Bolșevicii au trecut Nistrul pe gheață și au atacat pe un front larg de la Atachi⁷⁸ până la Hotin. La Calarașovca au ucis pe domnul general Poetaș. Toți grănicerii surprinși în pichete au fost măcelăriți. Compania locotenentului Burcă a fost prinsă și nu se știe nimic de soarta ei. Ultimul raport sosit la Divizie anunță că un tren blindat a trecut pe podul de la Atachi. Duceți-vă la unități și luați măsuri ca în trei ore să fim gata de plecare!...”*⁷⁹.

În această situație, mai multe unități militare cantonate în Moldova au fost trimise în nordul Basarabiei să restabilească ordinea. Între acestea și Regimentul 37 infanterie Botoșani.

⁷⁶ Ibidem, p. 12

⁷⁷ Cleante Davidoglu (1871-1947) s-a născut la Bârlad. A fost fiul medicului cu același nume, Cleante Davidoglu, și al Profirei Moțoc. De tânăr a urmat cariera militară, în 1905 ajungând la gradul de căpitan. În Primul Război Mondial a luptat pe frontul de la Oituz și în Transilvania. În anul 1917 a ajuns colonel și comandant al Regimentului 4 Roșiori „Regina Maria”. Sfârșitul războiului îl prinde în Basarabia, intrată în componența statului român, unde în cursul lunii ianuarie 1919 unități bolșevici aflate pe teritoriul Ucrainei au lansat o serie de atacuri pe linia Nistrului, în regiunea Hotin, ocazie cu care fusese ucis generalul Stan Poetaș. Situația a fost restabilită la 14 februarie 1919, ca urmare a acțiunilor coordonate de generalul Davidoglu. În perioada interbelică generalul Cleante Davidoglu își continuă ascensiunea, iar în perioada 1927-1928 a îndeplinit funcția de comandant al Jandarmeriei Române, apoi a fost șeful Inspectoratului de Jandarmi Județean Mehedinți. A încetat din viață în anul 1947.

⁷⁸ Azi Otaci

⁷⁹ Iulian Negrilă, Gh. Eminescu: Cum a fost asasinat generalul Stan Poetaș. Studiu inedit, în ARCA. Revistă de cultură, nr. 7-8-9, Arad, 1996, p. 87-88

Înainte de a porni la drum, generalul Cleante Davidoglu a ținut un scurt discurs mobilizator în fața soldaților, ce arăta situația complicată în care se aflau unitățile armatei române din Basarabia. Astfel, „*haine nu avem să dăm, a spus el, dar a dat ordin ca să înainteze către Hotin...*”⁸⁰. Discursul generalului Cleante Davidoglu a fost foarte ferm și extrem de dur, fapt remarcat de Nicolae Coroiu. Trebuia pedepsiți toți cei care atentau la integritatea teritorială a tânărului stat român, cu atât mai mult cu cât în 27 martie 1918 Sfatul Țării de la Chișinău votase în favoarea Unirii Basarabiei cu România.

Astfel, povestește Nicolae Coroiu, li s-a cerut ca acolo „*unde se găsesc arme la case să-i împuște, să dea foc caselor și să se îmbrace cu haine de la cei vinovați*”⁸¹. Intervenția armatei române a fost una extrem de fermă la adresa celor care susținuseră pe bolșevici sau pe francitirorii din zonă.

Nicolae Coroiu descrie câteva episoade din momentul intervenției de restabilire a ordinii. „*Soldați de-ai mei, spune acesta, au găsit oameni care aveau puști acasă, după uși. Ei erau la masă, mâncau, iar când au văzut că intră românii în casă au luat-o la fugă prin fereastră. Unul dintre aceștia a fost rănit, alții au scăpat. Soldații mei au mâncat ce a rămas, după care am pornit mai departe spre Hotin. Ajunși acolo am fost repartizați pe frontiera României de la Nistru. Aici făceam cu un alt ofițer (fost prizonier în Germania) prăjituri speciale, cum numai noi știam face*”⁸².

Despre duritatea intervenției împotriva bolșevicilor și a susținătorilor acestora vorbește și locotenentul Gheorghe Eminescu, martor ocular la cele întâmplate. Aceasta era cauzată de atacul bolșevic, de colaboratorii sovietofili din Moldova și, mai ales, de emoția generată de modul în care a fost efectiv măcelărit un general al armatei române. Unul dintre cei mai fermi ofițeri români din această perspectivă a fost, în opinia tânărului locotenent, și un tânăr căpitan pe nume Leonard Mociulschi. Un simplu episod descris de Gheorghe Eminescu în calitate de martor ocular este edificator din această perspectivă.

„*La ora 10 detașamentul era imbarcat și trenul gata de plecare [...] Abia la ora 4 dimineața am intrat în gara de debarcare. Gara era cufundată în întuneric. O slabă lumină se zărea în biroul de mișcare. Maiorul Lascăr dormea dus. Căpitanul Mociulschi, urmat de mine, de locotenentul Veliciu și Ițigan am coborât și am intrat în biroul de mișcare. Aplecat pe masa de aparate morse, impiegatul scria. La intrarea noastră n-a avut curiozitatea să întoarcă capul să vadă cine a intrat, continua să scrie. Căpitanul Mociulschii, un formidabil om de război, înalt, suplu, cu talie de atlet, îl întreabă:*

- *Ce fac bolșevicii la Ocnîța?*

Fără să întrerupă scrisul, impiegatul – rus de origine – răspunde:

- *Nu știu.*

Mociulschi îl apucă de guler, spunându-i:

- *Da ce paștele mă-ti ai făcut toată noaptea? Treci de vorbește cu ei la telefon!*

Impiegatul s-a sculat și a început să vorbească rusește. Noi nu înțelegeam nimic. Mociulschi întreabă:

- *Ce spun?*

Locotenentul Ițigan, pe care iubita lui de la Bălți îl învățase rusește, intervine:

- *Domnule căpitan, banditul ăsta le-a comunicat că am sosit cu un batalion și o baterie și că nu avem rampă pentru debarcarea tunurilor.*

Mociulschi scoate revolverul și-l întreabă:

- *Așa ai spus?*

Cu un aer sfidător, rezemat cu spatele pe masa cu aparate, impiegatul răspunde:

- *Da, așa am spus!*

Am auzit două focuri de revolver și l-am văzut căzând peste masă, apoi prăbușindu-se la pământ. Locotenentul Veliciu, atunci și acum cel mai bun prieten al meu, îmi spune:

- *Jorj, dragă! Iar a-nceput războiul!*”⁸³.

⁸⁰ Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări...*, p. 19

⁸¹ *Ibidem*, f. 18

⁸² *Ibidem*, f. 20

⁸³ Iulian Negrilă, *op. cit.*, p. 88-89

Reacția armatei române a fost una care răspundea condițiilor excepționale pe care le impunea starea de război. În asemenea perioade și în situații atât de complicate reacția trebuia să fie promptă, astfel încât lucrurile să nu scape de sub control și să se păstreze ceea ce se înfăptuise la 27 martie 1918, adică unirea Basarabiei cu România. De asemenea, trebuia oprite cu orice preț tentativele de cucerire ale Basarabiei de către Armata Roșie bolșevică.

Acest tratament era aplicat exclusiv celor care nu respectau indicațiile. Populația civilă neimplicată nu a avut nimic de suferit. Ba mai mult, soldații sau ofițerii români care făceau excese nejustificate erau pedepsiți pe loc. Un asemenea episod este povestit chiar de către Nicolae Coroiu. Astfel, ne spune acesta, „*la Hotin, nu avea nimeni voie să fure sau să omoare sub pedeapsa capitală. Totuși, unul din sergenți a furat. A fost prins, dus în fața regimentului și împușcat*”⁸⁴. Iată, așadar, că armata română căuta să fie foarte disciplinată, iar cei care greșeau în detrimentul populației civile nevinovate erau aspru pedepsiți, plătind chiar cu propria viață.

La scurt timp după ce a ajuns la unitatea sa cantonată la Hotin, Nicolae Coroiu a fost mutat la Corpul VII armată Sibiu, staționat în orașul Bistrița. Pentru o vreme acesta s-a aflat într-o situație interesantă. „*Eram singurul în uniformă din Vechiul Regat, ceilalți erau cu uniforme austro-ungare*”⁸⁵, spune Nicolae Coroiu, astfel că făcea notă discordantă în unitate.

Războiul mondial se terminase, însă armata română primise din partea Antantei misiunea de a înlătura de la putere guvernul comunist de la Budapesta, condus de Kun Bela, ceea ce făcea ca aceasta să rămână în stare de mobilizare cu participarea la acțiuni militare propriu-zise. În plus, încă nu fuseseră eliberate toate provinciile românești care spuseseră răspicat la Alba Iulia, la 1 Decembrie 1918, că doresc să se unească cu țara. Este un lucru binecunoscut, de altfel, că Bihorul, Satu Mare și o parte din Arad au fost eliberate abia în primăvara anului 1919.

Unitatea lui Nicolae Coroiu rămâne cantonată o vreme la Bistrița, în rezervă, până în momentul ofensivei maghiare de pe frontul din Ungaria de la mijlocul lunii iulie 1919. Până atunci însă viața din frumosul oraș transilvănean a curs cât se poate de liniștit pentru văscăuanul nostru. În Bistrița și-a căutat unde să stea, așa că în cele din urmă a găsit un loc bun pentru el la un sas din oraș. „*Aproape în fiecare seară mă plimbam cu domnișoara sasului, fără să fiu intim însă cu ea*”⁸⁶, ne spune acesta. Din cele afirmate de Nicolae Coroiu plimbările erau făcute exclusiv din politețe și respect pentru gazda sa, el nefiind atras de fată.

Însă „*la Bistrița făceam curte unei alte săsoaice*”⁸⁷, spune acesta, o domnișoară frumoasă care locuia în vecinătatea gazdei sale, ceea ce-i crea anumite complicații existențiale, întrucât pe fața sasului unde stătea cu chirie o ignora din punct de vedere sentimental. Se pare că și săsoaica din vecini făcuse o pasiune pentru el, pentru că, spune Nicolae Coroiu, „*într-una din zile mi-a aruncat în față un plic scris nemțește*”⁸⁸, în care își exprima sentimentele pentru el. După acest episod, Nicolae Coroiu a devenit ceva mai curajos invitând-o în oraș, iar „*de atunci până am mers la Tisa-Bá*”⁸⁹ i-am făcut curte mergând cu ea zilnic la plimbare, fără să fim însă intimi”⁹⁰.

Cum lucrurile se complicau pe frontul din Ungaria, regimul lui Kun Bela declanșând o ofensivă împotriva armatei române în iulie 1919, unitatea lui Nicolae Coroiu a fost mutată în Ungaria, în localitatea Tisa-Bá. Nu fără a lăsa în urmă anumite regrete, locotenentul Coroiu este nevoit să plece din Bistrița, punând capăt unei perioade de câteva luni extrem de plăcute. „*Într-o zi primesc ordin să plec la Tisa-Bá*, spune acesta, *unde mi s-au dat vreo 25-30 soldați să comand în sistemul de strajă de la Tisa*”⁹¹. Locotenentul Coroiu, împreună cu o grupă de subordonați, avea misiunea de a asigura siguranța trecerii peste podul de pontoane ridicat de armata română pe râul Tisa în dreptul localității Tisa-Bá. Acolo au asistat la trecerea armatelor

⁸⁴ *Ibidem*

⁸⁵ *Ibidem*, p. 19

⁸⁶ *Ibidem*

⁸⁷ *Ibidem*

⁸⁸ *Ibidem*

⁸⁹ Localitate în Ungaria, unde a fost detașat în iulie 1919.

⁹⁰ Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări...*, p.19

⁹¹ În vara anului 1919, armata română a staționat o vreme pe râul Tisa înainte de a intra în capitala Ungariei, Budapesta.

române comandate de generalii Traian Moșoiu și Holban inclusiv regele Ferdinand, regina Maria și mareșalul Constantin Prezan.

În noul loc are însă parte de alte încurcături sentimentale. Fiind nevoit să-și caute unde să stea a găsit în cele din urmă o locuință la un evreu din localitate, care avea două fete. Situația nu era simplă, ba chiar se complică serios la un moment dat. Dar să-l lăsăm pe Nicolae Coroiu să povestească: „*La Tisa-Bá, unde stăteam, erau două fete ale unui jidan. Una mă plăcea mai mult. Am observat acest lucru, deoarece îmi cânta la pian. Tatăl ei avea o herghelie de cai și una de vite. Într-una dintre zile, când tatăl ei juca cărți cu prietenii săi, ea era lângă mine. Dintr-odată îmi sărută degetele de la mâini. Era clar că era, probabil, amorezată de mine. Nu eram intim însă cu ea deoarece mâncam la tatăl ei*”⁹².

Trebuie să recunoaștem că tânărul locotenent Nicolae Coroiu a dat dovadă de tărie de caracter și mai ales de una sentimentală deosebită, în ciuda faptului că una dintre fetele gazdei sale îi făcea avansuri vizibile. Acesta și explică cauza pentru care nu a făcut un pas înainte în relația cu respectiva domnișoară: „*Nu eram intim însă cu ea deoarece mâncam la tatăl ei*”⁹³. Faptul că mânca la tatăl fetei îl făcea, așadar, să refuze inclusiv relațiile intime cu aceasta. Nicolae Coroiu nu s-a arătat interesat nici măcar de proprietățile evreului, care „*avea o herghelie de cai și una de vite*”⁹⁴. Toate acestea au condus la un deznodământ așteptat din partea lui, anume refuzul de a se implica în vreun fel într-o relație cu fata acestuia. A dat dovadă în același timp de o mare onestitate, întrucât putea, desigur, profita de context, dacă ar fi dorit, însă nu a făcut-o.

Dacă Nicolae Coroiu se descurca cu masa, una dintre problemele importante ale subunității conduse de acesta, soldații săi fuseseră arondați pe la săteni să mănânce pe rând la mai multe familii odată. Astfel, spune el, dacă „*eu mâncam la evreu, soldații mei mâncau și ei la oamenii din sat cu rândul, la câte 8-10 locuitori zilnic*”⁹⁵.

Acolo au stat mai multe luni, până când s-a decis plecarea armatei române din Ungaria, în noiembrie 1919. Ultimele unități ale armatei române au plecat din Ungaria după pacificarea acesteia și lichidarea regimului bolșevic al lui Kun Bela, în aprilie 1920. Drumul de întoarcere trebuia însă pregătit cum se cuvine, întrucât nu se știa cu exactitate cât va dura. Nicolae Coroiu a dat dovadă aici de mult spirit întreprinzător. Astfel, spune acesta, „*când ne-am pregătit de plecare în România l-am chemat la mine pe primarul din Tisa-Bá, care s-a bucurat că l-am scăpat de bolșevici, și i-am pus în vedere ca până după masă să-mi aducă două care pline cu slănină, pâine, ouă etc., căci plecăm. Cu câteva zile înainte de acest moment am prins la Tisa-Bá două care pline cu găște jumulte, din care eu am luat una de gât și am cerut gazdei să o gătească. Restul le-am trimis la companie*”⁹⁶.

După mai multe opriri pe traseu, unitatea lui Nicolae Coroiu a ajuns la Bistrița undeva pe la sfârșitul lunii aprilie 1920, din cele relatate de acesta. A fost momentul în care s-a și încheiat aventura sa pe fronturile Primului Război Mondial, întrucât aflăm că atunci „*când am sosit la Bistrița am și fost demobilizat (1 mai 1920)*”⁹⁷.

Primul lucru pe care l-a făcut Nicolae Coroiu după demobilizare a fost să plece spre Vașcăul eliberat și integrat deplin în România Mare. Dacă la Crăciunul anului 1918, când a fost pentru două zile acasă, se afla sub imperiul pericolului unităților de secui care mișunau în zonă, în mai 1920 lucrurile intraseră pe făgașul normal. Se împlinise idealul românilor ardeleni de unire cu Țara, ideal care avea să fie parafat în plan internațional o lună mai târziu, când, la 4 iunie 1920, a fost semnat Tratatul de Pace de la Trianon.

⁹² Nicolae Coroiu, *Caiet de însemnări...*, p. 20

⁹³ *Ibidem*

⁹⁴ *Ibidem*

⁹⁵ *Ibidem*

⁹⁶ *Ibidem*, p. 22

⁹⁷ *Ibidem*

FESTIVITĂȚI REGALE ÎN ORADEA ȘI BIHOR – MAI 1919

Iudita CĂLUȘER*

ROYAL FESTIVALS IN ORADEA AND THE COUNTY OF BIHOR – MAY 1919

Abstract

The breakout of World War I and the subsequent events influenced the economical social life of the citizens of Oradea and the County of Bihor, who, from a political point of view, were, part of the Austro-Hungarian Empire. During the four years of war, 1914-1918, life in Oradea meant an ongoing struggle for survival.

The conception of the “Declaration of self-determination of the Romanian People”, on the 12th October, represented an entirely historic moment.

The delegacy of the citizens of Bihor voted for the improvement of the state unity on the 1st December 1918 at Alba Iulia even though the armed conflicts hadn’t been over yet. The activity of the communist groups was being intensified in March establishing the proletarian dictatorship of Kun Bela which lasted by 18th April 1919.

The leadership of the town, directed by major Rimler Karoly, appealed to the Romanian commandment of the 6th Division in Tileagd, on the 19th to 20th April, asking for help. The entrance of the Romanian Army ruled by Traian Mosoiu had the significance of freedom, even though it took place in a perfect silence and order, making possible the introduction of the Romanian administration. For Oradea this marked the end of the war and the beginning of a new era.

We proposed in this study to treat two important moments in the history of the city and the County of Bihor: the celebration of the Romanian Royalty Day – on the 10th May – and the visit of Romania’s sovereigns to Oradea, which were forbidden subjects in previous years. Censorship didn’t allow the evocation of the facts committed by the royal family, even though its contribution was remarkable for the national history. We chose to present some less known events, some “backstage”, which were approached only in passing by the authors who treated these events. We used the testimonies of the eye-witnesses of the events and also the reproduction of the historical moments in the Romanian and Hungarian media from Bihor. Due to this we used a lot of quotations for a better reproduction of that age’s spirit.

The festivities dedicated to the 10th May day turned into a real royal celebration in Oradea and the county, and many citizens attended them. These were the first official manifestations dedicated to the Romanian Royal House. The official visit of the royal family is the next evoked event and it took place on the 23rd May 1919. We conveyed truthfully the preparations regarding the official reception, the moment of the sovereigns’ arrival at the railway station, the religious service at the “Moon Church”, the army’s parade but also that of the county’s villagers. An important moment was the reception of the cult’s representations and the cultural artistic and financial officials by King Ferdinand and Queen Maria.

Keywords: King Ferdinand, Queen Maria, official visit, 23rd May 1919, Oradea.

Declanșarea Primului Război Mondial și evenimentele ulterioare și-au pus amprenta asupra locuitorilor orașului Oradea și ai județului Bihor, care în momentul respectiv, din punct

* Muzeul Țării Crișurilor, iuditacaluser@yahoo.com.

de vedere politic, făceau parte din Imperiul Austro-Ungar. De la început locuitorii săi au fost supuși mobilizării. Efectele războiului s-au făcut simțite aproape instantaneu, prin scumpirea alimentelor, dar și a greutăților întâmpinate de familiile soldaților plecați pe front. Impactul tragic al războiului s-a resimțit odată cu sosirea răniților, și în general a veștilor despre primele victime. Numărul răniților și al prizonierilor de război adăpostiți la Oradea a fost în continuă creștere, dar și a celor decedați, ceea ce determină oficialitățile să aloce, pentru aceștia din urmă, o parcelă specială în Cimitirul municipal.

În august 1916, în urma intrării României în război, la Oradea sosesc o mulțime de refugiați din estul Transilvaniei, crescând substanțial numărul populației, ceea ce va îngreuna tot mai mult aprovizionarea zilnică cu alimente și combustibil. Perioada celor patru ani de război, 1914-1918, a însemnat, în viața socială și economică a orașului Oradea, o permanentă luptă pentru supraviețuire¹.

Datorită evoluției frontului, întreaga situație se modifică începând cu octombrie 1918. Un moment istoric radical este conceperea, în casa lui Aurel Lazăr, în 12 octombrie, a „Declarației de autodeterminare a poporului român”². În 21 octombrie 1918, în Oradea se afișează nota președintelui Wilson, care recunoaște dreptul popoarelor din imperiul Austro-Ungar, adică al cehilor, slovacilor și slavilor de sud la autodeterminare, până la despărțirea de stat. Ungurii vedeau în acest document iminența dezintegrării statului, iar românii erau nemulțumiți deoarece ei n-au fost nominalizați în text. Consiliul Național Român Central somează guvernul de la Budapesta să predea administrația comitatelor românești până în data de 12 noiembrie. Soluțiile avansate în cadrul tratativelor purtate la Arad, între delegații români și maghiari, unde Jász Oszkár propune organizarea statului după modelul cantoanelor elvețiene, pe baza unor autonomii etnice, sunt respinse de delegația română. Aurel Lazăr considera că aplicarea acestei soluții ar însemna negarea caracterului compact al locuirii românești în Ardeal³.

La 1 Decembrie, la Alba Iulia delegația bihorenilor a votat pentru desăvârșirea unității statale; dar conflictele armate nu se încheiaseră. La începutul anului 1919, după intrarea armatei române în Cluj, o parte a subunităților armatei ungare s-au retras la Oradea, împreună cu statul major și întregul aparat al districtului militar clujean, aflat sub comanda colonelului Kratochvil Károly. În același timp se intensifică activitatea grupurilor comuniste, instaurându-se în 22 martie, dictatura „proletară” a lui Kun Béla, care durează până în 18 aprilie 1919⁴.

În noaptea de 18 spre 19 aprilie s-a declanșat acțiunea militară antibolșevică, inițiată de un grup de ofițeri din jurul comandantului poliției, căpitanul Jánossy Gyula. În decurs de 24 de ore se stopează escaladarea violenței, prin împiedicarea executării prin împușcare a frunzașilor români arestați, alungarea „directorului” comunist, care ar fi fost capabil să sacrifice orașul într-o bătălie absurdă și inegală cu armata română, și oprirea sosirii unei noi forțe militare „roșii” de la Budapesta. Conducerea orașului, preluată de primarul Rimler Károly în 19 spre 20 aprilie, a apelat la comandamentul român al Diviziei 6 de la Tileagd, solicitându-i ca trupele române să intre în oraș. Intrarea armatei române conduse de generalul Traian Moșoiu a avut semnificația unei eliberări, chiar dacă ea s-a desfășurat într-o perfectă liniște și ordine. Pentru orașul Oradea aceasta a marcat sfârșitul real al războiului și începutul unei noi perioade în istoria sa⁵.

La Oradea, introducerea administrației românești a fost posibilă abia după 20 aprilie, cu toate că Unirea Transilvaniei cu România s-a ratificat prin Decretul–lege emis la București la 26 decembrie 1918. Până în momentul organizării definitive a României întregite serviciile publice din Transilvania au fost conduse de Consiliul Dirigent, cu sediul la Sibiu.

În prezentul studiu ne-am propus să tratăm două momente importante din istoria orașului și județului Bihor, sărbătorirea zilei regalității române, în 10 Mai, și vizita suveranilor României la Oradea, în 23 mai 1919, subiecte interzise în anii anteriori. Cenzura vremii nu permitea

¹ *Istoria orașului Oradea*, coordonatori Liviu Borcea și Gheorghe Gorun, Oradea, 1995, p. 328-333.

² Viorel Faur, *80 de ani de la adoptarea la Oradea a Declarației de independență a românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș (12 octombrie 1918)*, Oradea, 1998.

³ *Istoria orașului*, 1995, p. 334-337.

⁴ *Ibidem*, p. 338-347.

⁵ *Ibidem*, p. 348-351.

evocarea faptelor săvârșite de familia regală, chiar dacă contribuția acesteia a fost remarcabilă în istoria națională. Am optat pentru prezentarea unor aspecte mai puțin cunoscute, considerate chiar „de culise”, abordate în treacăt de autorii care au tratat aceste evenimente. Am folosit consemnările martorilor oculari, dar și reproducerea momentelor istorice de către presa de limbă română și maghiară din Bihor. Datorită acestui fapt am recurs destul de des la citate, cu scopul de a reda cititorilor contemporani, cât mai exact, spiritul epocii.

Prima serbare de 10 Mai în Oradea și Bihor

În calitate de delegat al Consiliului Dirigent, lui Aurel Lazăr i se încredințează organizarea sărbătoririi pentru prima oară la Oradea a zilei Regatului României, adică a încoronării lui Carol I. În acest scop, Aurel Lazăr trimite telegrame prim-pretorilor din județ, prin care invită „toate oficialitățile bisericești și politice, conducătorii asociațiilor culturale și economice la Te Deum-ul organizat la Catedrala Ortodoxă la ora 10 și în continuare la sărbătoarea ce se va ține în Piața «Szent. László» și la Primăria orașului; iar seara la ora 8 la concertul organizat la Teatru (susținut de corul «Hilaria»), după care se va organiza o procesiune cu făclii. Este obligatorie arborarea steagurilor românești la toate instituțiile, întreprinderile și casele particulare și să se dea un aspect cât mai sărbătoresc orașului”⁶. De asemenea, Aurel Lazăr solicită autorităților locale să mijlocească trimiterea la Oradea a unui număr de țărani îmbrăcați de sărbătoare și având asupra lor steaguri, deoarece după încheierea paradei militare reprezentanții satelor urmau să defileze înaintea generalului Ștefan Holban. Ziua de 10 Mai a fost declarată nelucrătoare, activitatea în întreprinderi, instituții și școli urmând să fie întreruptă. În toate bisericile trebuia să se officieze slujbe religioase, la care să fie prezente oficialitățile statului⁷.

Cu ocazia sărbătorii, un rol important i-a revenit armatei române, a cărei defilare în fața orădenilor a fost impresionantă, deoarece aceștia „nu o văzuseră până atunci desfășurată în plină ținută de paradă. Era o strălucire fermecătoare defilarea mândrilor noștri oșteni, unicul soldat ce a mai rămas în picioare după războiul mondial”⁸. În cartea sa de memorii, vicarul ortodox Roman Ciorogariu amintește în treacăt faptul că la paradă a participat și episcopul unit Demetriu Radu, învăluit în „reverenzile violete”, întors special acasă pentru acest eveniment⁹. El lipsise pentru câteva luni din oraș, deoarece după Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie, a fost solicitat să meargă la Blaj. Aici, în calitate de senior al corpului episcopal, a ocupat scaunul mitropolitan vacant și a reprezentat biserica greco-catolică în fața guvernului, făcând propuneri pentru încadrarea ei în noua organizare a statului român. A revenit la Oradea în 7 mai 1919. Era firesc să se întoarcă la credincioșii din eparhia pe care o păstorea. Roman Ciorogariu remarcă, însă, că „ceilalți șefi ai bisericilor minoritare aveau aparența luptelor interne sufletești. Era prea crud pentru ei să vadă serbându-se 10 Mai, românește, în Oradea unirei tuturor românilor”¹⁰.

Cu această ocazie festivă a ieșit din nou la suprafață caracterul oamenilor dornici de afirmare, care nu au avut niciun merit în perioada grea a asumării luptei naționale și chiar a sacrificiului suprem. Astfel, vicarul ortodox observă în acest sens următoarele: „noi cari am luat parte la viața națională de mai 'nainte, am muncit și suferit pentru neamul nostru, eram sfioși prăznuitori ai zilei mari. Erau alții cari dădeau cu coatele. Dosiții de ieri, martirii de astăzi, care se repezeau la mesele așternute...Pe unii îi știam ce erau mai înainte, pe alții numai acum am aflat că ar fi Români...Nu-i soare fără umbră”¹¹.

La fel ca vicarul ortodox, și prepozitul capitular greco-catolic Iacob Radu remarcă apariția oportuniștilor, care cu ocazia paradei de 10 Mai erau prezenți fizic la sărbătoarea

⁶ Ion Zănea, Aurel Lazăr (1872-1930). *Viața și activitatea*, Cluj-Napoca, 1999, p. 176 și nota 157; Nagyvárad, nr. 103 din 9 mai 1919, p. 3.

⁷ Ion Zănea, *op. cit.*, p. 176; Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor, *fond Pretura plășii Vașcău*, dos. 1, f. 35; Viorel Faur, *Documente inedite despre modul cum a fost pregătită prima vizită a familiei regale române în Bihor (23 mai 1919)*, în *Cele Trei Crișuri*, Oradea, an VI, nr. 9, iulie-septembrie 1997, p. 8; *Ibidem*, nr. 11-12, 1996, p. 5.

⁸ Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 276.

⁹ *Ibidem*; Iacob Radu, *In memoriam, prinos memoriei episcopului Dr. Demetriu Radu la a zecea aniversare a tragicei sale morți*, Oradea, 1930, p. 28.

¹⁰ Roman R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 276.

¹¹ *Ibidem*.

„despre care mulți și dintre ai noștri, mai ales cei răsăriți fără de veste ca ciupercile în grădina românismului, nu știau ce înseamnă”¹². Autorul, martor ocular al evenimentului, apreciază defilarea armatei române, care „s-a prezentat atunci mândră și falnică, încât se părea că nu era cea sosită mai înainte cu trei săptămâni, flămândă, obosită și stropită de noroiul drumurilor desfundate de ploii, prin care cu mare grabă răzbise până aici și mai departe până la Tisa”¹³.

Pentru prima oară s-a sărbătorit, în mod deschis și fără frică de repercusiuni din partea autorităților statului maghiar, ziua regalității române și în așezările din județ. Nu este de mirare că pentru mulți locuitori nu era cunoscută semnificația acestei zile în istoria României. Deținem o relatare publicată de ziarul „Tribuna” despre modul în care s-a sărbătorit această zi la Beiuș și Roșia. Articolul debutează astfel: „10 Mai 1881-o zi mare! Și rostul ei îl scoteam până acum pe furis din cărți și în taină din șoapta profesorilor noștri. Și-acum Beiușul și-a deschis larg inima și cu toată dragostea față de Rege, Neam și Țară, cu tot duhul nădejdelor împlinite și credințelor în viitor a serbat această zi”¹⁴. În biserica ortodoxă, protopopul Petru E. Papp a oficiat Te Deum-ul în fața autorităților locale, a elevilor și a tuturor cetățenilor acestui oraș. Corul „Lyra” a intonat „Imnul Regal”, s-au tras salve de tun în cinstea evenimentului, apoi locuitorii au mers într-o procesiune purtând drapele și s-au reunit pentru a asculta discursul profesorului Constantin Pavel privind însemnătatea momentului. Jandarmii au defilat în fața celor prezenți, avându-l în frunte pe căpitanul Iosif Maiorescu. Sărbătoarea s-a încheiat seara cu o horă în care s-au prins și invitații, cum ar fi prefectul din Alba Iulia, Ioan Pap, dar și intelectualitatea din Beiuș. S-a adus un omagiu și martirilor Ioan Ciordaș și Nicolae Bolcaș¹⁵.

În satul Roșia, evenimentul s-a marcat fastuos, prin participarea la biserica din localitate a peste 3000 de săteni, adunați din comunele din jur. După Te Deum s-a celebrat un parastas pentru odihna eroilor și martirilor români. Au fost prezenți de la Beiuș profesorii Constantin Pavel, Ioan Ossian, Ioan Bușiția, și învățătorul Antoniu Nevriceanu¹⁶.

Festivitățile dedicate zilei de 10 Mai s-au transformat într-o adevărată sărbătoare regală la Oradea și în județ, la care au participat numeroși locuitori. Au fost primele manifestări oficiale dedicate Casei Regale a României, urmate de momentul special de sărbătoare a orașului, desfășurat în data de 23 mai 1919, odată cu primirea oficială a suveranilor la Oradea¹⁷.

Vizita familiei regale la Oradea – 23 mai 1919

Conform presei locale, inițiativa de a vizita prima oară Bihorul în periplul lor transilvan a venit din partea Reginei Maria, deoarece: „...ei au fost mai necăjiți, ei au suferit mai mult”¹⁸. În continuare, cu mult patetism, care era pe deplin justificat, ținând cont de conjunctură, ziarul „Tribuna”- organul popular al Partidului Național Român, redactat la Oradea de Gheorghe Tulbure, scrie pe prima pagină „...O zi mărească și în veci neuitată va rămâne ziua aceasta, în care s-au înfățișat între noi scumpii noștri domnitori. Inima Bihorului întreg a bătut în această zi pentru Rege și Regină, pentru Casa domnitoare... Avem împărat românesc; suntem în țara românească. Acest fapt l-a pecetluit acum Regele Ferdinand I și Regina Maria cu înalta lor vizită, ce ne-au făcut. Și acest fapt, această convingere n-o mai poate strămuta nimeni în sufletul săteanului bihorean, care de-acum se știe cetățean al României mari. A fost o hotărâre înțeleaptă, că au venit la noi mai întâi. Că nicăieri n-a fost atâta prăpăd și jale ca-n Bihor”¹⁹.

Momentul era înălțător, dar pentru autoritățile locale, pe umerii cărora cădea responsabilitatea organizării evenimentului în condiții de strictă siguranță pentru familia regală, era și un mare efort. În Bihor nu era încă pace deplină, pe frontul de vest se mai purtau

¹² Iacob Radu, *In memoriam*, p. 28.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Tribuna*, Oradea, an I, nr. 17, din 30 mai 1919, p. 6.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Maria, Regina României. Însemnări zilnice (decembrie 1918-decembrie 1919)*, vol. I, București, 1996, p. 185-187; Doru Sicoe, *Regina Maria la Oradea*, în *Familia română*, Baia Mare, an 12, nr. 2 (41), iunie 2011, p. 86-90; Iudita Călușer, *Vizita familiei regale române la Oradea, 23 mai 1919, moment de mare însemnătate pentru poporul dreptmăritor din Bihor*, în *Legea românească*, Oradea, an XXII (serie nouă), nr. 2/2011, p. 26-30.

¹⁸ *Tribuna*, Oradea, an I, nr.17 din 30 mai 1919, pagina de titlu.

¹⁹ *Ibidem*.

lupte, iar tratativele de pace erau în plină desfășurare. Unirea Transilvaniei cu România nu era recunoscută încă oficial de puterile beligerante.

Datorită acestei situații incerte, vicarul ortodox Roman R. Ciorogariu, în cartea sa memorialistică „Zile trăite”²⁰, relatează: „...de la Maniu aflai că Regele și Regina vor fi în 23 Maiu în Oradea. Prima vizită Regală în Ardeal. Mare cinste, dar și mare răspundere pentru noi, cari știam ce e în Oradea. Eu consideram de inevitabil un atentat și îmi descoperii temerea. Maniu era mai încrezător decât mine, care eram concrescut cu primejdiile. Dar zică cine ce va zice, defecțiunea trenului regal spre Ciaba, care a produs acea mai mult ca suspectă deraiere, tot nu s-a întâmplat din senin, ci de mână omenească. Numai eu știu peste ce emoții am trecut, câtă vreme au stat Suveranii în Oradea... Pe când noi jubilam în Oradea, ungurii au profitat de porțița deschisă de la front și au atacat la Tisa. Era o simplă demonstrație, dar și aceasta a justificat temerile mele”²¹.

Înainte de a porni din București, Regele Ferdinand a luat cunoștință de înaintarea trupelor române până la Tisa și a adresat generalului Gheorghe Mărdărescu, comandantul acestora, următoarea telegramă: „Cu o vie și legitimă bucurie salut înaintarea bravilor mei ostași până la Tisa, purtând tricolorul român în ținuturile de mult asuprite, ca un simbol de mântuire și ca o cheazășie a ordinei. Mulțamesc tuturor pentru avântul arătat, pentru pilda și disciplina ce au dat și aștept cu nerăbdare momentul, când să pot mulțami prin viu grai dragilor Mei ostași”²². Tot în telegramă menționează acordarea ordinului „Mihai Viteazul” clasa a 3-a generalului Mărdărescu.

Prin intermediul aceluiași ziar, M. S. Regina Maria adresează o telegramă generalului Traian Moșoiu, față de care manifesta o simpatie nedisimulată, cu următorul text: „Din zări îndepărtate am urmărit cu drag și cu toată încrederea tot ce pregătea mândra noastră oaste. Reîntoarsă, faptele voastre pline de aceeași viteză și devotament mi-au umplut inima de bucurie și au fost o primă mulțumire a celor ce făcusem pentru țară. Arătați tuturor, că sunt cu ei și am deplină încredere în ei. Maria”²³.

Fiind un eveniment remarcabil chiar și pentru Casa regală a României, regina Maria dedică un întreg capitol din jurnalul său drumului parcurs prin Transilvania. Aceasta scrie „A venit și marea zi când s-a hotărât ca Regele împreună cu mine să mergem în primul nostru tur prin Transilvania, pentru a ne vizita poporul de curând eliberat. Acesta era momentul suprem; era pecetea pusă pe victoria țării, realizarea finală a marelui vis pentru care așa de mulți au luptat, pentru care așa de mulți au murit”²⁴.

Ziarul „Tribuna”, din 21 mai, publică desfășurătorul detaliat al preconizatei vizite, începând cu primirea de la gara Oradea și până seara la cină. Familia regală urma să plece din București, joi, 22 mai, însoțită fiind de principele moștenitor Carol și de principesa Ileana. Din suită făceau parte mai mulți miniștri de la București și de la Sibiu, respectiv de la Consiliul Dirigent. Sosirea în gara Oradea trebuia să aibă loc vineri dimineața la ora opt. Drumul se parcurgea cu trenul fără nicio escală. Familia regală urma să participe la slujba din Catedrala ortodoxă, apoi să asiste la defilarea trupelor și a populației din satele bihorene. După masă urma primirea delegațiilor reprezentanților ecleziastici și laici din oraș și județele limitrofe. Suveranii urmau să fie găzduiți în palatul Episcopiei greco-catolice de Oradea. Prânzul se servea la Comandamentul diviziei a 6-a, iar cina la palatul episcopal unit²⁵.

Presa locală de limbă maghiară din Oradea, ca de exemplu ziarul „Nagyvárad”, a publicat, în numere succesive, relatări despre vizita familiei regale la Oradea. Pe foaia de titlu din numărul pe 20 mai 1919 era scris: *Regele Ferdinand și Regina Maria la Oradea*. În paginile sale se menționa că dr. Aurel Lazăr a fost înștiințat de către Consiliul Dirigent de la Sibiu

²⁰ Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 277-278, în capitolul intitulat „Maj. L.L. Regele și Regina la Oradea. 23 Maiu 1919”.

²¹ Roman Ciorogariu se referă la incidentul din dimineața plecării familiei regale spre Békéscsaba când a deraiat un vagon de la trenul regal, în care dormeau câțiva miniștri, fără a avea alte consecințe.

²² *Tribuna*, Oradea, an I, nr. 16 din 21 mai 1919, p. 2, articolul „Răsplată regească biruitorilor”.

²³ *Ibidem*, p. 2.

²⁴ Diana Mandache, *Capitole târzii din viața mea, Memorii redescoperite*, vol. IV- continuarea seriei: *Regina Maria-„Povestea vieții mele”*, București, 2011, p. 96.

²⁵ *Tribuna*, Oradea, nr. 16 din 21 mai 1919, p. 1-2.

despre vizită pentru a lua măsurile necesare organizării primirii de către autoritățile locale din Oradea și județ. În ziar, lt. colonelul Take Ionescu, cel care se ocupa efectiv de organizarea primirii familiei regale, anunță închiderea temporară a circulației mașinilor spre gară, peste podul care leagă străzile „Szent László” și „Bémer” oferind rute ocolitoare. În același număr al ziarului s-a inserat un articol care anunță intrarea armatei române în orașul Arad²⁶.

În ziarul „Nagyvárad” din ziua următoare, 21 mai 1919, pe pagina de titlu apare un articol privind tratativele de pace de la Paris, din 10 mai și notificarea lui Clemenceau. Tot pe prima pagină, pe două coloane largi, ziarul oferă cititorilor pregătirea vizitei suveranilor, având titlul „Festivitățile cu ocazia vizitei regale” (*A királylátogatási ünnepségek*). Notează faptul că deja în 20 mai 1919, la ora 10, prefectul Coriolan Pop a convocat Consiliul orășenesc în biroul primăriei și a adus la cunoștință programul vizitei oficiale. Față de desfășurătorul publicat în presa română, în cea maghiară apar unele detalii. Astfel se menționează faptul că la primirea de la gară, primarul și șeful poliției nu vor rosti nicio alocuțiune, deoarece nu știu românește. Primarul urma să ofere suveranilor pâine și sare.

La primiriile făcute de rege, după reprezentanții orașului și județului Bihor urmau oficialitățile din județele Békés, Sălaj, Satu Mare, Cenad, Arad etc. În ziar se specifică că în fața suveranilor se cuvine ca oficialii să poarte frac sau jachete tip „Frantz Iosif”, asortate cu pantaloni negri, nu cu dungi.

Prefectul Coriolan Pop solicită ca orașul să fie împodobit sărbătorește. De la gară până la „Școala de cadeți” și pe străzile laterale casele urmau să arboreze drapele tricolore.

Deoarece vor sosi și delegații din județele limitrofe, se discută problema cazării străinilor de oraș la hoteluri, dar și la persoane particulare, care ulterior puteau deconta la Prefectură contravaloarea cazării. Cu evidența caselor care puteau oferi găzduire se ocupa adjunctul poliției Oradea, Báthory László. Siguranța familiei regale, ordinea și disciplina în timpul vizitei se asigura de către armată. În acest interval se putea ieși pe străzi doar cu bilete de voie, care se înmânau numai persoanelor de încredere. Seara, de la ora 21,30 pentru iluminată se dispune aprinderea tuturor luminilor din locuințe. S-a preconizat să se comande un număr important de lumânări la fabrica din Tileagd, care urmau să se pună la dispoziția locuitorilor, și dacă acest plan nu reușea, fiecare casă și prăvălie urma să ia măsuri individuale pentru iluminare. Festivitățile se încheiau cu retragerea cu torțe. Viceprimarul Lukács Ödön propune ca oficialitățile să fie îmbrăcate în haine de gală „diszmagyar”, în semn de respect major. Urma să se discute această propunere cu comitetul de organizare.

În ziar se publică mersul trenurilor speciale, care aveau atașate vagoane suplimentare. Ele circulau de la Ciucea, Vașcău, Beiuș, Békéscsaba, Marghita, spre Oradea²⁷.

În ziarul „Nagyvárad” de joi, 22 mai 1919, pe prima pagină, se publică articolul „*Regele Ferdinand la Oradea*”, în care se redă programul vizitei, detaliat pe ore. Pe pagina de titlu apare și „Chemarea primarului adresată locuitorilor orașului Oradea”, emisă în 20 mai 1919 și semnată de Rimler Károly, având următorul text: „Mă aștept de la locuitorii orașului să fie fideli comportamentului manifestat până în prezent, să participe la sărbătoare cu demnitatea cuvenită, cu seriozitate și în atmosferă sărbătorească”²⁸.

Ne-am propus să redăm câteva momente de amănunt, mai puțin cunoscute, pe care le putem numi de coloratură, din timpul vizitei familiei regale la Oradea. În principal ele provin din relatarea detaliată, uneori chiar pe ore, oferită cititorilor săi de publicistul Vasile Popovici în paginile ziarului „Tribuna”²⁹. Prin acestea cititorii deveneau martori oculari ai evenimentului. Am apelat de asemenea și la alte surse documentare contemporane.

Pregătirile au durat patru zile și nopți, sub îndrumarea lt. colonelului Take Ionescu, și au transformat Piața Mică „într-un rai”. Vineri dimineața erau montate patru tribune împodobite cu ghirlande de brad, covoare și flori. Între ele, în fața hotelului „Vulturul” se înălța pavilionul Reginei, împodobit cu țesături și flori, iar la stânga lui o estradă acoperită cu covoare, de pe care familia regală urma să primească defilarea trupelor și a sătenilor. La banca „Bihoreana”

²⁶ *Nagyvárad*, Oradea, an 49, nr. 111, marți 20 mai 1919, p. 1-2.

²⁷ *Nagyvárad*, Oradea, an 49, nr. 112, din 21 mai 1919, p. 1-2.

²⁸ *Nagyvárad*, Oradea, an 49, nr. 113, din 22 mai 1919, p. 1.

²⁹ *Tribuna*, Oradea, an I, nr. 17, din 30 mai 1919.

s-a ridicat o poartă triumfală. Pe ambele laturi apar coroana și monograma regală, sub care stă scris „*Trăiască M. S. Regele înfrăptuitorul României Mari*”. Pe latura dinspre strada „Grădinii” scrie „*Trăiască M. S. Regina, cea mai bună dintre mame*”. La capetele podului de fier, acoperit cu crengi de brad, s-au ridicat alte două porți de triumf. Pe cea dinspre Piața Mică citim „*Trăiască armata română*”, iar dinspre Piața teatrului „*Trăiască România Mare*”. Strada Principală, până la gară, precum și strada „Grădinii” au fost împodobite cu ghirlande de brad. Întregul oraș avea haine de sărbătoare. Pe multe case s-a arborat steagul tricolor, iar ferestrele erau împodobite cu stegulețe, flori, ramuri. Covoare și țesături în culori vii împodobeau fațadele și balcoanele caselor. „Grupuri de săteni curați, sosiți cu o zi înainte la praznic, înaintează la locurile de grupare. Orașul își schimbă fața. Sătenii din părțile Beiușului și a Vașcăului în mândrul lor port românesc îi dau înfățișare românească”³⁰. La ora 7 dimineața invitații se adună la tribune. Compania de onoare, în sunet de fanfară, se îndreaptă spre gară.

Gara era frumos împodobită, iar în piața din fața ei s-au montat arcuri de triumf și un număr mare de steaguri. Din delegația de primire făceau parte membrii Consiliului Dirigent sosiți la Oradea cu o zi înainte (Iuliu Maniu, Romul Boilă, Ioan. Suciu, Aurel Vlad, Aurel Lazăr), generalii de divizie Ștefan Holban, Cleant Davidoglu și Alexandru Constantinidi, episcopul Demetriu Radu cu clerul bisericii greco-catolice, vicarul Roman Ciorogariu cu deputația bisericii ortodoxe române, contele Széchenyi Miklós în fruntea clerului romano-catolic, prefectul dr. Coriolan Pop, subprefectul Aloisiu Nistor, primarul Rimler Károly în fruntea Consiliului orașenesc și reprezentanți ai altor instituții locale. Se vorbea puțin, lumea era emoționată și nerăbdătoare. În sala de așteptare a gării se afla delegația doamnelor și domnișoarelor.

Putin după ora 7 a intrat în gară trenul „curir”, aducându-i pe miniștrii: Mihail Perechide (în calitate de prim ministru provizoriu), ministru de interne și președinte ad interim, Alexandru Constantinescu, Ion G. Duca, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, poetul Octavian Goga, ministru fără portofoliu, Mihai Popovici, secretar ministerial, și pe Leo Bohățel, directorul căilor ferate. Au sosit și generalii Constantin Prezan, Gheorghe Mărdărescu, Arthur Văitoianu, ministru de război, mulți ofițeri de stat major și o companie de onoare din „Regimentul Putna”. Delegația oficială a fost însoțită de reprezentanții ziarelor bucureștene: *Adevărul*, *La Romanie*, *L'Independance*, *Universul*, și ai periodicelor *Patria* și *Renașterea Română* din Sibiu. Și-au trimis acreditați jurnalele americane *United Press* și *Evening News*, dar au fost de față și reprezentanții presei maghiare.

La ora opt și jumătate a intrat trenul în gară și muzica a intonat „Imnul regal”. Compania de onoare a dat salutul, iar mulțimea adunată pe peron aclamă. După ce familia regală coboară din vagon, generalul Gheorghe Mărdărescu dă raportul, iar Iuliu Maniu urează bun venit suveranilor. Prefectul Coriolan Pop, în numele județului și al orașului, mulțumește pentru vizită. La rândul său, primarul Rimler Károly oferă Regelui și Reginei pâine și sare, pe o tavă de argint.

„Vădit emoționat de solemnitatea momentului, Regele mulțumește pentru primire și dă expresie bucuriei, că trupele sale au adus pace în acest ținut bântuit de anarhie. Împlinește dorul său și a Reginei, să vadă pe noii cetățeni ai Țării Românești”³¹. Cuvintele Regelui sunt primite cu aclamații.

Iuliu Maniu face prezentările, iar Majestățile lor strâng mâna celor prezenți și schimbă cu ei câteva cuvinte. Episcopul Széchenyi Miklós mulțumește Regelui, că armata română l-a scăpat de teroarea bolșevicilor.

În sala de așteptare a gării, doamna Valeria Lazăr a adresat cuvinte de bun venit perechii regale și a oferit Reginei un buchet de flori. De asemenea, soția generalului Ștefan Holban și Iulia de Herbay oferă câte o jerbă de flori reginei „care e încântătoare în frumosul costum românesc”. În programul inițial al vizitei se preconiza ca buchetul să fie oferit de soția generalului Gheorghe Mărdărescu, apoi de reprezentanta femeilor române din Bihor³². Între timp au intervenit mici modificări în protocol.

³⁰ *Ibidem*, pagina de titlu.

³¹ *Ibidem*, p. 2.

³² *Tribuna*, Oradea, nr. 16 din 21 mai 1919, pagina de titlu.

După primirea de la gară, convoiul a pornit spre centrul orașului. În primul automobil au luat loc prefectul Coriolan Pop, primarul Rimler Károly și căpitanul poliției, Jánossy Gyula. A urmat automobilul regal, apoi al miniștrilor, alte automobile și trăsură. A fost o intrare triumfală, cum n-a mai văzut Oradea și Bihorul. Toată întinderea străzii principale, exceptând un spațiu îngust cât să treacă două automobile alături, era plină de săteni care strigau: *Să trăiască Regele și Regina noastră*, fluturau năframe spre ei și plecau steagurile înaintea lor. Era o însuflețire nespusă. Regele saluta militărește, Regina înclina din cap, mulțimea cu mâna și zâmbea fericită, cu fermecătorul său zâmbet care însenina sufletele.

Convoiul s-a oprit înaintea bisericii ortodoxe unde Regele și Regina au fost întâmpinați de episcopul Ioan Pap, care le-a prezentat Crucea și Evanghelia, apoi s-a intrat în biserică unde oaspeții au luat loc pe solii. Episcopul a slujit „Doxologia” pentru Casa domnitoare, asistat de protopopii Nicolae Rocsin și Andrei Horvath, parohii Gheorghe Dudulescu și Vasile Popovici, preoții militari A. Popescu și N. Dodu, și diaconii dr. I. Costea, secretar arhidiaconal în Sibiu, și dr. Andrei Magier din Oradea. A cântat corul „Hilaria” condus de Nicolae Firu. Suveranii au făcut cruce ortodoxă și au îngenunchat cu tot publicul prezent la rugăciunea de îngenunchere. La terminarea serviciului divin, suveranii, însoțiți de clerul slujitor, au ieșit din biserică în uralele însuflețite ale publicului. În acordurile „Imnului regal” cântat de cor și fanfară și urmați de suită, au urcat în automobile și s-au deplasat la biserica greco-catolică. Aici au fost primiți de episcopul Demetriu Radu și de reprezentanții clerului unit. După ce s-a rostit o rugăciune, au intrat cu toții în palatul episcopal.

Delegațiile sătenilor se grupaseră în „Parcul Bunyitay”, în „Piața Mare” și în grădina „Rhéday”. Piața mică avea un aspect solemn. La tribune s-a așezat un public ales, doamne și domni în haine festive, la fel și pe trotuare. În fața tribunelor s-a aliniat corpul ofițeresc în ținută de gală. Zborul zgomotos al unui aeroplan întrerupea din când în când tăcerea sărbătorească. Ziarul menționează faptul că în timp ce Suveranii erau în oraș, aviatorii „... au trimis flori din înălțimea cerului și Domnița fericită a prins o floare la cingătoare, i-a urmărit până departe și le-a trimis în schimb un zâmbet zburătorilor necunoscuți. Zâmbetul regesc topit în pulberea de soare i-a învăluit într-o aureolă prețioasă...”³³.

La ora 10 și jumătate familia regală a ieșit din palatul episcopal în „Piața Mare”, unde a trecut în revistă trupele și a acordat decorații ostașilor distinși pe front. După ora 11 aceștia s-au întors în „Piața Mică”. Aici Regina a urcat în pavilionul său, unde s-a întreținut cu soțiile lui Aurel Lazăr, Coriolan Pop și Ștefan Holban, în timp ce Regele, aflat în fața estradei, stătea de vorbă cu Perechide, Maniu, Goldiș, Șt. Pop. În spatele suveranilor s-au așezat generalii Mărdărescu, comandantul trupelor de operație din Ardeal, Văitoianu, ministru de război, Prezan, șeful marelui cartier general, și generalul medic dr. Potârcă.

Respectând programul vizitei, a început defilarea. Muzica s-a poziționat peste drum în fața estradei. Defilarea a deschis-o în fruntea trupelor, călare, generalul Ștefan Holban, urmat de colonelul Nicolae Mihăilescu, șeful statului major. Generalul a salutat, apoi s-a poziționat în partea dreaptă a estradei. Trupele defilează în ritmul muzicii, cu pas apăsător, privind ținută în ochii comandantului suprem. Regele salută pe ofițerii comandanți și steagurile, înaintea cărora Regina se înclină adânc. După infanterie a trecut artileria; a urmat apoi o trupă de bicicliști și motocicliști, având fiecare motor o mitralieră. La un moment dat, fanfara a intonat acordurile unei melodii în „Adagio”. Era muzica cavaleriei, călare. Muzicanții, fără să țină frâiele cailor cântau din instrumente, menținând tactul desăvârșit. După muzică a urmat cavaleria. Pe cai frumoși, în ținută mândră, trec călăreții șiruri, șiruri în fața suveranilor, care-i salută cu drag. Călăreții aveau pușca-n spate, iar în mâna dreaptă câte o lance ascuțită, împodobită cu steguleț tricolor. La ora 12 defilarea armatei se termină și generalul Ștefan Holban, după ce îi salută pe suverani, părăsește piața, plecând în urma trupelor.

În continuare, ziarul „Tribuna” publică defilarea reprezentanților celor peste 130 de localități din Bihor, cu subtitlul „Vin sătenii”. Ziaristul scrie, plin de duioșie: „Poveștile voastre despre un Crai de la răsărit cu Crăiasa lui frumoasă ca ruptă din soare, poveștile care o mie de ani v-au păstrat curate sufletele voastre românești, dragi țărani, iată au luat

³³ *Tribuna*, Oradea, nr. 17, din 30 mai 1919, p. 7. Articolul intitulat „Sburătorii noștri”.

viață. Craiul vostru și mândra crăiasă s-au desprins din poveste și au venit, să vă scape de trudă. Au venit să vă spună, că de acum nu mai sunteți robi, sunteți stăpâni pe moșia strămoșească. Iată bunul vostru Crai cu generalii lui vă dă binețe în graiul vostru. Ridicați frunțile voastre, ridicați-vă inimile. Soarele României a răsărit. Craiul și Crăiasa au venit la voi, buni ca niște părinți, să vă asculte jalbele, să vă mângâie. Veniți, bucurați-vă, iată împăratul vostru, iată împărăteasa voastră, mândră ca-n poveștile voastre”³⁴.

Defilarea are loc având „în frunte cu steagul prigonit până astăzi. În dreptul Regelui stegarul pleacă steagul până la pământ. Preotul își ridică pălăria și aclamă pe Regele român. Satul întreg se descoperă și flutură pălăriile în vânt. Urale puternice cutremură văzduhul: Trăiască Regele și Regina! Vin și fetele și nevestele, vin voioase și dornice, să-și vadă Crăiasa lor, pe Doamna Țării românești, pe mama cea bună, despre care au auzit atâta vorbă minunată. Că are inimă așa de miloasă pentru pruncii cei orfani că se coboară în coliba săracului să ducă mângâiere la cei fără de noroc. Vin grăbite, scuturând năframe albe spre perechea domnitoare. Dar în dreptul Reginei parcă li se curma pasul. Stau pe loc încremenite, cu ochii mirați, ținând la frumoasa Crăiasă. Regina e o arătare măreață. O icoană însuflețită. Le zâmbește cu dragoste și le trimite semne de salut cu mâna. Îmbrăcată în haină românească, țesută cu spată și cusută cu fir, cum știu ele să țese și să coasă.... O crăiasă din poveștile românești, în haină românească...”³⁵.

Defilarea era condusă de preotul și învățătorul locului. Reprezentanții fiecărui sat aveau câte o pancartă cu numele acestuia, și un steag, pe care-l înclinau înaintea familiei regale. Satele care n-au avut steag tricolor și-au făcut steag din ștergere și „merindare” țesute, avute asupra lor. Au urmat satele limitrofe orașului Oradea, despre care ziaristul remarcă că „...se vedea, cum vântul de la oraș a dezbrăcat pe săteanul din vecini de portul strămoșilor. Dar sufletul nu i l-a putut dezbrăca. Aceeași însuflețire, aceeași fericire se oglindea în ochii tuturor sătenilor”³⁶.

Aceștia au fost urmași de reprezentanții satelor de la munte, cu portul lor curat românesc. Regina saluta fericită pe sătenii arătoși, iar mulțimea privitorilor de la tribune izbucnea în urale și aplauze. Poetul Octavian Goga îi saluta pe plugari. La ora 12 a început defilarea sătenilor și a durat timp de o oră. Ziaristul consemnează nominal localitățile, dar recunoaște că are omisiuni, datorate însuflețirii care-l stăpânea. Defilarea a debutat cu reprezentanții Gimnaziului și ai internatului greco-catolic de băieți, ai școlii de fete din Beiuș, apoi au urmat călușarii din Ineu și reprezentanții satelor³⁷. S-a stabilit ca din fiecare comună să plece la Oradea câte 25 de locuitori; a făcut excepție satul Sighiștel care a trimis 50 de persoane.

După terminarea defilării a urmat prânzul organizat în sala festivă a „Școlii de cadeți”, oferit de Divizia a 6-a. Aici au participat, alături de familia regală, corpul ofițerilor și membrii guvernului. La ora patru Maiestatea lor s-au întors la Palatul episcopiei greco-catolice. În față dansa un grup de călușari. Familia regală și-a făcut apariția la balcon, de unde a urmărit interpretarea.

Un moment important în cadrul vizitei a fost primirea delegaților, sau a „deputaților oficiale”, cum îi numește ziaristul. Aceasta a început după masă la ora cinci, și s-a desfășurat în Sala mare a palatului episcopal. Ordinea a fost stabilită de președintele Consiliului

³⁴ *Ibidem*, p. 2.

³⁵ *Ibidem*, p. 3.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*. Nojorid, Cihei, Cusuiș, Sîrbești, Oșand, Ineu, Cefa, Tinca, Măgura, Peterd (Ungaria), Ateiaș, Husașul de Criș, Sighiștel, Batăr, Lunca, Surduc, Ortiteag, Suiug, Suncuiș, Girișul Negru, Săcădat, Sititelec, Micherechi (Ungaria), Cordău, Lazuri de Beiuș, Girișul de Criș, Băița, Hotar, Groși, Roșia, Sohodol-Lazuri, Remetea, Delani, Saca, Cărbunari, Mizieș, Șebiș, Drăgănești, Țigănești de Beiuș, Ferice, Săud, Săucani, Finiș, Șoimuș-Petreasa, Căbești, Josani, Meziad, Fughiu-Oșorhei, Sărând, Sintandrei, Cociuba, Cresuia, Vașcău, Câmp, Colești, Hinchiriș, Rieni, Sudrigiu, Pietroasa, Gurani, Cărpinet, Sohodol (Izbuc), Călugări, Vărzari, Dumbrăveni, Vulcan (?), Neagra, Chișcău, Broaște (Stîncești), Țarian, Săldăbagiu de Beiuș, Iteu, Dușești, Sâmbăta, Homorog, Seghiște, Sînicolaul Român, Ștei, Criștior, Lehecen, Tărcăița, Leș, Tulca, Cighid, Mădăras, Roit, Berechiu, Inand, Cheșa, Făncica, Tăut, Rontău, Valea Neagră, Săbolciu, Gurbediu, Alparea, Aștileu, Brădet, Bulz, Bucea, Fechetău (Negreni), Beliu, Tăgădău, Benești, Bochia, Hășmaș, Botfei, Agriș, Mocirla, Chișlaca, Craiova, Coroi, Șiad, Rogoz, Stoienești, Ciuntahaza (Ciuntești), Hodiș, Mărauș, Ucuriș, Olcea, Călăcea, Birtin, Bratca, Măgești, Cetea, Lorău ș.a.

Dirigent. Mai întâi Regina a primit-o pe văduva avocatului Ioan Ciordaș, însoțită de surorile acestuia și de cei doi fii ai săi. Regina, considerată „mama văduvelor și orfanilor”, îi adresează cuvinte de compasiune și îmbărbătare. Au urmat orfanii de război din Orfelinatul din Beiuș, însoțiți de directoarea Marta Iepure, apoi mama martirului Nicolae Bolcaș din Beiuș. La audieri a fost primită soția lui Nicolae Bogdan din Vașcău și soția preotului martir Mihai Dănilă din Dijir. Delegația a fost condusă de doamna Gh. Popa, fiica d-nei Hotăranu, ucisă la Șiria de secuși, împreună cu fiul ei³⁸. După cuvintele omagiale rostite de aceasta, Regina a strâns mâna persoanelor prezente și a adresat fiecăreia în parte cuvinte de mângâiere. Copiilor prezenți le-a oferit prăjituri. Doamnelor le-a dăruit câte o medalie cu chipurile suveranilor, volume din operele sale și câte o fotografie.

La primire au urmat membrii Consiliului Dirigent sub conducerea lui Iuliu Maniu.

Conform unor surse documentare, în programul inițial biserica ortodoxă urma să compare prima în fața suveranilor. Vicarul Roman Ciorogariu relatează ulterior că episcopul unit Demetriu Radu a intervenit pe lângă secretarul ministerial (Tilea), care făcând uz de numele ministrului Duca, a anunțat că bisericile române merg împreună în fața suveranilor, sub conducerea celui mai bătrân, adică a episcopului Demetriu Radu. La protestul episcopului ortodox Ioan Papp, care a amenințat că nu se va prezenta decât ca primă delegație independentă sau „deloc”, s-a revenit la programul inițial³⁹.

Delegația bisericii ortodoxe române din Bihor, reprezentată prin vicarul Roman Ciorogariu, asesorii Consistoriului, protopopii, parohul Orăzii și mirenii Aurel Lazăr, Gheorghe Popa, Nicolae Popovici, Iosif Diamandi și Nicolae Zigre, l-a avut în frunte pe episcopul Ioan Papp, care a prezentat omagiile bisericii, „...a celor două sute cincizeci de mii de credincioși supuși ai Casei domnitoare române, sub scutul căreia vreau să fie mădulare folositoare ale României Mari. În răspunsul său plin de căldură Regele pune în vedere, reînființarea, în timpul cel mai scurt, a Episcopiei ortodoxe în Oradea-Mare și își exprimă nădejdea că biserica poporului bihorean va înflori spre întărirea patriei”⁴⁰.

Cu ocazia primirii oficiale, Regele și Regina s-au întreținut cu invitații. Părintelul vicar Roman Ciorogariu regele i-a exprimat bucuria pentru faptul că îl vede viu, adică a scăpat sănătos din mâna călăilor bolșevici. Cu protopopul Adrian Deseanu din „tractul” Vașcăului a purtat următorul dialog:

„ – Ținutul dv. a adus cele mai multe jertfe de vieți.

– Da maiestate, a răspuns protopopul, și durere, și acum găsim mereu cadavre.

– E jalnic, dar din cenușa acestor martiri a răsărit floarea cea frumoasă a României Mari - fu răspunsul Regelui”⁴¹.

De la medicul Nicolae Popovici Regele s-a interesat de starea sanitară a județului și a vorbit despre eradicarea dăunătorilor care propagă tifosul exantematic.

De aceeași primire caldă a avut parte și delegația clerului greco-catolic român, condusă de episcopul Demetriu Radu, care în alocuțiunea sa a prezentat Casei Regale omagiile bisericii române unite cu Roma. Au urmat delegațiile bisericilor romano-catolică, condusă de episcopul conte Széchenyi Miklós; luterană, sub conducerea parohului Materny Imre. Apoi a venit delegația izraeliților ortodocși, sub conducerea rabinului Fuchs Benjamin și trimișii neologilor izraeliteni, conduși de rabinul Kecskeméti Lipót. Ambii preoți i-au asigurat pe suverani de credința și loialitatea poporului izraelian și au cerut protecție pentru poporul evreiesc. Biserica calvină, condusă de protopopul Sulyok István, a ținut să-și demonstreze ostilitatea prin neparticipare la recepție⁴².

³⁸ Aurel Tripon, *Monografia almanah a Crișanei*, Oradea, 1936, p. 353-358; Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1937, p. 508-528, 580-581.

³⁹ Elisaveta Roșu, *Roman R. Ciorogariu (1852-1936)*, Oradea, 2007, p. 145; Arhivele Naționale – Seciul județean Arad, *fond Roman Ciorogariu*, dos. 6, f. 113.

⁴⁰ *Tribuna*, 30 mai 1919, p. 3; *Actele Sinoadelor eparhiale ale Eparhiei ortodoxe române a Orăzii Mari din anii 1920-1922*, Oradea, 1922, p. 183; Elisaveta Roșu, *op. cit.*, p. 145-158. Respectându-și promisiunea, Regele a promulgat în 30 august 1920 Legea pentru restatornicirea în Ardeal a vechii episcopii din Oradea, iar Roman Ciorogariu a fost hirotonit arhiepiscop în martie 1921.

⁴¹ *Tribuna*, 30 mai 1919, p. 3.

⁴² Relații despre reprezentanții acestor biserici oferă Feher Dezső, *Bihor-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve* (Istoria culturală a județului Bihor, a Oradei și albumul

În fața familiei regale s-au prezentat reprezentanții Consiliul orășenesc și al județului, ai judecătoriilor, ai Direcției financiare, sub conducerea prefectului Coriolan Pop, ai Camerei Comerciale și Asociației Industriașilor, sub conducerea inspectorului dr. Savu Marta.

A venit rândul Reuniunii de cântări „Hilaria”, condusă de Teodor Popa. Regele și Regina, care ascultaseră corul cu ocazia Expoziției naționale din 1906 de la București, i-au primit cu plăcere și i-au invitat la Sinaia. Delegația doamnelor și domnișoarelor a fost condusă de președinta „Reuniunii femeilor române din Bihor”, Aurelia Pop, care a prezentat suveranilor omagiile femeilor bihorene, manifestându-și bucuria că-i pot saluta pe pământul greu încercat al Bihorului. Aceasta a subliniat faptul că femeile române, în vremuri de grea cumpănă, au fost cele care au păstrat nealterată limba maternă. Multe dintre delegate erau îmbrăcate în costume tradiționale românești.

Delegația universitarilor a fost condusă de Nerva Traian Cosma. Primirile s-au încheiat cu sosirea unui grup de țărani din părțile Vașcăului. Momentul a fost sărbătoresc. Regele i-a asigurat pe săteni de dragostea sa și le-a promis că va lua măsuri pentru împărțirea dreaptă a pământului. Sunt primiți apoi sătenii din Sighiștel, care au avut de suferit în timpul „dictaturii proletare”⁴³. Regele îi asigură pe țărani de ocrotirea sa. Sătenii pleacă impresionați de la întâlnire. Vor povesti acasă toată viața lor, de fericirea că au stat și vorbit față în față cu regele României și că mâna lor înăsprită de coarnele plugului a fost strânsă de cea a suveranilor. Toți delegații primiți de către familia regală și-au exprimat bucuria că au fost onorați cu înalta vizită. Regina i-a asigurat că „acesta este numai începutul; de acum vom veni adeseori la dumneavoastră”⁴⁴.

La ora 8 s-au terminat primirile regale și suveranii s-au retras în apartamentele lor. Orașul era scăldat într-o lumină feerică, străzile erau pline de lume însuflețită, care își povestea impresiile.

Seara, la ora 9, Maiestatea lor au luat parte la cina dată în onoarea lor de către episcopul Demetriu Radu. Cina s-a servit în Sala mare a „Cercului Catolic” și au fost invitați 150 de oaspeți. Episcopul Demetriu Radu a ținut un toast în sănătatea suveranilor, asemănând trăinicia neamului românesc cu „Tabla Traiană”, pe care valurile Dunării, în loc s-o sfarme, o spală făcând-o tot mai frumoasă. Trăinicia aceasta a poporului românesc a făcut, că după o mie de ani de apăsare nemiloasă, poporul român din Bihor să facă parte din România Mare și să aibă fericirea de a saluta în mijlocul său familia regală.

Prefectul Coriolan Pop mulțumește, în numele poporului bihorean pentru faptul că suveranii au descins prima oară aici. Maiestatea sa răspunde: „... doresc orașului Oradea și întregului județ, tot ce o inimă de om adevărat, o inimă de Rege poate să le dorească”⁴⁵.

La cină a participat și canonicul Iacob Radu, care notează: „ca o ciudată întâmplare de la acea masă amintesc, că pe la ora 10 când era însuflețirea mai mare, un fulger orbitor a luminat toată sala și o groaznică detunătură a zguduit întreaga zidire. În primul moment toți s-au cugetat la un atentat cu dinamită și era să se întâmple o mare panică. Dar suveranii și-au păstrat de minune calmul și observându-se că a fost numai un trăsnet puternic care a lovit mi se pare în instalațiile „Poștei Centrale” din apropiere, toți s-au liniștit și masa a continuat în cea mai mare ordine și veselie”⁴⁶. Pe un ton glumeț, autorul adaugă: „Firește că pe lângă această întâmplare, faptul că domnii șoferi au șterpelit delicatețea de brânză

memorial al vechilor săi elevi), Oradea, 1933-1937, p. 85, 94, 98-99, 106-107.

⁴³ Teodor Neș, *op. cit.*, p. 581; Viorel Faur, *Documente inedite*, p. 8, nota 8. Satul a avut de suferit în urma atacului unui grup de soldați „bolșevici” care au ucis câțiva locuitori și au dat foc satului, care a ars în mare parte.

⁴⁴ *Tribuna*, 30 mai 1919, p. 3; Maria, *Regina României. Însemnări...*, p. 251-253; *Cele trei Crișuri*, Oradea, an II, nr. 17 din 15 octombrie 1921, p.1; Feher Dezső, *op. cit.*, p. 56; Doru Sicoe, *op. cit.*, p. 88-90. Familia regală revine la Oradea în zilele de 29-30 iulie 1919, când Regele face o inspecție pe frontul de la Tisa, iar Regina vizitează răniții dintr-un spital de campanie, apoi se deplasează la băile de lângă oraș, probabil Felix. În 13 octombrie 1921 Regina este prezentă la dezvelirea statuii sale situate în fața teatrului. Familia regală revine la Oradea în 21 noiembrie 1924, cu ocazia festivităților prilejuite de inaugurarea statuii ecvestre a Regelui Ferdinand.

⁴⁵ *Tribuna*, 30 mai 1919, p. 4.

⁴⁶ Iacob Radu, *In memoriam*, p. 29.

care era să se servească la masă și nu puține sticle de vin și de șampanie, desigur ca să nu li se deranjeze stomacul, a trecut ca un episod neînsemnat!”⁴⁷.

La ora 12 noaptea, Regele și Regina s-au ridicat și, în ovațiile oaspeților, urmați de suită, au plecat la gară. Despre evenimentele petrecute în gară am menționat cele notate de vicarul Roman Ciorogariu. Iacob Radu relatează astfel acest moment: „Majestățile lor au dormit la gară în trenul regal. Dimineața când să iasă trenul din gară, mergând pe frontul de la Tisa, nu se știe din ce cauză, a deraiat un vagon în care dormeau câțiva miniștri și până la ridicarea vagonului și repararea liniei, tot trenul a stat în gară până la amiază. Episcopul Demetriu Radu a mers la gară să-și exprime bucuria că Majestăților lor nu li s-a întâmplat vreo nenorocire. Regele l-a primit cu bunăvoință în vagon, apoi fiind timp foarte frumos și cald s-au dat jos și s-au plimbat mai mult de 2 ore vorbind mai ales despre situația din Ardeal și despre problemele viitorului României Mari”⁴⁸. Momentul este de asemenea evocat în „Însemnările zilnice” ale Reginei Maria care notează cu umor: „Excursia pe care trebuia să o facem dimineața a fost contramandată, pentru că a fost un mic accident la trenul ministerial, unul din vagoane a deraiat și grasul Porcu (era porecla ministrului Alexandru Constantinescu) a trebuit să fie scos afară din compartimentul lui de sub vagonul pe jumătatea răsturnat; trebuie că a fost o priveriște unică, mai ales că se pare că era sumar îmbrăcat, întrucât accidentul s-a petrecut în zorii zilei. Astfel, linia a fost blocată, iar noi am avut o dimineață liniștită, ceea ce nu m-a deranjat deloc, pentru că mi-a dat posibilitatea de a scrie în jurnalul meu și de a citi”⁴⁹.

Ziaristul Vasile Popovici își încheie articolul cu cuvintele: „Astfel s-a petrecut această neuitată și mare zi, a cărei emoții sfinte abia le-am putut purta. Ele vor rămâne vii și neșterse, cât vom trăi, în inimile noastre. Fericirea noastră a fost mare, pentru că în sufletele noastre palpita și bucuria strămoșilor și a părinților noștri, care au murit, visând această zi măreață”⁵⁰.

Cu ocazia vizitei la Oradea, Regele Ferdinand a oferit prefectului Coriolan Pop suma de zece mii de lei (20.000 coroane), pentru a fi împărțită între săracii orașului⁵¹. Anterior regele mai făcuse un gest de ajutorare a locuitorilor din Bihor, care au suferit în urma inundațiilor. Pentru evaluarea pagubelor provocate de apele Crișului a fost trimis la fața locului ministru Emil Hațeganu. S-a alocat în acest scop suma de un milion de coroane⁵².

Conform informațiilor publicate de ziarul „Tribuna”, de la Oradea suveranii plecau să viziteze frontul „ca să mângâie pe răniți, să se convingă de vredniciile noi ale oștirii și să distingă cu medalii, pe cei care s-au purtat mai brav în luptă. Zvonul sosirii perechii regale române trece azi prin toți munții și prin toate văile Ardealului dezrobit ca un fior de bucurie mare, ca un dangăt de clopot în ziua de Paști”⁵³.

În memoriile sale, Regina Maria notează următorul itinerariu urmat în mai-iunie 1919 în Transilvania: „Oradea Mare, Békéscsaba, Careii Mari, Baia Mare, Jibou, Dej, Bistrița, Gherla, Cluj, Turda, Câmpeni, Abrud, Tebea, Alba Iulia, Blaj, Copșa, Sibiu, Săliște, Făgăraș Brașov, au fost orașele și satele care le-am vizitat, poposind dintr-un loc în altul, și primiți peste tot cu cele mai frenetice manifestații de bucurie de populația românească”⁵⁴.

Festivitățile regale prilejuite de sărbătorirea zilei de 10 Mai, dar și cele organizate cu ocazia vizitei suveranilor României în 23 mai 1919 au rămas o pagină memorabilă în istoria orașului Oradea și a județului Bihor.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Tribuna*, 30 mai 1919, p. 4.

⁴⁹ *Maria, Regina României. Însemnări...*, p. 187.

⁵⁰ *Tribuna*, 30 mai 1919, p. 4.

⁵¹ *Ibidem*, p. 4, apare mențiunea „Darul Regelui”.

⁵² *Tribuna* 21 mai 1919, p. 2, articolul „Regele pentru cei păgubiți”.

⁵³ *Ibidem*, p. 2.

⁵⁴ Diana Mandache, *op. cit.*, p. 98.

SOCIETATEA BIHOREANĂ DUPĂ MAREA UNIRE. STUDIU DE CAZ – PLASA MARGHITA

Sabina HORVATH*

BIHOR SOCIETY ASPECTS AFTER THE GREAT UNION. CASE STUDY – MARGHITA AREA

Abstract

This work is a case study, of the situation of the population of Marghita area, in the first years after the Great Union in 1918. Population economy was unstable but political uncertainty in because the Romanian administration was brought with a several months delay, after the Union. In the study is shown how local authorities abuse the villagers from Marghita area and the „backstage” of that time’s politics.

Keywords: Bihor county, Marghita area, 1918, economy, politics.

Primul articol al rezoluției exprimată la Marea Adunare de la Alba Iulia decreta „unirea tuturor românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș și a teritoriilor locuite de aceștia cu România”. Însă transferul puterii administrative s-a realizat în etape, așa încât, regiunea Crișanei a rămas după 1 Decembrie 1918 sub autoritatea guvernului de la Budapesta, datorită unei necunoașteri pe deplin de către autoritățile din Europa a granițelor teritoriale dintre România și Ungaria. Din astfel de motive, s-a amânat procesul instaurării administrației românești în Crișana pentru mai bine de trei luni, începând abia la 20 aprilie 1919, odată cu intrarea trupelor române în Oradea¹. Personalitatea bihoreană care s-a ocupat de instaurarea administrației românești în Bihor a fost avocatul Aurel Lazăr, din funcția de șef al Resortului de Justiție din Consiliul Dirigent. Printre îndatoririle sale se afla și numirea funcționarilor români în fruntea administrației locale. Astfel că în fruntea plasei Marghita, la care facem referire în lucrarea de față, Aurel Lazăr l-a desemnat pe avocatul Aurel Nichita ca prim-pretor, ca pretor pe Alexandru Reti din satul Cuzap, iar secretari comunali erau Gavril Bejan la Derna, Aurel Covaci la Popești și Ilie Szabó la Cuzap².

Una din principalele probleme cu care s-a confruntat administrația centrală a județului Bihor a fost cea prin care terenurile agricole se aflau nelucrate datorită condițiilor de război, sau a chiar a lipsei de hrană datorată rechizițiilor de alimente necesare armatei pe perioada conflictului. Această stare de lucruri a dus la o diminuare drastică a resurselor de hrană pentru populație, grâul neputându-se însămânța „la vremea sa”, în toamna anului 1919. Așa încât, autoritățile centrale ale județului Bihor, prin comisia de alimentare județeană, îi informează în luna septembrie a anului 1919 pe toți prim-pretorii din județ

*Muzeul Țării Crișurilor, contact@mtariicrisurilor.ro.

¹ Ion Zănea, *Unirea din 1918 și procesul instaurării administrației românești în Crișana (1919-1921)*, în *Crisia*, XXIX, Oradea, 1999, p. 169.

² *Ibidem*.

că pot achiziționa grâu pentru plasele pe care le administrează, la prețul de 200 coroane pentru o majă. Acestui preț i se vor adăuga taxele ivite pe parcursul demersului, în special cele legate de transport³.

În aceste împrejurări, prim-pretorul plasei Marghita, Aurel Nichita, declara în 5 decembrie 1919, către autoritățile centrale, că are nevoie de 10.000 măji de grâu, pentru alimentarea populației, și de alte 2.500 măji pentru semănat. Menționa că în plasa pe care o administrează „peste 13.000 de indivizi sunt lipsiți de pâine și avertați la alimentarea publică” (beneficiau de ajutor de hrană), iar în situația în care semănatul întârziase din lipsa grâului, solicită un ajutor urgent, în acest sens⁴. Autoritățile locale ale plasei Marghita au informat satele aparținătoare despre posibilitatea achiziționării grâului la un preț de 200 de coroane pentru o majă, adăugându-se alte 20 de coroane pentru fiecare majă, ca taxă de transport. Au fost adunați banii de la țărani interesați, însă evenimentele au luat un aspect ilicit, deoarece grâul nu a fost distribuit localnicilor, și nici banii nu le-au fost returnați. Prin urmare, cei păgubiți au reclamat situația către Prefectura Județului Bihor, așa procedând locuitorii din comuna Marginea care adresau o plângere subprefectului, descriind cursul evenimentelor în cazul lor. În 6 septembrie 1919, un număr de opt „oameni sărmani” au dat o sumă de 2.220 lei lui Desideriu Genț, din Abramul de Sus, cu scopul de a le aduce „bucate” (cereale), „deoarece au fost în așa stare mizerabilă, încât nu au avut ce mânca, nici ce semăna, și – au vândut care ce avea, altul un porc, altul un cal (...), ca să aibă bani pentru grâu, dar au fost înșelați deoarece nici banii nu i-au primit înapoi și nici grâul nu li s-a livrat”. Banii au fost dați prim-pretorului Nichita, pentru ca, în lipsa cerealelor, locuitorii satului Marginea să-i ceară acestuia banii înapoi, însă la data redactării plângerii către Prefectură, în 7 mai 1920, banii nu fuseseră reprimiți. Semnatarii își căutau dreptatea deoarece au rămas „și fără bani și fără grâu și cu familiile expuși foamei”⁵.

O altă plângere făcută de către locuitorii din Satu Barbă scoate la iveală nu doar o acuzație de înșelătorie, ci posibile abuzuri grave, pe care prim-pretorul Nichita le-ar fi făcut asupra oamenilor din satul amintit. Astfel că, în 10 martie 1920, „preotul catihet și învățător profesional la CFR, Coriolan Murar (?) adresează subprefectului județului Bihor o plângere împotriva prim-pretorului mai sus numit, în numele său personal dar și a altor săteni, care au fost victime ale unor acțiuni întreprinse împotriva lor. Semnatarii reclamau că „domnul prim-pretor Aurel Nichita se lasă condus și influențat în afaceri oficiale de către un anumit Kerezsi Gábor, locuitor în Satu Barbă”, care era caracterizat ca fiind „un om răzbunător, plin de răutate(...) și care terorizează pe toată lumea, abuzând de încrederea domnului prim-pretor”. „Colaborarea” dintre cei doi reclamați mergea până într-acolo încât „dacă cineva îi displăcea lui Kerezsi, prim-pretorul îi pune la dispoziție jandarmeria, care apoi să-i maltrateze și să-i bată pe locuitori”. Sunt descrise abuzuri concrete, precum cel săvârșit asupra preotului din satul amintit, Anton Bica, pe care prim-pretorul Aurel Nichita „la o simplă dorință a lui Kerezsi, l-a chemat la primăria comunală învinuindu-l de bolșevism cu rebeliune, a adus asupra sa jandarmi, care și-au bătut joc în fel și chip de preot numindu-l *burgui* și ținându-l afară în frig de la ora 2 după amiaza, până seara fără nici un rezultat”. Martorii acestui abuz au fost sătenii Gavril Petruț, Ioan Avram, Simion Druța și Gavril Pop⁶. Un alt litigiu între oameni și autorități a fost acela prin care în vara anului 1919, pretura Marghita a interzis ca populația românească din Satu Barbă să-și calce grâul „pe motiv ca stogurile erau așezate prea aproape de drum”. Adevărata cauză însă era că românii nu voiau să își calce grâul cu mașinile deținute de numiții Kerezsi, Kiss și Goldberger⁷, ci

³ Arhivele Naționale Direcția Județeană Bihor (în continuare ANDJBh), Fond *Prefectura Județului Bihor*, inv. 60/1922 (1901-1922), *Aprovizionarea populației și rechiziții pentru armată*, f. 28.

⁴ *Ibidem*, f. 16.

⁵ *Ibidem*, f. 10.

⁶ *Ibidem*, f. 88. O altă întâmplare nefericită a fost cea în care prim-pretorul a trimis jandarmi în Satu Barbă, pentru a interveni într-o „afacere privată a armatei cu niște oi ale contelui Degenfeld”, prilej cu care au fost „bătuți, legați, maltratați fruntașii satului – Gavril Petruț, Ioan Popuț, Ioan Haiduc, Ioan Avram, George Sabó, Ioan Floruț, George Silaghi, Vasile Iazăr, Ioan Pinte, Dumitru Cintoș, Florian Ardelean, Ioan Silaghi, Ștefan Haiduc, Florian Haiduc, Simion Haiduc, Petru Cintoș, Petru Raț, Ioan Suplăcan și Ioan Pop”.

⁷ *Ibidem*, f. 88°.

cu mașina unui locuitor din satul Săldăbagiu, Vasiliu Dragoș, care a fost chemat de către sătenii din Satu Barbă „încă din primăvară ca să meargă la dâșii pe vara anului 1919”. Mașina pentru îmblătit grâul a fost așezată pe terenul unui sătean, Vasiliu H. Doruța, iar acolo țăranii și-au adus grâul la arie „pentru acoperirea lipsei de pâine”, după cum se menționează în plângerea la care facem referire. Însă împotriva țăranilor, același Kerezsi a făcut o reclamație către prim-pretorul Aurel Nichita, motivul fiind că nu se respectă distanța legală de 300 între locul ariei și drum. Proprietarul mașinii de îmblătit a obținut însă aprobarea subprefectului Aloisiu Nistor, dar autoritățile locale ale plasei Marghita le-au interzis continuarea lucrului, în data de 18 august 1919. De cealaltă parte, Kerezsi Gábor a primit aprobarea să îmblătească grâu pentru săteni, chiar în propria gospodărie, fapt care a avut precedent și în alți ani, fără a fi condiționat de regulile de mai sus⁸.

Plângerea descrie și abuzuri fizice făcute asupra sătenilor din plasa Marghita, așa precum sunt cele ce au avut-o ca victimă pe o localnică din Satu Barbă, Oana Ciontoș, „care a fost bătută fără milă în mai multe rânduri și legată de stâlp” și „nenorocită pe viață”, motivul fiind o presupusă trădare a cauzei naționale, prin faptul că ar fi anunțat armata maghiară de existența unor steaguri românești în sat, iar ca urmare armata maghiară i-ar fi ucis pe sătenii Ioan Farcaș și Ioan Cheregi. Un localnic din satul Săldăbagiu dovedește ca fiind neadevărat că Oana Ciontoș ar fi anunțat armata maghiară, ci că informatorii ar fi fost „copiii lui Kiss David, respectiv Emil și Aron. Aceștia au mers cu trăsura la frontul unguresc și i-au trădat pe români”. Gheorghe Sabău și Dumitru Ciontoș ar fi fost bătuti de către jandarmi „și legați cu lanțurile” pentru că au depus mărturie în favoarea Oanei Ciontoș. Un alt caz a fost cel prin care văduva Maria Petruț a fost bătută de către Kerezsi „fără milă în pădure pentru o sarcină de uscături”, iar pentru această faptă a fost amendată de către prim-pretorul Aurel Nichita cu suma de 500 de coroane, în condițiile în care singura avere a femeii erau „două capre ținute pentru a-și hrăni copiii”. Tot ca pedeapsă, acesteia i-a fost retras ajutorul de război de care beneficia (probabil era văduvă de război – n. n), „în condițiile în care nici casă nu avea”⁹. Doar că plângerea mai conține o mărturie prin care văduva Maria Petruț afirmase că fiul prim-pretorului promise ca dar din partea lui Kerezsi „o scroafă și un purcel” drept recompensă că Aurel Nichita însuși îl salvase, la propriu, pe Kerezsi de sub arestul unor jandarmi din afara plasei Marghita. Așa încât, se poate înțelege că amenda primită de către persoana amintită era mai degrabă consecința unui pretext, iar adevărata cauză fiind mărturia de mai sus¹⁰. Însuși preotul Coriolan Murar (?), cel care descrie toate aceste acuze, a fost victima abuzurilor fizice, când împreună cu soția sa „a fost bătut de moarte și transportat ca făcătorii de rele, de către soldați, pe care Kerezsi i-a cerut de la dl. prim-pretor”, motivul fiind un litigiu între preot și Kerezsi, privind achiziția unor cereale¹¹. Într-o altă ipostază, Gábor Kerezsi a luat fânul lui Ioan Silaghi, sătean din Satu Barbă, „fără nici un drept afară de cel al pumnului”, iar când păgubitul a făcut plângere către prim-pretor răspunsul funcționarului a fost că „pară-ți bine că nu l-a dus pe tot, de nu ești pe pace ies eu afară și iau tot fânul de la tine și îl dau lui Kerezsi”, iar cu altă ocazie „i-au confiscat” aceluiași sătean, „fără nici o judecată”, haine și unelte în valoare de 100 de coroane¹².

Reclamația face referire și la episoade de discriminare etnică, afirmându-se că „dl. prim-pretor în toate acțiunile sprijină pe străini în detrimentul românilor, așa cum a fost în cazul înființării institutului nou de credit Egyesült”. Conform aceleiași reclamații, încercarea oamenilor de a-și alege în mod liber reprezentanții în comisiile agrare era considerată „o acțiune bolșevică” iar faptul că acel cetățean, Gábor Kerezsi, avea susținerea totală a prim-pretorului plasei Marghita care nu stopa sub nici o formă abuzurile săvârșite de acesta, atrage după sine redactarea acestei plângeri a locuitorilor care au avut de suferit direct sau indirect de pe urma nedreptăților¹³.

⁸ *Ibidem*, f. 13-14.

⁹ *Ibidem*, f. 88^v.

¹⁰ *Ibidem*, f. 89.

¹¹ *Ibidem*, f. 89^v.

¹² *Ibidem*, f. 88^v.

¹³ *Ibidem*, f. 89, 89^v.

În urma reclamațiilor și ale cercetărilor făcute, în anul 1920 prim-pretorul Aurel Nichita și pretorul Alexandru Bereghi au fost suspendați din funcțiile lor prin decizia nr. 320/1920, de către comitetul administrativ al comisiei disciplinare de pe lângă autorităților centrale ale județului Bihor. Au fost găsiți vinovați în baza articolului de lege XXIII/1886.1, datorită faptelor comise de aceștia; una dintre acestea fiind că februarie 1920 s-au distribuit plasei Marghita 5.150 kilograme de zahăr din partea comisiei de alimentare județeană cu prețul maximal de 22 coroane pentru un kilogram. Prim-pretorul Aurel Nichita decide ca aducerea zahărului să fie făcută de către comercianții David și Moise Bergér din Marghita. Aceștia au preluat zahărul de la fabrica „Hanya” din Oradea, însă ambalajul nu se afla într-o stare corespunzătoare, așa încât în decursul transportului s-au pierdut de 320 de kilograme. Fapt care l-a determinat pe Aurel Nichita să stabilească prețul la 28 de coroane pentru un kilogram pentru satele aferente, iar pentru localitatea Marghita chiar la 32 de coroane/kilogram. Autoritățile centrale au considerat că Aurel Nichita a făcut o ilegalitate când a hotărât să mărească prețul zahărului cu o sumă între 6-10 coroane pentru un kilogram, punând astfel pierderea pe seama populației¹⁴. Responsabilitatea mărfii trebuia să o poarte comercianții amintiți mai sus, iar populația să nu fie obligată la o plată totală suplimentară de 3.520 lei (7.040 coroane) cât însemnau cele 320 de kilograme de zahăr¹⁵. În motivarea suspendării din funcție a prim-pretorului se specifică faptul că pe timpul anchetei se zvonea că zahărul aferent plasei Marghita l-ar fi vândut în localitatea Valea lui Mihai cu un preț ridicat chiar și cu 150%, fapt care nu a putut fi însă dovedit¹⁶.

Așa cum am amintit mai sus, în toamna anului 1919, prim-pretorii au fost anunțați de către subprefectul județului că populația din județ își poate achiziționa cereale din surplusul altor producători la un preț de 200 de coroane pentru 100 de kilograme, prin intermediul firmei „Beck și Zawislag” și al Băncii Anglo-Austriacă. Prim-pretorul Aurel Nichita a adunat în acest scop de la populația din Marghita suma de ½ milion de coroane, încredințându-l pe pretorul Alexandru Bereghi cu rezolvarea chestiunii cerealelor. Acesta din urmă a apelat la prim-pretorul plasei centrale Andrei Daraban în rezolvarea acestei chestiuni. Menționăm că acestuia nu i-au fost aduse acuze, deoarece și-a putut justifica demersurile în totalitate. Însă, în plasa Marghita pentru 100 de kilograme de cereale s-au adunat 220 de coroane, fiind adăugate 20 de coroane pentru fiecare majă, ca taxă de transport. Din suma totală de ½ milion de coroane, „în mod nejustificat”, prim-pretorul Aurel Nichita și-a retras suma de 20.000 de coroane iar pretorul Alexandru Bereghi și-a retras, de asemenea „nejustificat”, suma de 5.285 de coroane. O altă sumă de 100.000 coroane a fost depusă la Banca Comercială Maghiară de către prim-pretorul Andrei Daraban, care la momentul înregistrării reclamației se afla la banca respectivă¹⁷.

În urma cercetărilor s-a constatat că autoritățile plasei Marghita nu intenționau să achiziționeze cereale prin firma „Beck și Zawislag” și prin Banca Anglo – Austriacă, ci solicitau cerealele *Comisiei de aprovizionare județeană și Direcțiunii aprovizionării din Cluj*, sperând ca aceste două instituții să le aprobe cereale la un preț maximal de 120 de coroane pentru o majă, conform unei ordonanțe C.D. nr. 118/1919, fapt care le-ar fi adus celor doi reclamați (Aurel Nichita și Alexandru Bereghi) un câștig de 80 de coroane pentru fiecare majă¹⁸. Cei învinuiți nu au putut justifica sumele retrase, hotărându-se de către comisia de disciplină ca cei în cauză să plătească sumele retrase în așa fel încât fiecare plătitor să își primească banii înapoi (prim-pretorul Aurel Nichita trebuia să înapoieze suma de 20.000 de coroane (10.000 lei), iar Alexandru Bereghi suma de 5.285 coroane (2.642 lei și 50 de bani), de asemenea suma de 100.000 de coroane (50.000 de lei) depusă la Banca Comercială Maghiară trebuia să revină plătitorilor. Având în vedere că cercetările comisiei de disciplină au fost făcute prin chemarea a 27 de martori care să probeze acuzele, s-au stabilit sume de deplasare ale acestora, între 20 și 50 de coroane pentru fiecare,

¹⁴ *Ibidem*, f. 28.

¹⁵ *Ibidem*, f. 31.

¹⁶ *Ibidem*, f. 31.

¹⁷ *Ibidem*, f. 1-2.

¹⁸ *Ibidem*, f. 2.

în funcție de distanța pe care aceștia au parcurs-o din localitatea de domiciliu. Sumele pentru deplasarea martorilor urmau să fie suportate de către cei doi învinuiți. Comisia de disciplină a prevăzut un termen de 15 zile în care Aurel Nichita și Alexandru Bereghi puteau face apel împotriva acestor decizii¹⁹.

Aurel Nichita a înaintat un apel, înregistrat sub numărul 390/1920, în vederea disculpării sale de toate acuzele, argumentând de exemplu, în cazul chestiunii zahărului, că pierderea mării s-a datorat condițiilor de drum nefavorabile, fiind nevoit să apeleze la acei comercianți care au efectuat transportul cu căruța, tocmai din lipsa unor căi de comunicație sigure, cum ar fi fost calea ferată. Zahărul a fost depozitat în saci de hârtie, deteriorarea lor având loc, așadar, în timpul transportului cu căruța, la care s-a adăugat și faptul că în timpul transportului a plouat, fapt care a periclitat marfa în cauză. Cât privește prețul zahărului, l-a ridicat tocmai pentru că cei doi comercianți s-au disculpat, punând pierderea pe seama condițiilor rele în care au efectuat transportul²⁰. În cealaltă chestiune, cea a cerealelor, Aurel Nichita argumenta că nu a putut obține cerealele pe calea propusă de comisia de aprovizionare județeană deoarece necesarul de cereale atribuit plasei Marghita a fost redirecționat de către comisia respectivă către Cehoslovacia, probabil, spunea acesta, pentru un câștig mai mare. Cât privește sumele retrase, acestea au fost folosite în deseale călătorii spre Cluj, de unde intenționa să cumpere alte cereale pentru nevoile plasei²¹. Adevăratul motiv pentru care ar fi fost demis din funcție, în viziunea sa, nu au fost aceste „acuze de escrocherie”, ci faptul că pe fondul organizării, în aprilie 1920, a alegerilor locale, a refuzat să sprijine un anumit candidat care făcea parte din Partidul Poporului, sugerat de către prefectul județului Bihor, Gheorghe Bacaloglu. Un alt motiv al îndepărtării sale din fruntea plasei Marghita ar fi fost și faptul că se declara cu mândrie membru al Partidului Național, dar și faptul că a fost numit prin decizia Consiliului Dirigent²². Prin apelul său acuză autoritățile centrale județene că au declanșat intenționat o acțiune căreia i-au dat o legalitate șubredă pentru a-l îndepărta din funcție. Susține că toate acuzațiile sunt nefondate, iar ca atare să fie rediscutate și să fie schimbată decizia sancționării sale²³. Facem precizarea că Aurel Nichita ancorează întregul litigiu care a dus la îndepărtarea sa din fruntea plasei Marghita într-un context mai larg al politicii vremii. Astfel, Consiliul Dirigent a fost un organism politic provizoriu, care a avut în Transilvania, după unirea cu România, activitate politică, administrativă, economică și socială. Funcționalitatea sa s-a desfășurat între 2 decembrie 1918 și 10 aprilie 1920, fiind dizolvat în timpul guvernării Averescu, fapt care a stat la baza disputei politice dintre Partidul Național Român și guvernul Averescu. În consecință, Consiliul Dirigent și-a sistat activitatea în 4 aprilie 1920, ultima ședință înregistrându-se pe data de 10 aprilie 1920²⁴.

Cu ajutorul documentelor de arhivă care stau la baza acestui studiu, am ilustrat situația plasei Marghita ca un episod al timpurilor tulburi, din punct de vedere istoric, petrecut după Marea Unire. Situația prezintă particularități care merită a fi aprofundate în vederea cunoașterii cât mai bine a unor aspecte ce țin mai degrabă de „jocurile de culise” ale politicii vremii.

¹⁹ *Ibidem*, f. 1-2.

²⁰ *Ibidem*, f. 38, 38^v.

²¹ *Ibidem*, f. 39-40.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, f. 40^v.

²⁴ *** *Istoria României. Transilvania*, volumul II, Editura „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p. 80-116.

SLUJIND LUI DUMNEZEU ȘI OAMENILOR: EPISCOPUL VASILE COMAN AL ORADIEI

Petru ARDELEAN*

SERVING GOD AND PEOPLE: BISHOP VASILE COMAN OF ORADEA

Abstract

This article presents the complex personality of a bishop of the Romanian Orthodox Church, who was remarkable on several levels: pastoral, missionary and household. He served for a period of twenty years as bishop of Oradea, making it to bear with dignity the title "of Oradea" because it was identified with Oradea.

Keywords: Vasile Coman, Orthodox Church, Oradea, ministration.

Introducere

Aduceți-vă aminte de mai marii voștri, care v-au grăit vouă cuvântul lui Dumnezeu; priviți cu luare aminte cum și-au încheiat viața și urmați-le credința sunt cuvintele pe care apostolul Pavel le-a scris în Epistola către Evrei (13, 7). Aceste cuvinte, de o importanță deosebită, își au actualitatea lor peste veacuri. Există expresia că uitarea face parte din ființa umană, că „a uita este omenește”, dar prezentul nu are valoare fără trecut și există grație acestuia. Perspectiva viitorului nu se reduce doar la prezent, ci se articulează prin valorificarea trecutului.

În acest context al aducerii aminte se încadrează și lucrarea de față. Ea s-a născut ca urmare a mai multor factori. Și anume, un prim factor ar fi acela că în anul 2012 s-a împlinit un secol de la nașterea pe meleagurile Călnicului a celui care avea să devină episcop al Oradiei, precum și două decenii de la „marea trecere”, de la nașterea Preasfinției Sale în ceruri, dar și al faptului că Biserica Ortodoxă Română a declarat anul 2015 ca *Anul comemorativ al Sfântului Ioan Gură de Aur și al marilor păstori de suflete*. Nu trebuie uitat faptul că în urbea de pe Crișul Repede a existat până la jumătatea veacului trecut o Academie de Teologie de mare valoare, cu un grad ridicat de prestanță a dascălilor care au predat aici. O parte din ei i-au fost dascăli de teologie și învățăcelului Vasile Coman în perioada studenției în Academia Teologică din Sibiu.

Cuprins fiind de puternicul său crez că slujim lui Dumnezeu în măsura în care îi slujim pe oameni, vlădicul Vasile n-a putut face abstracție de slujirea aproapelui. De aceea toate mărturiile vorbesc despre un ierarh blând, bun și lesne iertător, dar în același timp cu o înaltă pregătire teologică. Fin cunoscător al istoriei poporului român, dar și al Bisericii, știa că în momentul în care va accepta această misiune de apostolat în această eparhie aflată la „brazda de vest” a țării - cum îi plăcea adesea să spună -, trebuia să se ridice cel puțin la nivelul înaintașilor săi din scaunul vlădicesc al Oradiei Mari. Așadar, a fost darul

* Muzeul Țării Crișurilor, petruardelean@yahoo.com.

lui Dumnezeu să păstorească aici un vlădică ce și-a pus la temelia întregii sale activități sacerdotale slujirea cu credincioșie și dăruire integrală a Bisericii, ca și a patriei străbune, cristalizată în cele două dimensiuni pe care Preasfinția Sa le-a îngemănat în chip fericit: slujirea lui Dumnezeu prin slujirea oamenilor.

1. Repere biografice

În ziua de Crăciun a anului 1912 se naștea în familia lui Ioan și Ioana Coman din Dealul Câlnicului cel de-al doilea copil – Vasile. În discursul ținut cu ocazia alegerii sale în demnitatea de episcop al Eparhiei Oradiei, protopopul Vasile al Brașovului spunea: „Mărit Colegiu, în viața mea a biruit puterea rugăciunii mamei mele. Venit pe lume în ziua de Crăciun, ea m-a închinat Domnului. Spunea că acesta este lăsamântul bunicului ei – strănepot al preotului Cosma din Deal, luptător cu întreaga familie lui pentru apărarea dreptei credințe la jumătatea secolului XVIII – ca pe unul din copiii ei să-l facă preot”¹. Alături de aceste cuvinte frumoase adresate mamei sale, vorbește la fel de frumos și despre tatăl său care „avea o fire mai realistă. Nu odată mi-a spus: «să nu umbli cu capul în nori». El m-a legat cu o iubire puternică de glia strămoșească când m-a învățat să trag brazda la plug, mi-a spus: «să privești înainte, altfel nu tragi brazdă bună. Să știi că nu poți fi preot vrednic, dacă nu îți place munca»”². Țărani harnici, Ioan și Ioana Coman, au fost așezați în toate ale lor și profund credincioși, având „o casă” de copii cărora le-au împărtășit ceea ce Dumnezeu și înaintașii lor le-au hărăzit – cinste, omenie, râvnă și prețuire pentru muncă, dor de luminare, credință lucrătoare³.

Date despre copilăria sa nu avem foarte multe, știm doar că a participat alături de tatăl său la momentul cel mai însemnat al copilăriei și care i-a marcat viața, pe Câmpul lui Horea de la Alba Iulia unde, la 1 decembrie 1918 a fost de față când s-a întrunit Marea Adunare Națională punându-se astfel bazele Marii Uniri și realizarea României Mari. Momentul i-a rămas în memorie evocându-l cu diferite ocazii: „Îmi aduc aminte că era o zi de iarnă geroasă. Scârțâiau roțile căruței când am pornit din satul nostru Deal care se află la vreo 15 km de Alba Iulia ... Am ajuns pe Câmpul lui Horea, unde era adunată o mulțime imensă de oameni. În fața ochilor mei de copil era o mare întinsă. Veneau neîncetat coloane întregi, cu steaguri tricolore, strigând toți: «Vrem să ne unim cu Țara!», «Trăiască România Mare!». Apoi au început să vorbească frunțașii poporului român, exprimând dorința fierbinte a tuturor transilvănenilor de a fi una cu frații de peste munți și de a rupe frontierele nefirești ce despărteau aceeași țară și același neam. O puternică impresie a produs cuvântarea lui Vasile Goldiș, care a spus: «Vrem să fim una cu țara întreagă ! Vrem să fim copii ai României Mari!»”⁴.

Între 1919 – 1923 urmează cursurile școlii primare în satul natal. Clasa I gimnazială o urmează la Gimnaziul din Sebeș (Alba) între 1923 – 1924, iar cursurile școlii medii (clasele II – VII) la Liceul „Aurel Vlaicu” din Orăștie între 1924-1930⁵, unde a fost tot timpul bursier. Între anii 1930 – 1934 a urmat cursurile Academiei Teologice „Andreiane” din Sibiu, terminând ca șef de promoție. Subiectul tezei de licență a fost *Doctrina despre purgatoriu și combaterea ei* primind calificativul „distincție”⁶. Remarcându-se ca un bun învățăcel, a fost premiat pe parcursul studiilor universitare în repetate rânduri. În buna tradiție șaguniană a avut aici o pleiadă de profesori erudiți, mulți dintre ei licențiați și doctori în Teologie la renumita Universitate din Cernăuți: pr. Ilie Beleuță (Istoria Bisericii Române și Patrologie), pr. Nicolae Colan (Noul Testament), pr. dr. Nicolae Neaga (Vechiul

¹ „Alegerea noului episcop al Oradiei”, în *Mitropolia Ardealului*, nr. 1-2 / 1971, p. 38

² *Ibidem*

³ „Chemat Apostol ...”, în *Mitropolia Ardealului*, nr. 1-2 / 1971, p. 29

⁴ Dr. Vasile Coman, „Et in Arcadia ego”, în *Legea Românească*, Oradea, nr. 8-9 / 1991, p. 1 apud Pr. Dorel Octavian Rusu, „Episcopul Vasile Coman al Oradiei, o viață închinată slujirii lui Dumnezeu și oamenilor”, în *Legea Românească*, Oradea, nr. 4 / 2012, p. 28-29

⁵ Pr. Dr. Cristian Muntean, „Cronologie”, în vol. *Episcopul Dr. Vasile Coman al Oradiei: 20 de ani de la înveșnicirea sa* (coord. Pr. Prof. Univ. Dr. Dumitru Megheșan, Pr. Lect. Univ. Dr. Emil Cioară), Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2012, p. 331

⁶ „Chemat Apostol ...”, p. 29

Testament și Limba ebraică), pr. dr. Nicolae Popoviciu (Dogmatică și Apologetică și Limba greacă), pr. Alexandru Popa (Morală și Sociologie), pr. dr. Iosif Hradil (Liturgică și Drept bisericesc), pr. dr. Nicolae Terchilă (Filosofie, Pedagogie, Catehetică și Omiletică), Candid Popa (Cântare bisericească și Tipic), pr. Nicolae Topolog și Nicolae Oancea (Ansamblu coral)⁷.

Fiind remarcat de Mitropolitul Nicolae Bălan († 1955) a fost trimis ca bursier al Academiei teologice, pe parcursul anului universitar 1934-1935 la Universitatea din Cluj unde va audia cursurile Facultății de Științe Naturale.

La 4 ianuarie 1936 se căsătorește cu învățătoarea Aurelia Curcubătă, verișoara primară a teologului Dumitru Stăniloae și nepoata preotului Iordan Curcubătă din Budila⁸.

2. Preot, Profesor și Protopop

La 28 februarie 1936 este hirotonit preot de către Episcopul Vasile Stan în Catedrala mitropolitană din Sibiu, pentru parohia Șirnea din Branul de Sus, județul Brașov, unde va păstori până la 1 septembrie 1937⁹. Începutul misiunii sale preoțești l-a evocat adesea cu multă duioșie. Această primă răspântie de drumuri a vieții sale avea să o deslușească mai târziu: „Încă în vremea studenției, mitropolitul Bălan mă îndemna mereu să-mi desăvârșesc pregătirea teologică, să-mi iau doctoratul și să mă călugăresc, intuind în mine un viitor ierarh. Sfătuindu-mă cu doi mari dascăli ai mei, prof. Nicolae Colan, viitorul mitropolit al Ardealului și cu părintele Dumitru Stăniloae, aceștia mi-au spus: E mai bine să te călugărești un an mai târziu, decât cu un ceas mai devreme. Am meditat la acest sfat înțelept și apoi m-am dus la mitropolitul Bălan și i-am spus: Înalt Prea Sfinția Voastră, vă mulțumesc pentru încrederea pe care mi-o acordați, dar eu sunt hotărât să fiu preot de mir, chiar și într-un vârf de munte. Și așa am ajuns în parohia Șirnea, situată pe înălțimi, care nu avusese preot timp de 15 ani”¹⁰.

Deși era într-o parohie situată „într-un vârf de munte”, preotul Vasile nu s-a mulțumit doar cu cele acumulate în Academia din Sibiu, ci a dorit mai mult. Și-a dorit îmbogățirea culturii sale teologice și astfel, călcând pe urmele erudiților săi dascăli sibieni, la 10 noiembrie 1936 devine licențiat al Universității „Regele Carol II” din Cernăuți, cu media „distincție”, prezentând lucrarea *Învățătura romano-catolică despre purgator și combaterea ei*¹¹. Acceptarea de către tânărul preot să slujească într-o parohie oarecare, i-a adus nu numai satisfacții profesionale, dar și un plus de experiență în raportarea la necesitățile atât ale credincioșilor, dar mai ales pentru mai târziu, a necesităților preoților de mir din parohiile rurale. De aceea, acest început al misiunii preoțești din acel sat de munte l-a evocat adesea cu multă duioșie impresionat fiind de „însemnătatea și rodnicia legăturii sufletești vii și calde dintre păstor și păstoriți”¹².

Însă capacitățile sale intelectuale l-au făcut să nu se plafoneze și să se piardă în negura munților, de aceea ia hotărârea să urmeze Seminarul Pedagogic din Cluj (1936 – 1937), urmând ca în sesiunea din iunie 1937 să promoveze examenul de capacitate pentru profesori, cu media 9, 50, specialitatea religie¹³. Ca urmare a promovării acestui examen, avea dreptul deplin de a intra în învățământ, lucru pe care îl și face. Astfel, începând cu 1 septembrie 1937 îl găsim ca și profesor de educație morală la școlile de ucenici din Brașov, precum și la ore de religie la școlile secundare de fete din același oraș. Dovedind reale calități de dascăl, din anul următor va fi numit ca profesor de religie la Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov, unde va activa până în anul 1942, an în care va fi ales ca preot paroh la Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Brașov-Cetate¹⁴.

⁷ Pr. Dorel Octavian Rusu, „Episcopul Vasile Coman ...”, p. 29

⁸ Pr. Dr. Cristian Muntean, „Cronologie”, în *Episcopul Dr. Vasile Coman ...*, p. 331

⁹ *Ibidem*

¹⁰ Pr. Dorel Octavian Rusu, „Episcopul Vasile Coman ...”, p. 31

¹¹ Pr. Dr. Cristian Muntean, „Cronologie”, în *Episcopul Dr. Vasile Coman ...*, p. 332

¹² Pr. Dorel Octavian Rusu, „O viață închinată slujirii lui Dumnezeu și oamenilor Dr. Vasile Coman, Episcopul Oradiei”, în *Legea românească*, Oradea, nr. 2 / 2007, p. 8

¹³ Pr. Dr. Cristian Muntean, „Cronologie”, în *Episcopul Dr. Vasile Coman ...*, p. 332

¹⁴ *Ibidem*

Chiar și în această slujire la catedră, Vasile Coman a văzut un lucru sacru. Dacă în Șirnea a modelat generații de tineri de la înălțimea amvonului, acum, pentru o perioadă de 5 ani i-a modelat de la nivelul catedrei: „Am slujit la acest liceu, cel mai vestit din Transilvania, ca la un altar și am avut bucuria să ridicăm acolo o capelă, în care se făcea serviciu religios pentru elevii liceului, care era o școală confesională. Fiind și duhovnicul școlii, aici elevii își făceau rugăciunea de dimineață și de seara și participau în fiecare duminică și sărbătoare la Sfânta Liturghie. De la început am pornit cu convingerea că nu se poate crește o generație de oameni cu caracter fără a avea la temelie învățătura și morala creștină. În același timp, ca profesor de religie, mi-am întărit conștiința că religia și cultura sunt doi factori primordialii ai educației”¹⁵.

Anii grei ai războiului s-au făcut cunoscuți și în viața familiei preotului Vasile Coman, dar parcă era tot mai prezentă în viața sa amintirea celui 1 decembrie 1918 în care, alături de mii de alte inimi care au simțit românește la Alba Iulia, de aceea nu stă departe de păstorii săi și participă cu cele necesare la înzestrarea armatei române greu încercată. Ca urmare a acțiunilor sale va primi la 8 martie 1940 Medalia centenarului Regelui Carol I pentru contribuția adusă înzestrării armatei¹⁶.

Anul 1942 îi aduce numirea ca preot paroh la parohia Sfânta Adormire din Brașov-Cetate, parohie pe care o va păstori pentru o perioadă îndelungată¹⁷. Pe lângă activitatea de păstor, nu uită niciodată chemarea pentru studiu aprofundat al diferitelor probleme, și de aceea în anul 1944 se înscrie la cursurile pentru doctorat în cadrul Facultății de Teologie din București. Timp de trei ani, sub coordonarea părintelui profesor Petre Vintilescu lucrează la definitivarea tezei de doctorat cu titlul *Rugăciunile pentru căpetenia și autoritățile Statului în cultul creștin*¹⁸, teză susținută la 24 octombrie 1947 și distinsă cu titlul „magna cum laude”¹⁹.

Începând cu data de 1 ianuarie 1957 este numit protopop al Brașovului pentru o perioadă de „patrusprezece ani încheiați” până la alegerea sa ca episcop al Oradiei, perioadă în care „am vestit și am slujit cu «vreme și fără vreme» cu aceeași dăruire la altarul Bisericii și la altarul Patriei”, iar în perioadele de răgaz a așezat în slove aceleași simțăminte alese și îndemnuri creștinești, dar și românești²⁰.

Perioada în care și-a desfășurat activitatea de protopop a fost una remarcabilă, acumulând experiență pastorală și administrativă destul de bogată, experiență pe care o va folosi pe perioada episcopatului în relațiile cu preoții. Bun gospodar, va iniția și conduce lucrările de zidire a unui nou sediu al protopopiatului și a înființării unui muzeu în prima școală românească din Transilvania de la Biserica din Șcheii Brașovului. Ideea înființării acestui Muzeu a venit odată cu descoperirea în podul Bisericii „Sf. Nicolae” a unui spațiu ce depozita mii de cărți și documente de o valoare inestimabilă, precum și obiecte de cult²¹. Om de carte și cultură, a înțeles valoarea acestor cărți și documente, alături de parohul bisericii, dr. Iuliu Ișa și de nepotul mitropolitului Nicolae Colan, profesorul Ion Colan, au luat hotărârea înființării unui muzeu bisericesc. Dar, datorită vremilor, acest lucru era practic imposibil. Însă, găsind un sprijin foarte important în persoana lui Eugen Duldner, inspectorul de culte, înființează Muzeul Culturii Românești, numindu-l astfel pentru a nu atrage asupra sa, dar mai ales a documentelor, ochii autorităților comuniste²². Primind binecuvântarea Mitropolitului Nicolae Colan al Ardealului, și „binecuvântarea” tacită a autorităților locale, reușește să inaugureze muzeul cu ocazia prăznirii Sfinților Apostoli

¹⁵ Pr. Dorel Octavian Rusu, „Episcopul Vasile Coman ...”, p. 31

¹⁶ Pr. Dr. Cristian Muntean, „Cronologie”, în *Episcopul Dr. Vasile Coman ...*, p. 332

¹⁷ „Chemate Apostol ...”, în *Mitropolia Ardealului*, nr. 1-2 / 1971, p. 29

¹⁸ † Vasile Coman, *Rugăciunile pentru autoritățile statului în cultul creștin*, Ediție îngrijită de Pr. dr. Cristian Muntean, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2007; † Episcop dr. Vasile Coman, „Rugăciunile pentru autoritățile statului în cultul creștin”, în *Mitropolia Banatului*, nr. 10-12 / 1970; 7-9 / 1973; 7-9 / 1979; 4-6 / 1980; 7-9 / 1980.

¹⁹ „Chemate Apostol ...”, în *Mitropolia Ardealului*, nr. 1-2 / 1971, p. 30

²⁰ *Ibidem*, p. 39

²¹ Pr. Prof. Dr. Vasile Oltean, „Protopopul Vasile Coman – ctitor întemeietor al Muzeului Culturii Românești și Șcheii Brașovului”, în *Episcopul Dr. Vasile Coman ...*, p. 57

²² *Ibidem*

Petru și Pavel în anul 1961²³. Iată cum anunța protopopul Vasile Coman inaugurarea muzeului în *Telegraful Român* din 1961: „La 29 iunie 1961, sărbătoarea Sf. Ap. Petru și Pavel, cronică bisericii «Sf. Nicolae» din Șchei a înscris un eveniment de seamă. Bogatul tezaur de cultură și artă bisericească pe care îl are «mama bisericilor ortodoxe din Țara Bârsei» a fost rânduit după cele mai moderne criterii muzeistice și oferit publicului vizitator, ca o mărturie despre puterea creatoare a poporului român (...). Solemnitatea inaugurării a avut loc în 29 iunie 1961. După săvârșirea Sf. Liturghii s-a trecut în clădirea muzeului unde s-a săvârșit sfeștania de către P.C. Prot. Traian Belășcu, vicarul mitropoliei, prot. Vasile Coman, prot. C. Mușlea, I. Ișă și pr. Șt. Tascianu în prezența credincioșilor. La inaugurarea muzeului au participat reprezentanți ai Departamentului Cultelor și ai autorităților locale ...”²⁴. Adaosuri la ceea ce a scris în revista sibiană aduce în Revista *Mitropolia Olteniei* (nr. 11-12 / 1968, p. 947-951) arătând deosebita legătură care s-a făcut între Biserică și Școală, școala românească născându-se practic la umbra bisericilor: „Ceea ce dă valoare și mai mare acestei biserici (Sf. Nicolae din Șchei n.n.) este faptul că în vecinătatea ei, sub îndrumarea și ocrotirea preoților și dascălilor ei, a luat ființă și a desfășurat o activitate binefăcătoare multe veacuri cea dintâi școală românească din întreg cuprinsul României întregite. Începuturile ei merg mână la sfârșitul secolului al XV-lea (1495). A funcționat într-o clădire de lemn o sută de ani. S-a refăcut complet din piatră între anii 1594-1595 din daniile lui Aron Vodă al Moldovei, cu purtarea de grijă a învățatului protopop Mihai”. De asemenea, din aceeași relatare mai putem observa că arhiva bisericii număra peste 10000 de documente și aproape 1200 de cărți, cu un bogat fond de manuscrise²⁵. Locașul de cultură a fost vizitat atât de autoritățile Statului comunist, cât și de prelații Bisericii. De asemenea, tot în plan bisericesc, a reușit să solidarizeze preoții din protopopiat în acceptarea și implementarea picturii în stil bizantin²⁶.

Fire cuprinzătoare și împăciuitoare, protopopul Vasile s-a implicat și în viața comunității păstrând bune legături cu autoritățile politice. De aceea, a fost ales membru în Comitetul de luptă pentru pace din județul Brașov, dar a deținut și două legislaturi ca deputat (consilier) al orașului Brașov și apoi al județului Brașov. Pentru această activitate a fost decorat cu *Ordinul Steaua Republicii Socialiste România* (clasa a V-a)²⁷.

Așa cum spunea în discursul de alegere în treapta de ierarh, când vremea i-a dat un răgaz, a așezat pe hârtie simțămintele și îndemnul creștinești, publicând predici, studii, recenzii și articole de îndrumare în diferite reviste teologice, fiind un colaborator al multora dintre ele încă de pe băncile Academiei – *Revista Teologică*; *Telegraful Român*; *Mitropolia Ardealului*; *Mitropolia Moldovei și Sucevei*; *Mitropolia Olteniei*; *Mitropolia Banatului* sau *Îndrumător Bisericesc*²⁸. Debutază cu o cronică „Asociație studentescă” și o recenzie la cartea *Biserica și problemele ei sociale* în *Revista Teologică*, nr. 11-12 din 1933.

Toate aceste realizări în plan misionar, atât ca preot în Șirnea, sau ca profesor în Brașov, ca paroh la Biserica „Sfânta Adormire” sau ca protopop, nu puteau fi realizate la același nivel dacă nu avea alături și draga lui familie – soția Aurelia cu care s-a căsătorit la 4 ianuarie 1936, precum și binecuvântarea oricărei familii, copiii, care i-au umplut de bucurie zilele.

Din această căsătorie au rezultat trei copii, și anume – Vasile, întâiul născut, numit după numele tatălui, se naște la data de 19 mai 1938. După o perioadă de 5 ani se naște

²³ *Ibidem*, p. 60

²⁴ Prot. Vasile Coman, „Inaugurarea muzeului bisericii «Sf. Nicolae» din Șchei Brașovului”, în *Telegraful Român*, nr. 4 / 1961, p. 4 apud Pr. Prof. Dr. Vasile Oltean, „Protopopul Vasile Coman ...”, p. 60-61

²⁵ Pr. Prof. Dr. Vasile Oltean, „Protopopul Vasile Coman ...”, p. 62-63

²⁶ Pr. Dorel Octavian Rusu, „Episcopul Vasile Coman ...”, p. 32

²⁷ „Chemat Apostol ...”, în *Mitropolia Ardealului*, nr. 1-2 / 1971, p. 30

²⁸ Între cele mai importante publicații în aceste reviste sau lucrări de sine stătătoare amintim: „Raportul dintre rugăciunile pentru morți și purgatoriu”, în *Revista Teologică*, 1938, p. 424-441; „Creație, evoluție și transformism”, în *Omagiu Î.P.S. Mitropolit Nicolae Bălan*, Sibiu, 1940; *Adevărul ortodox și greșala sectară despre Sfânta Tradiție*, Sibiu, 1941; *Hristos și tineretul. Meditații*, Brașov, 1943; *Religie și caracter*, Brașov, 1944; *Exorciștii în Dreptul Bisericesc*, Brașov, 1945; *Hristos în familie*, Brașov, 1945; *Cartea în slujba păstoririi creștine*, 1948; „Temeiul biblic și patristic al rugăciunilor pentru căpetenia și autoritățile Statului”, în *Omagiu Î.P.S. Mitropolit Nicolae Bălan*, Sibiu, 1955; „Coordonate ale vieții creștine”, în *Mitropolia Banatului*, 1968.

al doilea fiu – Dumitru la 25 iulie 1941. După alți cinci ani i se naște și o fiică – Maria-Aurelia, alintată Marioara, la 30 iulie 1946.

Viața de familie a părintelui Vasile se va încheia odată cu plecarea prematură din această viață a protoprezbiteriei Aurelia după o îndelungată suferință la 17 august 1969. Conjunctura favorabilă pentru Biserica Ortodoxă a fost aceea că toți cei trei copii erau căsătoriți și așezați la casele lor, ceea ce făcea din protopopul Brașovului să fie întru totul disponibil pentru îndatoririle bisericești ca și până atunci.

Rămas văduv și îndeplinind condițiile de a putea accede spre treapta ierarhiei, la 13 decembrie 1979 a fost propus și ales de către Colegiul Electoral Bisericesc.

3. Alegerea în treapta de episcop

Cu o bogată activitate, atât în plan profesional, cât și al personalității sale și cu un bun „urcuș în omenie”, după cum remarca Dumitru Stăniloae, un apropiat al sufletului său, protopopul Vasile al Brașovului, a devenit principalul candidat la accederea în treapta ierarhică de arhiereu pentru scaunul episcopal al Eparhiei Oradiei, după vacantarea acestuia în decembrie 1969 prin pensionarea forțată a episcopului Valerian Zaharia.

În conformitate cu prevederile Statutului de organizare al Bisericii Ortodoxe Române, pentru alegerea în demnitatea de arhiereu, trebuie să se întrunească Colegiul Electoral Bisericesc (C.E.B.). Și în cazul de față, C.E.B. s-a întrunit la data de 13 decembrie 1970 la Palatul Patriarhiei. În dimineața acelei zile s-a săvârșit în Paraclisul Sfintei Patriarhii, îndătinata Doxologie de către P.S. Teofil al Vadului, Feleacului și Clujului, înconjurat de preoți slujitori ai Catedralei Patriarhale. La această slujbă au participat și membrii Colegiului Electoral Bisericesc, precum și membrii Adunării Naționale Bisericești (A.N.B.). Lucrările A.N.B. și ale C.E.B. au fost prezidate de către Prea Fericirea Sa Părintele Patriarh Justinian. La aceste ședințe au participat și reprezentanți ai conducerii de stat, anume: Prof. Dumitru Dogaru – Președintele Departamentului Cultelor, Prof. Dr. Stanciu Stoian – membru corespondent al Academiei Române și delegat al Marii Adunări Naționale, Gheorghe Nenciu – vicepreședinte al Departamentului Cultelor, împreună cu Ion Rodeanu, Ioan Rusu și Ion Emil Lungeanu – directori în Departamentul Cultelor²⁹.

După ce s-a realizat votarea, la care au participat un număr de 89 de persoane, Î.P.S. Nicolae al Ardealului, a dat citire buletinelor de vot. Întrunind unanimitatea voturilor exprimate, a fost ales în scaunul de episcop al Oradiei, protopopul de Brașov - Vasile Coman.

Ca urmare a acestor momente, a fost chemat să țină un discurs și nou-alesul episcop al Oradiei. Vădit mișcat de solemnitatea momentului, a reușit să impresioneze prin puterea discursului demonstrând bogata sa cultură teologică și laică. Dintru început vorbește despre lucrarea lui Dumnezeu în viața fiecăruia dintre noi, o lucrare ce uneori „este lină și nebăgată în seamă, alteori răsună ca o trâmbiță, ca o poruncă de sus, ne călăuzește pe cărări la care nu ne așteptăm și pe care nu ne socotim vrednici să umblăm”³⁰. Partea a doua a discursului o direcționează spre rolul important jucat de Biserica Ortodoxă în această parte de vest a țării, făcând un scurt periplu prin istoria Transilvaniei. De asemenea, nu uită să amintească și de credincioșii care îi vor fi sub păstorie.

Dar, pentru că nu făcea parte din cinul monahal, părintele Vasile trebuia să treacă și prin acest pas, de aceea a fost tuns în monahism la 21 decembrie 1970 la Mănăstirea Brâncoveanu de la Sâmbăta de Sus. Actul solemn al tunderii în monahism a fost oficiat de Î.P.S. Nicolae al Ardealului înconjurat de un sobor de arhimandriți, ieromonahi, preoți și diaconi. Tot în aceeași zi a fost ridicat la rangul de arhimandrit³¹. Trebuie făcută precizarea că în acest moment al tunderii în monahism a preferat să își păstreze numele de Vasile.

Câteva zile mai târziu, în a treia zi a Praznicului Nașterii Domnului, când este pomenit primul martir al Bisericii creștine – Sfântul arhidiacon Ștefan – nou-alesul Episcop al Oradiei, Arhimandritul Dr. Vasile Coman, va primi taina hirotoniei întru arhiereu în

²⁹ „Alegerea noului episcop ...”, în *Mitropolia Ardealului*, nr. 1-2 / 1971, p. 33

³⁰ *Ibidem*, p. 38

³¹ *Ibidem*, p. 42

Catedrala Mitropolitană din Sibiu (unde a fost hirotonit și înaintașul lui în scaunul episcopal al Orăzii-Mari, Nicolae Popoviciu³²) urmându-se toată pravila.

După cercarea ipopsifiului, liturgia arhierască a fost săvârșită de către Î.P.S. Nicolae al Ardealului, dimpreună cu P.S. Teofil Herineanu al Clujului și P.S. Visarion Rășinăreanu, înconjurați de un impresionant număr de preoți și diaconi: arhim. Dr. Vasile Coman, P.C. Traian Belascu – vicar arhiepiscopesc, P.C. Prof. Dr. Isidor Todoran – rectorul Institutului Teologic, P.C. consilieri eparhiali Gheorghe Bota (Sibiu), Nicolae Păcală și Toma Păunescu (Oradea), Ioan Popa (Arad), P.C. prof. Dr. Corneliu Sârbu și Dr. Alexandru Moisiu, P.C. prof. Ioan Pop – directorul Seminarului Teologic din Cluj, P.C. protopop al Oradiei Paul Madincea, P.C. Ioan Vlad – prim paroh al Catedralei din Sibiu, P.C. Ioan Negruțiu – inspector eparhial, P.C. Ioan Știru și Ioan Popa (Oradea), P.C. Dănilă Luca (Sibiu) și arhid. Dr. Teodor Savu (Oradea) și Iosif Bolog (Sibiu), diaconii Gheorghe Papuc (Sibiu), Simion Felecan (Cluj) și Mihai Sămărghițan (Sibiu)³³. În conformitate cu normativele legislative, recunoașterea unui ierarh trebuia făcută și de autoritățile statului, știut fiind faptul că în acea perioadă ajungea să fie ales un ierarh doar cu acordul autorităților statale. Astfel, la data de 29 decembrie 1970 a avut loc la Departamentul Cultelor, solemnitatea comunicării și înmânării Decretului privind recunoașterea alegerii noului Episcop al Oradiei de către Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România. În cadrul acestei solenne întâlniri s-a dat citire Decretului Consiliului de Stat nr. 547 din 24 decembrie 1970 prin care se recunoștea alegerea noului episcop al Oradiei³⁴.

4. Întronizarea în scaunul episcopal al Oradiei

Respectându-se întru totul pașii, în data de 10 ianuarie 1971, P.S. Vasile va fi întronizat în Catedrala episcopală „cu Lună”. La acest moment solemn au fost prezenți Mitropolitul Nicolae Mladin al Ardealului însoțit de Mitropolitul Nicolae Corneanu al Banatului, episcopii Teoctist Arăpașu al Aradului în calitate de locțiitor de episcop al Oradiei, Teofil Herineanu al Clujului și Visarion Rășinăreanu, episcop-vicar al Mitropoliei Ardealului. Alături de înaltele fețe bisericești au fost și reprezentanți ai celorlalte culte religioase, precum și reprezentanți ai autorităților de stat centrale și locale³⁵.

În cadrul Sfintei Liturghii, P.C. vicar Traian Belascu a dat citire Gramatei mitropolitane prin care Î.P.S. Nicolae Mladin, în numele Sfântului Sinod rânduește la cârma Eparhiei ortodoxe române a Oradiei pe P.S. Sa dr. Vasile Coman.

Discursul rostit cu ocazia investirii sale în scaunul episcopal al Oradiei, P.S. Vasile își rostește crezul cu care a venit aici și pe care și-l va păstra și duce la îndeplinire, adică acela „de a păstra desăvârșit unitatea credinței, să trăim în adevăr și sfințenie și să împlinim legea iubirii de Dumnezeu și de aproapele” precum și de a vesti „cu timp și fără timp, Evanghelia iubiri de oameni și a păcii în lume”³⁶.

Ca un ierarh luminat, școlit în vechea vatră a Sibiului, P.S. Vasile s-a aplecat și asupra cunoașterii istoriei naționale, lucru pe care îl regăsim și în ușurința cu care vorbește și face incursiuni în istoria poporului român amintindu-i pe marii înaintași care au luptat pentru unitatea poporului: „Ținutul Crișului, Oașului, Sălajului și Bihariei a dat o seama de bărbați luminați în viața națională și bisericească a românilor din Transilvania, al căror nume este demn să fie amintit cu acest prilej. Ierarhi cu dragoste de popor ca Miron Romanul, Ioan Vancea, Samuil Vulcan, Ioan Papp, Roman Ciorogariu, Andrei Magieru și alții au activat pentru luminarea poporului, prin înființarea de școli la care au urmat toți fiii poporului român din aceste părți. Nu putem trece fără să amintim că la Oradea a luat ființă altarul de cultură românească: Revista Familia, întemeiată de Iosif Vucan. Oameni de cultură bihoreni ca profesorul Alexandru Roman, membru al Academiei Române, Partenie Cosma, Nicolae Zigre, Dr. Gheorghe Ciuhandu, mecenații Emanoil Gojdu și Nicolae Jiga fac cinste acestui popor”³⁷.

³² Pr. Dr. Ioan Mircea Ghitea, *Episcopul martir Dr. Nicolae Popoviciu al Oradiei (1903-1960) Monografie istorică*, Editura România în lume, București, 2012, p. 63

³³ „Alegerea noului episcop ...”, în *Mitropolia Ardealului*, nr. 1-2 / 1971, p. 44

³⁴ *Ibidem*, p. 60

³⁵ *Ibidem*, p. 76-77

³⁶ *Ibidem*, p. 85

³⁷ *Ibidem*, p. 88

Alături de înalții ierarhi care au participat la întronizare, au mai participat și o serie de invitați: consilieri patriarhali, consilieri eparhiali de la Sibiu și Arad, protopopii Eparhiei Oradiei precum și un grup de preoți veniți din Protopopiatul Brașovului. Alături de acești invitați s-a aflat întotdeauna și familia Prea Sfințitului Părinte.

Această virtute a omeniei a dezvoltat-o foarte bine P.S. Vasile, dar nu a uitat niciodată ca să o unească cu cealaltă virtute a iubirii. Dacă în cuvântarea ținută cu ocazia alegerii în scaunul episcopal la Oradiei, protopopul Vasile arăta că i-a fost drag felonul, iată că acum pe umerii săi stătea omoforul și mantia. Sub mantie să își adune un număr cât mai mare de suflete, iar prin purtarea omoforului să se îngrijească atât de problemele credincioșilor, dar mai cu seamă a preoților. Prin aceasta, el a trebuit să se facă exemplu demn de urmat, iar exemplul cel mai bun pe care l-a putut da a fost cel al iubirii față de toți păstoriții săi.

5. Activitatea în cadrul episcopiei

Ajuns la cârma Episcopiei Oradiei, noul ierarh și-a mărturisit o impresionantă profesiune de credință, izvorâtă dintr-o profundă conștiință, precum și deopotrivă din adâncimea studiilor teologice și a bogatei experiențe dobândite printr-o osârdie de excepție.

Situația parohiilor nu era una foarte bună la momentul venirii Prea Sfinției Sale. A găsit aici peste 100 de parohii vacante³⁸, astfel că încă de la început a acordat o atenție deosebită parohiilor și preoțimii, îndrumându-i, cercetându-i și cârmuindu-i spre o cât mai rodnică lucrare pastoral-misionară. Pentru că puterea exemplului este de o mare importanță, „a vizitat toate parohiile și filiile, multe din ele și de câte 2-3 ori, predicând, sfințind biserici și dând îndrumări pe linie gospodărească. S-a ținut astfel de cuvântul spus la instalare, că, pastorația nu se face din birou, ci din cunoașterea realităților, coborând în mijlocul credincioșilor”³⁹. În toate vizitele sale pastorale din cele 3 județe ale Eparhiei – Bihor, Sălaj⁴⁰ și Satu Mare⁴¹ – s-a aflat într-un permanent dialog cu preoțimea și cu credincioșii și nu a ezitat să rostească de fiecare dată câte o cuvântare ocazională. „Cuvântul cald și îndemnul Prea Sfinției Sale, bogatele învățături de credință, împărtășite cu o convingere și o limpezime inconfundabile, zidesc pretutindeni lăcașuri duhovnicești, alină, mângâie, întăresc, deschid noi orizonturi spirituale, mișcă multe conștiințe, luminează calea mântuirii, trezesc voințe, cu un cuvânt statornicesc dragostea și atașamentul credincioșilor noștri față de Biserica dreptmăritoare, de credința moșilor și strămoșilor neamului nostru românesc”⁴².

Realizările pe plan gospodăresc-administrativ au avut un rol important în activitatea sa. După cum se știe, fiecare Centru Eparhial are câte o capelă pentru trebuințele sufletești ale episcopului, personalului de la centru, hirotonirii de preoți și diaconi. La momentul sosirii ca episcop la Oradea, capela arăta ca „o sală lungă, cu tavan drept, zugrăvită, cu

³⁸ Pr. Dorel Octavian Rusu, „Episcopul Vasile Coman ...”, p. 34

³⁹ Ioan Negroiu, „Zece ani de realizări în Eparhia Oradiei”, în *Mitropolia Ardealului*, XXVI, nr. 1-3, 1981, p. 9

⁴⁰ Pr. lect. univ. dr. Ionel Chira, „Activitatea pastoral-misionară și liturgică a Episcopului Dr. Vasile Coman în județul Sălaj, între anii 1971-1976”, în vol. *Episcopul Dr. Vasile Coman al Oradiei: 20 de ani de la înveșnicirea sa* (coord. Pr. Prof. Univ. Dr. Dumitru Megheșan, Pr. Lect. Univ. Dr. Emil Cioară), Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2012, p. 224 – 269; Diac. Dr. Teodor Savu, „Sfințirea Bisericii din Aluniș”, în *Mitropolia Ardealului*, XVI, nr. 9-10, 1971, p. 757; Idem, „Sfințirea Bisericilor din Dumbrava, Boghiș (Prot. Carei) și Nușfalău”, în *Mitropolia Ardealului*, XVI, nr. 11-12, 1971, p. 916; Idem, „Vizitații canonice și sfințiri de biserici în Eparhia Oradiei”, în *Mitropolia Ardealului*, XVII, nr. 9-10, 1972, p. 786; Idem, „Vizitații canonice în Eparhia Oradiei”, în *Mitropolia Ardealului*, XVIII, nr. 5-6, 1973, p. 610; Idem, „Sfințiri de biserici în Eparhia Oradiei”, în *Mitropolia Ardealului*, XVIII, nr. 11-12, 1973, p. 1084; Idem, „Vizitații canonice în Eparhia Oradiei”, în *Mitropolia Ardealului*, XIX, nr. 4-6, 1974, p. 325; Idem, „Vizitații canonice și sfințiri de biserici în Eparhia Oradiei”, în *Mitropolia Ardealului*, XIX, nr. 10-12, 1974, p. 667; Idem, „Sfințiri de biserici și vizitații canonice în Eparhia Oradiei”, în *Mitropolia Ardealului*, XX, nr. 3-5, 1975, p. 385-386; Idem, „Sfințiri de biserici în Eparhia Oradiei”, în *Mitropolia Ardealului*, XX, nr. 11-12, 1975, p. 917-918; Idem, „Sfințiri de biserici în Eparhia Oradiei”, în *Mitropolia Ardealului*, XXI, nr. 1-3, 1976, p. 212; Idem, „Din viața bisericească a Eparhiei Oradiei”, în *Mitropolia Ardealului*, XXI, nr. 4-6, 1976, p. 357; Idem, „Viața bisericească în Eparhia Oradiei. Sfințiri de biserici și vizitații canonice”, în *Mitropolia Ardealului*, XXI, nr. 10-12, 1976, p. 801; Idem, „Sfințiri de biserici și vizitații canonice”, în *Mitropolia Ardealului*, XXI, nr. 10-12, 1976, p. 805.

⁴¹ Pr. Ioan Negruțiu, „Din activitatea pastorală a Preasfințitului Vasile al Oradiei”, în *Mitropolia Ardealului*, anul XVI, nr. 3-4, 1971, p. 324

⁴² Pr. Dorel Octavian Rusu, *Prea Sfințitul Episcop Dr. Vasile Coman ...*, p. 4

niște bănci interioare care numai aspect de capelă nu avea. Prea Sfinția Sa a intuit acest lucru și a purces la treabă. S-a consultat cu specialiști, s-au obținut aprobările necesare și s-a început lucrarea. Astfel, s-a dat jos tavanul și s-a făcut boltă din beton armat, s-a întocmit un deviz de pictură și s-a trecut la executarea picturii în stil neobizantin de către pictorul Profeta Eremia din București, s-a refăcut iconostasul, s-a procurat de la Patriarhie un frumos candelabru sculptat în lemn, s-au cumpărat covoare în întreaga capelă, încât cine o vede acum, rămâne deosebit de impresionat de frumusețea acesteia⁴³. De reamenajarea și pictarea paraclisului episcopal, cu hramul Sfinții Ilie Iorest și Sava Brancovici, s-a ocupat personal Prea Sfințitul Vasile, folosindu-se în acest scop banii ce i s-ar fi cuvenit de la noile antimise trimise parohiilor. A rezultat, astfel, „o mică capelă sextină”⁴⁴.

Tot în această direcție, s-a elaborat un plan de reconstrucție totală a clădirilor aparținătoare episcopiei. O realizare importantă a fost amenajarea unei colecții muzeale în 5 camere de la reședința episcopală. „Colecția de obiecte bisericești a eparhiei este destinată să adăpostească bunuri culturale bisericești de o mare însemnătate, ca: manuscrise, documente, cărți, obiecte de artă (picturi pe lemn, pe sticlă, odăjdii, obiecte de cult, sculpturi pe lemn etc.), piese filatelice religioase, toate fiind importante mărturii despre viața bisericească și culturală, socială și națională a românilor din județele Bihor, Satu Mare și Sălaj, teritoriul de jurisdicție al Episcopiei Oradiei”⁴⁵. A fost inaugurată oficial la 25 noiembrie 1973, odată cu Sfințirea Paraclisului episcopal, săvârșită în prezența episcopului vicar patriarhal Antonie Plămădeală. O grijă deosebită a fost îndreptată spre restaurarea și conservarea bisericilor de lemn monumente istorice, de pe întreg ținutul eparhiei. Astfel, în primii 10 ani de arhierie au fost reparate – restaurate în Bihor un număr de 34 de biserici monument – Tinăud, Delureni, Hotar, Subpiatră, Tilecuș, Fâșca, Ferice, Corbești, Sebiș, Săldăbagiu Mic, cea de la Sitani a fost strămutată la Brătești, iar cea de la Lazuri – Sohodol la Tinca, în curtea bisericii, Fânațe, Brădet, Stănțești, Rieni, Boianul Mare, Borșa, Păușa, Inand, Homorog, Hidișelul de Jos, Copăceni etc.

În județul Sălaj, amintim: Brebi, Ciumărna, Cozla, Creaca, Dragu, Fodora, Letca, Lozna, Păușa, Racîș, Stîna, Voivodeni, Zimbor, Cehei, Camăr, Derșida, Porți, Tusa, Sîrbi, Borza, Sînpetru – Almaș, Zalnoc.

În județul Satu Mare, Corund și Soconzel⁴⁶.

De asemenea, s-au construit biserici noi în Bihor la Sălard, Săcuieni, Livada, Gălășeni, Poiana – Vașcău; în județul Sălaj: Giurtelecul Șimleului, Aleuș, Bezded, Călacea, Ciumărna, Dragu, Domnin, Ileana, Inău, Solomon și altele; în județul Satu Mare: Satu Mare IV, Coca, Poiana Codrului, Corund, Lucăceni, Scărișoara, Soconzele și altele⁴⁷.

O altă direcție pe care nu a abandonat-o niciodată a fost cea culturală, cărturărească. Nu puține sunt mărturiile în care atât angajați ai Centrului Eparhial, cât și laici, ne spun că lampa de pe biroul Prea Sfințitului nu se stinge până târziu în noapte, pentru a putea scrie noi pagini pentru articole, studii sau cărți, predici sau pastorale, că studiază sau pur și simplu meditează la problemele ce așteptau rezolvare.

Ierarhul cărturar orădean nu a pregetat nici o clipă să pună pe hârtie, în buna tradiție a vlădicilor români, trăirile autentice validate de bogate experiențe duhovnicești. De aceea, „pâinile calde pentru suflet” erau adevărate punți de legătură între autor și cititor.

După venirea la Oradea, „năștea” câte un copil an de an. În fiecare an reușea să mai scoată de sub tipar lucrări de teologie sau istorie. Astfel, îi apare în două ediții 1974 și 1976 – *Cuvântări liturgice*, cu explicarea pe larg a Sfintei Liturghii, pornite de la

⁴³ Ioan Negroiu, „Zece ani de realizări...”, în *Mitropolia Ardealului*, XXVI, nr. 1-3, 1981, p. 11

⁴⁴ Pr. Liviu Ungur, „Să ne aducem aminte de ilustrul vlădică Dr. Vasile Coman”, în *Legea Românească*, nr. 2/2007, p. 44

⁴⁵ Diacon Dr. Teodor Savu, „Colecția de obiecte bisericești a Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei”, în vol. *Trepte noi și vechi de istorie, cultură și viață bisericească în Eparhia Oradiei. Mărturii și evocări*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1980, p. 208. În acest material, Părintele diacon Teodor Savu face o amplă descriere a colecțiilor muzeale existente la acea dată, precum și așezarea lor în camerele rezervate.

⁴⁶ Ioan Negroiu, *Zece ani ...*, p. 13

⁴⁷ *Ibidem*, p. 13; Idem, „Realizări pe tărâm gospodăresc în Eparhia Oradiei”, în vol. *Trepte noi și vechi...*, p. 187-189

convingerea că în cultul Bisericii Ortodoxe, adevărurile de credință și cele morale ale creștinismului sunt îndreptar și coordonate ale vieții duhovnicești a credincioșilor. *Carte de învățătură creștină ortodoxă*, București, 1978, în colaborare cu pr. Dumitru Călugăr, pr. Petre Deheleanu și pr. Dumitru Radu. *Slujind lui Dumnezeu, slujind oamenilor*, în două ediții 1980, 1984 – o carte de predici la duminici și sărbători, cuvântări la diferite ocazii. *Scrieri de teologie liturgică și pastorală*, Oradea, 1983, un adevărat îndreptar al lucrării pastoral-misionare. *Cuvinte pentru suflet*, două ediții, Oradea, cuprinzând calde pâini de hrană duhovnicească. *În apărarea unității credinței străbune*, Oradea, 1988, în care sunt reluate cuvântările liturgice, îmbogățite cu alte lucrări misionare. *Monumente istorice bisericești din Eparhia Oradiei*, 1978, o monografie a tuturor bisericilor de lemn din ținuturile Bihorului, Sătmarului și Sălajului în colaborare cu profesorul Ioan Godea și Ioana Cristache-Panait. *Trepte noi și vechi de istorie, cultură și viață bisericească în Eparhia Oradiei. Mărturii – evocări*, 1980, o valoroasă carte de istorie bisericească. *Roman Ciorogariu*, 1981, o monografie epistolară a ctitorului Episcopiei Oradiei. *Din activitatea bisericească a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei în ultimii 200 de ani*, 1985, un amplu și dens periplus istoric al Episcopiei noastre. *Obiecte de artă veche bisericească din colecția muzeală a Episcopiei Oradiei*, 1986⁴⁸. Pe lângă cărțile de teologie nu i-a uitat niciodată pe cei mai simpli, publicând o amplă *Carte de rugăciuni și învățături de credință* (600 de pagini), apărută în ediții aproape anuale, *Acatistierul*, precum și *Îndrumătorul bisericesc, misionar și patriotic*, precum și alte cărți și publicații.

Avea o relație deosebită cu intelectualii orădeni. La dineuri oficiale sau simple întrevederi se întreținea cu profesori, ziariști, filosofi, medici și alți oameni de cultură. „Era o emulație dintre Biserică și cultură, ceea ce aduce reale foloase pentru activitatea misionară și inclusiv pentru Biserică”⁴⁹. Ca urmare a acestor discuții și relații s-au născut valoroase cărți bisericești tipărite sub editura Episcopiei Oradiei. Tot în plan cultural, reînvie în 1990 revista bisericească a Episcopiei Oradiei – *Legea Românească*, întemeiată de Roman Ciorogariu, în 1921.

Numit și „ierarhul misionar” pentru deschiderea sa spre misiunea ce i-a fost încredințată, P.S. Vasile a purtat de grijă, prin încredințarea Sfântului Sinod și Vicariatului Ortodox Român din Ungaria cu sediul la Giula. Purtarea de grijă s-a concretizat în sprijinire duhovnicească, slujind în câteva din parohii, le trimitea regulat calendare, cărți și obiecte bisericești⁵⁰.

6. „Marea trecere”

După o lungă și grea suferință, care i-a măcinat și i-a slăbit puterile, prin necunoscuta rânduială a Proniei Cerești, în ziua de 10 iulie 1992, la orele 15⁰⁰, s-a stins din viața aceasta trecătoare, și-a încetat drumul pe acest pământ începându-l pe cel din veșnicie, s-a născut în viața cea veșnică a Împărăției Cerurilor „blândul logofăt spiritual al Oradiei sfârșitului de secol XX”⁵¹.

Vestea despre adormirea în Domnul a Întâistătătorului eparhiei a cutreierat repede toată întinderea ei, stârnind păreri de rău din partea tuturor celor ce l-au cunoscut și apreciat. Clopotele tuturor bisericilor l-au plâns și i-au chemat pe drept-credincioșii creștini la priveghere și rugăciuni pentru cel care le-a fost învățător și arhieru pentru aproape douăzeci și doi de ani⁵².

⁴⁸ Pr. Dorel Rusu, *O viață închinată lui Dumnezeu ...*, p. 15

⁴⁹ *Episcopul Vasile Coman – părintele preoților. Interviu ...*, p. 112

⁵⁰ Pr. Dorel Rusu, *O viață închinată lui Dumnezeu ...*, p. 14

⁵¹ Drd. Stelian Gomboș, „Prea Sfinția Sa Dr. Vasile Coman Episcopul Oradiei – frânturi de gânduri și sentimente la împlinirea a cincisprezece ani de la marea sa trecere ...”, în *Legea Românească*, nr. 2 / 2007, p. 46

⁵² Anunțuri de deces au fost făcute în număr mare, fiind transmise și mesaje de condoleanțe familiei P.S. Vasile. Între cei care au făcut anunțuri amintim: Prefectura Bihor; Consiliul Județean Bihor; Protopopiatul Oradea cu întreg personalul administrativ prin prot. Aurel Pușcas; Protopopiatul Beiuș prin prot. Gavril Popa; Protopopiatul Tinca prin prot. Mihai Iancu; Membrii Adunării Eparhiale; Parohia Oradea Vii – C.F.R., Dieceza Română Unită cu Roma; Partidul Republican; Inspectoratul Județean de Poliție Bihor; Senatul Universității din Oradea și Decanatul Facultății de Teologie; Colectivul Muzeului Țării Crișurilor; Inspectoratul Școlar Județean Bihor, precum și anunțuri din partea diferitelor persoane care l-au cunoscut – vezi *Crișana*, nr. 673, p. 15

În data de 11 iulie, Arhiereul-vicar Ioan Mihălțan dimpreună cu inspectorul eparhial pr. Liviu Ungur, s-au ocupat de cele de trebuință pentru pravila călugărească îmbrăcând trupul neînsuflit cu odăjdii arhierești așezându-l în sicriu⁵³. Deoarece era în plină vară, trupul a fost lăsat la spital până în data de 12 iulie, perioadă în care au fost făcute și pregătirile necesare pentru înmormântare. Transferul de la spital către sediul episcopiei și mai apoi către Catedrala „cu Lună” a fost unul impresionant, cortegiul funerar fiind nevoit să oprească de mai multe ori în diferite puncte ale orașului pentru ca iubitului vlădică să i se acorde ultimul omagiu de către credincioși. „După o scurtă slujbă de pomenire în fața spitalului, în care a decedat, cortegiul s-a oprit în intersecția străzilor Magheru și Republicii (în fața magazinului „Crișul”), unde aștepta un mare număr de credincioși din oraș, în frunte cu preoții lor. Corul catedralei, condus de pr. Traian Codilă, a dat răspunsurile la ectenii și a cântat bucăți corale funebre. Purtat pe umeri de preoți, sicriul a fost depus pentru ultima oară, pentru câteva momente în incinta sediului episcopal, unde iarăși s-au făcut rugăciuni de pomenire”⁵⁴.

La acest moment de doliu pentru Eparhia Oradiei au participat înalții ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române: P.F. Patriarh Teoctist, Î.P.S. Antonie, mitropolitul Ardealului; P.S. Timotei al Aradului; P.S. Calinic al Argeșului; P.S. Iustinian al Maramureșului; P.S. Irineu Bistrițeanul, Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Clujului; P.S. Emilian Arădeanul, Arhiereu-vicar al Episcopiei Aradului; P.S. Ioan Crișanul, Arhiereu-vicar al Episcopiei Oradiei. Alături de aceștia au participat și reprezentanți ai celorlalte culte: P.S. Vasile Hosu, Episcop greco-catolic; P.S. József Tempfli, Episcop romano-catolic; Eminența Sa László Tökés, Episcop reformat. De asemenea și reprezentanți ai conducerii Statului, prefecți ai județelor Bihor, Sălaj și Satu Mare⁵⁵. Dar cel mai important număr a fost cel al preoților și credincioșilor care au umplut Catedrala cu Lună.

Odată cu mutarea, la scurtă vreme, și a osemintelor episcopului Nicolae Popoviciu s-a împlinit binecuvântata „troiță de arhierei”⁵⁶, pe a căror luptă, osârdie și jertfelnicie s-a temeluit Episcopia Ortodoxă a Oradiei din epoca modernă.

7. Activitatea cărturărească

Înainte de alegerea în scaunul de episcop la Oradea

O bogată activitate a desfășurat Prea Sfinția Sa și pe linie culturală, imprimând întregii preoțimi un dinamism activ și creator pus în slujba Bisericii. În ceea ce privește activitatea cărturărească, Prea Sfinția Sa spunea că a avut „fericitul prilej ca de la începutul activității mele, să mă aflu în preajma unor mari ierarhi transilvăneni, pe lângă care am crescut și mi-am putut îmbogăți cunoștințele”⁵⁷.

„Două lucruri mi-au fost dragi în viață cartea și felonul”. Putem afirma despre Prea Sfinția Sa că a fost un neobosit în ale scrisului, iar tot ceea ce a scris sau a fost tipărit sub îndrumarea lui, a fost adaptat timpului și problemelor cu care se confrunta Biserica și oamenii. Elocvente sunt mărturiile unor colaboratori: „Când se tipărea o carte proprie și îi aduceam întâiul exemplar, se bucura intens și spunea: «Această carte este ca un copil al meu»”⁵⁸.

Principalele lucrări ale Prea Sfințitului Episcop Vasile dinainte de venirea la Oradea sunt: „Raportul dintre rugăciunile pentru morți și purgatoriu” în *Revista Teologică*, 1938; *Creație, evoluție și transformism*, Sibiu, 1940; *Adevărul ortodox și greșala sectară despre Sfânta Tradiție*, Sibiu, 1941; *Hristos și tineretul. Meditații*, Brașov, 1943; *Religie și caracter*,

⁵³ *Încetarea din viață a prea Sfințitului Părinte Dr. VASILE COMAN Episcopul Oradiei*, în *Legea Românească*, an III (serie nouă), 1992, p. 1

⁵⁴ *Ibidem*; Episcop Ioan Mihălțan-Crișanul, „La Episcopia Ortodoxă Română Oradea a fost arborat steag de doliu”, în *Crișana*, an IV, nr. 673 din 14 iulie 1992, p. 2; „Dinspre lumea luminii spre lumea umbrelor”, în *Crișana*, an IV, nr. 676 din 17 iulie 1992, p. 8

⁵⁵ *Ibidem*, p. 2

⁵⁶ Pr. Dorel Octavian Rusu, „O viață închinată slujirii lui Dumnezeu și oamenilor Dr. Vasile Coman, episcopul Oradiei”, în vol. *Episcopul Dr. Vasile Coman al Oradiei: 20 de ani de la înveșnicirea sa* (coord. Pr. Prof. Univ. Dr. Dumitru Megheșan, Pr. Lect. Univ. Dr. Emil Cioară), Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2012, p. 105

⁵⁷ Ioan Negroiu, „Zece ani ...”, p. 9

⁵⁸ Pr. Dorel Rusu, „O viață închinată lui Dumnezeu ...”, p. 15

Braşov, 1944; *Exorciştii în dreptul bisericesc*, Braşov, 1945; *Hristos în familie*, Braşov, 1945; *Temeiul biblic şi patriotic al rugăciunilor pentru căpetenia şi autorităţile statului*, Sibiu, 1955.

Lucrări în timpul arhipăstoririi la Oradea

Între cele mai importante lucrări amintim:

Cuvântări liturgice, în două ediţii 1974 şi 1976

Slujind lui Dumnezeu, slujim oamenilor, în două ediţii 1980 şi 1984 şi o ediţie apărută postum în anul 2008

Scrieri de teologie liturgică şi pastorală, 1983

Cuvinte pentru suflet, în două ediţii 1985 şi 1987

În apărarea unităţii credinţei străbune, 1988

Religie şi caracter – contribuţii la cunoaşterea şi predarea religiei în perioada adolescenţei, 1992.

Colaborări la revistele teologice şi culturale

*Rugăciunile pentru căpetenia şi autorităţile Statului în cultul creştin*⁵⁹

*Mântuirea în Iisus Hristos prin Biserică*⁶⁰

*Sfântul Vasile Cel Mare păstor de suflete*⁶¹

*Răspândirea cărţilor de cult de la Râmnic, în parohiile din Ţara Bârsei*⁶²

*Pentru o preoţie slujitoare*⁶³

*Sfânta Euharistie, taina unităţii creştinilor*⁶⁴

*Locul şi rostul preotului în parohie - câteva îndrumări pastorale pentru trupul de acum*⁶⁵

*Episcopul Roman Ciorogariu, luptător pentru libertatea şi dreptatea poporului român din Transilvania*⁶⁶

*Însemnătatea Scripturii şi a Tradiţiei în cultul Bisericii Ortodoxe*⁶⁷

8. Activitatea în cadrul Comisiei ecumenice

Între activităţile pastorale care i-au fost însărcinate de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a fost aceea de a participa, ca reprezentant, în Comisia ecumenică de dialog cu Biserica Luterană, sarcină de care s-a achitat admirabil, participând la mai multe conferinţe teologice interconfesionale.

Episcopul Vasile Coman a condus delegaţia oficială a Bisericii Ortodoxe Române vreme de 12 ani (1979-1991), a rostit cuvinte de salut şi referate foarte interesante şi bine documentate. Ele au drept caracteristică de bază o legătură vie şi profundă a teologiei cu viaţa Bisericii în general şi a teologiei cu viaţa credinciosului creştin în special⁶⁸. Aceste

⁵⁹ † Episcop dr. Vasile Coman, „Rugăciunile pentru căpetenie şi autorităţile statului în cultul creştin”, în *Mitropolia Banatului*, nr. 10-12 / 1970; 7-9 / 1973; 7-9 / 1979; 4-6 / 1980; 7-9 / 1980. De asemenea au fost publicate în vol. *Scrieri de teologie liturgică şi pastorală*, Oradea, 1983, p. 15-132 precum şi într-un volum postum †Vasile Coman, *Rugăciunile pentru autorităţile statului în cultul creştin*, ediţie îngrijită de Pr. Dr. Cristian Muntean, Editura Renaşterea, Cluj-Napoca, 2007.

⁶⁰ *Ortodoxia*, XXXVII, nr. 2, 1985

⁶¹ † Vasile Coman, „Sfântul Vasile cel Mare păstor de suflete”, în *Mitropolia Banatului*, XXIX, nr. 4-6 / 1979

⁶² Vasile Coman, „Răspândirea cărţilor de cult de la Râmnic, în parohiile din Ţara Bârsei”, în *Mitropolia Olteniei*, XXIII, nr. 9-10 / 1971

⁶³ † Vasile Episcopul Oradiei, „Pentru o preoţie slujitoare. Gânduri şi sugestii pentru o pastoraţie în actualitate”, în *Mitropolia Ardealului*, XVI, nr. 9-10 / 1971

⁶⁴ Vasile Coman, „Sfânta Euharistie, taina unităţii creştinilor”, în *Mitropolia Ardealului*, XXVI, nr. 1-3 / 1981

⁶⁵ Idem, „Locul şi rostul preotului în parohie - câteva îndrumări pastorale pentru trupul de acum”, în *Mitropolia Ardealului*, XXVI, nr. 7-9 / 1981

⁶⁶ Idem, „Episcopul Roman Ciorogariu, luptător pentru libertatea şi dreptatea poporului român din Transilvania”, în *Mitropolia Ardealului*, XXI, nr. 7-9 / 1976; Idem, „Roman Ciorogariu, martor şi cronicar al unirii de la 1 decembrie 1918”, în vol. *Trepte vechi şi noi...*, p. 411-414

⁶⁷ Idem, „Însemnătatea Scripturii şi a Tradiţiei în cultul Bisericii Ortodoxe”, în *Ortodoxia*, XXXII, nr. 4 / 1980

⁶⁸ Pr. prof. dr. Nicolae Dura, „Episcopul Dr. Vasile Coman partener în dialogul interconfesional extern”, în vol. *Episcopul Dr. Vasile Coman ...*, p. 79

dialoguri ecumenice au rămas sub numele de Goslar, după localitatea din Germania, unde a avut loc cea dintâi întrunire, desfășurată între 19 și 23 noiembrie 1979⁶⁹. A doua întâlnire de dialog, numită și Goslar II, a avut loc la Iași între 23-26 octombrie 1980.

Celelalte întâlniri s-au desfășurat astfel: Goslar III întrunit la Haus Reineberg din Westfalia între 28 mai și 3 iunie 1982; Goslar IV între 6-11 mai la Techirghiol; Goslar V între 18-27 mai la mănăstirea Kirchberg Sultz pe Nektar.

De asemenea a participat și la Dialogul bilateral teologic între Biserica Ortodoxă și Federația Mondială Luterană, conferința desfășurându-se la Helsinki între 28 august-4 septembrie 1981.

Episcopul Vasile a participat și la dialogul general dintre Ortodoxie și Luteranism, în Creta (28 mai-3 iunie 1987).

Cu ocazia parastasului pentru eroii din timpul căderii Constantinopolului, în numele delegației române, P.S. Vasile a arătat ocrotirea de care s-au bucurat refugiații greci în Țările Române, iar cultura bizantină a aflat la români un centru de manifestare⁷⁰.

Din referatele susținute de Episcopul Vasile, la aceste întruniri interconfesionale, reiese clar atât profunzimea cât și legătura lor cu viața creștină autentică. În calitatea sa inițială de teolog bine pregătit la Cernăuți și la București, apoi de preot slujitor, protopop și apoi episcop, a îmbinat armonios o teologie ancorată pe realismul vieții.

Concluzii

Slujind lui Dumnezeu atât ca preot, dar și ca ierarh, chipul său, dar și activitatea sa bogată închinată binelui obștesc, de asemenea și slujirea sa desăvârșită, ne face să îl simțim pe ierarhul orădean ca pe un model de urmat.

Pe tot parcursul activității sale, episcopul Vasile Coman a împreunat rugăciunea cu munca și iubirea de Dumnezeu cu iubirea de oameni.

Așadar, prin activitatea sa, vrednicul de pomenire Episcop Vasile Coman al Oradiei și-a înscris numele în pleiada marilor ierarhi care l-au precedat în scaunul episcopal al Oradiei Mari, Roman Ciorogariu, Nicolae Popoviciu și Valerian Zaharia, dar și al ierarhilor Ardealului numindu-i aici pe Miron Cristea, Nicolae Bălan, Nicolae Mladin sau Antonie Plămădeală.

Ca o concluzie, cei douăzeci de ani de episcopat la Oradea au făcut ca personalitatea Episcopului Vasile Coman să își înfigă adânc rădăcinile în aceste pământuri stăpânite odată de Menumorut, și să poarte cu vrednicie numele de „al Oradiei” pentru că s-a identificat cu Oradea.

⁶⁹ Pr. prof. dr. Cristian Muntean, „Cronologie”, în vol. *Episcopul Dr. Vasile Coman ...*, p. 336

⁷⁰ † Vasile Episcopul Oradiei, „Al patrulea dialog ortodox-luteran din Creta”, în *Îndrumător Bisericesc, misionar și Patriotic*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1988, p. 131-132

ASPECTE ALE EVOLUȚIEI URBANISTICE A MUNICIPIULUI ORADEA ÎNAINTE ȘI DUPĂ ANUL 1990

Cosmin CHIRIAC*,
Livi BUCUR**

URBAN EVOLUTION ASPECTS BEFORE AND AFTER THE YEAR 1990, IN THE MUNICIPALITY OF ORADEA

Abstract

Under the communist regime, Romania underwent a series of changes, some of them with the aim of increasing the degree of urbanization of Romania. Oradea had its part in this process, with spectacular economic and demographic developments (as far as their scale is concerned).

After the fall of communism, this course of events changed having an impact on the evolution of the city. The purpose of this study is to compare the developments before and after the year 1990, outlining the differences and showing how the former affected the latter emphasizing some of the causes behind this evolution. Finally, demographical data are used to outline future evolution possibilities from this perspective.

Keywords: Oradea, post-communist urban evolution, demographic changes.

Eliberată de regimul de viață impus de la nivel central, odată cu căderea comunismului în anul 1990, societatea românească și-a putut permite o oarecare libertate de exprimare în anii ce au urmat. Această libertate de exprimare, uneori înțeleasă greșit, și-a lăsat amprenta asupra istoriei recente a României. Dintre cele mai vizibile aspecte sunt modificările survenite în spațiul construit, fie el urban sau rural. Orașul Oradea a fost la rândul său afectat de o serie de schimbări din punct de vedere urbanistic în acest scurt interval de timp, iar scopul acestui studiu este de a le evidenția și de a le sublinia, pe cât posibil, cauzele.

Prima parte a studiului este dedicată evoluției orașului înaintea anului 1990, concentrându-se în mod special asupra anilor de dictatură. Evoluția spectaculoasă, prin dimensiunea schimbărilor și structura urbană lăsată ca moștenire reprezintă în mod evident baza pentru evoluția ulterioară. În a doua parte sunt dezbătute aspecte demografice, economice și de altă natură, cu efecte asupra evoluției orașului Oradea. În final sunt sintetizate principalele observații ale studiului și este pusă în discuție perspectiva evoluției urbanistice a orașului Oradea.

Privire de ansamblu asupra dezvoltării urbanismului în România și a dezvoltării orașului Oradea înainte de 1990

După încheierea celui de-al doilea război mondial, în momentul în care în România puterea a fost preluată de regimul comunist, populația României era una preponderent rurală, în 1948 populația urbană reprezentând doar 23,4% din total¹. Un scop declarat al regimului

* Universitatea din Oradea, cchiriac@uoradea.ro.

** Universitatea din Oradea, liviubucur@yahoo.com.

¹ Radu Ioanid, *Urbanizarea în România. Implicații Social-Economice*, București, Editura Științifică și

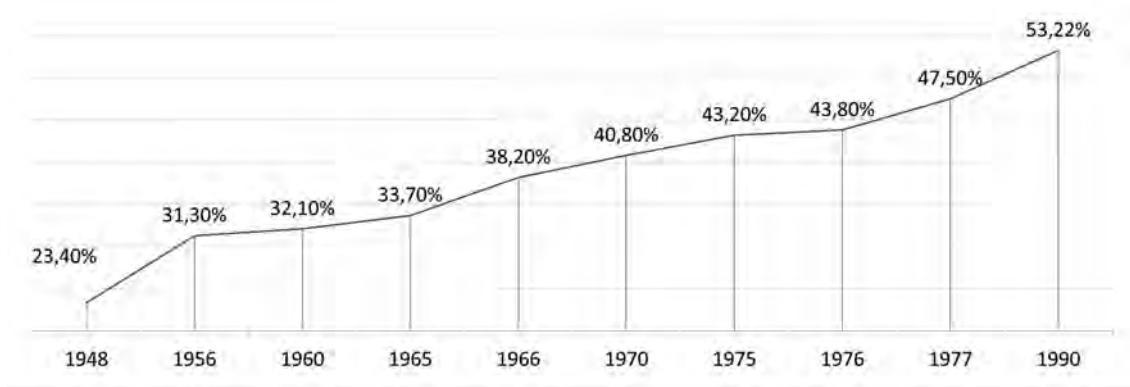

Fig. 1. Evoluția procentului populației din mediul urban, în România, între 1948 și 1990²

comunist a fost acela de a inversa acest raport, forțând dezvoltarea economică a țării și în mod special a sectorului industrial, ceea ce a atras după sine dezvoltarea mediului urban.

Orașul Oradea era unul important și înaintea stăpânirii comuniste, dar între 1948 și 1990 cunoaște o evoluție demografică spectaculoasă care se reflectă și în evoluția urbanistică. Această evoluție este împărtășită de cea mai mare parte orașelor de tradiție din România. Astfel, în cei 45 de ani de dictatură, multe localități au ajuns de la statutul de comună la cel de oraș, iar orașele de tradiție s-au dezvoltat în mod semnificativ, pentru a putea susține dezvoltarea sectorului industrial. Ultimul deceniu a stăpânirii comuniste a început să arate că această dinamică a dezvoltării nu poate fi susținută, apărând tot mai multe probleme în asigurarea unor standarde minime de trai³. Populația din mediul urban a devenit cea dominantă spre sfârșitul anilor '80, pentru ca în 1990 procentul să fie de 53,37% conform Institutului național de statistică⁴ (Fig. 1).

Procesul de urbanizare a României a fost inițiat practic în 1945⁶ sau, altfel spus, „începuturile construirii societății socialiste înseamnă și începuturile urbanizării moderne”⁷, după cum precizează Radu Ioanid. Acest proces a fost divizat de Daniela Antonescu și Florina Popa în patru etape: cea a *revoluției industriale* între 1950 și 1970, cea a *industrializării forțate a centrelor urbane* între 1970 și 1980, cea a *industrializării orașelor mici și a unor sate* între 1980 și 1990 și cea a *procesului de restructurare industrială și a privatizării*, începută în 1990, valabilă până în prezent, etapă ce va fi discutată, pentru orașul Oradea, în secțiunile următoare⁸.

Legislația referitoare la urbanism s-a dezvoltat cu întârziere în spațiul românesc, primele preocupări datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, pentru ca obligativitatea întocmirii planurilor de sistematizare să fie introdusă abia prin legea de unificare administrativă din 1925⁹. Prima schiță de sistematizare a Oradiei a fost realizată în anul 1960, succedată de cele din 1970 și 1976 (prima realizată la nivel local)¹⁰, schițe succesive fiind realizate în anii următori pentru extinderile și modificările ulterioare.

Activitățile industriale au tradiție îndelungată în orașul Oradea, diverse aspecte ale acestei evoluții fiind influențate și de schimbarea structurii statale. Trecerea de la manufactură la sistemul de fabrică corespunde perioadei absolutismului habsburgic (1848-1867), perioada dualismului Austro-Ungar (1867-1918) a adus cu sine o intensificare a producției și a circulației mărfurilor, pentru ca perioada interbelică, corespunzătoare apartenenței la Regatul României (1918-1940), să reprezinte momentul în care și-au făcut loc pe piață și

Enciclopedică, 1978, p. 35.

² sursa datelor: Ioanid, *op.cit.*, p. 35; „Baza de Date TEMPO - Serii de Timp.”

³ Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *Istoria Orașului Oradea*, Oradea, Editura Arca, 2007, p. 409-410.

⁴ „Baza de Date TEMPO - Serii de Timp,” *Institutul Național de Statistică*, August 5, 2013, <https://statistici.insse.ro/shop/>.

⁵ sursa datelor: Ioanid, *op.cit.*, p. 35; „Baza de Date TEMPO - Serii de Timp.”

⁶ Daniela Antonescu, Florina Popa, *Growth and Decline of Urban Areas in Romania*, în *Revista Romana de Economie*, 34, nr. 1, 2012, p. 133.

⁷ Ioanid, *op.cit.*, p. 31.

⁸ Antonescu, Popa, *op.cit.*, p. 133.

⁹ Mircea Duțu, *Dreptul Urbanismului*, Ediția a V-a, București, Editura Universul Juridic, 2010, p. 49.

¹⁰ Borcea, Gorun, *op.cit.*, p. 430.

industriași români¹¹. În perioada comunistă, activitățile industriale au fost preluate treptat de către stat, pentru ca ulterior acest sector să fie dezvoltat și extins în noi areale.

Deși primele locuințe colective realizate în perioada comunistă sunt construite în anul 1957, modificări substanțiale în structura urbei încep să apară de-abia din deceniul al șaptelea. Din punct de vedere teritorial, orașul s-a extins treptat, noile teritorii fiind destinate în primul rând activităților industriale. Blocurile din noile cartiere rezidențiale construite în această perioadă au înlocuit defapt vechi cartiere de case și grădini (de ex.: Rogerius în locul Grădinilor bulgarilor, Fig. 3), pentru ca mai târziu să pătrundă și în spațiile istorice (de ex.: Strada Magheru, Centrul civic, Strada Republicii etc).

Dacă până în 1970 anumite norme și principii urbanistice au fost respectate, după acest an structura urbană devine tot mai aglomerată. Clădirile construite în perioada următoare, și mai ales după 1975, sunt îngrămădite tot mai mult unele în altele, pentru ca în unele cazuri, cartiere finalizate să fie plombate cu noi clădiri¹². Efectele vor fi resimțite îndeosebi după 1990 când, odată cu creșterea numărului de autovehicule, drumurile devin neîncăpătoare iar locurile de parcare insuficiente.

Odată cu dezvoltarea sectorului industrial, sunt introduse treptat și metodele industriale de construcție, cu consecințe în primul rând în plan estetic, aspectul clădirilor devenind tot mai monoton¹³.

Transportul în comun se dezvoltă prin extinderea liniilor de cale ferată destinate rețelei de tramvaie. Între 1976 și 1980 lungimea acestora crește considerabil pentru a acomoda noile cartiere rezidențiale dar și arealele industriale. În prima jumătate a următoarei decade rețeaua de tramvaie este extinsă în continuare, dar într-un ritm mult mai moderat ajungând

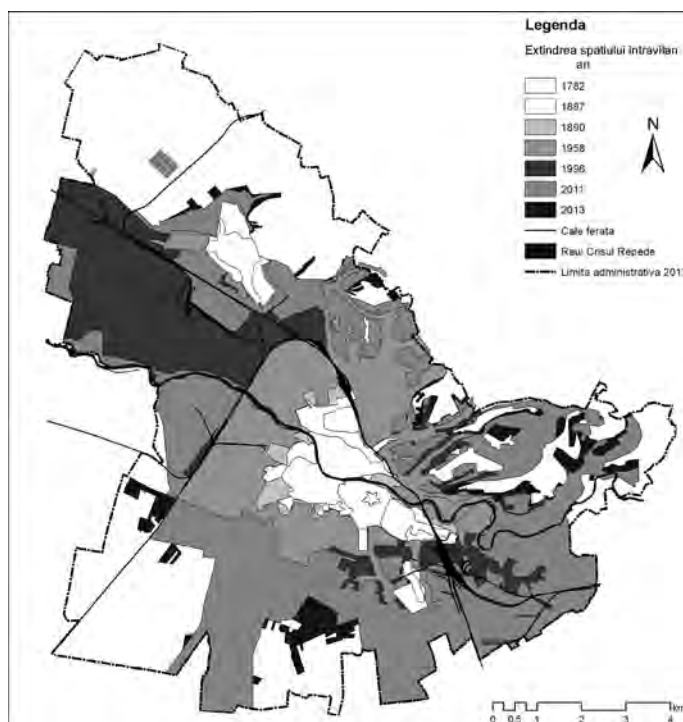

Fig. 2. Evoluția spațială a orașului Oradea între 1782 și 2013

Fig. 3. Imagine din 1972 în care este reprezentat actualul B-d. Dacia, în plan apropiat, grădinile bulgarilor, în plan îndepărtat în dreapta imaginii, parte a actualului Cartier Rogerius, în plan îndepărtat în stânga imaginii și cartierul Decebal-Dacia, înainte de a fi înlocuit de blocuri, în plan apropiat (sursa: www.oradeainimagini.ro)

¹¹ Ronald Hochhauser, *Contribuție la o istorie a industriei de fabrică la Oradea în perioada 1848-1948*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2010, p. 17-28.

¹² Aurel Chiriac, ed., *Oradea*, Ediția a II-a, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2002, p. 39.

¹³ Borcea, Gorun, *op.cit.*, p. 409.

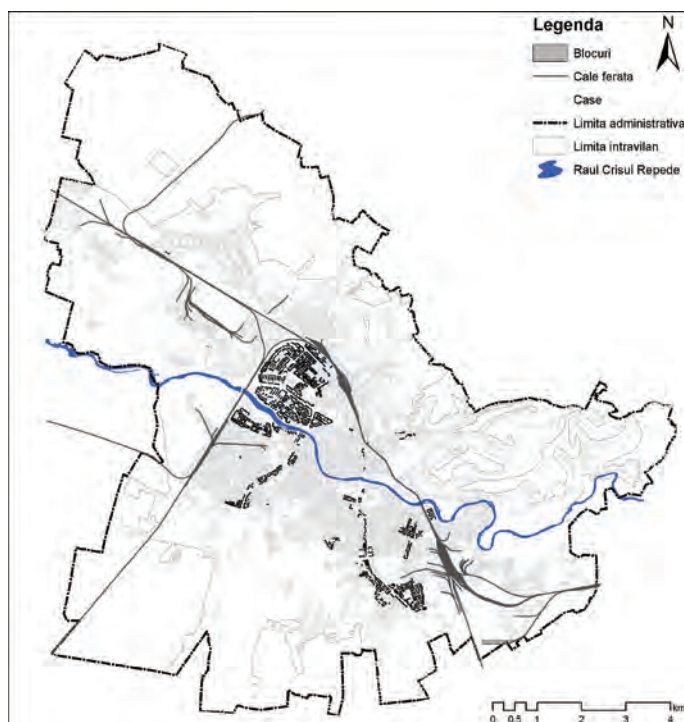

Fig. 4. Distribuția locuințelor colective construite înainte de anul 1990 în Oradea, relativ la vatra localității

în blocuri, acestea ocupă o suprafață relativ restrânsă (Fig. 4) raportat la suprafața totală a orașului, reprezentând nuclee de aglomerare cu efecte semnificative după 1990. Sectorul serviciilor s-a dezvoltat în mică măsură, incluzând doar activitățile esențiale spațiului urban, fiind exclusă orice inițiativă privată. Ca urmare a acestei evoluții, populația orașului Oradea ajunge în anul 1990 la peste 220000 de locuitori.

Aspecte ale evoluției orașului Oradea după anul 1990

Tendința de dezvoltare a orașului Oradea după 1990 este influențată de mai mulți factori, cu impact mai mult sau mai puțin direct.

Nivelul european își spune cuvântul cu precădere după începerea procesului de integrare europeană a României, în mod special din punct de vedere legislativ și al politicilor și strategiilor de dezvoltare, influențând pe verticală nivelele național, regional și local, dar și din punctul de vedere al libertății de circulație, al libertății de inițiativă sau al investițiilor externe.

Până în anul 2013 regiunile au avut rol doar în dezvoltarea de strategii, fără a influența în mod direct dezvoltarea la nivel local. Având în vedere faptul că politicile naționale și regionale au fost destul de generale din 1990 până în 2013, iar întârzierea cu care unele proiecte de dezvoltare sunt puse în practică, cum ar fi realizarea Autostăzii Transilvania, a cărei construcție este sistată în momentul de față, îmbunătățirea drumurilor naționale din județul Bihor sau modernizarea rețelei de cale ferată, posibilitățile de dezvoltare a centrelor urbane importante au fost limitate, ceea ce, în condițiile restructurării economice, a avut ca efect, printre altele, regresul demografic.

Trecerea la economia de piață liberă presupune, în mod evident o complexitate mult mai ridicată a evoluției urbane. Complexitatea este cu atât mai ridicată cu cât această schimbare de optică a impus o perioadă de acomodare în care noile construcții, precum și modificările aduse clădirilor existente, s-au făcut într-un stil haotic: construcții noi au fost realizate atât în intravilan cât și în extravilan, în areale lipsite de utilități și infrastructură sau chiar în areale cu grad ridicat de risc, iar intervențiile asupra celor existente s-au făcut

în cele din urmă la o lungime de aproximativ 72km¹⁴.

Îmbunătățiri și extinderi au fost realizate și în cazul rețelilor de alimentare cu apă și de canalizare. În 1968 s-a dat în folosință o nouă stație de epurare.

În acești ani de dezvoltare impusă, în structura urbană a orașului Oradea sunt integrate patru zone industriale¹⁵, ce au modificat semnificativ și structura activităților economice a orașului. Noile cartiere de locuințe sunt dezvoltate în special pe verticală. În consecință, dintr-un total de 73000 de locuințe, 59000 sunt apartamente în clădiri cu locuințe colective (Fig. 4), alături de acestea fiind dezvoltată și infrastructura tehnico-edilitară necesară¹⁶. Cu toate că mai bine de două treimi din totalul apartamentelor sunt

¹⁴ Ibid., p. 409-410.

¹⁵ Aurelia Florina Dumiter, *Repere Socio-Economice în Orașul Oradea*, în *Analele Universității Din Oradea, Geografie*, XIV, 2004, p. 332.

¹⁶ Borcea, Gorun, *op.cit.*, p. 409.

de multe ori fără a respecta normele în vigoare, rezultând un aspect urban lipsit de coerență și cu o estetică îndoielnică (Fig. 2, Fig. 5, Fig. 6).

Din acest punct de vedere se pot distinge două perioade în evoluția post-decembristă a orașului Oradea, fără să poată fi făcută o delimitare foarte exactă între ele. O primă perioadă, care se supune haosului prezentat mai sus și o a doua perioadă în care normele, reglementările și intervențiile ghidate de strategii de dezvoltare încep să-și facă locul în evoluția urbană a orașului. Această trecere este facilitată de mai mulți factori dintre care putem aminti: procesul de integrare în Uniunea Europeană, criza financiară, familiarizarea societății cu regulile economiei de piață, familiarizarea autorităților locale cu un regim în care dezvoltarea nu mai este dictată doar de la nivel central și în care trebuie să-și impună autoritatea și probabil, pur și simplu, maturizarea treptată a societății românești. Ținând cont de factorii enumerați mai sus se poate spune că această trecere se conturează începând cu a doua jumătate a anilor 2000, dar încă nu este finalizată. Criza financiară ce s-a instaurat și în România după anul 2008 și a cărei prezență este încă resimțită de societatea românească (și nu numai), a limitat și a frânat intensitatea procesului de dezvoltare urbană¹⁷ în special în ceea ce privește inițiativa privată sau marii dezvoltatori. Procesul de integrare Europeană a influențat această evoluție prin reglementările impuse țărilor candidate.

O mare parte a terenurilor încorporate după anul 1990 în spațiul urban sunt destinate locuințelor individuale. O perioadă destul de îndelungată de timp, acestea au fost construite doar ca inițiativă privată. Deși riscul de producere a alunecărilor de teren este unul cunoscut și evidențiat de diverse studii de specialitate¹⁸ (Fig. 5), Dealurile Oradei reprezintă unul dintre arealele ce s-a dezvoltat cu preponderență ca spațiu rezidențial, limita dintre orașul Oradea și comuna Paleu, cu care se învecinează în nord-est, devenind neclară. Oncea, Episcopia Bihor, Nufărul, Velența, Ioșia sau Grigorescu sunt alte cartiere în care arealele rezidențiale s-au dezvoltat incorporând în primul rând locuințe unifamiliale.

O bună perioadă de timp, această extindere a cartierelor rezidențiale nu a făcut parte dintr-o strategie de dezvoltare a orașului Oradea, fapt pentru care infrastructura urbană corespunzătoare s-a dezvoltat cu întârziere, multe dintre arealele deja locuite fiind încă lipsite de drumuri modernizate sau de alte facilități. O parte dintre aceste areale sunt ocupate de clădiri oprite în diverse stadii de execuție, fără perspectiva de a fi continuate în perioada imediat următoare.

Cartierul Grigorescu, scoate în evidență un alt aspect deficitar în modul de dezvoltare a cartierelor rezidențiale din orașul Oradea și anume izolarea, fiind poziționat în exteriorul drumului de centură al orașului. Aspectul care-l izolează și mai mult îl reprezintă dezvoltarea unor

Fig. 5. Hartă a distribuției spațiale a riscului de producere a alunecărilor de teren în funcție de intensitatea fenomenelor geomorfologice.

¹⁷ Mircea Grigorovschi, *City Planning Evolution - Urban Development Directions in the Transition Period*, în *Buletinul Institutului Politehnic Din Iași, Construcții. Arhitectură.*, Tomul LVI, 2010, p. 64-65.

¹⁸ Rodica Petrea et al., *The Impact of Geomorphologic Component on the New Urban Planning Policy of Oradea City*, în *Analele Universității Din Oradea, Seria Geografie*, Tom XIV, 2005, p. 91-106.

Fig. 6. Clădire de locuințe colective din cartierul Rogerius, strada Corneliu Coposu, cu modificări ale fațadei prin integrarea balcoanelor și crearea de spații comerciale în fostele locuințe de la parterul clădirii (2013).

astfel construite sunt de locuințe colective, precum cartierele Prima, Luceafărul, Soarelui și unele construcții din cartierul Ioșia, dar se dezvoltă și unele cartiere de locuințe individuale, precum cartierul Europa. Aceste noi cartiere nu sunt încă locuite în întregime.

Intervențiile asupra spațiilor construite înainte de anul 1990 crează un haos din punctul de vedere al esteticii urbane. O parte a blocurilor sunt recondiționate parțial, sau sunt mansardate, unele apartamente sunt lărgite prin incorporarea balcoanelor în spațiul locuit, iar la parterul majorității clădirilor de locuințe colective sunt improvizate spații comerciale concentrate, în primul rând, asupra utilizării la maximum a spațiului de expunere disponibil, toate acestea având efecte negative asupra aspectului exterior.

După anul 1990 structura sectorului economic s-a modificat din nou. Importanța sectorului industrial a scăzut treptat ca pondere, coborând sub 50% până în anul 2001¹⁹. Sectorul care se dezvoltă semnificativ în această perioadă este cel al serviciilor, libertatea de expresie având un rol în acest sens.

În afara activităților comerciale mici, dezvoltate în interiorul orașului, majoritatea centrelor comerciale mari s-au dezvoltat la margine. Dintre acestea pot fi amintite: Metro, Practiker, Selgros, Real pe calea Aradului – devenit Auchan, Real Episcopia Bihor, Pic – intrat în faliment, Era, Oradea Shopping City etc. Ca excepție pot fi amintite: Lotus Centre în cartierul Nufărul și Oradea Plaza, profilul lor fiind adaptat amplasării. În ultima perioadă, în încercarea de a se adapta la efectele crizei financiare, marile lanțuri de magazine s-au orientat spre construirea unor centre comerciale mici în interiorul orașului, fiind preferate cartierele în care predomină clădirile de locuințe colective.

Și sectorul industrial în sine s-a modificat după 1990. Principalele activități în momentul de față aparțin industriei pielăriei și încălțăminte, industriei mobilei, industriei chimice, industriei confecțiilor, industriei materialelor de construcții și industriei alimentare. Modificările structurale din cadrul sectorului industrial, generate de lipsa de rentabilitate a vechilor întreprinderi dar și de deschiderea altora, au ca efect în plan urbanistic, pe de o parte abandonarea unor amplasamente, iar pe de altă parte extinderea spațiului construit și modificarea zonării funcționale a orașului.

Din punctul de vedere al infrastructurii, cea mai importantă evoluție o reprezintă construirea drumului de centură, care a eliminat traficul greu din interiorul orașului. Singurul sector care nu a fost construit este cel nordic dar, cu toate acestea, principalele drumuri de legătură sunt conectate între ele de drumul de centură: E60/DN1, dinspre Borș și înspre Cluj- Napoca, E671/DN79 înspre Satu-Mare și înspre Arad și E79/DN76, care leagă Oradea de Băile 1 Mai și Băile Felix, respectiv orașul Beiuș. Ca obstacol în fața construirii acestui sector de drum stau mai multe argumente cum ar fi relieful deluros și caracterul rezidențial al acestui areal.

Dacă la început acesta a fost construit doar cu o bandă pe sens, în momentul de față aproape întreaga lungime a drumului de centură are două benzi pe sens. Cu toate acestea,

depozite și a altor activități comerciale la intrarea în cartier dinspre drumul de centură. La acestea se adaugă și perspectiva dezvoltării unui parc industrial în imediata vecinătate a cartierului. Din acest motiv, pentru rezidenții acestui cartier, utilizarea automobilului pentru deplasarea în oraș este practic, obligatorie.

Construcția organizată de locuințe își face locul de-abia prin a doua jumătatea a anilor 2000, însă este frânată în scurt timp de criza financiară. Majoritatea cartierelor

¹⁹ Dumiter, *op.cit.*, p. 333.

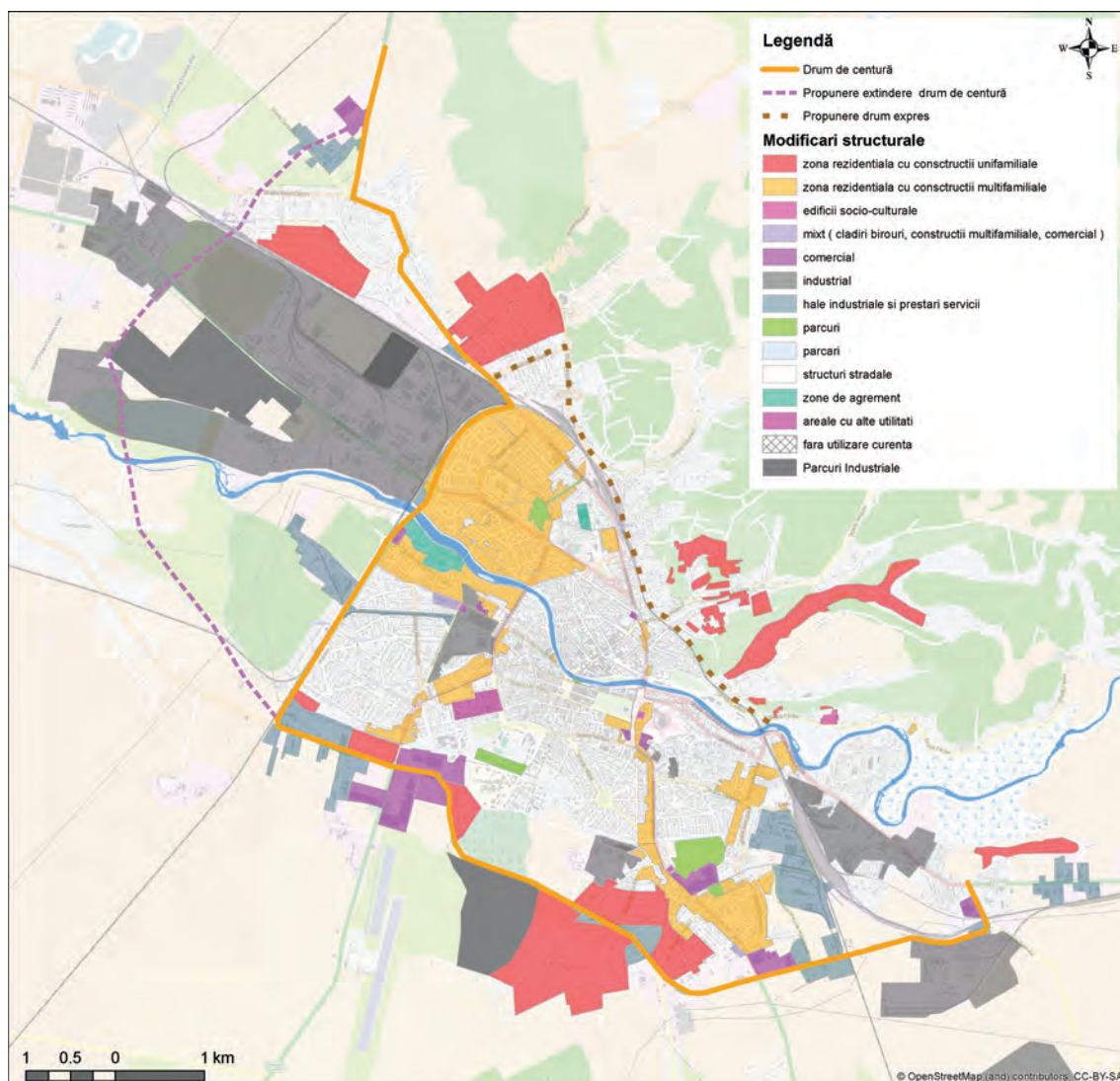

Fig. 7. Hartă a modificărilor structurale realizate după anul 1990 în orașul Oradea, în funcție de destinația lor.

pe unele sectoare, problema fluidizării traficului nu a fost rezolvată în întregime. Întârzierea finalizării lucrărilor de reparație a Podului Densușianu 1, de peste râul Crișul Repede, începute în 2011, dar abandonate din lipsă de fonduri²⁰ este una dintre cauze. O altă problemă o reprezintă drumul de ieșire înspre Satu Mare, care este îngreunat de traversarea cartierului Episcopia Bihor, chiar dacă în acel sector drumul are două benzi pe sens și de o gâtuire cauzată de unul dintre cele două poduri de cale ferată ce intersectează acest sector al drumului. O propunere de modificare a traseului drumului de centură pentru acest sector a fost deja înaintată și ar fi oportună, dar aceasta presupune depășirea limitelor administrative ale orașului (Fig. 8).

Drumul de centură influențează și va influența în mod evident zonarea funcțională a orașului. Activități economice existente sau viitoare, ce necesită acces facil la rețelele de transport țin cont de acest traseu, primăria orașului Oradea proiectând viitoarele parcuri industriale în apropierea sa.

Parcățile continuă să reprezinte o problemă în multe zone din oraș, cu toate că s-a investit mult efort în amenajarea lor. Unele probleme sunt legate în continuare de numărul limitat de parcări disponibile, chiar dacă situația s-a ameliorat din acest punct de vedere. Alte probleme sunt legate tocmai de noile parcări amenajate, care reprezintă un element de risc pentru pietoni, accesul autovehiculelor fiind realizat pe trotoare.

²⁰ „Lucrările la podul Densușianu de pe centura Oradei vor fi reluate după 3 ani,” News, Digi24 HD, 12.05. 2014, <http://www.digi24.ro/Stiri/Regional/Digi24+Oradea/Stiri/Lucrările+la+podul+Densușianu+de+pe+centura+Oradei+vor+fi+reluat>.

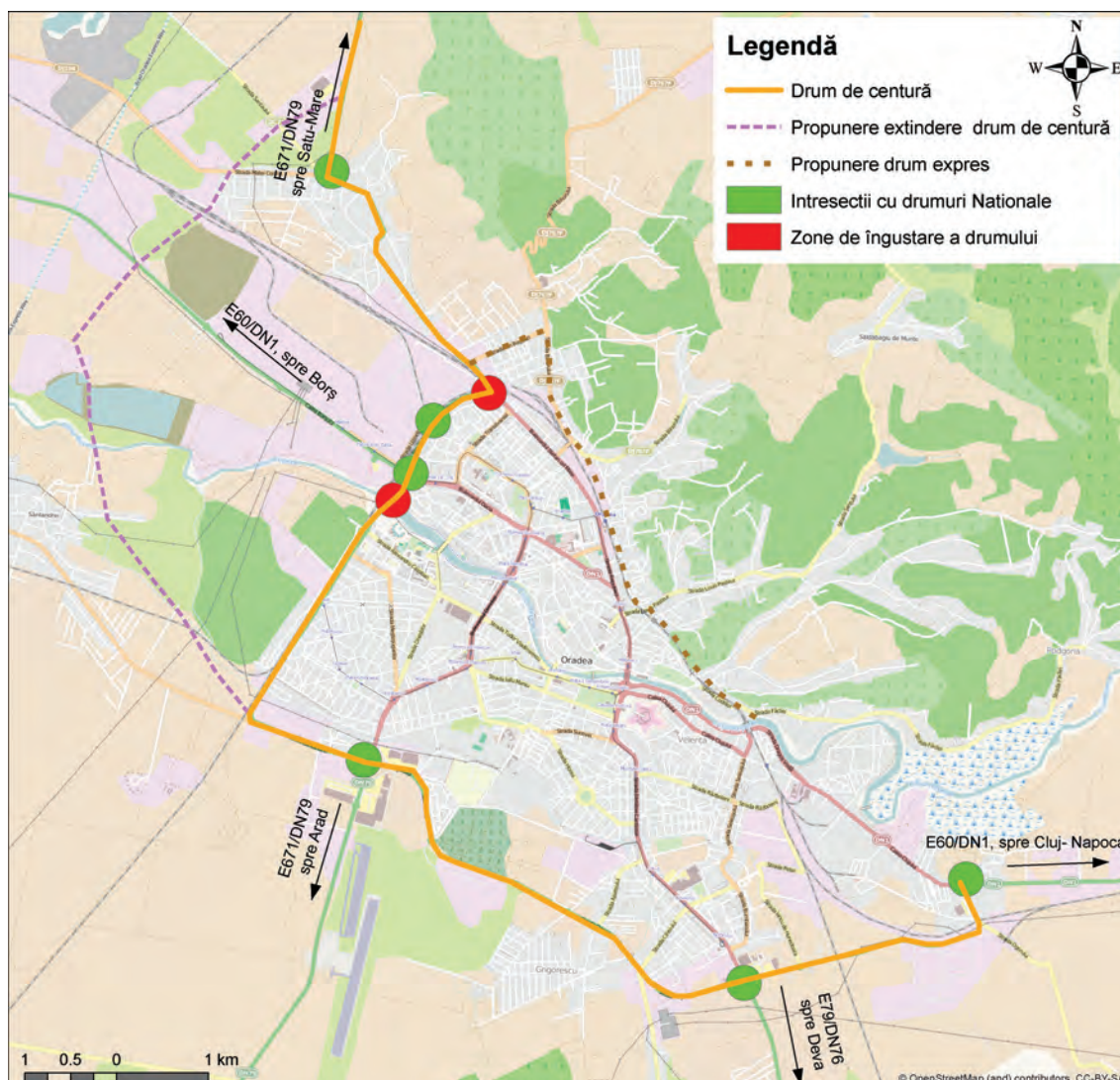

Fig. 8. Harta a drumurilor ocolitoare a orașului Oradea. Situație prezentă și propuneri de extindere²¹.

Evoluția demografică și perspectivele dezvoltării orașului Oradea

Dacă în timpul dictaturii comuniste, numărul de locuitori a orașului a crescut în mod semnificativ, după anul 1990, după câțiva ani de creștere, evoluția se inversează treptat. Cu toate acestea, numărul de locuitori nu a scăzut în mod spectaculos, în anul 2014 numărul de locuitori fiind de 223441 conform datelor Institutului Național de Statistică (INS).

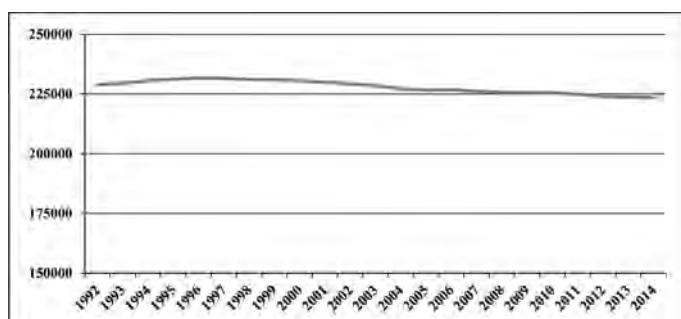

Fig. 9. Evoluția numărului de locuitori în orașul Oradea între anii 1992 și 2014²².

la 89% în 2002 și 108% în 2011, conform datelor INS Bihor.

Sugestivă pentru evoluția viitoare a numărului de locuitori este piramida vârstelor. Pentru anul 1992 aceasta sugerează un trend pozitiv, care dispare relativ repede, pentru ca piramidele vârstelor pentru anii 2002 și 2011 să indice un trend negativ, datorat în primul rând scăderii natalității. Aceeași evoluție este evidențiată și de indicele de îmbătrânire²³, a cărui valoare crește de la 53% în 1992,

²¹ La data publicării articolului, reparațiile la podul Densușianu 1 au fost finalizate.

²² "Baza de Date TEMPO - Serii de Timp," Institutul Național de Statistică, November 13, 2015, <https://statistici.insse.ro/shop/>.

²³ calculat după formula: $(Pop_{>=60}/Pop_{<14})*100$

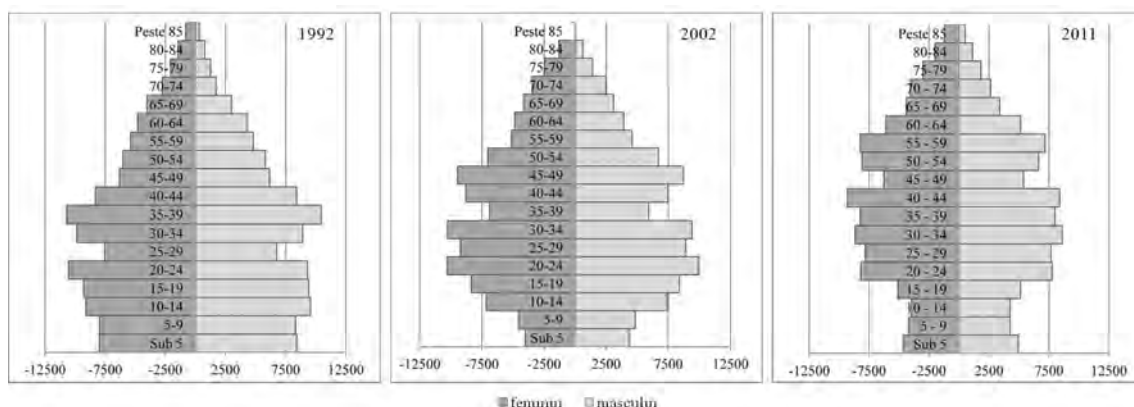

Fig. 10. Piramidele vârstelor pentru populația orașului Oradea în anii 1992, 2002 și 2011²⁴

Piramida vârstelor pentru anul 1992 scoate în evidență o bună reprezentare a populației active și a grupelor de vârstă ce au devenit active în perioada imediat următoare, oferind perspective de dezvoltare din punctul de vedere al resursei umane (Fig. 10). De altfel, extinderea teritorială a intravilanului și dezvoltarea, în special pe orizontală, a cartierelor rezidențiale este justificată tocmai de aceste grupe de vârstă atât de bine reprezentate la acel moment și, cel mai probabil, de sentimentul de aversiune față de peisajul urban dezvoltat în timpul dictaturii.

Mișcarea migratorie este pozitivă până spre sfârșitul anilor '90 când tendința se inversează. Una dintre cauzele acestui trend negativ îl reprezintă dezvoltarea unor cartiere rezidențiale în comunele limitrofe orașului Oradea.

Datele demografice sugerează continuarea tendinței de descreștere a numărului de locuitori, ceea ce reprezintă un impediment în eforturile de dezvoltare a orașului. Din acest punct de vedere extinderea în continuare pe orizontală a orașului este nejustificată.

Concluzii

În anii ce au urmat revoluției, modificările structurale au vizat în primul rând extinderea spațiului locativ. Aceasta s-a realizat în primul rând prin construirea de locuințe unifamiliale dar nu numai. O altă evoluție este reprezentată de integrarea unor activități economice în structura urbană, atât în construcțiile existente dar și prin construcții noi și îmbunătățiri ale infrastructurii urbane (Fig. 7, Fig. 12). Strategiile de dezvoltare se fac simțite cu întârziere

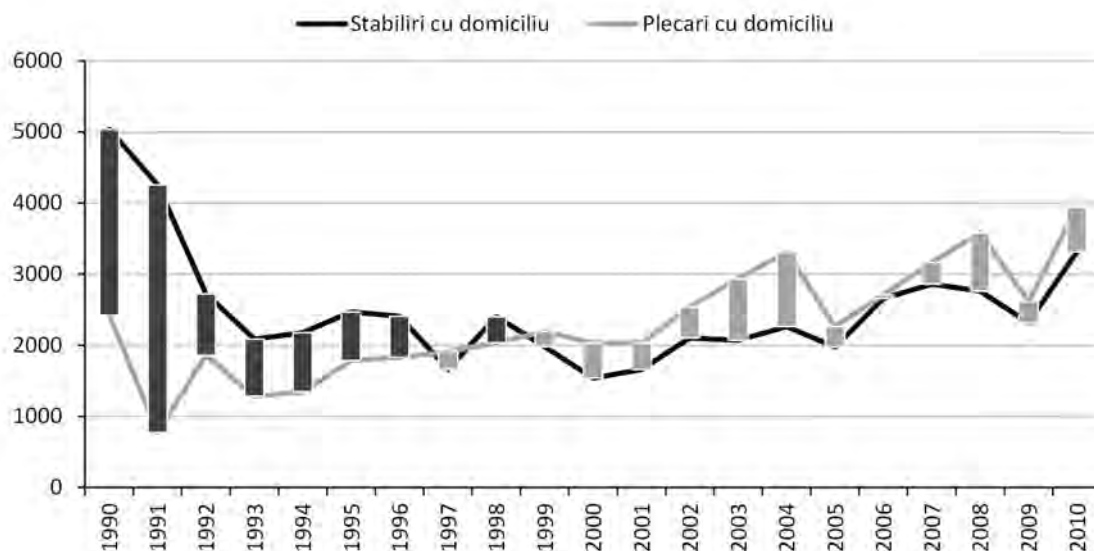

Fig. 11. Reprezentare grafică a mișcării migratorii în orașul Oradea în intervalul 1990-2010²⁵

²⁴ "Baza de Date TEMPO - Serii de Timp"; "Direcția Județeană de Statistică - BIHOR," Direcția Județeană de Statistică - BIHOR, 2013, <http://www.bihor.insse.ro/main.php>.

²⁵ *Ibidem*.

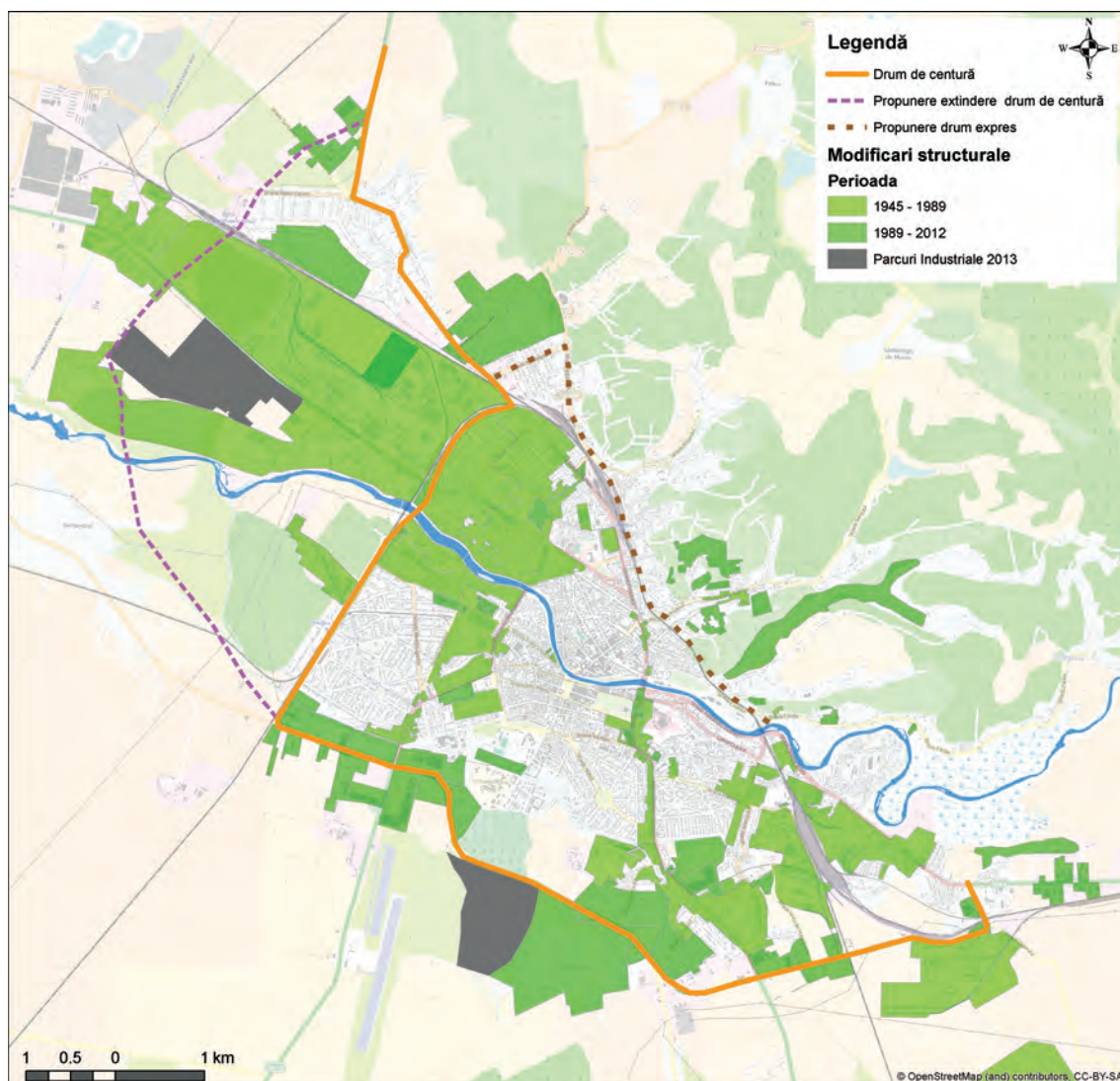

Fig. 11. Reprezentare grafică a mișcării migratorii în orașul Oradea în intervalul 1990-2010

în evoluția urbanistică a orașului Oradea, fiind însă necesară acordarea unei atenții sporite noilor politicilor de dezvoltare urbană și o analiză mai atentă a posibilelor efecte ale acestora.

Cum de altfel se și încearcă, eforturile trebuie direcționate înspre îmbunătățirea nivelului de trai, atât prin dezvoltarea sectorului economic, cât și prin îmbunătățirea tuturor aspectelor legate de un spațiu urban apropiat omului, cetățeanului.

De exemplu, în favoarea persoanelor ce dețin automobile, multe intervenții au vizat fluidizarea traficului și generarea de noi locuri de parcare. Însă, prin modul în care au fost materializate, unele intervenții pot fi periculoase pentru pietoni, cum ar fi benzile de trecere rapidă ce intersectează treceri de pietoni sau unele parcări cu accesul pe trottoare.

Un alt aspect care a fost îmbunătățit îl reprezintă spațiile de recreere, în ultimul timp fiind amenajate multe spații de joacă. Pe de altă parte, aceste spații de joacă ocupă, în general, spații verzi și așa limitate ca extindere, chiar dacă orașul Oradea se poate lăuda cu titlul de Capitală verde a României în anul 2011.

Un aspect neglijat este cel al pistelor de biciclete. Chiar dacă în ultimii ani s-au făcut progrese și în această direcție, distanțele acoperite de acestea sunt insuficiente, piste sunt de multe ori întrerupte în cele mai ciudate circumstanțe (pe strada Universității pista de biciclete este brusc direcționată înspre spațiul verde, fără a avea continuitate) iar foarte multe din drumurile nou construite sau reparate nu includ piste de biciclete.

Toate acestea scot în evidență faptul că, deși există o oarecare strategie de dezvoltare a orașului, aceasta nu este încă pusă la punct din punctul de vedere a noilor politici în domeniu, unele aspecte fiind îmbunătățite, fără a se ține cont și de efectele secundare ale acestor intervenții.

A POSSIBLE OR CERTAIN DEITY FIGURE?

Gavril CORNUȚIU*

Abstract

Starting from the interdisciplinary condition of the present state of sciences, the author resorts to a logical and comparative study of the archaeological pieces called the 'Dacian bracelets'. The conclusion proposed to this analysis is that these pieces are actually the figure of the earth deity Ge-beleisi. Consequently, they were not hidden in the ground but deposited there as a ritual underneath or near nature altars.

Keywords: Dacian bracelets, Mother Earth goddess, Ge-beleisi.

I. Premises

The scientific thinking is the consequence of the discovery of the logical-methodological thinking and of the historicism by the ancient Greeks. This line of thinking, rediscovered by Renaissance, and applied to specific reality instances, generated sciences which developed impressively, some to a limitation which seems definite. This stage appears outdated today, exactly due to limitations. We are presently at the interdisciplinary stage. Practically, no science can progress but from the border with other with other sciences, borrowing ideas, inspiring from other sciences. Thus the transfer of ideas is essential. That is why the most fruitful collaborations are the ones in which collectives of researchers are made up of specialists from related sciences- or not- to the scientific domain of the researched topic.

Second of all, any person's thinking is clogged by routine, when it is forced to travel the fixed paths of one's domain. The horizon narrows and creativity plummets. This is the second argument for the need for interdisciplinary and idea transfer.

Another source of creativity in any domain is represented by logical opinions which are compatible with existent data; we cannot possibly think but within explicative models and if they do not exist, we have to create them. So, we are considering a logical labor which must yet preserve the compatible relation with the previously demonstrated data in an objective manner.

But due to the present limitations of sciences, it is necessary to resort to indirect proof. The most spectacular sciences of the 20th century- physics and astronomy- have managed their latest progress by borrowing ideas from mathematics, they created explanatory models and then checked them by indirect proof. These indirect proofs are based on the interdisciplinary significance of any aspect of objective and factual reality. Thus: fir-tree→fire→ash. It is sufficient to study the ashes to realize what type of wood was burned. This is what chemistry tells us. It is enough to analyze the spectrum of the flame to know what type of wood was burned and even how old the wood was. This is what physical chemistry tells us. Archaeological pieces have a significance beyond the material.

* Universitatea din Oradea, g_cornutiu@yahoo.com.

But the things mentioned above must be applied. Actually there is a need for stepping outside the rigid fixations of the immediate materialistic evidence, in order to achieve progress in any science dedicated to objective reality. Throughout the history of sciences the comparative method played a crucial role at times. Thus, archaeological finds often appealed to comparative methods to date and label objects.

Finally, we know that rigid limitations to touchable proofs at the beginning of the process (not at the end though) is sterilizing in terms of creativity and the belief in non-object sources and in logics is creative and it can be argued with examples from the history of sciences. Thus, if H. Schliemann had not strongly believed that the poetry work of Iliad was the proof of real events, in spite of several compassionate smiles, the ancient fortress of Troy may have never been discovered and it would still be a myth or a place lost forever to touchable evidence (object). How do we regard the import ideas which violate the official academic status of a domain? I will give here the example of Semmelweis. He was an obstetrician from the first half of the 19 century, when up to 35% of women giving birth would die after labor. The doctors performed necropsy in the morning and then entered the labor rooms. Impressed by the unexpected death of a young friend, he looked for possible causes and noticed he had a wounded hand. He immediately realized that he had been infected in the dissection theater and died of lethal septicemia. He immediately notified the medical world, requiring that all doctors who entered the delivery theater should scrub really well and the unfortunate women will not die in such numbers. The result? He was fired from his job and died in a mental institution some years later but he saved the lives of millions of women.

II. The object of the analysis

The objective is the analysis of the significance of the so called Dacian 'Bracelets'. This analysis is imposed by two reasons. First, the labeling was shallow- at least apparently- and not the result of a logical and comparative analysis. There is no sufficiency in this domain. Second of all, all we know at this point is that the bracelets are limited to the visible object status. This analysis is not carried out by an archaeologist or any type of historian. I am a psychiatrist and in my profession logical interpretations and indirect proofs play an important role. I have extensive experience in this regard and my intention is to apply it to a different domain. I consider this transfer of ideas very necessary as Dacian studies are a science which should base our identity or this basis will stay vulnerable.

III. An The analysis of the 'Dacian bracelets'

Let us proceed systematically..

1. We have so far a number of 'bracelets' recovered from the the political and religious capital of Sarmisegetuza but from other parts of Dacia too.
2. There is a clear difference among bracelets, the simple mono-spiraled ones and the multi-spiraled ones with two dragon heads, one on each end. There is no piece with only one dragon head. This cannot be accidental.
3. The ones found around the old capital are made of gold. Very few of the ones found in other parts are made of gold or golden silver. The rest are made of silver.
4. The golden ones from the capital have between 3 and 8 spirals. The ones in the rest of the country (the golden ones) have between 1 or 2 spirals. Only those from Racatau have 5 spirals. The silver ones have 4 spirals.
5. So, there is a double hierarchy:
 - a) He capital has only multi-spiraled gold
 - b) The rest of the country has less gold, they have scarce golden silver but they do have more silver.
 - c) The location, composition and dimensions suggest different levels of wealth and significance according to the number of spirals.
6. The diameter of the spirals is approximately the same.
7. As a template, they are the same round spiral with two dragon heads which do not end accidentally, but at a point at which, had it been a circle, the two dragons would meet.
8. It is obvious we are dealing with a canon. The question is whether this is an

aesthetic or religious one.

9. In order to find the answer we must consider three aspects:

a) The Dacian flag had a half snake; and the flag has a totemic and holy significance.

b) On the foot shields from Agighiol there are spitting fire dragons. Shields are usually decorated with protective deities or they make no sense. Nothing was meaningless.

c) On the Rhyton from Poroiana Mare, a ceremony vessel, there is a human figure seated on a chair or a throne with a dragon or snake head. Consequently, the snake head was holy. The figure itself was wearing a toga with snake twists and folds of endless length. Even the head was covered by these folds, which suggests an infinite snake or several snakes connected.

d) Such repetitiveness respecting exactly the details and the general impression is not typical for jewelry which is usually just aimed to impress by sticking out, but it can be found in all the symbols, images and statuettes with symbol status in the history of the world. Naturally, the so-called bracelets are not just decorative objects, a decorative jewel, but carry a religious symbolic status.

IV. Comparative correlations

1. The micro sanctuary represented by the exhibition Dacia's gold displays a obsessive repetition of three numbers (The holes). In primitive religions and Pythagorean thinking numerology played an essential role. History tells us about a myth according to which Zamolxes, the god, was made god and previous to that he was Pythagoras' student, which does not match historically. But I believe the myth must be understood from a different angle: Zamolxes, the character, studied and was in favor of Pythagorean ideas, that is why we could be called 'the student', the student of a Pythagorean school. But the essence of Pythagorean ideas is represented by numbers as the essence of this line of reasoning. Then, if the Dacians' supreme God was Zamolxes, numerology must have played an essential role in the Dacian religious and philosophy thinking. I suppose that an expert in the Pythagorean thinking could make interesting correlations despite the scarce elements of Dacian culture we have at hand.

2. What we know about the Dacian state organization is that the country was vast for that time, yet centralized and ruled by a king. This was the type of oriental state, even for that time. It resembles in general lines the states of the Orient in that period of time. The state represented the image of the people's religion in history all over the world, with very few exceptions.

3. Therefore, the number of spirals is by no means accidental. It probably suggests a certain hierarchy.

4. The Antiquity transmitted by means of various esoteric learnings the intuitive model of temporal repetition, which allows for a lighter perception of the infinite. This model is represented by Ouroboros, the snake which swallows its tail, thus forming a circle. That was an intuitive model of time but also a religious symbol.

5. Researchers of Dacian religion (Eliade, Lozovan, Oltean, Busuioceanu, Feier) pointed out its archaic character. That is why it is vital to compare it with other religions of the same age. The Dacians had the goddess Ge-beleisis. The Scits, east of Dacia, had the goddess Ge, the mother goddess of earth. South-east of Dacia, the Greeks had Gea the mother goddess of earth. All three peoples had Indo-European origins, therefore a common archaic spiritual and religious background. It is plausible then to consider that Ge-beleisis was a compound name in which Ge represented a deity, as it did for Scits or Greeks. Accepting this, we can only admit that she was the mother goddess of earth

6. In the Romanian folklore – whose age is hard to estimate- there is a part which says that a snake under the threshold of a wooden house will protect the household so it must not be killed.

7. If we are dealing with earth deity, then the following question arises: were the bracelets hidden in the ground or were they placed there, near or under altars, around the

holy place of Sarmisegetuza, in nature altars -common for many primary religions?

8. Deity hierarchy existed in all religions and it is present in Christianity too: there is God, then Jesus Christ and Saint Mother, the cherubs, the angels, and then the saints.

9. We will never know whether these bracelets were used as part of religious ceremonies on specific celebrations (of mother goddesses, of fertility, etc). (we know for certain that the Dacians had goddesses). But if they had been, they would have been sewn to sleeves or their repeated manipulation would have left marks (scratches etc). There are not such marks, therefore it is unlikely that they would have been used as ceremonial or even private bracelets.

V. Conclusions

1. Considering all mentioned above the plausible -and only- conclusion is to assert that the so called 'Dacian bracelets' are the symbolic representations of a mother earth goddess, Ge-beleisis, or of a Ge-beleisis family.

2. It may be possible that they represent a group of deities, a family of gods, with different ranks depending on the number of spirals and the material used.

3. They were not hidden, but as earth deities, they honored their function in the ground, possibly at the foundation of nature altars.

4. This is an interpretation suggestion, which is plausible enough at present and compatible with the data, collateral yet related to Dacian studies and strongly demonstrated.

RECENZII

Rozalia Barta, *Omagierea lui Eminescu în colecții de afișe (1980-2015)*, Editura Gee, Botoșani, 2015, 152 p.

Incontestabil, Mihai Eminescu a fost, este și va rămâne pentru mult timp de aici încolo cel mai important poet al românilor. De-a lungul timpului, opera lui a fost amplu dezbătută pe diferite trasee intelectuale. Lucrarea de față, *Omagierea lui Eminescu în colecții de afișe (1980-2015)*, se înscrie pe de o parte în continuarea acestora, iar pe de alta vine cu o abordare inedită marcată de modul în care Mihai Eminescu a fost omagiat prin colecțiile de afișe.

Doamna Rozalia Barta ne devoalează, pornind de la colecțiile de afișe existente în Biblioteca Universității din Oradea, o imagine inedită asupra marelui poet. Trebuie să spunem că autoarea este o pasionată de subiect, fapt revelat de căldura cu care a abordat tematica. Cartea este una care incită. Pagină de pagină găsim date interesante care ne îmbie la parcurgerea ei astfel încât în final să descoperim o altfel de posteritate eminesciană.

Lucrarea doamnei Rozalia Barta se găsește la confluența școlii critice cu cea a "Annalelor". De puține ori am găsit în istoriografia românească și chiar universală, o istorie a unei personalități realizată prin intermediul afișului. Sigur că acest tip de reconstituire nu este unul exhaustiv, nici nu avea cum de altfel, iar autorul nu-și propune această finalitate.

Autoarea plonjează în istoria afișului referitor la Mihai Eminescu începând cu 1980 și până în prezent. De fapt, doamna Rozalia Barta ne și explică de ce a ales acest tip de izvor istoric, tot mai acceptat astăzi în rândurile cercetătorilor istoriei contemporane. Astfel, ne spune Domnia Sa, am ales afișul "*pentru că a reprezentat și încă reprezintă cea mai importantă și eficientă modalitate de promovare a unor evenimente în rândul publicului de masă*" (p. 9). Avem aici o idee de mare actualitate, anume necesitatea aducerii publicului mai aproape de cultură, iar afișul este printre cele mai directe modalități de a o face.

Autoarea dă dovadă de multă finețe interpretativă atunci când vorbește despre afișul eminescian în diversele sale etape de afirmare. Merită semnalat din această perspectivă capitolul al III-lea unde Rozalia Barta este foarte atentă și sensibilă la nuanțele epocii despre care scrie, anii 1980-1989, unii în care manipularea și dezinformarea erau utilizate la scară largă. Afișul cultural, în cauză cel eminescian, nu putea desigur să facă notă discordantă.

Volumul *Omagierea lui Eminescu în colecții de afișe (1980-2015)*, apărut la Editura Gee din Botoșani în cursul acestui an, vine să completeze nu numai cantitativ cât mai ales calitativ bibliografia asupra celui care a fost Mihai Eminescu. Este o abordare inedită, care merită semnalată publicului larg, pentru a fi citită.

Gabriel MOISA

Marius EPPEL, *La frontiera ortodoxiei românești. Vicariatul de la Oradea 1848-1918*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, 239 p.

Istoriografia instituțiilor ecleziastice a cunoscut, în ultimele două decenii, un progres considerabil, datorită existenței unui câmp fertil de manifestare și a unei depline libertăți de exprimare, prin dispariția constrângerilor totalitare și a reflexelor marxiste ale cenzurii ideologice. Acest fenomen, al renașterii interesului pentru instituții cu un rol fundamental în societatea românească, se cuvine a fi consolidat prin noi cercetări sistematice, care să reconsidere capitole semnificative ale vieții spirituale a predecesorilor noștri. Prezenta lucrare elaborată de domnul Marius Eppel aparține, fără îndoială, acestei categorii de recuperare istoriografică.

Apărută în anul 2012 la prestigioasa editură Presa Universitară Clujeană, cartea supusă atenției noastre prezintă o structură adecvată conținutului propriu-zis. Este vorba despre șase capitole (*Premisele înființării vicariatului ortodox de la Oradea, Biserica ortodoxă din Transilvania și Ungaria în anii Revoluției (1848-1849), Viața ecleziastică în Bihor (1850-1867), Consistoriul în perioada 1868-1918, Protopopiate și parohii, Problema reînființării episcopiei ortodoxe de la Oradea*), precedate de un *Argument* și de o *Introducere*, în partea finală fiind prezentate lectorului concluziile la care a ajuns autorul, *Bibliografia* și *Anexele documentare*. În demersul său științific, istoricul Marius Eppel pune accentul pe activitatea Consistoriului ortodox din Oradea, înființat la 30 august 1793 ca și organ executiv al vicariatului ortodox de Oradea, constituit în urma deciziei Congresului ilir desfășurat la Timișoara în anii 1790-1791. Rațiunile înființării unui vicariat la Oradea au avut la bază mai multe considerente, între care se evidențiază dorința Mitropoliei sârbești de a consolida ortodoxia într-o zonă de frontieră a acesteia. Desigur, au existat și calcule ce țin de latura administrativ-ecleziastică, întrucât la Oradea scaunul episcopal era vacant de mult timp, iar această realitate trebuia suplinită, până la apariția unor conjuncturi mai favorabile, care să permită reactivarea episcopiei ortodoxe în orașul de pe Crișul Repede. Autorul lucrării se oprește la o perioadă deosebit de importantă, cea cuprinsă între momentul revoluționar pașoptist și etapa finală a epocii moderne. În acest interval de timp, consistoriul ortodox orădean a fost nevoit să gestioneze numeroase chestiuni de ordin confesional, național, economic și cultural, cum ar fi tensiunile iscate între români, unguri și sârbi, sub impulsul ideilor revoluționare de la 1848, anularea temporară a autonomiei consistoriului în vara anului 1849, adaptarea la regimul neoabsolutist de după revoluție și începerea unor demersuri hotărâte de separație ierarhică față de Karlowitz, soluționarea diverselor probleme matrimoniale și morale din parohii, sprijinirea școlilor confesionale, ocuparea posturilor vacante etc. Aceste chestiuni sunt tratate în special în capitolul al treilea al lucrării. Autorul a utilizat, în mod prioritar, o informație documentară nevalorificată de cercetătorii care s-au referit la tema în discuție. Avem aici în vedere, în primul rând, sursele arhivistice consultate în Arhiva Academiei Sârbe de Științe și Artă din Karlowitz și pe cele din cadrul arhivelor austriece de la Viena. Lor li s-au adăugat alte surse documentare, provenite de la Arhivele Naționale, Serviciul Județean Bihor, Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe a Sibiului, și de la Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad. Totodată, a preluat secvențial din bibliografia de referință o serie de informații utile.

În eventualitatea publicării unei ediții secunde, sugerăm autorului consultarea și a altor studii și cărți de specialitate, precum cele semnate de istoricul Viorel Faur, Titus L. Roșu și de Nicolae Nistoroiu. Informații documentare importante se regăsesc și în protocoalele Sinoadelor eparhiale, editate anual de Episcopia Ortodoxă a Aradului. Au fost cercetate de către autor 30 de asemenea protocoale. Acestea conțin o cantitate semnificativă de surse documentare, care au fost ignorate un timp îndelungat de cei care s-au referit, în lucrările lor, la diferite aspecte ale istoriei bisericii și școlii românești din perioada amintită, dar sunt puse acum în valoare cu maximă eficiență, dintr-o perspectivă analitică, completată de unele considerații sintetice, atât de autorul lucrării de față cât și de alți specialiști ai domeniului. Numai în acest fel este posibilă restituirea integrală a dimensiunilor reale ale funcționării Consistoriului ortodox din această parte a țării. În temeiul acestor surse, Marius Eppel a reușit să elaboreze o lucrare utilă, configurând o imagine reală a activității în epocă a Consistoriului ortodox orădean și a rolului său în părțile de vest ale țării. Cartea se poate constitui într-un veritabil instrument de lucru pentru dezvoltarea unor cercetări ulterioare în domeniul istoriei ecleziastice. Importanța acestor surse, aduse la lumina tiparului prin munca minuțioasă a cercetătorului se află într-un fericit echilibru cu transparența istorică și stilistică, cu scriitura îngrijită și de finețe.

Demersul autorului are drept rezultat o veritabilă reconstituire a contextului istoric, dar mai ales a modului de funcționare a acestei instituții ecleziastice românești, adică tot ceea ce ține de laboratorul intern administrativ, analiza desfășurându-se dintr-o triplă perspectivă: raporturile instituției orădene cu Episcopia Aradului, cu Mitropolia de la Sibiu și cu autoritățile statului habsburgic, respectiv austro-ungar. Explicarea acestor mecanisme funcționale extrem de sensibile și acționând într-o conjunctură politică la fel de delicată constituie principala contribuție a autorului la reevaluarea unui capitol important al vieții spirituale a crișenilor.

Este vorba despre o perioadă de mari dificultăți pentru existența lor, datorată unei politici guvernamentale ostile, care a vizat asimilarea naționalităților prin orice metode și practici.

Este de remarcat faptul că autorul a reușit o examinare profundă a problematicii abordate, relevând elementele din care s-a constituit istoria acestei instituții, de la nivelul parohiei și până la al celor șase protopopiate (Oradea, Peșteș, Tinca, Beliu, Beiuș, Vașcău) ce intrau în componența consistoriului orădean. Până acum, studiile și articolele care s-au ocupat de diferite aspecte ale istoriei bisericești s-au menținut pe terenul unor reconstituiri fragmentare, fără să existe viziuni de ansamblu. Concomitent, acestea au avut un caracter istorist, fiindcă au avut ca obiect doar momentele de relief ale activității instituțiilor respective și a personalităților care au activat în acest domeniu. Nu s-a coborât în adâncime, mai concret în evidențierea modalităților de funcționare a instituțiilor. De aceea, apreciem progresul în cercetare pe care l-a marcat autorul lucrării, prin redarea dimensiunilor reale ale prezenței în epocă a instituției consistoriale ortodoxe orădene.

Ca expresii ale activității spirituale, funcționarea parohiilor și a protopopiatelor a fost evidențiată în toată complexitatea ei, recurgându-se la analiza riguroasă a regulamentelor de uz intern ale acestora. Ne permitem, în acest context, să formulăm o nouă sugestie către autor, și anume de a căuta să extindă și mai mult evidențierea contribuției fiecărei instituții de acest fel la viața comunităților, atât sub raportul întreținerii filonului credinței, cât și sub cel al moralei și educației naționale, îndeosebi prin intermediul școlii confesionale, instituție ocrotită de Biserică. Să nu uităm că biserica și școala, ca instituții naționale vitale, au fost atacate fără menajamente în epoca la care ne referim, pentru că ele constituiau adevărate redute de autoapărare a naționalității. În fapt, este vorba de o punere în evidență, prin utilizarea unei informații documentare consistente, a rosturilor cultural-naționale și religioase pe care le-a avut Consistoriul orădean, condus de personalități ca Miron Romanul, Vasile Mangra și alții.

Ca principal element structural al Consistoriului orădean, senatul bisericesc a fost forul administrativ și jurisdicțional care avea în subordine, în anul 1880, 227 de parohii ortodoxe, cu un număr de peste 150.000 de credincioși. Tot ceea ce aparținea domeniului credinței intra în sfera de acțiune a acestui senat, care s-a străduit să propage credința în rândul unui număr important de locuitori (peste 200.000 la începutul secolului al XX-lea) și să cultive sentimentele naționale ale acestora, prin acele mijloace care erau proprii timpului (cuvântări originale, înființarea de reuniuni și biblioteci parohiale, organizarea de coruri sătești etc). Preoții, de altfel, erau veritabili animatori, alături de învățători, ai vieții culturale a localnicilor români de confesiune ortodoxă.

Senatul școlar al vicariatului orădean a întâmpinat cele mai mari dificultăți, unele create de autorități (care erau obsedate de ideea maghiarizării forțate a școlilor confesionale ale românilor și ale celorlalte naționalități), altele determinate de situația economică precară a parohiilor. De altfel, românii din Crișana și-au întreținut, pe cheltuială proprie, cele două instituții: biserica și școala. Ei au făcut imense sacrificii pentru a le păstra, oferind terenuri pentru edificarea bisericilor și școlilor, îngrijindu-se apoi de construirea și funcționarea acestora. Se adăuga problema salariilor preoților și învățătorilor, precum și alte obligații de natură materială. Statul dualist nu a ridicat nicio școală confesională pentru români, ci a investit numai în școlile de stat. La acestea mai putem adăuga referințele despre fundațiile și acțiunile de susținere, prin donații, a bisericilor și școlilor. Prin prezentarea mai detaliată a acestor realități, într-o ediție viitoare, considerăm că lucrarea de față ar dobândi un plus de consistență, prin justificarea luptei permanente a instituțiilor bisericești și școlare din Bihor pentru apărarea școlilor românești din spațiul Crișanei.

Efortul reconsiderativ al autorului s-a fixat, în continuare, asupra structurii și modului de funcționare a Consistoriului Ortodox din Oradea, prin cele trei resorturi ale sale. Este vorba despre o depășire considerabilă a ceea ce s-a scris, în anii anteriori, de către cercetătorii și istoricii bisericii, cu deosebire ai instituțiilor ecleziastice ortodoxe din părțile Aradului și Bihorului. Evaluarea de tip monografic a permis autorului o mai profundă înțelegere și explicitare a ceea ce a realizat această importantă instituție eclezistică. Este o modalitate care trebuie preluată și extinsă, pentru că numai în acest fel este posibilă cunoașterea integrală a istoriei Bisericii și Școlii românești din Transilvania, cei doi stâlpi de nădejde ai ființei naționale.

Din lucrarea cercetătorului Marius Eppel aflăm că instituția ecleziastică orădeană, ca și alte structuri similare, avea o conducere centrală (formată din președinte-vicar, secretar consistorial, jurist etc) și își desfășura activitatea pe teritoriul în care se manifesta jurisdicția sa prin trei componente cu îndatoriri precise: senatul bisericesc, senatul școlar și senatul economic (epitropesc). Aceștia li s-a adăugat și un Plen consistorial. Cele trei senate erau forțele motrice ale tuturor preocupărilor active ale consistoriului. Importanța muncii asesorilor (consilierilor) care compuneau aceste organisme este de necontestat. Autorul a fost conștient de necesitatea de a pune în evidență eforturile celor trei diviziuni ale Consistoriului orădean, după care a trecut la elucidarea unor aspecte legate de funcționarea lor, acordându-le un spațiu corespunzător în cadrul lucrării. Este partea de contribuție științifică pe care o apreciem cu deosebire, deoarece avem acum o imagine completă a ceea ce a însemnat strădania senaturilor amintite, fiecareia fiindu-i consacrate câteva pagini de o densitate informativă edificatoare. După lectura acestei cărți, prima impresie este aceea că s-a dorit o prezentare sistematică a istoricului instituției, prin reliefarea modalităților de funcționare a acesteia.

Concluziile autorului relevă - la modul sintetic - rolul pe care l-a avut Consistoriul ortodox orădean în viața locuitorilor crișeni de această confesiune.

Autorul vine în fața faptelor evocate cu formația unui istoric bine articulat, ca urmare a cunoașterii nu doar a datelor istorice, ci și a conceptualizărilor consacrate domeniului ecleziastic.

Trădând un fin simț analitic și o scriitură exersată, cercetătorul Marius Eppel reușește să surprindă nervurile unui demers ce își verifică/reverifică permanent mesajul, chemând la reflexie angajată, organizată în jurul unor instituții din cadrul bisericii ortodoxe ce-și resemnifică mereu, pentru fiecare vremuri în parte, conținuturile.

Considerăm că lucrarea de față se înscrie într-un vast proiect științific pe care autorul l-a conceput și modelat ținând seama de logica intrinsecă a raportului sincronie-diacronie, evenimential-interpretare, și al cărui obiectiv este de a face cunoscută istoria unei instituții ecleziastice românești, mai ales prin intermediul mecanismului de funcționare a acesteia, în raporturi specifice cu o serie de instituții precum Episcopia și Mitropolia.

Nu putem decât să salutăm astfel de apariții editoriale care analizează - responsabil și avizat - segmente ale istoriei vieții noastre bisericești. Istoricul Marius Eppel ne propune o lucrare de mare deschidere, utilă pentru cei interesați de istoria vieții ecleziastice din epoca modernă.

Radu ROMÎNAȘU

Kordics Imre, *Nagyvárad jelentősebb utcanevei 1940-1944 között (Denumirile purtate de străzile reprezentative ale Oradiei între 1940-1944)*, Asociația pentru Protejarea Monumentelor și a Locurilor Comemorative din Partium și Banat, Oradea, 2014, 251 p.

Între aparițiile editoriale ale anului 2014 administrate de *Asociația pentru Protejarea Monumentelor și a Locurilor Comemorative din Partium și Banat*, se numără și volumul *Nagyvárad jelentősebb utcanevei 1940-1944 között*. Ediția îngrijită de profesorul pensionar Dukrét Géza, președinte al asociației, a fost scrisă de Kordics Imre.

Citind această lucrare de istorie locală ne dăm seama imediat că, dincolo de un simplu inventar sau studiu lipsit de conținut al denumirilor purtate de străzile orașului în perioada sa de apartenență la regimul horthyst, volumul autorului trecut în neființă în preziua lansării cărții este mult mai generos. Astfel, de la analiza explicită a câtorva aspecte privind dezvoltarea structurii rețelei stradale la cea de simbolistică a ornamentelor de pe fațadele unor clădiri – monument și nu numai, scriitorul a zăbovit și asupra denumirilor cu rezonanță din epocă. Editată în limba maghiară, fără nicio intenție de a da motive de controverse, lucrarea se dorește a fi un semnal pentru prezervarea statutului cu specific

autohton orădean, dar și un motiv de transmitere pentru posteritate a denumirilor purtate anterior de străzile urbei¹.

Conștient de faptul că arterele unui oraș reflectă istoria locului și că denumirile atribuite acestora sunt după bunul plac al celor din administrația locală, în numele unui regim sau altul, Kordics Imre relevă în preambul: „*cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost perioada în care străzile din Oradea au primit denumiri oficiale*”, fiind de părere că „*pe lângă denumirile tradiționale și practice deja existente, mai noile atribuiri au așezat în prim-plan sentimentele naționale*”. În această ordine de idei, considerăm că este interesant de amintit și o altă constatare: „*un întreg șir de străzi au primit numele unor personalități publice respectate pentru activitatea lor în domeniul istoriei locale*”. Ca surse documentare s-au folosit nomenclatoare și ghiduri ale străzilor orașului, studii monografice și cărți de amintiri, lucrări de specialitate, studii în colaboare, amintiri personale, precum și hărți ale așezării din diferite perioade.

Lucrarea este aranjată în următoarele capitole, după cum urmează: *Denumirile în limba maghiară ale străzilor orașului Oradea* (pp. 7-20); *Străzile reprezentative din perioada 1940-1944* (pp. 21-202); *Nume de străzi în oglinda schimbării condițiilor istorice și politice* (pp. 203-218); *Relația dintre stradă și locuitorii săi* (pp. 219-222); *Amintiri prădate* (pp. 223 - 228); *Elemente decorative de reliefuri figurative în surpare* (pp. 219-222). Prima copertă conține o fotografie ce reprezintă o plăcuță mai veche, de reședință, cu numele străzii și numărul casei: *Jókai Mór utca, 16*. Coperta a patra beneficiază de trei reproduceri: o fotografie din epocă, ilustrând o demonstrație publică pe strada Republicii (pe atunci, Rákóczy út); o imagine având în prim-plan două persoane care schimbă o plăcuță inscripționată cu numele străzii și o alta mărită care scoate în evidență mai noua denumire, *Rákóczy út*.

Primul capitol este dedicat creării rețelei stradale, de la începuturi până la configurarea imaginii orașului cunoscute de contemporani. În continuare sunt descrise în detaliu un număr de nouăzeci și trei de străzi, piețe și parcuri emblematice (de exemplu: *Sztaroveszky utca*, azi, str. General Magheru; *Hlatky Endre utca*, azi, str. Vasile Alecsandri; *Szent László tér*, azi, Piața Unirii; *Bémer tér*, azi, Piața Regele Ferdinand; *Rhédey-kert*, azi, Parcul Nicolae Bălcescu; *Schlauch-kert*, azi Parcul Petőfi). La această secțiune, tratată într-o manieră beletristică, autorul acordă atenție evoluției spațiilor din interiorul urbei, dar și denumirilor lor purtate de-a lungul timpului. Nu mai puțin preocupat se arată în direcția personalităților istorice ale căror nume se leagă, într-un fel sau altul, de Oradea și care au fost atribuite cândva arterelor și scuarurilor (de exemplu: *Rogierus kanonok utca*, azi, str. Aluminei; *Rómer Flóris utca*, azi, str. 12 Octombrie). Ultimele trei capitole, de întinderi mai scurte și care, cu siguranță, ar fi fost dezvoltate ulterior, dacă nu ar fi intervenit împrejurarea nefericită semnalată în debutul comentariului nostru, includ: strada ca spațiu de locuit aflată într-o relație organică cu locuitorii săi; o trecere în revistă a diverselor elemente din metal fixate pe fațadele clădirilor sau de decor stradal, distruse din imprudență sau în mod intenționat; de asemenea, o analiză a decorațiunilor în relief (măști, blazoane etc.) supuse autodistrugerii prin măcinare, de pe câteva clădiri situate central.

Kordics Imre a inserat în text fotografii mai vechi și recent realizate, iar la sfârșitul volumului a plasat câteva hărți cu Oradea veche. Lucrarea nu dispune de aparat critic, ceea ce o desparte de canoanele unui discurs academic. Distingem, însă, perseverența autorului în materie de preservare a denumirilor istorice purtate de străzile orașului și a unui „*patriotism local sănătos*”, la care se poate ajunge prin (re)cunoașterea reală a trecutului. Păcat că scrierea nu beneficiază de un rezumat în limba română și/sau într-o altă limbă oficială a Uniunii Europene!

Volumul finanțat de Consiliul Județean Bihor împreună cu Organizația Județeană Bihor a Uniunii Democrate a Maghiarilor din România și a doamnei senator Biró Rozalia are perspectiva de a se constitui într-unul de luat în seamă în domeniul istoriei locului, oferind o privire cât mai pronunțată asupra biografiei personalităților din trecut, din sfera vieții politice și administrative și, de ce nu, a vieții antreprenoriale, ale căror nume au fost conferite străzilor din Oradea în perioada regimului guvernat de regentul ex-amiral Horthy Miklós.

Ronald HOCHHAUSER

¹ A se vedea și cele consemnate în „Crisia”, XLI, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2011, pp. 289-290.

